

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER,
JANUARY 1881.

પુસ્તક ૨૩ સુ.

જાન્યુઆરી.

અંક ૧ સો.

મે'તાછ બહુ મોટું તુલ નામ તેમ છે કામ:-

૩૨ અંતે મન હેવના, અંરી ખેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS . PAGES

૧૭૦ વર્ષની પ્રભુપ્રાર્થના. ... ૧

ઇંગ્લેન્ડ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. ૨

રાન્સમાં બંધોવાંનોની મહાવજત. ૧૧.

પુસ્તકો વગેરેની પહેાચ. ૧૨

સારસંગ્રહ. ... ૧૮

સરકારી જ્વહેર અપર. ૧૯

નિયમોનાં ધનામ પત્રક. ૨૧

New year's Prayer. .. 1

A short History of the English Nation. .. 2

Treatment of convicts on the jails of France. .. 11

Notices of New Books, &c. .. 12

Pickings from the Press. .. 18

Departmental Notifications. .. 19

List of Prizes distributed in Schools. .. 21

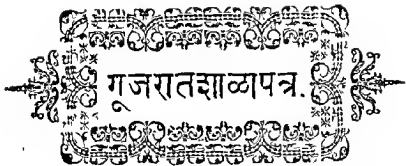
(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમધે પુનાઈટ્ઝ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની
"લિમિટેડ"નો પ્રેસમાં રણજીવમાલ અંગારાને છાપી પ્રગટ કર્યું

મુલ્ય { ૩૧) વર્ષનો અગાઉથીજ. } દપાલ ખર્ચ
{ ૩૦) છૂટક એક અંકના } જાડું.

પુસ્તક રૂંડે મું.

જાન્યુઆરી સન ૧૯૮૪.

સં. ૧ સો.

નવા વર્ષની પ્રભુપ્રાર્થના

કુહો.

પ્રાર્થન પ્રીતિ પ્રભુ કરે, નવા વર્ષને શોભા આપે,
વિશે સર્વ વિચાર્યો, હેતે જગાધિ રાજ.

મનહર હંદ (અંતર્સાપિકા)

મુણી તણા ગુણ તણી, નીરખતાં શોભા આર,
જરા જેનો અતિશ્રુત, સદાકાળ શોભતો;
રાત્રદિન રાખે ધ્યાન, દાખવે જો લઈ જ્ઞાન,
તર્ત તરવાનો કામ, કાળ આપી આપતો;
શાષ્ટાંગથી સેવા કરે, લગાર વિચારે નહિ,
લાયક વિરાજીમાન, જગત નીખાવતો;
પવિત્ર પોતે છે આપ, યત્ન રાખી જણે જાપ,
ત્રણ લોક ફેરે નાથ, હોનાર ફળ આપતો ૧

“ગુજરાતશાલપત્રની સદાકાલ જય હો”

સવેષા એકત્રીશા.

ગુણી ગવરનર જનરલ શ્રી ભરતભંડારી ઉપકારી,
આનંદી આભારી સુખી વાઘસરાય પદવી ધારી;

૦૫૫
ગુજરાત

અહોનીશ અમ ઉપર એનો અમલ રાખજો જગત્સાર,
 રીપન રાજ સુખકાર તણે પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૧
 દેશતણાં દુઃખ દૂર કરવાને જય કરવાને હામોહામે,
 આપેને અતિ હક મુપાયા હૈયે મોટી ધારી હામ;
 સ્થાનિક મુખકર સ્વરાજ કરો જોણે સોપ્યોછે શુભ અધિકાર,
 રીપન રાજ સુખકાર તણે પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૨
 ઉત્સવ ગામોગામ વાઘીપો, પ્રજા પ્રભુનું ધારે ધ્યાન,
 સોડરોપનના રાજ ચક્રી ભારતવર્ષીનું વાચું માન;
 નિશ્ચિંત થઈ સધળે ઢેકાણે જયજયનો ઉઠ્યો પોકાર,
 રીપન રાજ સુખકાર તણે પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૩
 સ્વતંત્રતા દેશીને આપી નિર્ભય સમ્મળ કર્યું નિજ રાજ,
 હજ્યજ કીર્તિ એણે લીધી પરમારયનું કીધું કાજ;
 જન્મ ધર્મોછે જનહિત અર્થે સ્વારથ રાખ્યો નહિં લગાર,
 રીપન રાજ સુખકાર તણે પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૪
 નાથજી ભાઇશંકર ભટ્ટ.

એહેતાજી કરમાડ પ્રે. જંબુસર.

નાઇલાજ ઇલબટ્ટ ખીપમાં પણ મન સદાજ ન્યાય સદન,
 એના મુણનુંજ માન કરો જન જેથી ઇશ્વર હોય પ્રસન્ન;
 આભારે ઉભરાતા અંતઃકરણે રો માગો આવાર,
 રિપન રાજ સુખકાર તણે પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૫

ઈંગ્રેજ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧૨ મું. સોજો પ્રજાવિમ્મહ.

સૂઝ સાથ વિદિષ્યો લશ્કરે અભાવી તે ખરો દિલની હતી એ તેની
 વર્તણૂક ઉપરથીજ જણાઈ આવે છે. રાજ્ય પોતાના હાથમાં આવ્યો
 ત્યારથી મરદારો તેને રાજ કરવાનું બને તેટલું લઈ બેઠા હતા. પાર્લામેન્ટની
 પેઠે તેમણે કાઈ એને પોતાના મિત્ર મંત્રીઓ સાથે એકાત મળવાની

મનાઈ કરી નહોતી. પ્રેમિયોટરિયનો પોતાની ધર્મક્રિયા તથા ધર્મબોધમાં એને પરાણે ખેસાડતા હતા, પણ લગ્ન કરે તો એને પોતાના મતનો આસ પાત્રી રાખવા દેવો હતો. ધર્મછૂટ બાબત તો જમાદાર જામસે રાજાને પકડતી વખત ને કહ્યું હતું તે અરેબરૂં નોંધી રાખવા જોગ છે, રાજાએ પૂછ્યું કે મારી ઉપર ધર્મનો બળાત્કાર તો નહિ કરો, ત્યારે એ બાળ્યો કે ધર્મનો બળાત્કાર તો કોઈની ઉપર પણ ન કરવો એજ અમારો સિદ્ધાંત છે, તો પછી, મહારાજ, આપની ઉપર તે અમે કરીએજ કેમ ?

વિધિનો અરજો તૈયાર કરવામાં તેઓ રાજાના મિત્રોની સલાહ લેતા, અને જો માન્ય પડતું કે આતો રાજા નહિજ કબુલ કરે, તો તેટલું એ લોક મૂકી પણ દેતા છેવટે તેમણે ને કરારો રાજાની આગળ રજુ કર્યા તે કેવળ મધ્યમપણાના હતા તેમણે મળ્યું કે દશ વર્ષ સુધી સેના નૌદાદિનું ઉપરીપણું તથા મોટા અમલદારોની બહાલી અરતફી પાર્લામેન્ટનેજ સ્વાધીન કરી દેવી. રાજ્યધર્મ ગમે તે રાખો પણ ધર્મશુરૂઓ પાસેથી બળાત્કાર અલાયવાની સત્તા લઈ સેવી, અને ફક્ત અમુક સાતજણ શિવાય બને પક્ષના સર્વે લડનારાઓને સામાન્ય માફી આપવી.

આ કરતાં પાર્લામેન્ટની માગણી સોગણી રુખ હતી તેણે દશને બંદેલે વીચ વર્ષ સુધી રાજ્યનું ઉપરીપણું મળ્યું હતું, ધર્મની બાબત જ્યાં રાજાને સૌથી મોટો આગ્રહ ત્યાં તો પાર્લામેન્ટ પણ મમત પકડાવેજ બેઠી હતી કે અમારો પ્રેમિયોટરિયન પંચ સ્વીકારવોજ, અને સૌથી વધારે અન્યાયી ને દૂર માગણી તો એ હતી કે રાજપક્ષે ને ને માળસો લગ્યા હોય તેને લગ્ન કરી કે દિવાની નોકરી આપવી નહિ, અને તેમાં વળી એના બાણેને વગેરે સાતેરેક ઇષ્ટ મિત્રોનાં નામ તો સામાન્ય માફીમાંથી બાદ કરવા આતેજ નોંધ્યાં હતાં. આવી સરતો કબુલ રાખવામાં તો રાજાની ઈજ્જત નહોતી, અને તેથી તેણે તે કબુલ રાખી નહિ તે ઠીક કહ્યું, પણ લગ્ન કરવાની સદરહ માગણીઓ સામે વાજબી વાંધો યોડોજ લઈ શકાય એમ હતું. તે છતાં એણે તો તેનો પક્ષ એટલોજ અબાવ ખતાવ્યો. અરૂં કહીએ, તો જેમાંથી કોઈ સાથે પણ વિધિ કરવાની દાનતજ રાજાને નહોતી. એ એની જુદીજ તજવીજમાં હતો.

રાજાની તજરીજ એ હતી કે બધાને વાતે વાહી ખાનગી ખાપા એવી એતરૂં ચનાનરી કે પાતને મદદ આવી મળે, અને આ હુલડખોરી પાલોમ્બેટ તથા લમ્કર એ બને માર્યા જાય પાર્નામૈટમા જ્યારથી બે ફારા પડ્યા ત્યારથી તો એ રાહજ નોંધા કરતો હતો કે મ્યારે એ બને વચ્ચે પૂરી ચક્રમક ઝરે કે માફ કામ થાય એક કાગળમા એ બદીખાનામા પડ્યો પડ્યો ધોરજથી લખેછે કે હુ આથા વગરનો નથી કે યોડા વખતમા પ્રેમિયોરિયન કે પડી હડિપન્ટુ કોઇએ મારી તરૂં એવાઈ આનથે, એ બંને વચ્ચે સાફ જ્યુલ જામયે, અને જ્યારે એ એક બીજાને નિર્મૂળ કરી રહેછે, ત્યારે હુ સહજમા હતો તેથી પાછો રાજા યદ્યે' ને વેળા નિરકુશી એ પછુ દેશની સમાધાની ખાતર પોતાનો મમત મૂકવા તૈયાર થયા હતા, તે વેળા રાજાએજ આ પ્રમાણે વારડ્યુ એ કેવુ કહિનાય ?

પછુ રાજા પોતાની આ મ્વાર્ધી ગણત્રીમા પછુ મોટી જૂલ કરતો હતો એ વારનાર ખાનતો કે મારે એમની જરૂર કે તે કેમતા એ બને પ ક્ષેત્રે મારી જરૂર વધારે કે વધારે તો શુ, પણ જરૂર હતી ખરી જાની રાખ્યપદ્ધતિને કાયમ રાખી રહ્યમા પાછી સમાધાની કરનામા એની સર્ગોત અનખત જોઇએ અને હજુ સુધી આખા દેશની ઇચ્છા એજ હતી કે રાજા, અમીર, ને પ્રજા એ ત્રણે મળીને જેવુ મધુજત રાખ્ય આ યુ આયેછે તેમા તો કાઈપણ ફરકાર કરેયો નહિ. તે છતાં રાજાએ જાણવું જોઇતું હતું કે હાલ તો રહ્યમા આ નિરકુશી સેના બજાવતાર છે, અને તેના વિચાર રાખ્ય મંમધી શા હતા તે તો કાઠને અજાણ્યુ નજોતુ કેમ કેમ કરતા તો હાલ તે મના સરદારોએ તેમને ૧૫૦૦ રાખ્યા હતા જે અધોરા યદ્ય એ શૂરીર બગતો ઉપડ્યા, તો પડી તેની આગળ રાજાનુ, પાલોમ્બેટનુ કે એ સરદારોનુ પણ શુ ચાનાંનુ હતું ?

પરંતુ રાજા પોતાના મમત આગળ આધજામીત યદ્ય ગયો હતો એનુ કુળ શુ યદ્ય તે વર્તેવ ૧૧ પેના આ મમત નિષે કાઈ કહેવું જરૂર કે રાજાનુ મમત આ હક નિરકાર કરવાનિગ તો નહોતું એ મમત 'મમજિના ય'નુ હતું રાજાના અને દીક્ષિતોના ઇધરી હક સબધી જે મંમત હાલ ચાનતા હતા, તે ચાહસ પોતાના ખરા અત કરણથી મા

નતો. આ બંને હકનું રક્ષણ કરવું એ મારી ખાસ ફરજ છે એમ એને સમજાયું હતું. એ મતોનું આણુમાત્ર પણ ખંડન થાય એવી કબુલાત એને મોટા ધર્મલંગ લેવીજ લાસતી. એ રાજસત્તાવધારવા મથેલો તે ફક્ત અભિમાન કે મદના કારણથી નહિ, પણ તે ઇશ્વરદત્ત છે એમ સમજીને. એથી પણ વધારે આગ્રહ એને દીક્ષિત પક્ષનો હતો. છેવટની ઘડીએ પણ એણે ધણામાંધણી ખેંચતાણ કરી તે અપિરકોપલ માર્ગને સારજ.

પાછળથી એના પક્ષવાળા “ગાઝીમહારાજ” કહીને ઘણાકાળ રુધી એને સંભારતા હતા તે તેમની સમજ પ્રમાણે અમને વાળખી લાગે છે. ચાર્લ્સ આ એ ધર્મમતનો ગાઝીજ હતો. એને આ ધર્મમત ગળાસાટે હતા, અને તે એણે ગળાસાટેજ રાખ્યા એ એની લયનક અવંસાન અવસ્થા સાબિત કરી આપે છે. શુળાએ ચડતાં ચડતાં પણ એ જે થોડા બોલ બોલ્યો તેમાં આ મતનોજ એણે પ્રતિબાધ કર્યો છે. શી ધર્મ ભ્રમણા! અહો, ધર્મ ભ્રમણા; તે જગતમાં જેટલો દાટ વાળ્યો છે તેટલો તો કામાદિ પડ્ડરિપુએ પણ વાળ્યો નથી.

કબુલ કરીએ છીએ કે ચાર્લ્સની આ ધર્મ ભ્રમણાથી તેનામાં કેટલાક મહા ફુગાંણો પણ આવ્યા હતા. રાજના હક ઇશ્વરી છે એ તેના મનમાં એટલે દરજ્જે પેસા ગયું હતું, કે તે વિરુદ્ધ હું કોલકરાર કરું તો પણ તે રદ બાતલજ ગણાવવા જોઇએ એમ એ સમજતો. આ સમજથીજ એણે પોતાનો બોલ કદી પાળ્યો નહિ, બેવચનીમાં પોતે અપ્યો અને છેવટે રાજ વિનિ કરવા જોગજ નથી એમ કહ્યું. “સત્યાન્નાસ્તિપરોધર્મઃ” એ જે સકળ નીતિ ધર્મશાસ્ત્રનું તત્વ તેનો એણે જો ત્યાગ કર્યો, તો તેનું જે ફળ થયું જોઇએ તે થયુંજ, અને ન્તે આ બિચારાએ પરિપૂર્ણપણે ભાગવ્યું. તો પણ એનું અંતઃકરણ તો પાપી નહોતું; માત્ર એની શુદ્ધિ આ અભાગ્યા ધર્મ મતોનો ભાગ થઈ પડી હતી. આ ગાંડા મત એને ધર્મરૂપ સમજવા, અને ધર્મ સમજીનેજ એણે તે ગળાસાટે રાખ્યા.

વાત ખરી કે એને જોમ એ મત ગળાસાટે હતાં, તેમ પ્રેસ્બિટેરિયનોને પ્રેસ્બિટેરિયન મત, અને નિરંકુશીએને તેમના નિરંકુશી મત પણ ગળાસાટેજ હતાં. એ ત્રણે પક્ષ ધર્મ સમજીનેજ આ વેળા ઇંગ્લાંડમાં બાયં-

આથા આની ગયા હતા. પણ ત્યાં એમા કોને કહી શકાય કે તમે તમારો ધર્મ છોડો અને જો પણ કોણ ? અને બ્યારેકોઈ પોતપોતાના ધર્મમાથી ડગે નહિ, ત્યાં એનો કડવો આ બલમા તો નલવાર સિનાય કોનાથી થઈ શકે એમ છે ? એનું નામજ બાની કહેવાય છે, અને એને પ્રમગે કોઈને પણ દોર દેવા એ મિથ્યા છે.

ભગત સિપાહીઓની અકળામણ. જ્યારે તેમનો વિદિ રાજ્ય એ લંબાનનાનીજ ગત માડી, ત્યાં તેઓ તો બહુ આકળા થતા લાગ્યા તેમની સ્થિતિ પણ આ સમયે આકળા થતા જોગ હતી રાજ તેમને ઉડાવ્યા કરતો હતો, પાનીમેંટ તો તેમનો વિરુદ્ધ હતી, અને એનામા સીતર્ફ ખૂમો ઉડતી કે રાજ તેમનો ધાર ઘડાવવાને માટે પાનીમેંટ સાથે, લડનવાળા સાથે, સ્કાટલોક સાથે, અને આયર્નાડના કાયોનિકો સાથે પણ ખાનગી અટપટ ધમલોટાં ચનાની રહ્યો છે પાઠળથી દમ્તાવેલ પૂગાયે સાળીત થયું છે કે આ ખૂમો ખોટી નહોતી. આ સાળળી સિપાહીઓ હાથપગ પછાડના લાગ્યા, અને અકળામણમા અનેક વિચારને ઘોડે ચડ્યા દેશ સમાધાનીને ખાતરજ તેઓ રાજને મનાવવા માગતા હતા, પણ જો તે આડો થઈનેજ પડ્યો છે, તો તેને દોરે મૂકી આપણે પોતાની મજેજ રાજ્ય રચના શા માટે કરી ન જોઈએ એમ એ સર્જના મનમા આબુ. આ વિચાર આનનાની સાથેજ જણાવણી ટીક જૂદા જૂદા જુદા ઉપા એકવાર માણસે પરપરાની મર્યાદા મૂકી કે પછી તેને કરોડો મુવારા સંજો છે. એ મુધારાનું યોગ્યાપોગ્યપણું તો અલબત્ત તે માણસનો જુદિ, રાતિ, ને અનુભવ ઉપરજ આધાર રાખે છે, પણ તે નિરંતરપણે મુવારાના જુદા તો અપાર ઉદાવ્યો જશે. તેમજ આ સમયે ઇનાડમા થયું. કોઈ કંઈકે શ્રીસિના જૂના પ્રજસતાક રાજ્ય જેવું અહિયા મ્યાપયું, તો ખીજ ખોની ઉદ્યા કે પાહુદીના જેવું ધિર રાજ્ય મ્યાપવાને અર્થેજ આપણું ભગતોને આ સમયે ધિરે ઉત્પન્ન કર્યો છે. ટેન્કાક કહે કે અમીરોની સભાજ કાઢી નાખની જોઈએ, તો ખીજ કહે કે પ્રજસમાજની ચૂંટણી પણ જૂદા નિયમે ન થાય ત્યાં સુધી તે ગરીબોના હક્કમા કાઈ કામની નથી. કોઈ કહે કે નર્મલો ગરીબોને બહુ નુકી આપણે માટે કાવતે એક સહેલો ને સોજો થવા જોઈએ. ત્યાં કોઈ તો એમજ કહેવા લાગે કે ગરીબને તમારનો મેદજ શા

માટે રાખવા લેઈએ. બધાને પૈસેટકે ને આખરમાં સમાનજ કરી નાંખવા, કેમકે ઇશ્વરે બધાને સમાન સંબંધ છે.

આ રીતે બાતબાતના—પહેલાં કોઈએ નામ પણ સાંભળેલાં નહિ-એવા સુધારાઓની ઠેકાણે ઠેકાણે ખૂંસે પડવા લાગી. સુધારાવાળાનાં તો વાહાણુજ કાઢ્યાં. રાતને દહાડે ભ્યાં જુઓ આં સુધારાવાળાના ટોળાં મ-જેલાં ને બરાડા પાડતાંજ માલમ પડે. સુધારો એજ બોલ હવામાં ધૂમી રહ્યા હતો. સઘળાજ સુધારાવાળા થઈ ગયા. એમાં મત્રા એ હતી કે સઘ-ળાજ સુધારાના બાધક—ઓતા તો મળેજ નહિ. વિચિત્ર વિચારનાં દરેરોજ હજારો ઓપાનીયાં નીકળવા લાગ્યાં, અને થોડે થોડે પાર્લામેંટ તથા સર-દારો ઉપર અડુંઓ આપવા લાગી, તેમાં સૌ પોતપોતાને જે સુધા-રાની લેહે લાગી હોય તેને માટે મજબૂત અને ધમકી બરેલી માગણી કરવા લાગ્યા.

સુધારાનો આ પગલ ધર્મના ઘટ, દર, ને અભિંક્ય જુરસા સાથ જોડાયેલો હતો. તેમને મન કાંઈ ફિલસૂફીની પેઠે એ કલ્પનાના જુદા ન-હોતા. તેઓ તો એનિ ઇશ્વરી પ્રેરણા—આત્તાજ—ગણતા હતા. તેઓ ક-લોકોના કલાક સુધી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતા, ને એકદમ ખૂંસ પાડી ઉઠતા કે “હાં ઇશ્વરની આ પ્રમાણે આત્તા થઈ છે” આ સમિતી ભ્રમણાને તેઓ પોતે તથા તેમજ બીજા ધર્મબાધઓ પણ ઇશ્વર વાણીજ સમ-જતા. કેટલાકને સ્વપ્ન થતાં, ને કેટલાકને સાક્ષાત્કાર પણ થતું. બધાજ કલ્પનામય મૃદિમાં ઇશ્વર સાથ જોડાઈ ગયા હતા, અને પોતે જે જે ધારતા કરતા તે ઇશ્વર પ્રેરિતજ છે એમ પોતાના ખરા અંતકરણથી માનતા. આખી સેના આવા ભક્તોથી ઉભરાઈ જતી હતી. આવેળા સેના સેનાનીનો બેદ રહેતો નહિ. એક હલકો સિપાહીપણ પ્રબોધાસનપર, ચડીને બધાને પ્રબોધતો, અને તે સામા બેઠેલા જમાદાર સરદારોપણ નીચેમાથે દીન બાવથી સાંભળતા. રાતોની રાતો તેઓ ભજનસ્તવનમાં બેળી કા-દતા. ભજન કરતાં કરતાં તેઓ રોતા, કૂદતા, ઉછળતા, ને પૂર્ણ મદે ચડી જતા. રાજ્યને ઉથલાવી નાંખવાનું તેઓ જે ધારતા હતા તે તેઓ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય, ઇશ્વરની આત્તાજ, છે એમ માનતા, અને તે માટે માથું આપવાને પ્રતિક્ષણે તેઓ તલથી રહ્યા હતા.

દુકામા નિરંદુથી પંથ હવે પોતાને ખરેખરે પ્રકાશ્યો મામરો પ્રાચીન પ્રત્યેથી ધૂન્ય બાવ જતોરેલોને કેવળ ઉચ્ચેદકપણું ધર્માવેશની સાથે આ-
બું. સરદારોની પણ સિપાહીઓએ આમન્યા મૂકના માડી, તેઓ બબડવા
લા ગા કે શા માટે રાજ સાથે એ લોક આગલી બધી એખલાશ કરી મેદા
છે ? મેથક સરદારો કુમ્મ્યા છે, અને તે આપણને કુસાનવાજ માગે છે.
પણ આગ્રી મહેનતે વાહાણને કિનારે આણ્યું છે, તે શું ચોડાને સારજ
હો આપણે ડૂમવા દઈશું ? મરદારો કોણ યાચે ? પહેલી આપણે તેમ-
નીજ ખખર લેવી જોઈએ, અને ખરે કામચેવ વગેરેને ખૂણામા બાર કરી
તાખવાની ડૂપી મસનતો પણ ચાલી, અને લગ્નકરે આતો ખુલોજ હરાવ
કર્યો કે ગાંતનુ રાજ જોઈએ કે નહિ એ બાબત વિચાર કરવા તમામ
ખ્યાતાંઆઓએ ફલાણી તારીએ મળ્યું.

એનામાં આગર જે વિશિષ્ટ સરદારો આઠસે જોખમે ચલાવી રહ્યા
હતા તે રાજ્યએ બંધ પાડી, અને નજર ચૂકાવી કેયે નૌરા ગયો. ૧૪મી
નવેમર ૧૮૪૭ સરદારોએ જોયું કે આતો આપણે હગાવા, અને એ વખ-
તથીજ તેમણે પોતાના મન સાથે રાજ સાથે મજબૂત ગાઠ વાળી. પણ
લગ્નકર જે આગલુ બધુ બંકેદ યઈ ગયું હતું તેને વશ કરવાની પહેલી જ-
ર હતી. એ કામ કરનામા કામચેલે પોતાનો અપૂર્વ પ્રતાપ દેખાવ્યો.
સાત પવટનોં કવાવતને સાર મોલાવી, ને તેમની આગળ હેતબર્દા
શીખામણના બાવ દેરકાએ પાચી સબળાઓ, એટલે તેઓ તો સમજી ગયા.
પણ વગર બાવાયે બીજી મે પવટનો, ટોપીપર બંડની ચિઠ્ઠીઓ ચોડીને આ-
વી હતી, તેમની પાસે મોઢ કરવા ગયા; ત્યારે તેમાના કેટલાક અપઅપ સાચુ
જાનવા લાગ્યા. આ વેળા કામચેવ મેનાધિપતિનાચાસે ઉભા હતો, તેણે પલ-
ટનામા જાતે ધૂસી જઈ તોફાન કરનારા દશખાર જણને પકડી ૮૫ પો-
રામા આપી દીધા, ત્યાનીત્યાજ કોર્ટમાર્શિયલ બરી, તણને દેહાત ડડોરબો,
અને એકને તો તેજ વેળા કાસીએ ચડવી દીધો. આ સપાટાની સાથેજ
બધું લગ્નકર ચરરર યઈ ગયું. તે છતા કામચેલે જોયું કે બદિલી એટલીબધી
વધી ગઈ છે કે કુત્ર બચથી કામ થવાનુ નથી. માટે તેમને એકવાર દખા
વી એ સામાદિક ઉપાયો તામડતોક વાપરવા લાગ્યો. પેલી ધારેલી સભા

તો બંધજ રખાવી, અને પંચાતીઆએને પોતપોતાની પલટને મોકલી દીધા, પણ પછી પોતે લશ્કરના અમલદારો, પંચાતીયા, તથા બગતો સર્વેને બાલાવી હવેથી શું કરવું તેનો વિચાર કીધો, ને બધાને રાજી રાજી કરી નાંખ્યા. સરદારોએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યની રૂપરેખા રાખી, ને લશ્કરે તેમની આજ્ઞામાં રહી સખુરીયાજ વર્તવું એવા આવેળા ઠરાવ થયો હાય એમ જણાય છે.

પાર્લામેન્ટની સાથે વિશિષ્ટઓરાજ્યએ હવે પોતે નાહો હતો ત્યાંથી ચલાવવા માંડી. એ નાસાને વલ્લભી ગયો હતો. કારિરખકના કિલ્લેદારે આવકાર તો સારો કર્યો, પણ પાર્લામેન્ટને પૂછી એને તજવીજથી નજરેકેદજ રાખ્યો. ત્યાંથી રાજ્યએ નાસવાનું એકવાર કહ્યું, પણ બારીના ગણ્યામાં ફસાઈ રહ્યો. આ વખતથી એના ઉપર શત્રુ નીચેલાની રહેવા માંડી. તો પણ રાજ ગભરાયો નહિ. પોતાની રીત પ્રમાણે વખત ગાળવા પાર્લામેન્ટ પાસે કરારો મંગાવ્યા. પાર્લામેન્ટ પણ એના જીવીજ ધમધેલી હતી, અટલ તેણે એ વાતનો મમત તો હતો તેવાજ રાખ્યો. અને તેથી રાજ્યએ તેમના આડતીઆએને આવ્યા તેવાજ આર દહાડામાં પાછા રવાને કર્યા. રાજ્યએ આવેળા તાકીદથી જવાબ આપ્યો તેનું કારણ એ હતું કે ઇંગ્લાંડપર હુમલો કરવા બાબતનાં કોલકરારે એ સ્ટાકલોક સાથે ને દહાડાપર પાકે પાયે કરી ચૂક્યો હતો.

પ્રેમિયેટરિયન પક્ષનો આ છેલ્લો પાસો પણ અવળો પડ્યો. રાજ્યની ના સાંભળી પાર્લામેન્ટ ગભરાઈ તથા ચોડવાઈ ગઈ. આ વખતનો ઇંડિયેન્ડ મતવાળાઓએ પૂરેપૂરો લાભ લઈ લીધો. તેમણે દરખાસ્ત મૂકી કે હવેથી રાજ્યનાં કહેણ સાંભળવા નહિ, અને તેની તર્ફ વિશિષ્ટ પણ મોકલવી નહિ. આ ઠરાવ રાજ્યને પદબજ કર્યાની ખરાબરજ હતો, અને તેથી ઘણાક જણ સામાન્યતા, પણ કામ્બેલે ઉઠી કાંઈક ધમકીભર્યું એવું જુસ્સાદાર બાંધણું કહ્યું કે સઘળા અપ થઈ ગયા, અને એ ઠરાવ એકદમ પસાર થયો. ૧૩ મી જાનવારી ૧૬૪૮

હુલડો એકદમ આ ઠરાવની સાથે ઇંગ્લાંડમાં ઉઠ્યાં. આપણે ઘણીવાર કહ્યું છે કે નિરંકુશીઓ સિવાય ઇંગ્લાંડના સઘળા લોકોમાં રાજભક્તિ તો

કાયમજ હતી. તે બધા આ ડરાવથી બડકી તલવાર લઈ રાજપક્ષે ઉભા થયા. કેન્ટ, એસેક્સ, તથા હર્ટફર્ડ પ્રગણાઓમાં બારે બંડ ઉઠ્યાં. લંડનમાંજ મોટું તોફાન જગ્યું, પણ તેતો લશ્કરે દબાવી દીધું. વેલ્સમાં પાર્લામેન્ટનાજ કેટલાક જૂના જમાદારોએ રાજાનો ઝુંડો ચોતર્ફે ઉઘાડ્યો, અને પેંપ્રોકનો કિલ્લો તેમને હાથ ગયો. નોકાસેનમાંની ૧૬ મનવારો ફરી ગઈ. પેલી તર્ફથી સ્કાટલોકનું મોટું સેન જરિકને કાર્લોઇલના કિલ્લા હસ્તગત કરી લઈ ઇંગ્લાંડમાં ઉપર પૂર જોશમાં ધસી આવ્યું.

અધુરામાં પૂરું પાર્લામેન્ટમાં પ્રેસ્બિટેરિયનોનું જોર પાછું વધી ગયું. તેમણે પહેલો ડરાવ ૨૬ કરી રાજાતર્ફે પાછી વિશ્વિ મોકલી, અને મદમાં આવી જઈ ધર્મ બળાત્કારનો શત્રુમાંશત્રુ કાયદો આવેળા પસાર કર્યો. આ રીતે ભગત સિપાહીઓએ જોયું કે આપણી ઉપર ચોતર્ફી વાદળ અડી આવ્યુંછે, અને આપણું ધાર્મિક બધું ધણ મળવાનીજ તૈયારીમાં છે. એની સાથેજ તેઓની આંખ ફાટી અને બારે સૈન્યપ્રકોપ પ્રગળ્યો.

સૈન્યપ્રકોપ જોવા પ્રચંડ તેજાજ, ગંભીર હતો. બંડખોરોની સામાક્રૂય કરવાની સાંજે તમામ લશ્કર ઇશ્વર પ્રાર્થનાને અર્ધ પૂર્ણ સદ્વાથી બેઠું થયું, અને પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી પ્રત્યેકજણે ઇશ્વર સાંનિધ્ય એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે, જો પ્રભુ આપણને આ લડાઇઓમાંથી ગમ્મતારે પણ પાછા સહોસલામત આણે, તો આપણું કબરું એજછે કે પેલો ખૂની ચાલર્સ સ્ટુઅર્ટ જેણે પ્રભુપક્ષે વિરુદ્ધ અને આ રાંકડી પ્રજા વિરુદ્ધ પોતાયી બને તેટલું કરવામાં કાંઈ પણ કસર રાખી નથી તથા જેણે દેશમાં લોહીના નદીઓ વહેવડાવી છે, તે ચાલર્સ સ્ટુઅર્ટ પાસે અચૂક આ લોહીનો જવાબ આપવો માગવો !

આવી બચકર પ્રતિજ્ઞા કરી આ લશ્કરે બંડ-સમાવવા વાઘની પેઠે ચોતર્ફે ફરીવળ્યું. ફેરફારસે પણ દહાડામાં કેન્ટના ફિતુરીઓને કચરી નાંખ્યા, અને પૂર્વ પ્રગણાઓમાં ફક્ત કાલચેસ્ટરજ તેમના હાથમાં રહ્યું. આણીતર્ફથી ક્રામ્પેલ વેલ્સમાં ધાયો કે બધા હુલડખોરોને નાસતાં ભાંય બારે પડી અને જેમતેમ કરતાં પેંપ્રોકમાં તેઓ ભરાઈ ગયા.

કાલચેસ્ટરે કેટલોક ટકાવો કર્યો, પણ પેંપ્રોક તુર્ત થરણ થવાથી ક્રા-

મ્વેલ છૂટો પડ્યો તે સ્કાટના હુમલાની સામા અણીની વખતે જઈ પ-
હોંચ્યો. તેમનું લશ્કર પ્રેસ્ટન સુધી-ધંસી આવ્યું હતું, અને ત્યાં ૩૦૦૦
ઇંગ્રેજ બળવાખોરો તેની સાથે ભેડાઈ ગયા હતાં. કામ્બેલ દોડમાં કરતો
આ ઢેકાણે જઈ પહોંચ્યો તેમની ઉપર તૂટી પડ્યો, નાહા કે તેમની બેળાજ
નદી ઉતરી તેમની પૂઠ પેરી લીધા, ને ન્યારે આ પ્રમાણે સપડાઈ જવા-
થી નાચારીએ બુદ્ધ આપ્યું, ત્યારે તેમની ઉપર એવા પ્રહાર પડ્યો કે,
આખું પેદળ શરણ થઈ ગયું, ને ધોડપલટણ જે નાહી તેનો હરણાની પેઠે
શિકાર થઈ ખૂરા હાથ થયા.

આ કૃતેહની સાથે શાસ આવા પણ ઉભા ન રહેતાં કામ્બેલ એડિ-
નબરો તરફ દોડ્યો; અને ત્યાં જઈ રાજપક્ષવાળાને મારી કાઢ્યા, તથા
રાજ્યનો સમજો બંદોબસ્ત કર્યો. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૬૪૮. કાલચેસ્ટર ફ્રે-
ન્કસને ૨૮ મી આગળે તાબે થયું હતું, એટલે, હુમલો તથા બળવા
ઉઠ્યા હતા તે તો આ લશ્કરના પ્રતાપે તત્કાળ પાછા સમી ગયા. હવે
આ કોપેલી વિજયમસ્ત સેના ઇંગ્લાંડમાં આવી શે ઉત્પાત કરી મૂકે છે તે
આવતા પ્રકરણમાં કહીશું.

ફ્રાન્સમાં બંધીવાનોની મહાવજત.

ફ્રાન્સમાં ફ્રાન્સદારી બંધીવાનને કેવી રીતે રોખવામાં આવે છે તેને લે-
ગતી નીચેની હકીકત જાણવા જોગ છે.

જે બંધીવાનો દરજી, મોટા ઇત્યાદિ ધંધો કરી જાણતા હોય, તેઓને
જેલમાં તેઓનો જ ધંધો કરવા દેવામાં આવે છે. પણ જેઓને એવા ધંધા
આવડતા નહિ હોય તેમને કાગળની પેટીઓ, કોથળીઓ, ધાતુની સાંકળો,
રમકડાં ઇત્યાદિ બનાવવાનું કામ શીખવીને તે કામ ઉપર તેઓને લગાડ-
વામાં આવે છે. એ રીતે તેઓના કામથી જે આવક થાય તેનો એક ત-
૧૦૦ થી બે તૃતીયાંશ ભાગ તેમના ગૃહસ્થાન અર્થ માટે સરકાર પોતે રાખે છે. બીજો
તૃતીયાંશ ભાગ એકાદો રાખી સરકાર તેઓને ખાતે જમ કરે છે, અને
તેઓ છૂટા થાય તે વેળા તેમને આપી દે છે. છેલ્લો તૃતીયાંશ ભા-
ગ દારૂ, તંબાકુ, તપખીર, એવા, મોઢાઈ અથવા બીજી મોઢ

તેઓને મનગમતી યોગે બંધીઆનાના બજારમાંથી ખરીદવા માટે તેઓને આપવામાં આવેછે. મસ્તી તોફાન કરેવા અથવા જેલર સાથે નાકર-માની કરેવા અથવા ખીજી આડી માન સલાવવાના વાંકની સજા તરફિ, બંધીવાનોને વારંવાર આ મનગમતી યોગે ખરીદવા માટે મળતો લવાજમ અટકાવવામાં આવેછે, અને તેની બીકથી ઘણુંકરી બંધીવાનો મારી વર્ણ-લુકથી રહેછે. પહેલીનારની તકસીરની સજા તરફિ બંધીવાનને દારૂ અથવા તંમાકુ પેસાતી આપવાની બંધી થાયછે. જે એટલી સજાથી તે નહિ સમ-જી કરીથી તકસીર કરે, તો તેને એક માસ સૂધો મનગમતી યોગે કોઈપણ ખરીદવાની મનાઈ કરવામાં આવેછે. તેથી પણ અસર નહિ થાય, તો તેને કામ કરતો અટકાવીને કોટડીમાં બંધ કરવામાં આવેછે, અને કામ નહિ કરી ચકવાથી તેની સઘળી કમાઈ બંધ થાય એટલે ઘણું કરી એ સજા બંધીવાનો ઉપર ઘણી સારી અસર કરેછે. પરંતુ એ સજાથી પણ સારી અસર નહિ થાય તો છેવટે બીજા વધારે સખત ઈલાજ લેવામાં આવેછે. કેટલાક સારા બંધીવાનો હોય, તેઓ પોતાને માજમજાત માટે મળતો લવાજમ પોતે નહિ અરચતા પોતાના કુટુંબ માટે મોકલી આપેછે.

દીપ મળવા અગાઉ તપાસ ચાલતી હોય, તે વખતે જેલમાં પડેલા બંધીવાનોને રાખવાની પણ ફેંઓની રીત ઘણી વખાણવા જોયછે. એવા બંધીવાનોને તેમનો જે અસલ ધંધો હોય તે તદ્દન સગવડથી ચાલુ રાખવાની છૂટ આપવામાં આવેછે. આથી ઘણો સારો ફાયદો થાયછે. કદાચ કોઈ નિર્દોષ માણસ કાંઈ ખોટો વાક આપવાથી ફસાઈ કેદ પડ્યો હોય, તો વિના કારણે તેને પોતાના ધધામાંથી થતી નુકસાની અટકે છે.

પુસ્તકો વગેરેની પહોંચ.

રાણકદેની. રચનાર અનંતપ્રસાદ વિ ત્રીકમવાલ વૈજ્ઞાનિક. આ એક મોટી વાર્તા અથવા જોને ઇંગ્રેજીમાં નાવેલ કહેછે તે જાતની સોપડી છે. રાણકદેનીની મૂળ વાત કોઈ પણ ગુજરાતીને અજાણી નથી એટલે તેનો સાર અંગ્રે આપવાની કાઈ જરૂર નથી. એ સોરઠીયાણી સતીની કથા જ.

તેજ બચકરણાદિક જાયા રસોથી બરપૂર છે. એમાં યોગ્ય રંગપૂરીને બાઈ અનંતપ્રસાદે સારો વિસ્તાર કર્યો છે, અને “કરણપેલો” જેના લોકપ્રિયતાથી ઉશ્કેરાઈને, એ ગ્રંથ કરી કહે છે, કે મેં આ વાર્તા લખી છે તેની બંરોબરી કરી શકે એવી તો આ યઈ નથીજ, તો પણ તે વર્ગની છે એમાં કાંઈ શંક નથી. અમારમુધા કરણપેલાના જે બે ત્રણ નકલો યઈ છે તેમાં અમં આ રાણકદેવીને સર્વોપરી ગણીએ છઈએ. વર્ણનશૈલી લગભગ તેના જેવીજ છે, પણ કલ્પનાજનિત રસ કાંઈક ઓછો છે. વર્ણનમાં કપે સ્થળે વિસ્તાર કરેલો અને કપે સ્થળે સંક્ષેપ કરી નાંખેલો એમાંજ રસિક વાર્તાકારનું આગ્રહ રહેલું છે; અને તે મેળવવા તરફ આ બાઈ લક્ષ રાખશે તો આગળ જતાં, આથી પણ વધારે સારી વાર્તા લખવાને શક્તિમાન થશે. એમ અમે માનીએ છઈએ. બાધ બાગ પણ આ વાર્તામાં એટલોજ વિસ્તીર્ણ છે, પણ તેમાં જોઈએ તેટલું જડાણ નથી. સંહારપ્રકરણમાં, સારો રસ છે, અને બધું જોતાં આ ચોપડી તેના બનાવનારને એક મોટી ખુબારકબાદી આપવા જોગ નાવડી છે. અમે દિલગીર છઈએ કે એનું વિસ્તારથી વિષયન કરવા જેટલી જગા, અમારી પાસે નથી.

વેરાળ્ય. આ એક અતિનાનાં ૨૦ પૃષ્ઠની એક નાનીજ ચોપડી છે, પણ લખનાર કોઈ સારો કામેલ માણસ જણાય છે. આપણા લોકનું સ્વાભાવિક વળણ પારલૌકિક વિષયો તરફ, અને ધુરોપિયનોનું સંસારિક તરફ છે એવો બેઢ પ્રથમ દર્શાવી તે એનું મધ્યસ્થપણ કરનાર બહુસમાજ છે એમ છેવટે બતાવ્યું છે. બાધો સંસ્કૃતમયી છે.

પ્રશ્નોત્તરપોથી. જેમ ખ્રીસ્તી માર્ગમાં બાળકોના મનમાં ધર્મપ્રાપ્તિ હસાવવા નાની નાની પ્રશ્નોત્તરાવળીઓ (કટેકીઝ્મ) હોય છે, તેમ આ કોઈ પ્રાર્થનાસમાજની તરફથી નીકળી હોય એમ લાગે છે. શૈલી જોઈએ તેથી સંક્ષિપ્ત કે ગંબીર નથી.

વિદ્યાશુભાષણ. રચનાર દુર્લભદાસ. વિ. શામજીધ્રુવ. આ નાની ચોપડીમાં વિદ્યાના ફાયદા કવિતારૂપે કાંઈક વખાણ્યા છે. પદ્ય રચના નિર્દોષ ને મધુર છે.

કાયમહસ્સામાં ૪૭૫થી-૬૬૬ થીન સિદ્ધક. વાંચનમાળાની ચોપડીઓ

તેની અથુદ્ધ નોડણીઓ પણ કાવચ થઈ જવાથી એ વિષય શીખવવા મહેતાજીએને બેચક બહુ અધરો થઈ પડ્યોછે. એ હરકત દૂર કરવા દરેક ઓપડીમાં મંદિહબત શબ્દો છે તેની અંત્ર નોડણી કરી બતાવીછે. પણ એમાંનીજ કોઈ કોઈ ઢેકાણે નોડણી અમારે મતેતો નિયમસર નથી. મહેતાજીએનું આ દુઃખ તો કન્યાસુધી સાતે ઓપડીના શબ્દોની ટીપ સત્તાવાર થુદ્ધ છપાઈ નહિ ત્યાંસુધી તે કદી દૂર થવાનું નથી.

કન્યાવિકૃષ્ટોપદર્શક. રચનારે ભૂપતરાય હરગોવિંદ દાતાર તથા સહાયક નરોત્તમ નિત્યાનંદ, તથા ઇનામ આપી રચાવનાર રા. રા. મણિશંકર રામશ્વર યાણદાર. એની મતજબ એના નામ ઉપરથીજ સમજાયછે. હલકા લોકમાં કન્યાવિકૃષ્ટ ચાલેછે તેને સમજાવવાને માટે આ ઓપડી કાંઈ ઠીક છે, પણ બાકી પુસ્તક રીતેતો નમાલીજ છે.

પુસ્તકમાળા. અંક. ૧૮ મો. વડોદરાની સ્વદેશહિતવર્ધક સભા પાઈ બેપાઇના નાના નાના ઓપાનીયાં કાઢવાનું પેતે ધારેલું કાંમ ચલાવી જાયછે એ સંતોષની વાતછે. આ અંક ૨૭વા કુટવાના હાનિકારક ચાલવિષે મહા-સુખબાઈ હરગોવિંદદાસે લખ્યોછે અને કિંમત ચાર પાઈ રાખીછે.

પુસ્તકમાળા. અંક. ૧૯ મો. લખનાર હરગોવન દવારકાંદાસ. આ નાના ઓપાનીયામાં ધરખરચનો હિસાબ રાખવાની અગત્ય સામાના મનમાં ઉતરે એવી રીતે સમજાવી છે. બાપા નોંધએ તેવીછે! આ પુસ્તકમાળા જે કિંમતે કાઢવામાં આવેછે તે ઉપરથી જણાયછે કે એ ચોડું જણેલા ગરીબ માણસેને માટેજ લખવામાં આવેછે, અને તેમછે તો અતિ સરલ ને રૂઢ બાવાજ તેમાં વપરાવી નોંધએ. માટે આ બાબત પુસ્તકમાળાના બીજા લખનારાઓ પણ બાઈ હરગોવનનો દાખલો પકડશે તો તેમની ધારણા ખરેખરી પાર પડશે. વિષય પણ એ વર્ગને ખાસ ઉપયોગી હોય એવાજ પસંદ કરવા નોંધએ.

ત્રિમાસિક 'દિગ્દર્શક' ગયા વર્ષમાં નોકળેલાં નવાં ઓપાનીયામાં અંત્ર એને પ્રથમપદ આપીએ છીએ. સંવત ૧૯૩૯ ના કાર્તિક માસથી એ વણ વણ મહીનિ મુંબાઈમાં છપાઈ લાંબડીથી પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યુંછે. એમાં રાખલ આકપેજી પૃષ્ઠ ૨૮ આવેછે, અને છપાઈ કાગળ વગેરે સુંદર

છે. લખાણની બાબતમાં 'આપણા' પહેલાં વર્ગના ચોપાનીયાની હારમાં એને ગણી શકાય. બાબા શુદ્ધ, ને. સ્વચ્છ, તથા ત્રિવિધી ટીકા પસંદ કરવામાં આવે છે. 'કુંવારી કન્યાની વાર્તા સરસ' લખાય છે, '૧. છા' અમારા 'વિચાર પ્રમાણે ત્રિમાસિકમાં વાર્તાઓ અને જોષ્ટ્ર, કેમકે વર્ષમાં જેના ચાર જ કાંધા બરી શકાય તે હવે પૂરે જાય? અથવા વિચારના ભાગ સુધરતો જાય છે, પણ હજી મનમાનતો નથી, અને ખીજા માસિકો કરતાં આ ત્રિમાસિક એ બાબત તો કાંઈ વિશેષ કરતું નથી. પણ કદમાં સારો વધારો કર્યા વિના એમ કરવું અશક્ય છે, કેમકે સારે જ લખ્યા વિચારને કે જેના જ બાબામાં જોડે છે, તે એમાં દાખલ થઈ શકે. ત્રિમાસિક કાળ રાખવાનો હેતુ જ એક સાધારણ માસિકથી એનાં પાનાં ત્રણમાં તો તે કિંમત થઈ શકે, અને એમ થયું એટલે ૧૫—૨૦ પૃષ્ઠ સુધીનો વિષય સહેજ તેમાં લખી શકાય, અને એવા વિસ્તીર્ણ વિષય લખાય સારે જ તે ખરું ત્રિમાસિક કહેવાય. માટે અમારી ખાસ ભલામણ છે કે એનું કદ અવશ્ય વધારવું; ટીકાકાર પોતાના નામની જ જોડણીમાં ભૂલ કરે છે તે આવતા વર્ષથી સુધારી લે તો સાર. ટીકા શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ છે અને તેમાં દીર્ઘ નહિ, પણ દીર્ઘ છે.

તત્કાલ પ્રકાશ. ગયાં અકટોબરથી જ આ માસિક નીકળવા માંડ્યું છે એટલે તે વિષે ખરાબ અભિપ્રાય આપી શકાતો નથી, પણ એ વિષય ઘણા જ ઉપયોગી છે. અને હાલ તો બાબતો પણ સાધારણ લોકને ઘણાં ઉપયોગી આવે છે. અને ઇચ્છીએ છીએ કે મુંબાઈમાં પહેલા તત્કાલ નામનું ચોપાનીજ નીકળતું હોય તેવું આંચાએ. એનું કદ રોયલ આઠ પેજ બે કર્માનું, અને કિંમત રૂ. ૧ રાખી છે. સાચકા ડીસ્પેન્સરીના દાકતર જી. પચાણજીની તફ્ફી શ્રદ્ધ દીનયા માણેકજી પીટીટની મદદ વડે આ નીકળે છે. બાબા તથા કાગળ છાપા ઉપર કાંઈક વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવે તો ટીકા.

ગુજરાત માસિક પત્ર. પાછલે વર્ષે ગુજરાત ત્રિમાસિક એ નામે નીકળ્યું હતું તે જ આ. એણે જાતના વિષયો બહુ ધા પકડ્યા હતા તે જોતાં એને અને ગુજરાતી માસિકમાં એક અગત્યનો વધારો ગણતા હતા. એનું

વળણ દેશની ને તેમાં પણ વિશેષ કરીને રત્નવાડાઓની રાજકિય તથા આર્થિક સ્થિતિ તદ્દ વધારે હતું. લખનારા કદાપિ ગૂંચરાતી બાપા લખવામાં બિનવાકેફગાર પણ જતે સારા કેળવાએલા જણાતા હતા. પણ અમે દિલ્લીની છીએ કે વર્ષના પાછલા ભાગથી તે બંધ પડ્યું છે. જો ફરીથી એ બીજે હાથે ચલાવવામાં આવે, તો અમારી બલામણ એટલીછે કે એનું ને સ્વરૂપ હતું તે બદલી નાંખવું નહિ. એવી ટપના ઓપાનીવાની આપણી બાપામાં હજી ખોટજ છે.

સ્ત્રી સંબોધ રત્ન પ્રગટ કરનારે તુલસીબાઈ. સ્ત્રી તદ્દથી સ્ત્રીઓને મારે લખાતું ઓપાનીયું આપણી બાપામાં આ પહેલ વહેલુંજ છે. એમાં વિષયો બહુધા સ્ત્રી જીતને ઉપયોગી તથા સુખોદકારકજ આવેછે. એનું કદ એક ફર્માનું તથા કિંમત ટપાલ ખર્ચ સુધાં વર્ષે આઠ આના છે.

કુસુમગુચ્છ અને રાતપ્રસારક. એ બેજાં કરી નાંખ્યાં એ સાહે કંઈ છે. હાલ ને બાર પાનાનાં પતાકડાં ઢેકાણે ઢેકાણે નીકળે છે તે જોઈ ખરે ખર અમને તો કંટાળો છૂટેછે. એટલામાં લખનાર લખી પણ શું શકે? આ સંપૂર્ણ રૂપે તે ઠીક લખાય છે. હમેશા સાંધણી ન ચલાવતાં એક વિષય એક અંકમાંજ ધણું કરીને પૂરો થઈ જાય એવું કાંઈ ધોરણ રાખવામાં આવે તો એથી પણ એ વધારે સાહે રખાશે.

સુખોદકપ્રકાશ અને સારસંગ્રહ. આ રહ્યું તો બારપાનીજીજ, પણ એ ટળીને એક થયું એ પણ ઠીક. એમાં સારસંગ્રહ, સારી રીતે પસંદ કરવામાં આવેછે. જો બાર પાનીયુંજ કાઢવું, તો તો સારસંગ્રહને રૂપેજ એ અમને ઉત્તમ લાગેછે. આ સારસંગ્રહમાં નીતિ, વિદ્યા, ઇતિહાસ વગેરેનાં પેટાં પાડી ગોઠવવામાં આવતો હોય તો વધારે સાહે.

આર્યસુખોદક, આ બાર પાનીયું માંડવી (જિલ્લે સુરત) થી નીકળે છે. એના લખાણમાં કેળવાએલા જીવાનનો હાથ જણાય છે, પણ જ્યાં આટલા નાના પતાકડામાં નાટક, વાર્તા, બર્તુ હરિનું બાષાંતર, લાંબા લાંબા નિબંધો, વગેરે એકી વખતે અનેક વિષયો ભરવાનું પ્રયત્ન થાય, ત્યાં સાહે ફંજ નીપજવાની શી આશા? વર્ષે પૂરે થવા આજીવું છે તોપણ હજી એક નાટક પહેલા અંકથી શરૂ કરેલું તેના પ્રવેશ (પાનાપાનાનાંજ છે તો

પણ) છ-એ સમાઈ શક્યા નથી: વિદ્યાનંદ ચરિત્ર, નામની વાણી તોમે ત્રણવાર: આવીને ગમ યઈ ગઈ તેનો કાંઈ પત્તાજ નહોતો નથી. બન્ને પૃષ્ઠ લખી દરેક વિષયને અપૂર્ણ મૂકી દેવાથી કાંઈપણ વાંચવા નોગે એક અંકમાં આવી શકતું નથી: મોટા, મોટા મોટા વિષયોને વિસ્તારથી લખવાની ટેવ હોડી દઈ થોડામાં ઘણું કરવાની કળાજ નાના ચોપાનીયામાં લખનારે શીખવી નેહએ.

ધર્મસંબોધ રત્ન. આ પણ અલગત આરપાનીજીજ છે, એ વાલોડ (જિલ્લે સુરજા) થી પ્રસિદ્ધ થાય છે. હાલેક મહીના યથા પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યું છે. એનો વિષય ધર્મ અને વિશેષે કરીને હિંદુ ધર્મ છે. લખેાણું સામાન્ય બધાં આરપાનીયા નેવુંજ.

આત્મરાત્ન વર્ધક. એ આપેજી એ ફર્માનું ચોપાનીજી છ મહીનાથી ચા. છત્રલાલ લલ્લુબાઈ કરીને કોઈ નડીયાદથી કઢે છે. એમાં યોગવાશિષ્ઠ, સમસ્તલોકી, ગીતા, બિહારનીતિ, તુલસીકૃત રામાયણ, શુદ્ધગીતા વગેરેમાંથી તર્જુમાં આપવામાં આવે છે. એકજ ગ્રંથ લઈ તેનોજ તર્જુમાં વિદ્વાનને હાથ કરાવી આપવા માંડ્યો હોય તો વાંચનારને વધારે સુગમ પડે, ને ઉપયોગી પુસ્તક થાય. કિંમત વર્ધનો રૂ. ૧).

રાત્રીપક. (જીનાગઢથી) અને વૈદ્યરત્ન (એડેથી) નીકળ્યાં હતાં તે તો ખેચાર માસ આ મંસારનો વા ખાઈ પાછાં થયાં છે. હોય! જણે તેટલાં કાંઈ જાણે? રહ્યાં તેજ બધાં જાણે તો બહુએ છે.

એડા એતીવાડી પત્ર. એડા ક્ષેત્રરેના પ્રમુખપણા હોંની સારા સારા ગ્રંથોની એતીવાડી ઉત્તેજક મંડળી તરફથી એ ચોપાનીયું નીકળે છે અને તે રાવસાહેબ હરિલાલ જગનલાલ સત્તવાદીના મંત્રીપણામાં આ વરસથી સારી રીતે લખાવા છપાવા લાગ્યું છે. એ છે તો આપેજી એક ફર્માનુંજ, પણ પોતાના એક ખાસ વિષયને વેળગી રહેનારજ ચોપાનીયાનું નાનું કદ એ કાંઈ હમેશાં વાંધો લેવા નોગ નથી, પણ તખતે તે બલામણ રૂપ યઈ પડે છે. જે તે વિષયને છેડે, એકે વિષય લખવામાં બલીવાર નહિ, અને બન્ને પાનાને છેવટે અપૂર્ણ અપૂર્ણ એમ વાંચાએ છીએ, ત્યારે હાલના આરપાનીયાં ઉપર ફટાજો આવે છે, પણ અહિંયા તો એતીવાડીનાજ

જૂદા જૂદા અંગ ઉપર ડાહ્યાપણથી એ ત્રણ વિષય લખવામાં આવે છે, અને તેથી અમે એને એક અગત્યનું માસિક અંગ ગણીએ છીએ. ક્રિસ્ત એ કમિટિને અમારી એટલીજ બલામણ છે કે એનો પ્રસાર એક વર્ગમાં પ્રકળ થાય તેને માટે ખતતી સધળી મહેનત સેવી જોઈએ. ટપાલ ખર્ચ સુધાં એની કિંમત વર્ષે રૂ. ૩-૦ રાખી છે તે એતીવાડીનું અગત્ય જોતાં વધારે નથી, પણ એકતોને તો બહુ બારે પડે એટલી છે, અને તેથી અમે દહેશત લાગે છે કે તે વર્ગમાં એનો ફલાવો જોઈએ તેટલો નહિજ હોય. વર્ષે રૂ. ૩૦૦ રૂપિયો રાખ્યો હોય તો બસ છે.

ઉદિચ્ચ હિતેચ્છુ પત્ર. આ બાર પાનીજ અમદાવાદમાં ઉદિચ્ચ હિતેચ્છુ નામની સભા તરફથી એ નીકળે છે, અને અમે ધારીએ છીએ કે એ જાતના બ્રાહ્મણોને એ કેટલેક દરજ્જે ઉપયોગી પડતું હશે.

The Morning star. એ મોપાનીયું અમદાવાદની “જીવાન માં. હુસોની સંવાદક સભા” તરફથી ઇંગ્રેજીમાં પ્રગટ થાય છે. ‘દિનપરદિન એમાં સારો સુધારો થતો જાય છે, અને અકટોબરથી પોતાના નવા વર્ષ’ સાથે સાંઈ નવુ રૂપ ધારણ કર્યું છે. નવા જીવાન માં. હુસો’ લખનાર છે એ વાતનો વિચાર કરતાં, ઇંગ્રેજી લખાણને માટે તેમને મુબારકબાદી આપવી ઘટે છે. નિર્દોષ અલખત નથીજ, પણ આ ઇલાકા ખાતે એવી ટપનુ ઇંગ્રેજીમાં લખાતું મોપાનીયું એ પહેલુંજ છે. આશા છે કે આ બીજા વર્ષેને અંતે એમાં એથી પણ વધારે સુધારો થશે. આજ ખાખત ને મંસારોપ-યોગી વિષયો ઉપર કોઈ અનુભવી લખનારને એમાં વધારવા જોઈએ. વાર્તા ભાગ ઠીક લખાય છે. શ્રીગાથ જેવડાં ૨૪ પૃષ્ઠ એ માસિકમાં છે અને કિંમત આ વર્ષથી રૂ. ૧૧ કરી છે.

સારસંગ્રહ.

નિયાજોના ઇન્સ્પેક્ટર દાખલ દેશી સ્ત્રીઓ—મદ્રાસમાં સ્ત્રી તબીબો થઈ ચૂક્યા છે, અને હવે ત્યાંની નિયાજોના ઇન્સ્પેક્ટરો દાખલ પણ સ્ત્રી અને તે પદ્ધતિઓની નામચક્રક થઈ છે. રામ ગોપાળ અને ગોવિંદ રામજી ના-ને ને ખ્રીસ્તી થઈ ગયેલા દેશીઓના કેળવણી છોકરીઓને મદ્રાસ ઇલાકા-

ની નિયામોના ઇન્સ્પેક્ટર ઠરાવવામાં આવ્યો છે, એવી તાંનો એક દશીપત્ર વાળો અખબર આવે છે.

ઓપડીયોના રક્ષણ માટે 'અપરકલેરાઈડ ઓફ મરચુરી' ઓપડવાથી લાભ જણાવ્યો હતો તે માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે તે દવા ઝેરી છે ને ઓપડીના પાના ઉપલપાયલ કરતાં તેનું ઝેર શરીરમાં પ્રવેશ પાવે છે.

મીસીસ—આનંદીબાઈ જોષી, જે ફીલાડેલફીયામાં અભ્યાસ કરે છે તેને વિષે વિશેષ આ પ્રમાણે અખબર મળી છે. મીસીસ જોષી શરીર યુષ્ઠ, સામલી અને અંગ્રેજી શેકહેન્ડ કેમ કરવી તે સારી રીતે જાણે છે મીલાવડામાં જાય છે. સારે હિંદુ પોશાક પહેરે છે. જે મીલાવડો મળ્યો હતો તેમાં તેણે સોનેરી કોરના લાલ સાડી પહેરી હતી. જુટ સ્ટોફીંગ પહેર્યા વગર ન ચાલે તેજ પહેરવામાં આવ્યા હતા. પણ માથે કુલની વેણી બાંધી હતી. કપાળ પર ચાંદલો હતો. મીસીસ જોષીનો ખર્ચોદ ખર્ચોસમાજીય છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે ખર્ચોસમાજના ૧૫ લાખ રૂપિયા છે (જે અમે સાચુ માનવાને બંધાયેલા નથી) તેણી સંસ્કૃત, મરાઠી, હિંદી, ગૂજરાતી, કેનેરી, ને ઇંગ્રેજી બાષા જાણે છે, ને અમેરિકામાં ખૂબ રહે છે.

વીજળીકપંખા—ઝેરડાઓમાં ટાંગવાના મોટા પંખાઓ અથવા માટે મજુરી રાખવાની કદી જરૂર નહિ પડે એવી એક શ્રાધ હાલ યમ છે. એ યંત્રની મદદથી માત્ર પંખા ચલાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાં કેટલીક ગોઠવણ કરવાથી ઝેરડામાં કુરંગેષ નાગ કરનારી દવાઓ અથવા ખુશખીયો પણ ફેલાવી શકાય છે.

સરકારી જાહેર અખબર.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના ગઈ પ્રવેશક પરીક્ષામાં ગૌરીશંકર બવાની-શંકરે પચ્છમમાં બાણેસો એમ લખાવેલું તે ખોટું માત્રમ પડવાથી તે સુધારીને પાણસીણા કર્યું છે.

રાજકોટ.
૧૫-૧૨-૮૩.

} (ઇંગ્રેજી સહી) નવલરામ ભટ્ટમીરામ.
પ્રિન્સિપાલ રાજકોટ-ટ્રેનિંગ કોલેજ.

જાહેર ખબર.

જાવક નંબર, ૭૧ સને ૧૮૮૩-૮૪

મારી આજ્ઞા મુજરાત શાળાપત્રના એડીટર સાહેબ તરફ અમદાવાદની મુજરાત ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તરફથી સલામ સાથે મોકલવાની એવી-જે ચાલતી સાલની અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષામાં નીચે લખેલા ઉમેદવારો પાસે યપાંછે તેઓનાં નામ વગેરે આપના શાળાપત્રમાં છાપી પ્રસિદ્ધ કરશે.

નં.	નામ	ક્યા થીએલો.	નં.	નામ	ક્યા થીએલો.
૧	લાલબાઈ લલુભાઈ.	કજોલી.	૨૧	સોમિશ્વર નરોત્તમ.	દહોદ.
૨	લાલદાસ કાશીદાસ.	અકલાશી.	૨૨	હરીપ્રસાદ આત્મારામ.	વડોદ.
૩	મગનલાલ નરસીરામ.	પરોતીજ.	૨૩	મોતીલાલ લલુભાઈ.	નડીયાદ.
૪	હોમતમાલ ઉત્તમરામ.	પરોતીજ.	૨૪	કરમચંદ કીશોર.	ગડકણ.
૫	હરિલાલ વીડલ.	અમદા નં. ૧.	૨૫	માધવભાલ કીશોર.	અમદાવાદ.નં.
૬	હરિલાલ નરસીરામ.	માતર.	૨૬	મુનોલાલ મહાદેવ.	વીરમગામ.
૭	હીરાલાલ પ્રાણવલ્લભ.	નડીયાદ.	૨૭	રામચંદ્ર બાપુજી.	ઉમરેઠ.
૮	રણજીડ દામોદર.	જગુસર.	૨૮	સોમિશ્વર નાનકેશ્વર.	લુણાવાડા.
૯	રેવાશંકર નાથારામ.	કરમસદ.	૨૯	રણજીડ દ્વારકાંદાસ.	મુણાવ.
૧૦	બીખાભાઈ શીવરામ.	અકલાશી.	૩૦	છોટાલાલ ત્રીભાવન.	અકલાશી.
૧૧	મોહનલાલ મૂળશંકર.	બાવળા.	૩૧	બગવાન બાલાભાઈ.	કપડવણજ.
૧૨	મગનલાલ કાળીદાસ.	હરસોલ.	૩૨	રણજીડ કલ્યાણજી.	અખામા.
૧૩	બાઈશંકર કેશવલાલ.	અમદા. નં. ૨	૩૩	દલમુખ્ય હરગોવન.	લુણાવાડા.
૧૪	ખંડુભાઈ શંકરજી.	વહાર.	૩૪	ગોવરધન મોતીચંદ.	કડલાલ.
૧૫	મોહનલાલ દ્વારકાંદાસ.	અડાસ.	૩૫	ડાહ્યાભાઈ જગુભાઈ.	પરીખા.
૧૬	પરમોત્તમ ત્રીભાવન.	વાડાસીનોર.	૩૬	દેશાઈભાઈ ડુંગરભાઈ.	કરમસદ.
૧૭	જવેરલાલ હરગોવન.	કડલાલ.	૩૭	છોટાલાલ જેઠેચર	લુણાવાડા.
૧૮	દલમુખ પાનાચંદ.	લસુદ્રા.	૩૮	જેઠાલાલ દામોદર.	સરખેજ.
૧૯	લલુ હરકીસન.	માતર.	૩૯	ખુલેશ્વર છગન.	લુણાવાડા.
૨૦	નારણજી દયાળજી.	અરસાડ.	૪૦	ભાગીલાલ મુળજી.	આણંદ.

- ૪૧ જીવાબાઈ જોરાબાઈ. આંકલાલ. ૪૨ ત્રીજાવન કહાનંદાસ. નડીપોદ.
 ૪૨ ડાહ્યાબાઈ લણુબાઈ. અપ્પામા. ૪૪ ચક્રબાઈ બાપુજી, મહુધા.
 નં. નામ ક્યાં થીએલો નં. નામ ક્યાં થીએલો.
 ૧ અમીદ ફાંજલ. મહુધા. ૫ અખરામ અલી અખુજી. સારોદ.
 ૨ ગુલામ અલી ગુલામ નબી. અમ. નં. ૬ ૬ અપકરીમ અપસરવેર. કડોદ.
 ૩ કુરમલામીયાં બાઈમીયાં. ધંધુકા. ૭ ઉમ્માન ગુલામરસુલ. કડોદ.
 ૪ ફેજુ નવરંગ. મહુધા.

તા. ૧૪-૧૨-૮૨.

(ધંધેજી સહી) મહીપતરામ રૂપરામ.
 પ્રિન્સિપાલ ટ્રેનિંગ કલેજના, અમદાવાદ.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

(પાછળ પાને.)

વારસદ. કાળીદાસ ખેચર ૩૨) મીઠાઈ—અસલાંલી. 'આત્રાસણી
 (સ્ટેસનના માસ્તર બલાબાઈ પ્રાગજી બાઈએ ૩૧) પતાસાં—ખારેજી. નિ-
 શાળના મેમ્બરોએ ૩૧) પતાસાં—અસ. ગેરેખામ પહેલા કારકુન મોદન-
 લાલ કલ્યાણજી. ૩ગા—ગોમતીપુર. નિશાળના મેમ્બર પટેલ બાઈચંદ
 નારણજી ૩૧) મીઠાઈ—તાતીબોર. લખમીચંદ ચક્રબાઈ ૩૧) સાકર—
 ધોળકા નં. ૧ સાંચ. દામોદર પુરુષોત્તમ ૩ગા પતાસાં—ઉંવારસદ. શા. મો-
 તીલાલ મગનલાલ શા. ઉજ્જમલાલ પાંનાચંદ ૩૨૫-૩-૦ ચોપડીયો—વીરમ-
 આમ ઉદુ ગોંડળના સારસ્તેદાર બાવામીયાં પીરમીયાં ૩૨) પતાસાં—ભોજવા.
 મુખી વલીબાઈ જીવાબાઈ ૩૧) સાકર—જમાલપુર. સાંચ. દમાચંકર ન-
 થુરામ તથા મોતીલાલ ચુનાલાલ બંને મિત્રોએ ૩૧-૧-૦ ચોપડીયો—
 જીવાસડી. ધોળકા મીરુ કાન્સેટબલ અમથાલાલ નરસીરામ ૩ગા પતાસાં-
 ધોજેશ સાંચ નં. ૧ નંબર બીજાના ગેરેખાજી હગનલાલ માવજી ૩ગા
 મીઠાઈ—કોઠ. મોતી હેમચંદ મોદી ૩ગા મીઠાઈ ઠાકર રગનાથ ખેડેચર
 ૩ગા મીઠાઈ—પાટડી. ઠાકોર સહિય હીમતસંગજી જિરાવરંગજી

૩૧૧-૨-૯ ઓપડીયો ૩૨) મીઠાઈ—ધંધુકા ઠંપાશાળા. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર
મનસુખરામ મૂળજી ૩૦-૬-૦ પતાસાં—માંડળ. ગાંધી જીમેદ નાનચંદ
૩૧) મીઠાઈ—સાકરીઆ. મે. ક. આ. ફલિકટર સાહેબે ૩૧-૭-૯ ઓપ-
ડીયો—નાવડા. અવલકારકુન મોહનલાલ કલ્યાણજી ૩૧) સાકર—ધોળકા
શ્યાંચ નં. ૧ ભો. દસકોઈના તલાટી રણજોડલાલ વલ્લભરામ ૩૦) પતા-
સાં—વિરમગામ ઠંપાશાળા. દેશાઈ કેશવભાઈ કુબેરભાઈ ૩૫) ખારોટ
ત્રીકમભાઈ બીમશીંગ ૩૩) તા. મામલતદાર વલ્લભદાસ કરશનદાસ ૩૨)
તા. મે. સે. સખજીજી નાગરદાસ નરોત્તમદાસ ૩૨) દેશી વેદ પીતાંબર
રાયચંદ ૩૨) વકીલ હરિલાલ મોહનલાલ ૩૨)—ઉત્તેળીઆ. લીમડી બધના
કારભારી ગીરજાશંકર દસમુખરામ ૩૦) સાકર—માંડાસા ઠંપાશાળા.
મ્યુનિસિપાલેટી તર્ફથી ૩૧-૫-૩—કોઠ. સુવાણુ. સતુબાઈ ઉરફે સલતાન-
ચંગ નયુબાઈ ૩૧) મીઠાઈ—અમદાવાદ નંબર ૬ માન્યુઆ શીવલાલ રત-
નલાલ ૩૧૩-૧૨-૦—પાટડી. દેશાઈ શ્રી સૂર્યમલજી ભોરાવરચંગજી ૩૪)
દેશાઈ શ્રી રણજોડભાઈ મોહનભાઈ ૩૪) દેશાઈ બાલાઈભાઈ દસુભાઈ
૩૨) અધ્યાપક જગન હરિવલ્લભ ૩૨) સારા કુબેર ભૂદર ૩૨) ચેઠ અતુર
બચર ૩૨) ચેઠ નયુ વાપજી ૩૨) કુલ ૩૧૮) તેમાંથી ૩૬) પતાસાં ૩૧૨)
જોડીએને ઓઢણાં તા. રેળ રવાના તા. ૨૦-૧-૮૩ મુ. ધંધુકા.

(ધંધેજી સહી) મોતીરામ રાગરામ.

ડે. એ. ઈ. અમદાવાદ.

આસાવાડ પ્રોત.

(જ. નં. ૪૦૧ નું સોંપણુ.)

૧૮-૮-૮૨

વટવાણુ સીવલ સ્ટેશન. વેપારી મોહન બકોર ૩૨) જોકરાએને કે-
રીના—વટવાણુ રહેર. વળાના રહીસ ભગવાનજી ચંકરજી ૩૦) પતાસાં-
રામપુરા. વટવાણુ ઠાકોર સાહેબના બાઈશ્રી બાળસીંહજી સાહેબ તથા
માજીરાજજી સાહેબ ૩૧૬-૧૪-૯ જોકરાએને ઓપડીયો ૩૨) સાકર ૩૩)
મહેતાજીને પાપડીના ૩૨) આસિસ્ટન્ટને કુલ ૩૨૩-૧૪-૯—વટવાણુ ઠંપા-

રાણા. લીમડી કન્યાશાળાનાં શીવણ શીક્ષક જવલખા. ધનજી ૩૦૧—
 રંગપુર. ઝાલા રાવસંગજી ભૂપતસંગજી ૩૧) શા. તલકરી પીતાંબર ૩૪)—
 ગુંગર. રાં. રા. લક્ષ્મણરાવ ગંગાધર વોહિરા હીમરાજ લાધા. શા. ડાહ્યા
 રેવાંદાસ અને મૂખી ત્રીકમ ૩૩૧ ઓપડીયો. તથા મીઠાઈ—લીમડી. નાં-
 દોદના રાણીબાઈશ્રી તર્ફથી કન્યાશાળામાં દર માસે પાણી સાર ૩૨)—
 વાકાનેર. મીન્ટ માસ્તર નમંદાચંકરબાઈ તથા મહેરબાન હરિદાસબાઈ
 શેટ કારભારી તથા સ્કૂલ કમિટી તર્ફથી ૩૫-૧૪-૦ ઓપડીયો. ૩૩૧
 મીઠાઈ અને કન્યાશાળામાં તાલુકા માસ્તર કલ્યાણજી ચતુભૂજ તથા સં-
 ધવી ઝવેર વિગેરે ૩૦-૨૦-૦ કેરી—રંચાસીઆ. બજ તામે તેરાના કુમાર
 શ્રી હમીરજીના કારભારી તથા ધુનડાના કારભારીએ ૩૧-૨-૦ ઓપડીયો
 તથા મીઠાઈ વાકાનેરના રહીસ કસળચંદ પ્રાગજી ૩૦૧ મીઠાઈ—સરા.
 રાવળ કરસન રેવાએ પોતાને ઘેર પૂજનો જન્મ યવાથી ૩૦૧ મીઠાઈ—
 ગુળી. દોજદાર સહિય શ્રીવંત ત્રીભાવન તર્ફથી ૩૨) કેરીઓ—કુકડા. ૬-
 કર લાધા લવજી ૩૦૧—સખતર. મ. કારભારી સહિય પુલચંદ કમળશીએ
 પોતાના દીકરાને મંદવાડમાંથી આરામ યવાથી ૩૪) મીઠાઈ. ઓઝા
 માણિકલાલ પ્રેમાનંદ પોતાને ત્યાં પૂજનો જન્મ યવાથી ૩૧૧ પતાસા—
 ઝીંઝવાડા. અબરામજી અલીજીએ પોતાના દીકરાને નિયાજે બેસાડી ૩૦૧
 પતાસાં વહીવટદાર સાહેબ કેશવલાલ ગિરધરલાલને ત્યાં પૂજનો જન્મ ય-
 વાથી ૩૧૧ પતાસાં—સુડ. બાવનગરના શેઠ શ્રીજવલ્લભ મગનલાલ ૩૧૧
 કેરીઓ—ચોટીલા. મહેતાજી ઓધડ ગોવિંદજીએ ૩૧૧ સાકર—વાંટાવદર.
 શા. મોતી રામજીએ ૩૧૦) લાડુ કરી ઝોકરાઓને જમાડ્યા—માલણીયાદ.
 રાણા અલુમા વગેરે ૩૨) રમાલ બાગદારો તથા પાલીસ પટેલ કેશવજી
 તર્ફથી ૩૦૧ દ્રાક્ષ—માલવણ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રાણાશ્રી શીવાસિં-
 હજી તર્ફથી ૩૧૧ બરફી—મોઢા અંદેવાળીયા. ગામ લોકો તર્ફથી પરીક્ષા
 વખતે ૩૧૧ મીઠાઈ—કુડા. પરીક્ષા વખતે ગરાશીઆઓએ ૩૦૧ મીઠાઈ—
 સીયા. ખોળ તારબાઈ બાણજી ૩૧૧ કેરી પાલીતાણેથી દરબારશીના
 દૂવરો પધારી તે વખતે ૩૨) મીઠાઈ—મેથાણ. રા. હગનલાલ નેડાબાઈ
 તથા આદમબાઈ હસેનબાઈ ૩૦૧ મીઠાઈ—માલણીઆદ. રાણાશ્રી

ગુજરાતશાલ્પત્ર

પુસ્તકે ૨૩ મું. " દેશુઆરી. સન ૧૮૮૪. વંક ૨ જો.

કેલવળી સ્વાતાનો રીપોર્ટ.

ઈ. સ. ૧૮૮૨-૮૩.

ઉપજ ખરચ.

દેશી રાખ્યો બાદ કરતાં આખા હલાકા ખાતે આ વર્ષે ૨૬ લાખ ને ૧૮ હજાર રૂપિયા-કેળવણીના કામને સાર મળ્યા હતા. ગઈસાલ કરતાં એમાં આશરે બે લાખનો વધારો જણાય છે. એ વર્ષે ફીના લગભગ ૪૩ હજાર રૂપિયા વધારે ઉપજ્યા હતા.

કુલ ખરચ પ્રાવિન્ધિકલ ફંડ ખાતે ૧૨૧ તથા લોકલ ફંડ ખાતે ૧૪૧ મળી કુલ ખરચ આ વર્ષે ૨૬૫ લાખનો થયો હતો. ને એમાં દેશી રાખ્યો ના કેળવણી ખાતાનો ૬૬ લાખ તથા મંદદ લેનારી નિશાળોના ખાતગી ફંડમાંથી થએલો ખરચ પાં લાખનો ઉમેરીએ, તો એકંદરે સરવાળો ૩૦૮ લાખ ૧૧ હજાર ને ખસે બાવીસ રૂપિયાનો થાય છે.

પ્રાવિન્ધિકલ ફંડ કંઈ કંઈ ખાતે ખરચાયો તથા તેમાં ગઈસાલ કરતાં કેટલો ઘટારો વધારો થયો તે નીચેના કોષ્ટકે ઉપરથી ખરીખરી મોલમ પડશે.

નામ.	કુલ ખરચ.	વધારો.	ઘટાડો.
ડિરેક્ટન ઈન્સ્પેક્ટન વગેરે	૨. ૨૧૪૦૧૨	૩૭૬૫	
કુનિર્વાસદી	૨૭૦૦૦		
કાલેજો, અયવાકાલેજની શાખાઓ	૧૮૭૩૭૩	૯૬૯૦	

આપણા પ્રાંત અને ને વધારો થયો તેના વિગત જાણવાની અગત્ય આપણને વધારે જણાયો તે નીચે નાંધીએ છીએ.

નિગાળમાં વધારો. નિગાળાવામાં વધારો

સુરતનિયો	૫	૮૩૨
બરુચા " "	૧૨	૯૧૨
બેડા " "	૧૪	૮૭૭
અમદાવાદ " "	૯	૧૭૯૯
અંચાલ " "	૯	૪૩૨
કાંપ બરોડા	"	૧૩
કાંપ ડીસા	"	૨૬
	<hr/>	<hr/>
મહીકાંડા પ્રાંત.	૪૬	૪૫૪૮
મહીકાંડા પ્રાંતો	૫	૫૮૯
કાંડીવાવાડ " "	૧૦	૨૮૯૩
રેવાકાંડા " "	૧	૩૩૮
કાંડા " "	૫	૪૧૧
સુરત " "	૫	૪૧૩
અંબાલ " "	"	૫૧
પામનપુર " "	"	૧૭૦
	<hr/>	<hr/>
	૭૬	૪૮૩૮
	<hr/>	<hr/>
મેડીયર પ્રાંત.	૧૨૫	૯૩૮૯

૮૫૨ ને ૬૫૯ ઝીકરાં આખા કાળામાં ખતિ બજારમાં મળ્યામાં તેમાં ૮૪૦૦ ખોળેલી, ૮૦૨૧૮ ચાલણ, ૨૪૨૩૮૦ નીલ દિલ્લો, ૪૯૩૮૧ પ્રમથમાન, ૯૨૧૧ પારસી, ૮૧૩ વાહુડી, ૨૪૩૫ કાળીપરજી, અને ૨૨ નીલ પરીચરણ હતું.

પુનિર્મિતીની પરીક્ષાઓ વધે.

બામના દેા જમદીય રોજાનજી બામિયામવાળાની પછાડી તેના

ખામતું એક ધનામ દરે પ્રવેશ ૩૧૨૦૦૦નું એલ. સા. ધ. ની પરીક્ષામાં ને પહેલે નંબરે ઉજ્જવેરી કામમાં પાસ થયા તેને આપવા, સાહેબે શેઠના પુત્ર પેત્રે ૩૩૦૦૦ ની ત્યાર ટેકાના બે લોન યુનિવર્સિટીને બેટ આપી છે.

વડોદરા ખાતે મિ. ગ્રેવિલ ને ગવર્નર જનરલના એજંટ હતા તેના સ્મરણાર્થે ૩૬૦૦૦ ની રકમ ઉધરેવી તે કામની કમિટીએ એક સ્કાલરશિપ સ્થાપન કરવા યુનિવર્સિટીને તે અર્પણ કરવા અર્જ કરી છે. તેમજ મુંબાઈના મુસલમાનની અંગ્રુમન સભાએ ૩૧૩૬૩૦ ભિગા કરી સરકારનાં કમૂદરના નામની સ્કાલરશિપો દર માસે ૩૧૫ની મુસલમાનોને માટે સ્થાપન કરવાનું યુનિવર્સિટી ઉપર લખ્યું છે.

૧૨ ૧ ૧૧

એનો રેગિસ્ટ્રાર લખે છે કે માર્ટિન્યુલેશનની પરીક્ષામાં આવવા બાબત ઉમરની ને બંધો હતી તે કાઢી નાંખી, તે આ વર્ષના અનુભવ ઉપરથી વાજબી લેવાય છે, કેમકે આ સાલ ને હોકરો પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે આવ્યાં છે, તે ને એવી બંધો હોત; તો એ પરીક્ષામાં દાખલ ન થઈ શકત નહિ.

૧૧ ૧ ૧૧

યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓનું ફળ નીચે પ્રમાણે હતું. પી. ઇ. માં ૧૦૧, પહેલી બી. એ. માં ૫૩, બીજી બી. એ. માં ૨૩, જૂની બી. એ. માં ૩૬, પહેલી બી. એસ સા. માં ૭૦૫, બીજી બી. એસ માં ૩, એમ. એ. માં ૬, એન. એચ. બીમા ૧૪, પહેલી એચ. એમ. એસ માં ૩૭, એન. એમ. એસ માં ૧૫, પહેલી એલ. સા. ધ. માં ૧૦, તથા બીજી એલ. સા. ધ. માં ૧૫ જણ આ વરસે પાસ થયા હતા.

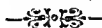
અમદાવાદવાળી આપણી ગુજરાતકાલેજને માટે સરકાર કાંઈ ના-ઉમેદી દેખાડે છે. વર્ષ આખે મિ. પેરેટના પાછા આવવા પછી બેલુનારની સંખ્યા ૨૨ થઈ હતી, પણ કુલ વર્ષની સરાસરી હાજરી ૧૭ માથી ઉતરીને ૧૨ ઉપર આવાડેલી હતી, પી. ઇ. ની પરીક્ષામાં ૮ મોકલેલા; તેમાંથી ૧ પાસ થયો હતો. ગયે વર્ષે ૨૨ માથી ને થયા હતા, તે કરતાં આ કાંઈ ઠીક છે, પણ કેનાપુરમાં એવાજ પાયા ઉપર રાજરામ કલેજ નીકળી છે તેને મુકામલે આપણે ધણજ એ ખેદ દાખવા નોગ છે. ત્યાંના એ વર્ષે ૧૮ માથી, છેક ૧૪ પાસ થયા છે, અને તે નોંધ યુનિવર્સિટીએ રાજ

યઈ બી. એ. ની પહેલી પરીક્ષાને માટે જોકરા તૈયાર કરવાની તેને છૂટ આપી છે. વગેરેના કાલેજે પી. ઈ. ની પરીક્ષામાં ૨૨ માંથી ૮ પાસ કરાવ્યાં એ પરીણામ પણ આપણે ધણું સારું ગણવું જોઈએ. હાઈસ્કૂલો.

માટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં કુલ ઉમેદવાર ૧૬૦૦ બળા થયા હતા અને તેમાંથી ૫૭૨ પાસ પડ્યા.

ગૂજરાતમાં તે અમદાવાદ તથા સુરતની હાઈસ્કૂલોએ ૧૬, કાઠીયાવાડે હાઈસ્કૂલે ૧૪, સુરત મિશનસ્કૂલે ૧૩, વગેરે હાઈસ્કૂલે ૧૦, અમદાવાદ મિશનસ્કૂલે ૬, ભાવનગર હાઈસ્કૂલે ૭, નડીયાદ હાઈસ્કૂલે ૫, અને જુનાગઢ બરૂચ તથા નવાનગરની હાઈસ્કૂલો તથા નવસારી મદ્રેસાએ ચાર ચાર જોકરા પાસ કરાવ્યા હતા. બુજી થી ગયા હતા ખરા, પણ કોઈ પાસ થયું નહોતું.

ઈન્સેક્ટર સાહેબની પરીક્ષામાં સુરતમાં સેક્ટે ૩૮, અમદાવાદમાં ૪૬, બરૂચમાં ૫૫, નડીયાદમાં ૫૬, સુરત મિશનમાં ૭, અમદાવાદ મિશનમાં ૫, ભાવનગરમાં ૬૮, રાજકોટમાં ૫૫, જુનાગઢમાં ૬૫, નવાનગરમાં ૮૧, અને નવસારી મદ્રેસામાં ૪૫ પાસ થયા હતા. અને આશ્ચર્ય પામીએ છીએ કે જે હાઈસ્કૂલો માટ્રિક્યુલેશનમાં ચડતી તે અહિયા ઉતરતી અને જે હાં ઉતરતી તે અહિયા ચડતીજ ધણું કરીને નિયમની પેઠે હમણાં માનમ પડે છે.

કેશવચંદ્રસેન.

આપણા રશનો આ દીવા પછી જતો રહ્યો છે. દયાનંદ સ્વામીના સ્વર્ગવાસની કાળેત્રી લખતાંજ અમને આ બયંકર બનાવના બંધુકેરા વાગી રહ્યા હતા. અમે તેજ વેળા મદગદિત કે બાંધું હતું, કે નિઃશ્વર માંદો છે બહુ! સ્ત્રીપ્રભુ રાખો શર્મ. ૧

પણ પ્રભુની ગતિ ગદન છે. તેણે મળા જનવાંરી માંસની તા. ૮ મી ને વાર મેમજે આ મંદા પુરુષને બહાવી લીધો છે, અને અમારે હાંડા નિસાસા સામે માત્ર આમજ બાલવાનું રહ્યું છે કે,

હવે આમ આ ચંદ્ર પણ ! હવે શું કરિયે ! કર્મ !

ખરે, આ કેશવ ચંદ્રસેન તે આખા ભરતખંડનો ચંદ્રજ હતો, જેની સ્ત્રી યુરોપ પર્વત પડી રહી હતી. આ જન્મનાનો એ આપણો સર્વોત્તમ ઇંગ્રેજ વક્તા તથા સુધારક હતો. એના તાત્કાલિક બાપણની છટા, ગૌરવ, અને સુરસતા જોઈ મોટા મોટા ઇંગ્રેજ વક્તાઓ પણ સાનંદાસ્થર્યમાં ગરક થઈ જતા. દેશીઓની પ્રતિષ્ઠા વધારનાર અને તેમને હુંપદ ધરવા જોગ ખરેખરો પુરુષ આ કાળે એજ હતો. યુરોપ ગયો તો ત્યાં પણ અમીર ઉમરાવ અને વિદ્વાન પડીતોમાં એનો પ્રતાપ એટલોજ દીધી નીકળ્યો હતો. રાણીસાહેબે પણ ભરતખંડના આ અમત્કારને જોવા આતુરતાથી ખુલાકાત દીધી હતી અને હાલ એના મરણની ખબર સાંભળતાંજ વાઘસરાયની માર્ફતે એના કુટુંબને દિલાસો આપવા તત્કાળ તાર મોકલ્યો છે. રાજ્યપ્રકરણી પ્રકરણે તો રાજ્યપ્રકરણી કારણથીએ આલું માન આપવામાં આવે, પણ આ તો આપણા એ પ્રિયચંદ્રની અપૂર્વ છુદ્દિરખાવે મળવેલું નિર્મળજ માન સમજવું. આવા દેશદીપકના છેક અકાળમૃત્યુથી દેશીઓને કેટલું લાગે તે અકથજ છે.

એનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૩૮ ના નવેમ્બર માસની ૧૯ મી તારીએ કલકત્તા શહેરમાં સારે ઘેર થયો હતો. એના બાપનું નામ પિયારે મેહનસેન હતું. નાનપણથીજ એના લક્ષણો જોઈ એનો દાદો રામ કમળસેન કહેતો, કે આગળ જતાં એ કોઈ અસાધારણ પુરુષ નીકળનારો છે.

એણે હિંદુકાલેજમાં ત્યાંના પહેલા વર્ગ સુધી અભ્યાસ કર્યો. ત્યાં એ યોગાચારામાંજ અપતો, પણ ત્યારે એ જોતો ત્યારે એના જે સ્વાભાવિક બાપણ્યગંતિ તે કોઈ કોઈવાર ભબકભર જણાઈ આવતી હતી. નાનપણથી બીજાના અગ્રિવાન થવાનો એને ધણું શોખ હતો. જોકે જાતની રમત રમે તેમાં એ અધિકારીજ થાય. આ પાઠશાળાના કામમાં નીતિ તથા સંસાર સુધારણાના વિષયોપર એ બાપણે આપતો તે ધણા વખણાતા. એનો વણાચાર તથા છટાએ કાંઈક વિલક્ષણજ છે એમ બધાને લાગતું. સુધારાની લેહ એને એટલી લાગી કે પોતાના ઘરના ૧૦૦૦૦ રૂપિયા અર્ધી એણે લાગલાગટ કેટલીક સુદત સુધો કલકત્તાની મોટી નાટકશાળામાં

હિંદુ વિધવાવિવોહનાં મેલો કરાવી બધાં શહેરને મફત જોવા દીધાં. આથી આ વિષય ત્યાં ધણેજ ચર્ચાપો, અને બંધાનું ચિન્તન તે તદ્દિ ગંધુ. ધન્ય છે એને તથા વધારે ધન્ય છે એના કુટુંબને કે પોતાના. છોકરાની આ સાર્વજનિક તૃણા પૂરી પાડવાને આદેશો અર્થ કર્યો!!

ઇંગ્રેજ બંધી રહ્યા પછી બીજાની યે સ્વંધર્મ ઉપર મદદ રહેતી, અને અરુ થું ને ખાદુ થું એ બાબત કેવળ સંશયી, એ યદ્ય રહ્યો. પણ એના આત્માનું, વલણે ધર્મ તદ્દિ હોવાથી એ બાબતમાં તપાસ કરવા માંડી. સંસ્કૃત કે ફારસી આરબી એ બધાં હોય એમ જણાવું નથી, એને તેથી સ્વાભાવિક રીતે એણે ઇંગ્રેજ ભાષાના પ્રસ્તુતોમાંથી ધર્મનું શોધન કરવા માંડ્યું. કેહેછે કે આ સમયે એણે એવર્ષ સુધી બૈબલનો ખૂબ અભ્યાસ કર્યો. આ વખતથી એકેશ્વર મંત્રમાં એ દૃઢ થયો, અને દરરોજ પ્રાર્થના કરવાનો નિશ્ચય એણે ગ્રહણ કર્યો. કેટલાક ધારવા લાગ્યા કે બધક એ યોડા વખતમાં ખ્રીસ્તીજ યદ્ય જવાનો, પણ તેમને ન ગંણકારતાં એ પોતાના ઉદ્યોગમાં મંડ્યો રહ્યો. એણે આ વળા સાંજની એક ધર્મસંબંધી નિશાળ કાઢી હતી. તે બે વર્ષ પછી પૈસાની તંગીને લીધે પેડી બાગી તારે એણે (Good-will Fraternity Club) બાતબાવ મેડળ કાઢ્યું, અને પોતાને ઘેર સંવાદસભા તો એણે પહેલાંથીજ સ્થાપન કરી હતી. આ બંને ઢેકાણે બાધણા આપવાનો મહાવરો રાખવાથી એના જીભ ધણી છૂટી યદ્ય, અને બીજાના મન ઉપર એનો પ્રતાપ ખડવા લાગ્યો, જે આમળ જતાં એને બહુ કામમાં આબો.

આ સમય ઈ. સ. ૧૮૫૮ એની આશરે વીશક વર્ષની ઉમર હતી. કાંઈક અજાણ્ય જ્યું છે કે અત્યાર સુધી એને અખરજ તહેતી કે કલકત્તામાં બહાસમાજ છે. તેના એને આ સમય અખર જતોજ એ પોતાના મિત્રમેડળ સાથે તેમાં બખ્યો. આ સમાજનાં ઉપરી તે વેળા બોંધુ દબેદ્રનાથ ડાગોર હતા. પોતાના કુટુંબના આગ્રહને લીધે એણે કલાઈનો નોકરી લીધી, પણ યોડાજ વખતમાં તે છોડીને દબેદ્રનાથ હવાફરને માટે ૧૮૫૬ માં સાલોન જતા હતા તેના સાથે ત્યાં ગયો. ત્યાંથી આવી અંગાંજબેકમાં જંગાં મેળવી, અને ત્યાં એના અક્ષરે સારા મિષ્ટ એનો પગાર રૂપ ઉપર

પ્રી યોગ વખતમાં ૫૦ થયો. આ વેળા એણે “યંગબેગાલ” તરફ બંગાળ નામનું ચોપાનીગં પહેલું વહેલું પ્રગટ કર્યું. ૧૮૬૦ માં એણે સંગતસભા સ્થાપી, જોનો હેતુ એ હતો એક બીજાને જોઈ સૌએ પોતપોતાની ચાલ મુદારવી. ૧૮૬૨ માં એ સમાજનો એક આચાર્ય, અને પત્રીથી એકેટરી પણ થયો. આ વેળા દેવેન્દ્રનાથને ત્યાં એણે સ્ત્રીસહવર્તમાન જમવા જઈ સાતિબંધ તોડ્યો. આનું પરિણામ એ થયું કે આ જોડું નાત બહાર મૂકાયું, અને કુટુંબવાળાએ પણ છએક મહીના સુધી તેમને ઘરબાહાર કર્યો. પોતાના જોકરાનું જાતકર્મ એણે બ્રહ્મસમાજના જ વિધિ પ્રમાણે કર્યું.

પણ હવે દેવેન્દ્રનાથની સાથે લડી જૂદા પડવાનો વખત એને પાસે આબો હતો. એણે આ સમે જૂદી જૂદી ન્યાતના સ્ત્રી પુરુષના લગ્ન કરાયા તે દેવેન્દ્રનાથને પસંદ પડ્યું નહિ, અને તેના બદલામાં એ દર્બાર્વણને કહેવા લાગ્યો કે આપણે સમાજના અધિકારીઓ જનોઈ પહેરવાનો વહેમ રાખી રહ્યા છીએ તે કાઢી નાખવો જોઈએ. આ કારણથી એને સેક્રેટરીના કામ ઉપરથી દૂર કરવામાં આવ્યો. આ બનાવ ૧૮૬૫ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં બન્યો. આ પહેલાં ૧૮૬૪ માં એ મદ્રાસને મુખ્યાર્થ તરીકે ધર્મબોધ કરવા જઈ આવ્યો હતો. મુખ્યાર્થમાં ૧૮૬૮ માં એ બીજીવાર પણ આવ્યો હતો અને ૧૮૬૯ માં એણે પંજાબનો પ્રવાસ કર્યો.

૧૮૬૧ ના નવેમ્બરમાં ઉપજાજ ઘડાને લીધે બ્રહ્મસમાજના બે કડકા પડ્યા દેવેન્દ્રનાથવાળા પણ આદિ બ્રહ્મસમાજ, અને દેશવચંદ્રનો મુધરેલો બ્રહ્મસમાજ એ નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. એણે તો પોતાના સમાજનું નામ હિંદુસ્તાનનો બ્રહ્મસમાજ એવું પાડ્યું હતું. છટો પડ્યા પછી એણે ખૂબજ ધૂમવા માંડ્યું, અને યોગ વખતમાં એની કીર્તિ એતરૂં ઝળકી રહી. ગવરનર જનરલ લાર્ડલારેન્સે એને ૧૮૬૮ માં પોતાને ત્યાં સિમલ પરીણા દાખલ પ્રીતિથી બોલાવ્યો. બ્રહ્મોના લગ્ન મંબંધીનું આકટ ૧૮૭૨ માં થયું તે એની આસને કરેલી માગણી અને મસલત ઉપરથીજ હતું. એ રૂડા ગવરનર જનરલની સલાહથી એણે વિતાત જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સને ૧૮૭૦ માં એ ત્યાં મર્યો, અને તે મુવકમાં તો સારા સારા વક્તા, જો-

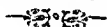
ધમે તેવા પડેલા છે. તોપણ આપણા આ પ્રતાપી કેશવચંદ્રની સુભાષિત વાણીથી એકવાર બધાજ છક થઈ રહ્યા. એણે ત્યાં મદ્યપાન વિરૂદ્ધ બાંધણુ આપ્યું તે વેળા ૪૦૦૦ ઓતા બેગા થયા, અને એણે બાલવા માંડ્યું ત્યારે તે સંજનાએ ઉભા થઈ જઈ જયકારના શબ્દથી અને વધાવી લીધો. ઇંગ્લાંડની હિંદુસ્તાન તરફ ફરતે એ વિશે બાંધણુ આપ્યું ત્યારે પણ એટલાજ માણસ મળ્યા હતા. માંચેરરમાં માંદો પડવાથી એક ઇંગ્રેજ ક્રૂરૂં પોતાને ત્યાં સહ જઈ ધરના માણસ જીવી એના આકરી કરી. રાણી સહિષ્ણુ અને મળવા બોલાવ્યો, અને ત્યાં નાસતો પણ એણે માંસાહાર વર્જ્ય કયો હતો તેને અનુસરી અગાઉથીજ રાખી મૂકવામાં આવ્યો હતો, રાણીએ ધણી ખૂશીથી એની સાંચે વાતચિત કરી, અને પાછળથી પોતાનો પાટોગ્રાફ તથા પેતિ બનાવેલાં પુસ્તકો અને બેટ મોકલાવ્યાં. એના વિલાત જવાથી દેશી લોકમાં કેળવણીનો પ્રસાર કેટલો થયો છે, અને તે વડે કોઈ કોઈ કેવા નર નીપજ્યાં છે તે અસરકારક રીતે પહેલ વહેલુંજ ઇંગ્રેજોને માલમ પડ્યું, અને તેઓ માન તથા પ્રેમથી આપણા દર્શાવે તરફ જોતાં શીખ્યા. એણે વિલાંતથી આવી આવે કેટલાક સંસાર સુધારાના સમારંભ માંડ્યા આ એની લોકપ્રિયતામાં પરમ ઉત્તરિનો વખત હતો.

આ પ્રમાણે પોતાના માર્ગનો કીર્તિદેવજ દુનિયામાં ફરેકાવ્યા પછી એણે અને હિંદુસ્તાનમાં લોકપ્રિય પાયા ઉપર આણવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો હોય એમ જણાય છે. હવેથી ધ્યાન, વૈરાગ્ય, બકિન, ને વિધિઓ ઉપર એણે વધારે લક્ષ આપવા માંડ્યું. મૃગચર્મ, બગવા લૂગડાં, સન્ધસ્ત એટલે કે ચન કામિનિનો પરિસાગ, આરતીઓ, વાદિતનાદ, ઉત્સવો, નૃત્ય, રાજ-માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં કીર્તનો ગાવા, કલાકના કલાક ધ્યાનમાં બેસી રહેવું, તે સમે પ્રાચીન પીરપેર્ગજરોના દર્શન થાયછે એમ કહેવું, તેમની માનસિક બનાવો જવું, વગેરે અનેક બકિતમાર્ગના આચાર વિચાર એણે એક પછી એક દાખલ કરવા માંડ્યા, અને છેવટે હાલ થોડાજ વખત ઉપર પોતાનું નવવિધાન પ્રગટ કરી જગતમાં પોકારીને કહ્યું કે બધા ધર્મને એકઠા કરવા હજાર મને પેર્ગજર નીચ્છે છે. આથી એના માર્ગીઓમાં તેમજ બીજા લોકમાં બારે હાહા એક વખત થઈ રહી હતી. કોઈએ કહ્યું

એ ઇમારો છે, કોઈએ કહ્યું કે એની પાંસળી છટકવા માંડીએ, અને એ કહ્યું કે ધર્મ તરફ અતિ વિચાર કરવાથી પર્વતે એવી વૃત્તિ થવા વિના નહિ. ગમે તેમ હો, પણ નવવિધાન પ્રગટ કરતી વેળા ને એણે બાંધેલું આપ્યું તેમાંતો એની સુરસવાણી કોઈ વેળા પહેલાં મળ્યું નહિ એવી રીતે પ્રકાશમાન થઈ હતી એમ ઇંગ્રેજ બાવાનો પરમ અનુભવી તથા આવા વિષયોનો સારો વિવેચક રાખર્ટનાઈટ તે સમના ફ્રેન્ડઆર્ વંડિયામાં પોતે લખે છે. પ્રતાપચંદ્ર લગેરે સમાજના અગ્રણી હતા તે તો, પ્રધાનકેશવચંદ્રને વર્ણવી રહ્યા, પણ કેટલુંક તરણ મંડળ લડીને સામું પડ્યું, અને તેણે સાધારણ અલ્પસમાજ એ નામની વીજી શાખા સ્થાપન કરી.

કેશવ ચંદ્રના સમાજમાં પ્રથમ ક્ષય તો એણે પોતાની, ૧૩ વર્ષની પુત્રીના લગ્ન કુચ્છિહારના રાજા સાથે કર્યો તે સમયથી જ ઉઠ્યો હતો. છોકરી ૧૯ વર્ષની થાય ત્યાંસુધા પરણાવવી નહિ એવો એ સભાનો નિયમ તે આમ કરવાથી તૂટ્યો, અને એણે એ લગ્નવિધિમાં મૂર્ચ્છિલકિત પણ તે રાજાને કરવા દીધું હતું. “પ્રધરની મને આસા છે” એવાજ એનો પેગંબરી બોલ તે સમયે હતો, અને પાછળથી તો એણે એ પેગંબરી ખુલી જ પોકારી તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છઈએ. પણ એ ઉપર અત્રે દીકા કરવી એ અમારો હેતુ ન હોવાથી અમે આ મહાપરંપરા, ને અપૂર્વ બુદ્ધિના બારત, રત્નનું નામચરિત્ર આટલું જ કહીને સમાપ્ત કરીએ છઈએ, કે એના જેવો સરસ તેમજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન ધરાવનારો ધર્મોપાધક આ સમયે બીજો કોઈ પણ આમણા રથમાં હતો નહિ, અને તેવો કેટલાક કાળ સુધા થયો પણ સંબળતો નથી. હિંદીબાવામાં ને સામાન્ય લોકોને માટે જેવો દયાનંદ, તેવાજ આ ઇંગ્રેજ વિદ્વાનોને માટે એક અસાધારણ પવિત્રતા હતો.

શિક્ષા.

(લખનાર—શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર).

કેળવણી એ બુદ્ધિને પરિમાર્જિત અને -હૃદયને રમચ્છ કરવાનો એક મોટો ઉપાય છે. બુદ્ધિ પરિમાર્જિત ન હોય તો કલ્પના અને પ્રતિબાના

જે આ આશન ઉપર પેથીને દેવ-વાંછનાથી પવિત્ર સુખ ભોગવવાનો અધિ-
કાર મળતો નથી, અને હૃદય સંસ્કૃત ન હોય તો સર્વ પ્રકારનો સાધુતા,
સર્વ પ્રકારનો ઉત્કર્ષ અને સર્વ પ્રકારનો અનવણતાના મનોહર પોશાકમાં
સંમેલકૃત થઈ શકાતું નથી. કેવલ પ્રતિભા-શક્તિને સુપ્રણાલીયી ખી-
લવે છે, અને માનવી પ્રકૃતિને દેવ બોવાનિત કરી મુકે છે.

શિક્ષાના પ્રભાવથી તેનું હૃદય સંસ્કૃત થયું નથી, બુદ્ધિ માર્ગિત
થઈ નથી, અને વિવેક કર્તવ્ય-પથ દર્શાવવામાં આગળ વધ્યો નથી, તે
પવિત્ર માનવ નામને યોગ્ય નથી. જલંધિના અસામ વિસ્તારમાં જેમ
એક જ નોલિમાં વિકાસ પામે છે, તેમ તેનું હૃદય અસાનના નિહવશિષ્ટ
ધોર અંધકારમાં આંધળું રહે છે. તે કેવલ ધન્દિય પરિતૃષ્ઠ થવાથી જ
પોતાને અસ્પર્શી સમજે છે. પ્રકૃતિના કાર્ય કારણના મૂલ્ય અનુસંધાનમાં,
પોતાનું કર્તવ્ય દિશારણના મૂલ્ય વિચારમાં તેનું મન નિર્માણિત થતું
નથી. તે મહાસાગરની તરંગમાલા જોઈને બધને પ્રાપ્ત થાય છે, હિમાલયના
શૃંગમાં મધ્ય સમૂહની કાલિમા જોઈને નયન મુદ્રિત કરે છે, અને ધોર
પૃથ્વીના અને દિગ્દાહકારી દાવાનલથી સંકુચિત થઈ રહે છે. આ સધળા
બધકરે દૃશ્ય અસામ જડ જંગમની અનંત શક્તિ વિકાસ કરે છે, તે
તેનો મસ્તિષ્કમાં આવતી નથી, માનવ પણ પ્રતિભા અને કલ્પનાના
પ્રભાવથી આ અનંત શક્તિને કરાવત કરીને પૃથ્વીમાં અત્યદ્ભુત કાર્ય
કલાપનું અનુશાન કરે છે, તેનો વિચાર કરીને તે આનંદ અનુભવ કરે તો
નથી. કોણે તેના સામે આ સધળા ભીમકાંત દૃશ્ય પ્રસારિત રાખ્યા છે,
કોની અસામ શક્તિના પ્રભાવથી આ જડ જંગમ વ્યવસ્થાપિત થઈને
પોતાની શક્તિ પ્રકાશ કરે છે, તેનો તે એકંવાર પણ અનુધાવન કરે તો
નથી. તે કુર્મના પ્રમાણે પોતે પોતાને છુપાડીને શુભિત કાલ પર્વત વસિત
કરે છે. તે વૃક્ષના અનાયાસ લબ્ધ ફલ ખાઈને પરિતૃષ્ઠ થાય છે, સુપરિ-
ઘ્કૃત નિર્ઝર-વારિપાન કરીને તૃણાની શાંતિ કરે છે; અને અવલીલાથી
તથા અસંકોચથી નોના પ્રકારના જીવ્યસિંત કાર્ય સંપન્ન કરીને અપાર
આનંદ અનુભવ કરે છે. કોણ પણ રીતે તેનું અસ્તિ સંગઠિત થતું નથી,
શુભિત પ્રયોજન સંસાધિત થતો નથી, અને બુદ્ધિ પૂતિ પરિમાણિત થઈને

કે એ કારો છે, કોઈએ કહ્યું કે એની પાસળી છટકવા માંડીછે. અને કોઈએ કહ્યું કે ધર્મ તરફ અતિ વિચાર કરવાથી પર્વતે એવી વૃત્તિ થયા વિના રહેજ નહિ. ગજ તેમ હો, પણ નવવિધાન પ્રગટ કરતી વેળા ને એણે બાવણુ. આપ્યું તેમાંતો એની સુરસવાણીકોઈ વેલા પહેલાં પણ નહિ એવીરીતે પ્રકાશમાન થઈ હતી એમ ઇંગ્રેજ બાપાનો પરમ અનુભવી તથા આવા વિષયોનો સારો વિવેચક રાખડનાછટ તે સમિતી ફ્રેન્ડઆર્થ ઇન્ડિયામાં પોતે લખે છે. પ્રતાપચંદ્ર વગેરે સમાજના અગ્રણી હતાતે તો બધાકેશવચંદ્રને વળગી રહ્યા, પણ કેટલુંક તરણ મંડળ લડીને સામું પડ્યું, અને તેણે સાધારણ બ્રહ્મસમાજ એ નામની ત્રીજી શાખા સ્થાપન કરી.

કેશવ ચંદ્રના સમાજમાં પ્રથમ ક્ષેત્ર તો એણે પોતાની ૧૩ વર્ષની પુત્રીના લગ્ન કુચબિહારના રાજ સાથે કર્યા તે સમયીજ ઉછરે હતો. છોકરી ૧૨ વર્ષની થાય ત્યાંસુધી પરણાવવી નહિ એવા એ સમાજનો નિયમ તે આમ કરવાથી તૂટ્યો, અને એણે એ લગ્નવિધિમાં મૂર્ચિપૂર્ણદિક પણ તે રાજને કરવા દીધું હતું. “ધર્મની મને આસા છે” એવાજ મેનો પેગંબરી બાલ તે સમ હતો, અને પાછળથી તો એણે એ પેગંબરી ખુલીજ પોકારી તે આપણે ઉપર લેઈ ગયા છઠ્ઠાએ. પણ એ ઉપર અને ટીકા કરવી એ અમારો હેતુ ન હોવાથી અમે આ મહાવચસ્વી, ને અપૂર્વ બુદ્ધિના ભારત રત્નનુ જન્મચરિત્ર આટલુંજ કહીને સમાપ્ત કરીએ છઠ્ઠાએ, કે એના જેવા સરસ તેમજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન ધરાવનારો ધર્મનાથક આ સમે ખીન્ને કોઈ પણ આપણા દેશમાં હતો નહિ, અને તેવો કેટલાક કાળ સુધી થયો પણ સંભવતો નથી. હિંદીબાષામાં નેસામાન્ય લોકોને માટે જેવો દયાનંદ, તેવાજ આ ઇંગ્રેજ વિદ્વાનોને માટે એક અસાધારણ વસ્તુ હતો.

શિક્ષા.

(લખનાર—શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર).

કેળવણી એ બુદ્ધિને પરિમાર્જિત અને હૃદયને સ્વચ્છ કરવાનો એક મોટો ઉપાય છે. બુદ્ધિ પરિમાર્જિત ન હોય તો કલ્પના અને પ્રતિબાના

જિજ્ઞા આશન ઉપર બેસીને દેવ-વાંછનાયે પવિત્ર સુખ ભોગવવાનો અધિ-
કાર મેળતો નથી, અને હૃદય સંસ્કૃત ન હોય તો સર્વ પ્રકારનો સાધુતા,
સર્વ પ્રકારનો ઉત્કર્ષ અને સર્વ પ્રકારનો અનવણતાના મનોહર પોશાકમાં
સંમલકૃત થઈ શકાતું નથી. કેળવણી પ્રતિભા-શક્તિને સુપ્રભાલીથી ખી-
લવે છે, અને માનવી પ્રકૃતિને દેવ બાવાન્વિત કરી મુકે છે.

શિક્ષાનો પ્રભાવથી તેનું હૃદય સંસ્કૃત થયું નથી, બુદ્ધિ મોર્ચિત
થઈ નથી, અને વિવેક કર્તવ્ય-પથ દેખાડવામાં આગળ વધ્યો નથી, તે
પવિત્ર માનવ નામને યોગ્ય નથી. જલધિના અસીમે વિસ્તારમાં જેમ
એક જ નીલિમા વિકાસ પામે છે, તેમ તેનું હૃદય અસાનના નિહવંચિત
ધોર અધિકારમાં આચ્છન્ન રહે છે. તે કેવલ ધ્વન્દ્વ પરિતૂષ યથાચોજ
પોતાને ચરિતાર્થ સમજે છે. પ્રકૃતિના કાર્ય કારણના મૂલ્ય અનુસંધાનમાં,
પોતાનું કર્તવ્ય દિશારણના મૂલ્ય વિચારમાં તેનું મન નિયોજિત થતું
નથી. તે મહાસાગરની તરંગમોલા જોઈને બપોર પ્રોમ થાય છે, હિમાલયના
શૃંગમાં મધ સમૂહની કાલિમા જોઈને નવન મુદ્રિત કરે છે, અને ધોર
વજ્રનાદ અને દિગ્દાહકારી હાવાનલથી સંકુચિત થઈ રહે છે. આ સંધળા
બર્મકર દૃશ્ય અસીમ જડ જગતની અનંત શક્તિ વિકાસ કરે છે, તે
તેના મસ્તિષ્કમાં આવતી નથી, માનવ ગણ પ્રતિભા અને કલ્પનાના
પ્રભાવથી આ અનંત શક્તિને ક્રાંત કરીને પૃથ્વીમાં અત્યદ્ભુત કાર્ય
કલાપનું અનુદાન કરે છે, તેનો વિચાર કરીને તે આનંદ અનુભવ કરતો
નથી. કોણે તેનો સામે આ સંધળા બીમકાંત દૃશ્ય પ્રસારિત રાખ્યા છે,
તેની અસીમ શક્તિના પ્રભાવથી આ જડ જગત વ્યવસ્થાપિત થઈને
પોતાની શક્તિ પ્રકાશ કરે છે, તેનો તે એકવાર પણ અનુધાવન કરતો
નથી. તે કુર્મના પ્રભાણે પોતે પોતાને છુપાડીને છુપિત કાલ પર્યંત વસિત
કરે છે. તે વૃક્ષના અનાપાસ લબ્ધ ફલ ખાઈને પરિતૂષ થાય છે, સુપરિ-
ષ્કૃત નિર્ઝર-વારિપાત કરીને તૃણાની શાંતિ કરે છે, અને અવલીલાથી
તથા અંસકોચથી નાના પ્રકારના જુગુપ્સિત કાર્ય સંપન્ન કરીને અપાર
આનંદ અનુભવ કરે છે. કોઈ પણ રીતે તેનું ચરિત્ર સંગઠિત થતું નથી,
છુપિત પ્રયોજન સંસાધિત થતો નથી, અને બુદ્ધિ વૃત્તિ પરિમાર્જિત થઈને

સત્ પથને અવલંબન કરતો નથી તે અસ્તાનાવસ્થામાં જન્મે છે અને અસ્તાનાવસ્થામાં જ કંઠાતિપાત કરીને આ લોકમાંથી અવસૃત થાય છે.

પરંતુ મુશિક્ષા જેને સર્વ-ગ્રેષ્ઠ ગુણગ્રામમાં અલંકૃત કર્યાં છે, તે પૌર્ણ માસી રજનીની જ્યોત્સ્ના-વિંદ્યોત કુમુદરચળના પ્રમાણે પવિત્ર અને કલંક શૂન્ય છે, તે નરલોકમાં હોવા છતાં દેવ-લોકનું પવિત્ર મુખ્ય સંભાગ કરે છે. પવિત્ર, અરિત્રના બલથી, ગભીર દુરદશિતાની સહાયથી અને સુસ્થિર વિવેક-બુદ્ધિના પ્રસાદથી તે પોતાનું કર્તવ્ય યથારીતિ સંપાદન કરીને વિનયર જગતમાં અવિનયર કીર્તિસ્તંભ ગથાપન કરે છે. કોઈ પણ રીતે તેની સાધના પ્રતિહત થતી નથી, અને કોઈ પણ રીતે તેની કર્તવ્ય-બુદ્ધિ અવનત થતી નથી, તે કોઈ વેળાએ ભૂલોકથી સૌર જગતમાં ઉપસ્થિત થઈ ને ગગન-બિહારી ગ્રહોનું કાર્ય જોઈને પુલકિત થાય છે, કોઈ વેળાએ પાર્થિવ જગતમાં અવતરણ પૂર્વક પ્રકૃતિના ગૂઢ તત્ત્વ નિર્ણય કરીને સર્વેને વિશ્વમયમાં અભિભૂત કરે છે, કોઈ વેળાએ અસ્તાન અને કુસંસ્કારાચ્છન્ન સમાજને જ્ઞાનાલોકમાં આ લોકિત અને પવિત્રતાના શ્વર્ગિય સૌરભમાં આમોદિત કરી મૂકે છે, અને કોઈ વખત મૂર્ચિમતી દયા અને ન્યાયપરતા યજ્ઞને રોગાનુરને પથ્ય, શોક-સંતાપને સાન્ત્વના, અને ઉચ્છન્નજનને સદુપદેશ આપીને મંત્રીત કરે છે. તેનું હૃદય-સાગર અટલતામાં અને નિર્બિક્ષતામાં પૂર્ણ હોય છે, તેની કર્તવ્ય-બુદ્ધિ મુખ્યમાં દુઃખમાં સુસમયમાં દુઃસમયમાં અટલ ગિરિવરના પ્રમાણે સદા ઉન્નત રહે છે, અને તેની ન્યાયપરતા અને દુરદશિતા સમગ્ર વિશ્વ વિપત્તિના દુઃછેદ આવરણ ઉન્નત કરવામાં સદા યત્નવાન થાય છે. તે એવા પવિત્રતાના મનોહર આભરણમાં ભૂષિત યજ્ઞને સાધારણના અચ્ચિત્ત અગમ્ય, અને અનાસ્તાદિત પૂર્વ આનંદ પ્રવાહમાં અભિષિંકિત થાય છે.

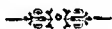
પ્રથમ લખવામાં આવ્યું છે કે, મુશિક્ષાના બલથી બુદ્ધિ વૃત્તિ પરિ-માર્જિત અને હૃદય મસ્કૃત થાય છે. જેનું હૃદય મસ્કૃત થયું નથી, અરિત્ર સંગઠિત થયું નથી અને પવિત્રતા જેના હૃદયમાં પ્રતિકલિત થઈ નથી, તે કદાપિ મુશિક્ષિત વર્ગમાં ગણનાય નથી. જ્યારે જોશું કે એક મનુષ્ય સાહિત્યમાં અસામાન્ય ક્ષમતાનો પરિચય આપે છે, ગણિતમાં

અનન્ય સાધારણ પારદર્શિતા દેખાડીને સઘળાએને અમકિત કરે છે. નના જટિલ અર્થ ઉદ્ભવ કરીને પોતે મહાપ્રસન્ન અને મહાસાની કહેને સાધારણોના મદારપદ થાય છે, પરંતુ પરક્ષણમાં જ ને તે મૂર્તિમતી પાપ-પ્રવૃત્તિ યદને, અસાચાર અને અવિચારથી સમાજને બારાકાન્ત કરી મૂકે તો અમે તેને અશિક્ષિત કહેને કાતર નપનથી. આદિને જોશું, જે મસ્તિષ્કની શક્તિથી મહીપાન થવા છતાં હૃદયની શક્તિના ઉપેક્ષા કરે છે, તે સુશિક્ષિત નથી, સુશિક્ષિત નામનું તે કલંક માત્ર છે, અને એવી શિક્ષા તે કંઈ સુશિક્ષા નથી, તે કુશિક્ષાની અપવિત્ર છાયા માત્ર છે.

હૃદયની શક્તિ માર્જિત અને ઉન્નત કરવી જેમ સુશિક્ષાનું પ્રયોજન છે, તેમ સ્વાવલંબનના બલથી બીજાની સહાયથી નિરપેક્ષ થઈને યથાનિયમથી સંસાર પાત્રા નિર્વાહ કરવી એ એક સુશિક્ષાનો પ્રધાન ઉદ્દેશ્ય છે. જે શિક્ષામાં સ્વાલંબન-શક્તિ ખીજતી નથી, તે ખરી 'શિક્ષા'ના પદના વંચ્ય નથી. સ્વાવલંબન મનુષ્યને સર્વદા ઉન્નત, અવિચલિત અને અનમનાય રાખે છે. આત્માવલંબન ન રાખવામાં આવે તો કોઈ પણ કદિ કુઠાર્ય સાધન કરીને ઉન્નતિ લાભમાં સમર્થ થતા નથી, અને સ્વાધીનતાના સુખમય કોડમાં લાલિત થઈને અમર-સ્પૃહણીય પવિત્ર સુખ આસ્વાદ કરી શકતા નથી. આત્માવલંબન અને આત્માદર હોય તો લોકમાં કોઈપણ અવસ્થામાં પડે તોપણ તે અવસ્થામાં રહીનેજ અસંકુચિત ચિત્તથી પોતાનું ઉત્કર્ષ સાધન કરી શકે છે.

હૃદયની શક્તિ પરિમાર્જન અને આત્માવલંબન તથા આત્માદરની ઉન્નતિ સાધનની સાથે સુશિક્ષાનો પ્રયોજન પર્યવસિત થયો નથી. એ સંઘળાંની સાથે પરમાત્મનિષ્ઠા અને ચિત્ત સંપન્નનો સંયોગ રહેવો આવશ્યક છે. પરમાત્મનિષ્ઠા અને સંપત્તિયિત ન હોય તો શિક્ષા પ્રગાઢ અને કર્તવ્ય બુદ્ધિનું ઉદ્દીપક થતું નથી. માણસ અપૂર્ણ છે, અસમર્થ અને અસંખ્ય અભાવ-બાળો છે. પરમાત્મનિષ્ઠાથી આ અપૂર્ણતાની પૂર્ણતા, અસામર્થ્યમાં સામર્થ્ય અને અભાવમાં વિષય-પ્રાપ્તિ કેટલીક સંપન્ન થાય છે, જે હૃદય ઐશ્વરિક-તત્વમાં સમાકૃષ્ટ નથી, તે હૃદય વિશુદ્ધ છે અને તે હૃદય ચિર શાન્તા-વગરનું છે. જે સિદ્ધિદાતા ઈશ્વરને વિસ્મૃત થઈને પદચ્છાક્રમ

સંસારમાં વિચરણ કરેછે, તે પ્રકૃત શિક્ષા-વિરહિતે અને પ્રકૃત સાધનો-
શૂન્ય છે. પ્રયાંત રજનીના મુનાલ આકાશ પ્રકૃતિની કમનીય કાંતિ હજારો
ગુણથી ઉન્નવળ કરે છે; દિવ્ય લાવણ્ય-શોભિત પૂર્ણ-ચંદ્ર સુસ્તિગ્ધ કિર-
રણથી ઓતરેક હાસ્યમય કરી મુકે છે, તરંગિણી ભ્યોત્સના-રંજિત યમને
કલસ્યરે સાગરનો તરફ પ્રધાવિત ર્યાવે, આ સઘળા સુંદર દશ્યસઘળાઓ
જુવે છે; પરંતુ પ્રયાંતે આકાશ જોવાથી જેનું હૃદય પવિત્ર ભાવમાં સંપ્ર-
સારિત યાવ છે, કમનીય મૂર્તિ-શયધરનું હાસ્ય જોઈને જેનું હૃદય હમેછે,
ઓતમ્સતીના વિમલ વારી-રાશિની સાથે જે પોતાનો અન્યુ-પ્રવાહ જળવાંતિ
તદ્ગત ચિત્તથી ને સર્વ શક્તિમાન, અનાદિ, અનંત/પરમ દેવતાનું જ્ઞાન
તથા શક્તિનું ધ્યાન કરેછે, તેજ અગેશિક્ષિત અને તેજ પ્રકૃત સાધુ છે.
તે માનવ હોવા છતાં દેવભાવમાં પરિપૂર્ણ રહે છે, અને મર્ત્યવાસી હોવા
છતાં અમરવાસના સુખસ્વાદમાં પરિતૃપ્ત રહે છે. તેનું મુખપૂર દેવપ્રકૃતિ
સર્વદા-અનુલનીય અને સ્વર્ગિય સૌંદર્યથી ચિર પરિપૂર્ણ છે.

સારસંગ્રહ.

ક્રીકાભાઈ પ્રભુદાસની યાદગીરીનું કુંડ.—ઉભું થવા માંડ્યું છે તે
જોઈ અમે ખુશી થવા છઈએ. એમ કરવાથી ખરનાર કરતાં બરનારનીજ
આબરૂ વધારે છે, કેમકે એ ઉપરથી માનવ પડેછે કે દેશહિતને માટે
મથનારા માણસોની આપણે કદર પીઠાનાંએ છઈએ, અને આ સમે એ
સ્પષ્ટ બતાવવાની જરૂર છે કે દેશહિતને માટે લોકો અગેખરી કાળજી
રાખેછે. માટે અમને આશા છે કે, સઘળા દેશ હિતેચ્છુઓ આ કુંડમાં
રૂપિયો જે રૂપિયા પણ મોકનાઆ વિના રહેશે. બારે રકમ બરનારા થોડા
નીકજે તેના કરતા નાની નાની રકમ બરનારા ઘણા છે એ વાત જણા-
વાની દેશમાં આજકાલ વધારે જરૂર છે. એ કુંડના સેક્રેટરી સુરતખાતે
રાવસાહેબ હરિવાય હર્ષદરાય પુત્ર છે તેની ઉપર અથવા ગૂજરાતમિત્રના
ખતેજર ઉપર પૈસા મોકલવાનું છે.

.. સોઠ નવસોજી ફરદુનજી.—જે આપણા પ્રાંતખાતે સર્વ પ્રગિદ્ધ જૂના

દેશહિતેચ્છ છે તેના આગુણની કદર, જાણી સરકારે સા. આઈ. ઈ. નો ખિતામ. આખો તે જોઈ સમાપ્ત પ્રજા રાંછ રાંછ થઈ ગઈ છે. ફક્ત જણ એટલું જ આપણે કે એ શકના જવાબ અને બધે એથી પણ વધારે મોટા દેશભક્ત, એક દાદાભાઈ નવરોજીને લાડરિપનની સરકારના કેમ બૂલી ગઈ હશે.

મિ. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેદિયા બી. ત. — ને સરકારે નેટિવ સિવિલ સર્વિસમાં આ વરસે દાખલ કીધા એ ગૂર્જરાતની તમામ હિંદુ પ્રજાને મુખારકબાંદી આપવા જોગ બનાવે, કેમકે એ ભાઈ સારાકુંજના તેમજ એક જગ્યામાં જ્યાં કેળવણી પામેલા જુવાન ગ્રહસ્થ છે, એ આ પછા પ્રખ્યાત મુંદારક ભોળાનાથ સારાભાઈના ચિરંજીવી થાય છે, અને તે માટે અમે એ અમારા માનવંતા વૃદ્ધ મિત્રને અંતઃકરણ પૂર્વક અભિનંદન કરીએ છીએ. અમે ઇછીએ છીએ કે એ તરણ ગૃહસ્થ પોતાના પૂજ્ય પિતાની, તેમના મિત્રોની તથા પ્રસન્ન થએલી ગૂર્જર પ્રજાની તમામ આશાઓ કૃપાભૂત કરો.

પંડિત સામજી કૃષ્ણવર્મા — પ્રોફેસર મોનીયર વિલ્કિન્સ સાંચે લલાખ તથા પોતાનો અભ્યાસ પુરો કરીને ગયા મેલમાં અત્રે આવ્યો છે. અમે તેમની મહાયાત્રા પરણ થવા માટે કલ્યાણાપ્તર્થે છીએ. મી. શામજી એક સ્વપરાક્રમી છે ના જો કે તેના આગલી સ્થિતિ પરથી તેઓ આવી સારી સ્થિતિમાં આવશે એમ કોઈ ધારણ નહોતું, પણ નયીબના યોગે મી. શામજીએ નામને કામ બને કીધા છે. એમનું મૂળ વતન કચ્છ છે. ને સાંચી અત્રે આવેલા સારે કુંજ ઘણી સારી સ્થિતિમાં નહિ, પણ મી. જી. બીલદાસ લલુભાઈ બહુસાહીએ પોતાના જમાઈ કરીને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો. તે પછી, ઇંગ્લંડ જતા પહેલાં સ્વામિ દયાનંદનો મેલાપ થયો, ને અસલથી જ સંસ્કૃતપર અતિ રુચિ હોવાથી તેનો અભ્યાસ પ્રથમ શાંત્રીઓ પાસે ને પછી સ્વામી પાસે રીતસર કરવાથી તેમાં વધારે અગીડી પડ્યા. ૧૮૭૬માં પ્રોફેસર મોનીયર વિલ્કિન્સ અત્રે આવ્યા હતા ત્યારે તેઓના સામે સંસ્કૃતમાં વાતચાત કરતા તેઓને, આવા એક માણસના જરૂર જણાઈ, ને ઇંગ્લંડ આવવા માટે મી. શામજીને ઉત્કેષ્યા. આ પરથી લલ્યાઈને મી. શામ.

જીવે પોતાની તૈયારી કીધી અને તે બાબત પોતાના કુટુંબમાં જરા પણ જણાવી નહિ. જાણ્યા મેલે પહેલો સાધારણ આસરો તો એમના મિત્રોનો હતો, ને કચ્છ દરબાર તરફથી કુંકડ રકમ મદદ મળવાની આશા હતી, તેટલાજ ઉપરથી વિલાત સાધારવાનો કરાવે કીધો. પણ ત્યાં ગયા પછી જે જે આશય અનેથી લેવાનો ધાર્યો હતો તેની બીલકુલ ગરજ પડી નહોતી. પ્રોફેસર મોન્ડાવર વિશ્વમ્સને તથા બીજાઓને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપવામાં પોતાનો વખત રોકવાથી તેઓ તરફથી મારી મદદ મળતી, ને તેમાં પોતાનો અરથ બાદ કરતાં પોતાના પિતાને તેમાંથી અરથ માટે મોકલતા હતા. મી. શામજીએ ઇંગ્લંડની બીલયલ કોલેજમાં બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કીધી છે, ને બારીસ્ટરની પરીક્ષા આપી છે, જેનું પરીણામ હજી જણાવું નથી, પણ તેમાં પસાર થવાની સંધળી આશા છે. એમના સંસ્કૃત જ્ઞાનને લીધે સ્ટેટ સેક્રટરી તરફથી બે વાર ધૂરોપમાં મળેલી કોન્ગ્રેસ જેમાં મોટા મોટા પંડીતોને પણ ખેસવાને માટે ઘણો શ્રમ પડે છે, ને જે કોન્ગ્રેસે માત્ર અસાર મુદ્દામાં એકજ હિનામ આ દેશના પ્રોફેસર કુટેને “આર્યસુધારાના ફરફાર” માટે આપ્યું છે, તે સભામાં ઇજ્જાના પ્રતિનિધિ સ્વરૂપે મોકલવામાં આવ્યા હતા; જ્યાં એકવાર આ દેશની સંસ્કૃત લિપિ ઉપરને બીજી વેળા સંધ્યાદિ કર્મ કેમ કરે છે તે પર બોલવામાં આવ્યું હતું. મી. શામજીની આ પ્રમાણે દિન પર દિન ચડતી યવાથી મી. ગ્લાડ્સ્ટને પોતાના પરીણા તરફે નોંધાતો હતો ને ત્યાં તે એક અઠવાડીયા મુદ્દો રહ્યો હતો. આ પ્રમાણે એક સાધારણ મનુષ્ય પ્રથમ અમથી કેટલો વધે છે તેનો એક બોધદાયક દાખલો છે. સ્વામી દયાનંદ મી. શામજીની વિદ્વતા જોઈને તેને પોતાના એકઝીક્યુટીવમાંનો એક નિમ્નો છે; ને મી. શામજીથી આર્યસમાજવાળા મગરર છે. એમનું હાલનું વય ૨૮ સેંક વરસનું હશે, અને ઇંગ્લંડમાં છ વરસ અભ્યાસ કીધો છે. અમે એમની સંપૂર્ણ કૃતેહ ઇચ્છીએ છીએ, ને આશા છે કે હું બાધમાં ને તેમાં કચ્છી પ્રજામાં મી. શામજી એક રત માફક લીધી નીકળશે. મી. હમીયદાસને પણ મંત્રોનું કારણ છે કે ઇંગ્લંડની મહાયાત્રા કરી આવ્યા છે તેમજ એમના પુત્રને જમાઈ પણ મહાયાત્રા કરી કૃતારથ થયા છે. ને આ સુખથી મી. હમીયદાસનું કુટુંબ અરે ગર્વ કરવાને પાત્ર છે.

માખીઓનો નાચ અને કસરત.—પૃથિવાનાં કેનજીગ શહેર ખાતે કેટલાક માસપર એક મેળો બરાખો તે વખતે ત્યાં એક સ્ત્રીએ તમાસગીરોને પોતાની પાંગેલી ઘોડીકે માખીઓનો નાચ અને કસરત વિગેરે દેખાડ્યું હતું તેના કહેવા મુજબ તેના કને એવી ૩૦૦ પાંગેલી અને કેળવેલી માખીઓ છે જેમને તેણીએ નાચ કરતાં દોરડાં ઉપર કસરત કરતાં, અને પોતાના વજન કરતાં છ ગણો વજન ધસડતાં શીખવી છે. તેણીએ વળી એમ પણ કહ્યું કે આપણા ઘરની સાધારણ માખીઓ આ સઘળા તમાસા કરી શકે છે પણ તે કંઈ સઘળીજ માખીઓ કરતી નથી. એ માખીઓ ચાલાક અને સ્નાની હોય છે, પણ ઉપલી હેરત મંદી તેઓમાંનો એક એકસ વરગંજ કરી શકે છે. એક તમાસગીર આ તમાસાઓનો હેવાલ સંડનના એક પત્ર ઉપર લખી જણાવતાં કહે છે કે માર્ખાંને ગળે સોનાના ખારીક અને લગ્નલગ્ન ન દેખાય એવી રસી બાંધીને તેને બીજે છેડે ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, રશિયા વિગેરે દેશની જૂદી જૂદી બાંધણીની બહુજ ઝીણી ગાડીઓ ભેરવી હતી. પ્રથમ આ ગાડીઓની ધરત રમાડવામાં આવી, પણ છેવટ સુધી માખીઓ એક સરખા કદમથી દોડી શકી ન હતી, આ પછી એક માર્ખાંને બે ટાંકણીઓ સાથે એક ખારીક દોરી બાંધીને તે ઉપર ચાલવા વિગેરેની કસરત કરાવી હતી. આ માર્ખાંને પેલી સ્ત્રી નામ દધને બોલાવતી હતી અને હુકમ કરતી તે મુજબ તે માખી અમલ કરતી હતી. ત્રીજી તમાસા કેટલીક માખીઓને રંગી ખારીક કાગળોનાં કપડાં પહેરાવીને નાચ કરાવવાને લગતો હતો. જેમાં કેટલીકવાર માખીઓ યાકી જાહેને અથવા કાગળમાં પેલાના પગ ભેળવાઈ જવાથી તૂટી પડતી હતી. આ માખીઓનાં નામો પણ પાંચેલાં હતાં અને તે નામો મુજબ જેઓને બોલાવવામાં આવતી તેઓજ કામ કરતી જણાતી હતી. તમાસગીરોને પેલી સ્ત્રી એક મજબૂત ચિકિત્સાનું સૂક્ષ્મદર્શક ધંત્ર આપીને તેના મદદથી ઉપલા તમાસા દેખાડતી, જેમાંથી આ માખીઓ એક બમરાના નેવડી મોટી માલમ પડતી હતી.

હાલતી ટેકરી.—ધુનાઇડેડ સ્ટેટસમાં નીચડા ખાતે એક રેતની ટેકરી આવેલી છે. તે સદા હાલતી રહે છે. ઘણીક ખારીક અને સફા-

હંદાર રેતીના તે બનેલી છે. તેની લંબાઈ ચાર માઇલ જેટલી અને જા-
ચાઈ ચારસો ફીટની છે. એટલી બારીક એ રેતીછે કે, માળણીમાં નાખી
જેણ તો તે આઠા માફક ચળાવને બહાર પડે છે. તે ઘણી ધીમી ગતિથી
હાલે છે. હાલતી હાલતી તે ઉગમણેથી આવમણ તરફ ચાલતી રહી છે.
તેની ગતિ એટલી ધીમી છે કે, આજ કેટલાં વરસો ઉપર તે પહેલી નજર
પડી ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં માત્ર એક માઇલ જેટલીજ દૂર તે પોતાની
અસબ જગ્યાથી ગઈ છે. —

વીજળીની મદદથી ઉદરો મારવાની એક અમેરિકન છોકરાએ
કેલી ગોથ:—અમેરિકનો નવી નવી શોધ કરવા માટે સર્વ પ્રયત્નો
ઉપર સરમાઇ જાય છે. નહિ ધોરેથી માત્રે તેઓ શોધી કહાડે છે.
હાલમાં માત્ર બાર વરસની નાની વયના એક અમેરિકન છોકરાએ એક
ઘણી મોટી શોધ કરી છે. ઉદરો ભરી નાખવા માટે તેણે એક લોખંડની
પ્લેટ ઉપર ગોઠવી તે પ્લેટ ઉપર ઉદરો માટે કાંઈ ચોવાની વસ્તુ તે
મૂકે છે; અને તે બરણીઓ સાથે લગાડેલા એક સંચાની મદદથી તેણે
એવી ગોઠવણ કીધી છે કે, જેવા ઉદર પેલી આવાની વસ્તુને અટકે કે,
પુરત વીજળીનો એક મજબૂત આચકો તેને લાગીને તેનું મરણ આણે
છે. આ કુશ્મિથી આપણા નાનકડા શોધકે પોતાના ધરમાંથી ઉદરોનો
ઉપદ્રવ દાખ્યો છે.

ખ્સોટિંગ ફાગળની.—પહેલી શોધ ૧૮૩૦ માં થઈ હતી; ને તેનો
વિચાર ફીલિપ્સે પેપર પરથી મુદ્રયો હતો.

દુનિયામાં.—સઘળા મળીને ૩૪૨,૭૬૫ પત્રો નીકળે છે, જેમાં ૧૯૫૦૦
અંગ્રેજી બાસામાં છપાયા છે.

નિશાઝોના ઇનામ પત્રક.

જાણાવાડે.

જા. નં. ૧૯૮

પ્રાંગણા.—મહારાજા શ્રી રાજા સહિય તરફથી. ૩. ૫) મીહાઈ રા.
મળૂગ.—મૂલકમિટિ તરફથી ૩. ૬) તથા ટપા ફોગદાર ૮-૮-૮ ફૂલ ૩.

૧-૮-૦ મીઠાઈ—ખાંદવા.—ગામના એ ત્રણ ગ્રહસ્થોએ મળી રૂ. ૦-૬-૬
 મીઠાઈ.—ખાપોદરા.—સ્કૂલ કમિટિએ ૦-૬-૦ સાકર.—જાંબુ. સ્કૂલ
 કમિટિએ રૂ ૧) મીઠાઈ.—તીથવા. નિયામના વાસ્તુ વખતે પા. અમતજી
 અબયરામે રૂ ૬-૪-૦ લાડુ જમાડ્યા.—મહીકા. સુડાના ન્યાયાધીશ ઇ-
 શ્વરભાઈ શંકરભાઈએ ૦-૮-૦ સાકર.—વિકસગઢ. તાલુકદાર તર્કથી રૂ.
 ૧-૧૨-૦ રૂમાલ. વહીવટદાર શા. દારકાંતાથ જગન્નાથ ૦-૮-૦ સાકર
 અને ૦-૧૨-૦ હાથ વગરનાં જોકરાને ટોપી. કુલ રૂ. ૩) —દશાહા. તાલુ-
 કદારો તર્કથી રૂ ૨૨) ચોપડીયો તથા સ્વેટો. રૂ ૪) મીઠાઈ. ને રૂ ૨૫ થા-
 ણુદાર સાહેબ તર્કથી રૂ ૨૫ મીઠાઈ.—ધ્રંગધા. માહારાજ શ્રીરાજ મહા-
 રાણાશ્રી માહાનગંગજી તર્કથી રૂ ૫) મીઠાઈ.—ટીકર. ઠકર રામજી રૂ ૫
 તર્કથી રૂ ૧૪) લાડુ જમાડ્યા અને હીરજી રૂ ૫એ રૂ ૧૩) ના લાડુ જ-
 માડ્યા.—ગુંધીચાણા. સ્કૂલ કમિટિ તર્કથી રૂ ૧) મીઠાઈ.—શીહાણી.
 માજી મહેતાજી ઉમાશંકર મહાદેવ રૂ ૧) આસાસ્ટંટ જીનાયત ગોતીરામ
 રૂ ૨૫ મુક્તીઆસરના મહેતાજી મહાશંકર આધવજી રૂ ૦-૧૨-૦—અરણી-
 ટીંખા. મેમ્બર શા. લાલા નયુ તથા મહેતા રૂ ૫એ જગવાનજી તથા
 દરબારશ્રીએ મળીને રૂ ૪-૧૨-૦ જોકરાએને જમાડ્યા.—સાવલા. મહે-
 રબાન ખુદાવંત ઠાકોર સાહેબ તર્કથી રૂ ૪) ચોપડીયો રૂ ૨) મીઠાઈ. રૂ.
 ૨) મહેતાજીને પાઘડીના.—લીલાપુર. પટેલ આશારામ. તલથી ૦-૪-૦
 સાકર, ૬૫૬ કલ્યાણજી મુંદરજી. ૦૫) સાકર.—સદાદ. મોજંકી કરચનને
 પેર પૂવનો ખૂયાકીમાં રૂ ૦ જોકરાએને રૂ ૦૬ મહેતાજીને.—વણોદ.
 મલકેશ્વી કમાલુદીનખાન નેસરખાન રૂ ૦૫ મીઠાઈ મેમ્બર દેશવજાલ
 રણજી રૂ ૧૫ ચોપડીઆ.—ઝીઝુવાડા.—વહોરા ડુંગર કર્તુરને પેર પૂવનો
 જન્મ થવાથી રૂ ૧૫ પતાસાં.—બળાણા. મહેરખાન દરબારશ્રી તર્કથી
 રોબને દિવસે રૂ ૨) મહેતાજીને ગોરજી પ્રેમવીજી જસવજી રૂ ૦
 સાકર.—ભરાડા. રાણાશ્રી કલ્યાણસંઘજીની વહુ શ્રી વાગેલી વહુ તર્કથી
 રૂ ૧) મીઠાઈ રાણાશ્રી માધવસંઘજીની માતુશ્રી તર્કથી રૂ ૧) મીઠાઈ.—
 અરાડવા. કચ્છના રાવસાહેબ પદાર્થો તેની માદગીરિની માટે દરબારશ્રી તર્ક-
 થી રૂ ૧) મહેતાજીને. રૂ ૨) દરેક આસિસ્ટન્ટને રૂ ૨૫) જોકરાએને લૂગ-

ડાં. કુલ રૂ ૩૯)—વઢવાણ કુંબાશાળા. રા. વકીલ કલ્યાણજી તર્ફથી રૂ.
૧-૧-૧ ઐદિમહિતેચ્છુ તથા હીતોપદેશક નામની ઓપડી. ઇંગ્રેજ સ્કૂલના
આસિસ્ટન્ટ બાઈચકર વિચનાય બા. હૃદયપ્રકાશ.—લીંબડી કુંબાશાળા.
મહેરબાન આલાવાડ પ્રાંતના મેજર રોસસાહેબ પોતાની મડમ સાથે પ-
ધાર્થી તે વખત દરબાર તર્ફથી રૂ ૫૦-૮-૦ દીકરીઓને લૂગડાં વીગેરે રૂ.
૧) મીઠાઈ. રૂ ૧૨) મહેતાજી આસિસ્ટન્ટ વિગેરેને પાઘડીનાં—પાણીશીણા.
મહેરબાન વહીવટદાર સાહેબ તથા બલોલ ટપા કારકુન સાહેબ તર્ફથી રૂ.
૫) રૂમાલ તથા મીઠાઈ—સીધાવદર. મહેતાજી અપેરચંદ કરચનજી તર્ફથી
રૂ ૦-૬-૦ મીઠાઈ—કલાડા. દસાડાના મલેક શ્રી જોરાવર ખાનજી ગામ
કલાડાના સરકારી વહીવટદાર રતીલાલ કેશવલાલ રૂ. ૦-૬૪-૦ ઓપડીઓ
તથા મીઠાઈ.—આણંદપુર. કામદાર કેવળચંદ મુળચંદ બા. મીઠાઈ રવાના
તારીખ ૧૭-૧૦-૮૨ યુ. વઢવાણ.

(ઇંગ્રેજ સહી.) દુધણલાલ ગોવિંદલાલ.

સ. રૂ. એ ઈ. પ્રાં. આલાવાડ.

ગોહીલવાડ.

૧૧૬૯. તા. ૨૭-૧-૮૩.

ભુમશી—સ્કૂલ વીઝીટર શા. લલબાઈ રઘનાથ રૂ ૨-૪-૦—ભંડારીયા.
ગરાશીયા અમિસેંગ કચળાબાઈ રૂ ૧-૪-૦—ચાપજ. મહાજન તર્ફથી રૂ ૧)
—રાજપરા. મહાજન તર્ફથી રૂ ૧)—કુમર. ગાંધી રવા ખોડા રૂ ૦-૯-૬
—ખૂટવડા. કારકુન દામોદર નાથા રૂ ૦-૮-૦ અને મહાજન તર્ફથી
રૂ ૨-૪-૦—ઠાણસાર. કંદારીઆ હરજી લક્ષમણ રૂ ૦-૮-૦—કાપૂર.
પારેખ વનમાળી અંદરજી રૂ ૨-૪-૦ ઓપડીઓ મહીપતરામ વનધર્મન
રૂ ૨) મીઠાઈ ઠ. અલીબાઈ રેમતલા રૂ ૧) મહાજન તર્ફથી રૂ ૧)—ઝાઝમેર.
શા. ગોવિંદજી ગીગલબાઈ નયુ, મકમનજી, શા. રવચંદ બગવાન, કાજી
હમીબાઈ ખાનબાઈએ મળી રૂ ૧-૫-૦ મીઠાઈ—સુલતાનપર. વકીલ
મુળજી વનમાળીદાસ રૂ ૧) શેઠ ખુશાબ બહેચર રૂ ૦-૬-૦ મોદી ગીલા
કરચન ૦-૪-૦ કુલ રૂ ૧-૧૦-૦ મીઠાઈ—ડાહા. તાલુકદાર તર્ફથી રૂ ૭-૧૨-૦

રમાલ નં. ૧૬ ૩૧-૮-૦ સાકર અને કન્યાશાળામાં ૩૩-૧૩-૩ ચુંદડીયું.
 ૦ ૮-૦ ચાકર—સથરા. શેઠ અબજી ભીમજી તથા વનમાળી લવજી એ
 મળી ૩૧) સાકર—કોહીશાળા. રા. વજેશંકર પ્રભાશંકર ૩૧) પટેલ. હરિ
 રામા ૩૦-૮-૦ ચા. વલભ પદમશી ૩૦-૪-૦ ઓળ વિશ્વનાથ ભગવા-
 નજી ૩૦-૮-૦ શેઠ દેવચંદ જુહા ૩૦-૮-૦ કુલ ૩૨-૧૨-૦—ગઢડા. ચા.
 કલ્યાણજી લખુ. ૩૧) સાકર—ગારીયાધાર. રા. નરસીંગદાસ માધવદાસ
 ૩૧) ભટ્ટનાનજી જીણા ૩૦-૪-૦ ચા. ત્રીભાવન નરહી ૦-૪-૦ ચા.
 હીરાચંદ ગોવિંદજી ૩૦-૮-૦—રાણી ગામ. તાલુકદાર તર્કથી ૩૧) મીઠાઈ
 —દેરેડ. ભાડવાના કુમારશી માધુભાઈ ૩૧) સાકર—લાહી. ખાઈ શ્રી
 રામખા તર્કથી ૩૪) મીઠાઈ—ભૂમલી. મહાજન તર્કથી ૩૧-૦-૮-૦ વાગતું
 ધડીયાળ—ભંડારીયા.—કુંડલા. મહાજન તર્કથી ૩૨-૮-૦ મીઠાઈ—જીના-
 સાયર. રા. કાંકરિયાણદાર વીગિરે ૩૧૩-૮-૦ પોતીજોડા ૩૧-૪-૦ મી-
 ઠાઈ—જેસર. મહાજન તર્કથી ૩૧) મીઠાઈ—વેડા. રા. ભગવાનલાલ શં-
 ભુપ્રસાદ ૩૦ મીઠાઈ—દાંકચ. રા. પ્રમાનંદભાઈ ૩૪-૨-૦ રમાલ મેતા
 પોપટ અમરશી, પટેલ લક્ષ્મણ અરજણ, પટેલ આણંદ ધનાએ મળી
 ૩૧-૪-૦ મીઠાઈ—પીઠવડી. ખુમાણુ લાખા નાગપાળ ૩૨) ખુમાણુ
 ખાતા પુલ ૩૨) ખુમાણુ સામસુરા ૩૧) પટેલ રામ ડાહ્યા ૩૨) પટેલ રા-
 મજી પુલ ૩૧) પટેલ ચેધજી આંબા ૩૧) પટેલ ઠાકરશી જીવ ૩૧)
 કુલ ૩૧૦) તેમાંથી ૩૬) ના, છોટ તથા રમાલ ૩૧) મીઠાઈ—માંલડી.
 પટેલ અરજણ જુહા ૩૦ા ખુમાણુ કાળા નાન ૩૦ા પટેલ કુળા
 આંબા ૩૦ા ખુમાણુ દેવદાન કાંધા ૩૦ા કણબી ચેધજી ઠાકરશી
 ૩૦ા કણબી માવજી રામજી ૩૦ા ઠકર વરતા દેવરાજ ૩૦ા કણબી
 નારણ રતના ૩૦ા સોની લોમા તથા દેશ ૩૦ા કણબી ધના ઠાકરશી
 ૩૦ા ઠકર વાધજી દેવરાજ ૩૦ા કુલ ૩૫-૪-૦ —કુંડલા કન્યાશાળા.
 ભાવનગરના નામદાર દરબાર શ્રી તર્કથી ૩૦-૧૫-૦ ચોપડીયો ૩૮-૧૧-૦
 ચુંદડીઓ—ચીહોર. ભાવનગરના દરબાર શ્રી તર્કથી ૩૧૦) જોકરાઓ વચ્ચે
 ધનામના રોકડા ૩૧૫) ગામની તમામ નિયાળોમાં મીઠાઈ અને પ્રાણુલાલ,

તથા વૃજનાન ઓધવજી તર્કથી ૩૭-૧૦-૦ મીઠાઈ અને બ્રેમમા નામ
 દાર દરબારે શ્રી તર્કથી ૩૩-૮-૦ મીઠાઈ —રાણા રામજી પ્રરિપોતમ
 ૩૧) મીઠાઈ—પાધળી પડ્યા મૂળજી ભગેશ્વર ૩૦૦ સાકર—મુનતાનપુર.
 માજી મહેતાજી હગનલાન નારણજી તર્કથી ૩ ૦—૪—૩ ગાકર.
 બાઠીદર —માજીયાણદાર પીતામર રામજી ૩૧) નવા યાણદાર ઉમીના
 શકર હરજીવન ૩ ૧) પટેલ અમરેશી જીવરાજ ૩ ૧૦૦ પટેલ દલા
 જસમત ૩ ૧) ગામના માહાજન લોકે ૦૦૦ આમર અમરો દાદા ૩ ૦૦
 પટેલ કુબેરે વીરા ૩ ૦—નીગાળા. કારકુત નાગજી પ્રાગજી ૩ ૦૦ મીઠાઈ
 રા પ્રભાશકર રેણુકર, યાણદાર ગુલાબરામ ત્ર્યકરામ ૩ ૨) મીઠાઈ.
 —લાખણકા. રાઆળમી દીપસગજી ૩૧) મહેતાજીને પાધડીના ૩ ૪) મી
 ઠાઈ જોકરાઓતિ.—જાત્રોડા. પટેલ કાગા નારણ ૩ ૦૦ પટેલ લવા મેલ
 ૩ ૦૦ સોની ગીગા દેશન ૩ ૦૦ પટેલ જીવા સાવજ ૩ ૧૦૦ ૨૧) મીઠાઈ
 —ભીગરાડ પટેલ નેહા ભગવાન ૦૦ પટેલ ડાયા કુગર ૩ ૦૦—આખા.
 —યાણદાર નેહાભાઈ દેનચદ, પટેલ વચરામ હીરા, પટેલ નધુ જીહા એ
 મળી કુન ૩ ૧) મીઠાઈ, રબારી ખોડા દલા ૩ ૦૦ મીઠાઈ.—ચમાગડી.
 દવ મોરારજી રત્નેશ્વર ૩ ૦૦ ઠકર પીતામર બેચર ૦—લાઠી કન્યાશાળા
 મુખ્ય કારભારી માણેકનાન લાધાભાઈ ૩ ૧) —ચમારડી બાબરા. પટેલ
 ખોડા રામા વગેરે ૩ ૧) મીઠાઈ—કોટડાપીઠા. તાલુકદાર તર્કથી ૩ ૧)
 મીઠાઈ.—કોળીપાક. પાકક હરગોવિંદ તર્કથી ૦-૫-૦—ભાવનગર મુખ્ય
 કન્યાશાળા મહારાજ સાહેબ તત્તમિજી ૩ ૧૦૦ લૂગડા. સ્વમ્યાન ભાન
 નગર તર્કથી ૩ ૩) મીઠાઈ કુન ૩-૧૪—વડવા કન્યાશાળા. સ્વમ્યાન
 ભાવનગર તર્કથી ૩ ૫-૮-૦ ચોપડીયો તથા લૂગડા —ત્રાપચ કન્યાશાળા.
 સ્વમ્યાન ભાનનગર તર્કથી ૨ ૫) ચૂદડીયો—ખૂટવડા. ઠકર પ્રેમજી વીરજી
 ૩ ૨) મીઠાઈ.—રાજાલા. કુડનાના ન્યાયાધીશ રતીનાન પ્રભાશકર મહાન
 કારી સા. તથા મહાજન મળી કુન ૩ ૧૪) —વીજપડી ઠકર પીરભાઈ
 તાનજી, ઠકર ખીમા જીવા એ મળી ૩ ૦૦ મીઠાઈ.—વાવેગ. ઠકર આ
 હુદ હેમા ૦-૧૪-૦—કુભણ. મહેરબાન ગજુપ્રસાદ ગૌરીશકર ૦ રાજેશ્રી
 મગનનાથ રામજી ૩ ૦૦—દાદા. કામળીઆ રખડ ખોડા ૩ ૦૦ મીઠાઈ.

—નોંધણુવદર. ગાંધી નારણુ વલ્લભ ૩ વા સાકર.—જલાલપર. મહેરબાન વસુલાતી અધિકારી સાહેબ તરફથી ૩ ૫) —સણોસરા/લાહીઆ મૂળભાઈ પાતાભાઈ ૩ વા મીઠાઈ.—હણોલ. મહાજન તરફથી ૩ વા સાકર.— ગઢડા. શા. કરશન રંગનાથ ૦-૫-૦ મીઠાઈ મહેરબાન વસુલાતી અધિકારી સાહેબ તરફથી ૩ ૫) પેડા.—ભીંગરાડ. ભાવનગર પોલીસ પાતાના ઉપરી સાહેબ તરફથી ૩ ૧) મીઠાઈ.—માંચુકા. ગોહલ ભગવતસિંહજી ૩ વા સાકર.—વસા. મહેરબાન ન્યાયાધીશ સાહેબ તથા મે. નાનભાસા. તથા રકુલ કમિટિના મેમ્બરો વિગેરે ૩ ૧૯-૦-૦ મીઠાઈ તથા લૂગડાં.—જસદ-ણુ. ઠાકોર સાહેબ તરફથી ૩ ૧૭-૩-૦ ચોપડીયો. ૩ ૬-૦-૬ મીઠાઈ. કુલ ૩ ૨૦-૩-૬—લાહી. બાઈશ્રી રામબા તરફથી ૩ ૪) મીઠાઈ અને કુંવાયાળામાં મહેરબાન માણેકલાલ લાધાભાઈ તરફથી ૩ ૧) મીઠાઈ.—સોનગઢ. મે. પાત્રીતાણાના ઠાકોર સાહેબ તરફથી મહેરબાન નટ સાહેબ ૩ ૮-૧૧-૫ ચોપડીયો. ૩ ૫) હિડમાસ્તરને પાધડી ૩ ૨) મો. ધનાને પાધડી ૩ ૧) ૫. રગામના છોકરાને ૩ ૨) મીઠાઈ કુલ ૩. ૧૮-૧૧-૫.—ભાવનગર કુંવા-શાળા. મહેરબાન રાજસાહેબ તખ્તસિંહજી તરફથી મે. પો. એ. સાહેબ ૩ ૩૦) ચોપડીયો તથા લૂગડાં ૩ ૫) મીઠાઈ.—વડવા કુંવાશાળા. મહેરબાન મહારાજ સાહેબ તખ્તસિંહજી તરફથી મે. પો. એ. સા. ૩ ૧૫) ચોપડીયો તથા લૂગડાં ૩ ૧) મીઠાઈ.—ઉચડી. માજી મહેતાજી જૈરીચંકર જ્ઞેચંકર ૩ વા સાકર.—ગઢડા. રામ્પોલશ્રી ભૂપતસિંહજી તરફથી ૩ ૨) ચોપડીયો ૩ વા મીઠાઈ જમાદાર અબ્દલાબીન અમર ૩ વા શા. મેહનજી મોતી ૩ વા મીઠાઈ.—માંડવધાર. ખાચર નયુ સામત ૩ વા મીઠાઈ ખાચર વીસામણુ સામત ૩ વા મીઠાઈ.—વલા. ખવાસ દમ્માળ તથા ભીમા ત. ર્ફથી ૩ ૨૧ મીઠાઈ અને કુંવાયાળામાં દરબારશ્રી તરફથી ૩ ૨૧ મીઠાઈ —લાહી. દરબારશ્રી તરફથી ૩ ૧૨) ચોપડીયો ૩ ૩) મીઠાઈ ૩ ૫) મહેતા-જીને પાધડી કુલ ૩. ૨૦) અને નાઇટસ્કૂલમાં ૩ ૧૧) ચોપડીયો અને કુંવાયાળામાં ૩૦-૯-૦ ચોપડીઓ ૩ ૧) પતાસાં ૩૩-૧-૬ રમાજ અને ૩૪-૭-૦ ચૂંદડીયો. કુલ ૩૯-૧-૬—સોનગઢ. યાણુદાર સાહેબ કાળીદાસ વીદત ૩૨) પોલીસ જમાદાર હંમદખાં ૩૨) રાજેશ્રી વજુભાઈ હીમતભાઈ

૩૧ રા. કુર્ગીચંકરે મવાચંકરે ૩૦૧ રા. ગણપતરાય રામજી શરમેપર પ્ર-
તોતમ પેલાભાઈ ૩૦૧ કુચ ૩૧-૮-૦—બાબગાજી. બાગાર મહેરબાન
નટસાહેબે ૩૫) મહેતાજીને પાધડીના ૩૦-૧-૦ ખેત્રા આશિરુદ્ધને ૩૩-૧૧-૦
માનીટરને ૩૧૮-૨-૦ ડોકરાએને ચોપડીઓ કુલ ૩૩૦-૦-૦ રવાના
તા. ૨૭-૧-૮૩.

(ઇંગ્રેજી સહી) કૈનાયાયા ગિરધરવાય.

રા ડે. એ. ઇ. પ્રા. મોહીનવાડ.

જેઠા વિ.

૬૬૨, તા. ૪-૨-૮૩

ચામગા. મહેરબાન આશિરુદ્ધ કલેક્ટરે સાંભળ. ૩. ૨-૪-૦
ચોપડીઓ નરિયાદ ઉર્દુ — મેં. એટસાહેબ કલેક્ટરે. ૩ મૂપતાસા — સયુલુ.
મૂન કમિટીના મેમ્બરો તર્ફથી ૩ ૪) મેમ્બરે બુનાભાઈ નેરાભાઈ ૩૦-૧૨-૦
મોહાઈ ૩૦ પેનો — જેઠાની કંન્યાબા. ખંભાતના રેવન્યુ અધીકારી મેં. દા (
મોદરદાસ હરિદાસ. ૩. ૫ ચોપડીઓ. ૩. ૩ મોહાઈ. ૩ ૫) ભરતગામ માફ
રોકડા — સણાદા. મૂન કમિટીના મેમ્બરો તર્ફથી ૩૦૧ — મુગસામન. મેં.
૩૧. આ કલેક્ટરે સાંભળ ૩૦-૬-૦ ચોપડીઓ. — બોગસદ. મુખી નરોત્તમ
રામજીતમ. ખાનસાં મ ધનજીગજી એટલજી ૩. ૧) — વીણુ મૂલ
કમિટીના મેમ્બર પટેલ હરિભાઈ રણુબોડ ૩ ૧-૧૨-૦ ચોપડીઓ તથા પે-
તાસા — માતર. પરિખ હરજીવન દામોદર ૩૧૧ પતાસા મેં. ડી. ડે. કલેક્ટરે
સાંભળ બમનજી એટલજી મોદી ૩ ૭-૧૪-૩ ચોપડીઓ તા. રેબ. અને
મૂન કમિટીના મેમ્બરે મથુરદાસ મચીદાસ ૩૦૧ ખાનાચંદ પેલાભાઈ ૩૦૧
મથુરે રાનદાસ બા રવાના. તા. ૪-૨-૮૩

(ઇંગ્રેજી સહી) મણિધરપ્રગાદ તાપીપ્રસાદ.

ડે. એ. ઇ. એડા વિભાગ.

ગુજરાત શાળાપત્રના લવાજેમ વિગેરેનાં નાણાની પહોંચ.

તા. ૧લી જુન સને ૧૮૮૩ થી તા. ૩૧ જુલાઈ સને

૧૮૮૩ સુધી.

કોની તફ્ફી.

સને ૧૮૮૩

મ. બાવનગર કેળવણી ખાતાના ઉપરી } ૧૩૨-૦-૩
સહિય. પ્રાણનારાયણ મયાશંકર.

આ. મોરબી તાલુકા સ્કૂલ માં ૩-૬-૦

રા. સા. અમદાવાદ વિ. કે. એ. ઈ. સા. ૧૮૮૫-૦

આ. મોરબી ૬. કુંવાશાળા મે. ૧-૨-૬

રા. સા. એડાવિ. કે. એ. ઈ. સાહેબ. ૨૧૬-૬-૦

રા. સા. બરચ વિ. કે. એ. ઈ. સા. ૧-૩-૦

રા. લખમચી હરિરામ (કાલીકોટ) ૧-૩-૦

શ્રી હારમજી નવરોજી મુંબાઈ ૧-૩-૦

ઈ. આ. સંએડા. સ. ગૂ. નિ. મે. ૧-૨-૬

રા. આણંદરામ પ્રેમશંકર (બરચ) ૧-૩-૦

રા. સા. સુરત ઉ. વિ. કે. એ. ઈ. ૧૨૬-૪-૦

આ. રાધનપુર તાલુકા માસ્તર ૨૦-૦-૦

ઈ. આ. પલાણા. સ. ગૂ. ગા. નિ. ૧-૩-૦

રા. રામશંકર ઈશ્વર. ૧-૨-૦

રા. બા. મગનભાઈની કુંવાશાળા. ૧-૦-૦

આ. હરિભાઈ કહાનદાસ. કે. એ. વ. (અંકલેસ્વર) ૧-૩-૦

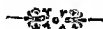
આ. તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર (રાજકોટ) ૧-૨-૦

આ. વલસાડ. સ. જ. જી. સ્કૂલ. ૨-૬-૦

આ. ધોડાસર તાલુકા સ્કૂલ. ૦-૧૨-૦

રા. સા. ગોહીવવાડ પ્રો. કે. એ. ઈ. સા. ૨૨-૪-૩

રા. મા. સુરત દક્ષિણ વિ. કે. એ. ઈ. સા. વાંસદા સ્ટેટ. ૧૨-૪-૦

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.
MARCH 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું.

તારીખ.

અંક ૩ નો.

મે'તાઇ બહુ મોટું ગુજ નામ તેમ છે કામ :-

કર ખંતે મન હોવની, ખરી જેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS PAGES

ઇંગ્લેન્ડલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. ૪૬

કેળવણી ખાતાનો રીપોર્ટ. સને.

૧૮૮૨-૮૩ નો. ... ૫૭

વિદ્યાદગરના સુધારા વિષે ૧૧

સારસંગ્રહ. ... ૧૩

નિવાળાનાં ઇનામ. પત્રક. ૧૭

A Short History of the English Nation 49

Report of the D.P.I. for 1882-83 57

On the Improvement of arts and Sciences 61

Pickings from the Press. .. 63

List of Prizes distributed in Schools. .. 67

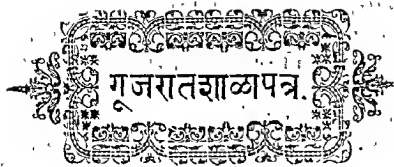

(કેળવણી ખાતાના પુસ્તકો)

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમધ્યે પુનામટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની
"પ્રિન્ટિંગ"ના પ્રેસમાં રાણાજીલાલ ગંગારામ છાપી પ્રગટ કર્યું

મુલ્ય { ૩૧) વરસનો વ્યગ્રાઉચીન. } દયાલ ખર્ચ
{ ૩૦) ના મુલક એક વર્ષના } જાહેર.

પુસ્તક ૨૩ મું.

ભાગ્ય.

સન, ૧૮૮૪.

અંક ૩ જો.

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

.. પ્રકરણ ૧૩ મું. સૈન્યપ્રકોપ.

પાર્લામેન્ટનાં તર્કડીયાં હવે બહુ વધી પડ્યાં. હુલડો સમવા લાગેલાં જોઈ પ્રેસ્મિટરિયનોને તો ઉલટી ફિકર થઈ. તેમણે નિશ્ચય બાણ્યું કે લશ્કર પાછું આણ્યું કે આપણા ભાગ છે. માટે તે પાછું વજે એટલામાં કાંઈ રા. જ્યનો બંદોબસ્ત કરી નાખવા તેઓ તલપાપડ થઈ રહ્યા. પાછલો દરોડો રદ કરી રાજ તર્ક તાકીદની વિધિ ચોકલી. પણ રાજ ને હજી પણ કાળની રૂપ સમજતો નહોતો, તેવો પોતાની ગતજ, લઈ બેઠો. દરરોજ બધાને ભિજા કરી એકાદ કલમ વંચાવે, તેના રદીયા આપે, ખુલાસા સાંભળે, અને પાછી એવી બારી કોટ કે સામાયાળા પણ એની ચતુરાઈ જોઈ છક થઈ જાય. જરા જરા પાતની કબુલાત આપતાં એ બારે રકબક ચલાવે, અને એમ કરતાં ૪૦ દિવસની મુદત બાંધી હતી તેવીતી ગઈ, બેવાર મુદતને વધરાવી અને રવિવાર વગેરે તહેવારો એમાં ન ગણવા એવી છૂટ લીધી, તો પણ આ વિધિનો પાર આવ્યો નહિ. રાજએ તો આ વિધિ આદરી તે વેળાજ પોતાના એક મિત્રને લખ્યું હતું કે "જેમ બીજી વિધિએ રૂસ થઈ ગઈ છે તેમજ આનું પણ આજરે થવાનું છે. મારી ધારણાઓ છે તેવીજ છે" આ વેળા રાજ ખરેખરી વિધિ તો આપણાંમાં બંડ ઉઠાવવાની ચલાવી રહ્યો હતો, અને પાર્લામેન્ટ સાથે માંડી વાળવા એની અંદરબાને જરા પણ

મતલબ નહોતી. કબુલાતો આપતો હતો તે પણ માત્ર તેમને ફાસલાવવા માટેજ. એક કાગળમાં એ લખેછે કે “આજ સવારે મેં એક મોટી કબુલાત આપી છે, પણ તેમ કરવાનો હેતુ એટલોજ છે, કે તેઓ નચિંત રહે તો હું નાસી જવા ધારું. તે સુગમ થઈ પડે.” આવી માંની હા પણ ધર્મની બાબતમાં તો બહુવી નહિજ એવો એનો દૃઢ નિશ્ચય હતો, એને તેજ બાબત પાર્લામેંટ પણ અત્યામહી હોવાથી આ સંધિ કોઈ કાળે સરાડે પહેંચે એમ નહોતું. સઘળી મહેનત મિથ્યા ગઈ, અને પાર્લામેંટ તર્ફના વજાળીયા આવ્યા હતા તેવા પાછા ગયા. ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૬૪૮.

રાજા, ને પાર્લામેંટ, એ બંને એ પોતાના દુરાગ્રહથી આ અમૂલ્ય ટાકણું ખોયું. એમનાથી સંધિ થઈ શકી નહિ, અને એવામાં એમનો સામાન્ય ધત્તુ જે પેલી કાળકરાળ મેના તે ચોતર્ફ લડાઈઓથી ફરેક થઈ ફતેહમંદીની ધૂનમાં ખાજ ખાજ કરતી તેમની ઉપર દોડી આવી.

પાર્લામેંટ પર તડાકો. લંડન આવી પહોંચવા પહેલાંજ લશ્કરની દરેક ટુકડીએ પાર્લામેંટને લખી મોકલ્યું કે તમે જે હાલ વિધિઓ ચલાવો છો તે અમને કબુલ નથી, અને રાજા ઉપર ઇનસાફની કોરટમાં કામ ચલાવવું ન્હોંએ. બીજી વાંધો મોકલ્યો તેમાં સાફ માગણીજ એ કરી કે આ પાર્લામેંટ પ્રજાપક્ષનો દ્રોહ કર્યો છે માટે તેને ખરેખરે કરવી, નવી પાર્લામેંટ બોલાવવી, તે વેળા ચુંટણીની રીતમાં આવો આવો સુધારો કરવો, પછી પાર્લામેંટની સત્તા દેશમાં સર્વોપરી ઠેરવવી, ને રાજપદ રાખ્યુંજ હોય, તો તે પાર્લામેંટની પસંદગીથી અને તેના કામકાજને અટકાવવાની કાંઈ પણ સત્તા પિનાનુજ રાખવું, અને છેલ્લું પણ સૌથી પહેલું તો આપણા દુઃખનો મોટો ને સુખકર્તા કે જેનો પરવાનગી, આજ્ઞા, અને ઉમેરણીઓથી અને જેને માટેજ અને જેના સ્વાર્થને સાર આ સઘળી લડાઈઓ અને કોટિધા દુઃખ મય આપણો ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે દશદ્રોહ, ખુનરેજી, ને અરાબીઓના જેજે ગુનાહ કર્યાં છે તે માટે તેને જલદી ઇનસાફની કોરટમાં ધસડવો ન્હોંએ!

આ વાંચતાંજ પાર્લામેંટની બગી ફાટી ગઈ. પ્રેસ્બિટેરિયનો જે બાકળા થઈ ખરાડવા લાગ્યા. રાજપક્ષમાં ત્રહિ ત્રહિ ઉડી રહ્યો, અને ધણાક જે અત્યાર સુધી રાજાની વિરુદ્ધ હતા, તે પણ એની દયા ખાઈ એના પક્ષમાં આબ્યા. સઘળાની રૂખ ગમે તે પ્રકારે પણ રાજા સાથે માંડી વાળવાની

પછી, અને તેથી પાર્લામેંટ રાજ તર્ફથી ને જૂન માગણીઓ પહેલાં મંજૂર રહી હતી, તેનેજ આધારે એના સાથ વિગતવાર સંધિ કરી નાખવી એવા ઇરાવ કર્યો.

પણ એવામાં કેટલીક પલટણો લંડનમાં આવી ચૂકી હતી, તેણે ઇરાવ કર્યો કે આપો ઇરાવ કરનાર પાર્લામેંટનેજ તોડી પાડવી, બીજી દહાડે પાર્લામેંટના બારણા આગળ એક પલટન આવીને ઉભી, અને તેના ઉપરી કર્નલ પ્રાઇડ સામા પક્ષના ૪૦ સભાસદોને માંહે પેસતાંજ પકડાવે પરેજ કીધા, કોઈએ પૂછ્યું કે મને શા હકથી અટકાવો છો, તો જવાબ દીધો કે તલવારના પોતાના પક્ષના જાણી નેને અંદર જવા દીધેલા તેમાંના આળીએ એક જણે બ્યારે સલાહનો મતજ આપ્યો એમ માલમ પડ્યું, તારે બીજી દહાડે એ આળીશને પણ, ચીમોટી પકડી પાર્લામેંટમાંથી કાઢી મૂક્યા. ૭ મી ડીસેમ્બર ૧૬૪૮. એ રોજે કામ્પેલ પણ એની પલટનો સાથે લંડનમાં આવી પહોંચ્યો.

કોઈ રાજ્યએ પણ ન કરેલો એવો આ બખાતકાર પાર્લામેંટ ઉપર મદોનમત એનાએ કર્યો. એને ઇતિહાસમાં કર્નલ પ્રાઇડનો જીલાબ કહેછે. ખરે એ જીલાબ એવો સખત હતો કે તેના સાથે પાર્લામેંટનું સત્તજ નીકળી ગયું. આ વખતથી લગભગ બાર વર્ષ સુધી ઇંગ્લાંડમાં પાર્લામેંટજ નહોતી એમ કહિએ તો તે કોઈ. ખોટું નથી, કેમકે બ્યાં લોકના પસંદ કરેલા માણસોને મારી કાઢી લગ્નકરવાના નેને નજરમાં આવે તેનેજ પાર્લામેંટમાં બેસવા દે, તો તે પાર્લામેંટ નહિ, પણ પૂતળાનો નામજ કહેવાય.

નિરંકુશીઓની સ્વચ્છંદ સત્તા—હવે ને ૫૦-૬૦ માસને પાર્લામેંટમાં રહેવા દીધા હતા તે બધા નિરંકુશીજ હતા, અને તેમણે તો અલબત્ત રાજ સાથે સંધિ કરવાનો ઇરાવ યોગ્ય હતો તે રદ કરી નાખ્યો. પછીથી એક તર્ફ પ્રજા સત્તાક રાજ્ય કેવી રીતનું સ્થાપવું તેનો ખુસદો તૈયાર કરવા માંડ્યો, અને બીજી તર્ફ ધણા વખતથી ધારી રહ્યા હતા ને પ્રમાણે રાજ ઉપર દશદ્રોહનું તહોમત મૂકી ફાજદારી તપાસ શરૂ કરી. આ તપાસનું છેવટ એ વિકરેલા લોકે શું આપ્યું તે કહેવાની જરૂર નથી. તેઓ ધર્માભિમાનથી, અંતાભિમાનથી, અને વિજ્યાભિમાનથી કેવળ અધર્ત્વને પામ્યો હતા.

મતલબ નહોતી. - કબુલાતો આપતો હતો તે પણ માત્ર તેમને ફાસલાવવા માટેજ. એક કાગળમાં એ લખેછે કે “આજ સવારે મેં એક મોટી કબુલાત આપી છે, પણ તેમ કરવાનો હેતુ એટલોજ છે, કે તેઓ નચિંત રહે તો હું નાસી જવા ધારું. તે સુગમ થઈ પડે.” આવી માંની હા પણ ધર્મની બાબતમાં તો બહુવી નહિજ એવો એનો દર નિશ્ચય હતો, એને તેજ બાબત પાર્લામેંટ પણ અત્યાગ્રહી હોવાથી આ સંધિ કોઈ કાળે સરાડે પહેંચે એમ નહોતું. સઘળી મહેનત મિથ્યા ગઈ, અને પાર્લામેંટ તફના વજાળીયા આવ્યા હતા તેવા પાછા ગયા. ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૬૪૮.

રાજા, ને પાર્લામેંટ, એ બંને એ પોતાના દુરાગ્રહથી આ અમૂલ્ય ટાંકણું ખોયું. એમનાથી સંધિ થઈ શકી નહિ, અને એવામાં એમનો સામાન્ય શત્રુ જે પેલી કાળકરાળ મેના તેમોતફ લડાઈઓથી ફરેક થઈ ફતેહમંદીની. ધૂનમાં આજ આજ કરતી તેમની ઉપર દોડી આવી.

પાર્લામેંટપર તડાકો. લંડન આવી પહેંચવા પહેલાંજ લશ્કરની ટુકડીએ પાર્લામેંટને લખી મોકલ્યું કે તમે જે હાલ વિધિઓ ચલાવો અમને કબુલ નથી, અને રાજા ઉપર ઇનસાફની કોરટમાં કામ ચલાવવું જોઈએ. બીજી વાલો મોકલ્યો તેમાં સાફ માગણીજ એ કરી કે આ પાર્લામેંટે પ્રજાપક્ષનો દ્રોહ કર્યો છે માટે તેને બેરતફૂં કરવી, નવી પાર્લામેંટ બોલાવવી, તે વેળા ચુંટણીની રીતમાં આવો આવો સુધારો કરવો, પછી પાર્લામેંટની સત્તા દેશમાં સર્વોપરી ઠેરવવી, જો રાજપદ રાખવુંજ હોય, તો તે પાર્લામેંટની પસંદગીથી અને તેના કામકાજને અટકાવવાની કાંઈ પણ સત્તા વિનાનુજ રાખવું, અને છેલ્લું પણ સૌથી પહેલું તો આપણા દુઃખનો મોટો ને મુખ્યકર્તા કે જેની પરવાનગી, આત્મા, અને ઉજ્જેરણીઓથી અને જેને માટેજ અને જેના સ્વાર્થને સાર આપે સઘળી લડાઈઓ અને કોટિધા દુઃખ મય આપણો ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે દેશદ્રોહ, ખુનરેણ, ને અરાબીઓના જેજે યુનાહ કર્યાં છે તે માટે તેને જાહેર ઇનસાફની કોરટમાં ધસડવો જોઈએ!

આ વાંચતાંજ પાર્લામેંટની બગી ફાટી ગઈ. પ્રિન્સિપલિયનો એ બાકળા થઈ ખરાડવા લાગ્યા. રાજપક્ષમાં ત્રાહિ ત્રાહિ ઉઠી રહ્યો, અને ઘણાક જે અત્યાર સુધી રાજાની વિશ્વહતા, તે પણ એની દયા ખાઈ એના પક્ષમાં આવ્યા. સંધ્યાની રૂખ ગમે તે પ્રકારે પણ રાજા સાથે માંડી વાળવાની

યહી, અને તેથી પાર્લામેંટ રાજ તર્ફથી ને જૂજ માગણીઓ પહેલાં મંજૂર રહી હતી, તેનેજ આધારે એની સાથે વિગતવાર સંધિ કરી નાખવી એવો ઇરાવ કર્યો.

પણ એવામાં કેટલીક પક્ષટણી લંડનમાં આવી ચૂકી હતી, તેણે ઇરાવ કર્યો કે આપો ઇરાવ કરનાર પાર્લામેંટનેજ તોડી પાડવી, બીજી દહાડે પાર્લામેંટના બારણા આગળ એક પક્ષટન આવેલો હતો, અને તેના ઉપરી કર્નલ પ્રાઇડે સામા પક્ષના ૪૦ સભાસદોને માલિ પેસતાંજ પકડીને પેરેજ કીધા. કોઈએ પૂછ્યું કે મને શા હકથી અટકાવો છો, તો જવાબ દીધો કે તલવારના પોતાના પક્ષના જાણી નેને અંદર જવા દીધેલા તેમાંના આંખીએ એક જણે બ્યારે સલાહનો મતજ આપ્યો એમ માલમ પડ્યું, ત્યારે બીજી દહાડે એ આજીયને પણ ચીઓટી પકડી પાર્લામેંટમાંથી કાઢી મૂક્યા. ૭ મી ડીસેમ્બર ૧૬૪૮, એ રોજ કામ્બેલ પણ એની પક્ષટનો સાથે લંડનમાં આવી પહોંચ્યો.

કોઈ રાજ્યએ પણ ન કરેલો એવો આ બખાતકાર પાર્લામેંટ ઉપર મહોમત સેનાએ કર્યો. એને ઇતિહાસમાં કર્નલ પ્રાઇડનો જીલાબ કહેછે. અરે એ જીલાબ એવો સખ્ત હતો કે તેના સાથે પાર્લામેંટનું સત્તજ નીકળી ગયું. આ વખતથી લગભગ બાર વર્ષ સુધી ઇંગ્લાંડમાં પાર્લામેંટજ નહોતી એમ કહીએ તો તે કાંઈ ખોટું નથી, કેમકે બ્યાં લોકના પસંદ કરેલા માણસોને મારી કાઢી લશ્કરવાજા નેને નંજરમાં આવે તેનેજ પાર્લામેંટમાં બેસવા દે, તો તે પાર્લામેંટ નહિ પણ પૂતળાનો નામજ કહેવાય.

નિરંકુશીઓની સ્વચ્છંદ સત્તા—હવે ને ૫૦-૬૦ માસને પાર્લામેંટમાં રહેવા દીધા હતા તે બધા નિરંકુશીજ હતા, અને તેમણે તો અલબત્ત રાજ સાથે સંધિ કરવાનો ઇરાવ યમો હતો તે રદ કરી નાખ્યો. પછીથી એક તર્ફ પ્રજા સત્તાક રાજ્ય કેવી રીતનું સ્થાપવું તેનો મુસદ્દો તૈયાર કરવા માંડ્યો, અને બીજી તર્ફ ધણા વખતથી ધારી રહ્યા હતા ને પ્રમાણે રાજ ઉપર દશકોહનું તહોમત મૂકી ફાજદારી તપાસ શરૂ કરી. આ તપાસનું છેવટ એ વિકરેલાં લોકે શું આશુ-તે કહેવાની જરૂર નથી. તેઓ ધર્માભિમાનથી, મંતાભિમાનથી, અને વિજ્યાભિમાનથી કેવળ અંધત્વને પામ્યા હતા.

જેઓ જુદામ તોડવાને અર્થે લડવા નીકળ્યા હતા, તે પોતાની જીતને સત્તે સૌથી જીલ્લી નીકળ્યા. પ્રજાસત્તાક રાજ શ્રેષ્ઠને ઇચ્છાડમાં લેઈવું નહોતું, તેનો સંવેને મહા તિરસ્કાર તથા બધ હતો, તે છતાં આ યોડા નિરંકુશીઓએ બાળાત્કારથી આપુ રાજ્યજ મ્યાપન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, કેમકે તેમને એ રાજ્યપદ્ધતિ ઉત્તમ લાગતી હતી. ઉત્તમ હશે, પણ બળાત્કારથી આપવાનો એમને શો હક હતો? ઉત્તમ હોય તો તે બળાત્કારે પણ આપવું ઘટેછે એમ માનીએ, તો પછી રાજ ને પ્રેમિયટરિયનો જેમણે પોતપોતાની ધર્મપદ્ધતિ ઉત્તમ માની હતી તે શા માટે આખા દેશને તેનો લાભ આપવાને બળાત્કાર ન વાપરે. ?

લોક વિરુદ્ધ નિરંકુશીઓએ જે સુધારા પોતાની મતિ પ્રમાણે બળાત્કાર વાપર્યા તેમાં તેણે જેવટે શો કાતો કાશ્યો, તે આપણે હવે પછી લેઈશું. પણ આ સત્તે તો તે બળવાન હતા એટલે આડે તે કો, ખિચારો આદર્શ ? રૂદ્રપ ધારણ કરતા હઠ નિશ્ચયી શસ્ત્રધારીઓથી બચવાના હવેએનેઆશાથી, ?

તેમણે એનો જિવ લેરાજ ધાર્યો હતો તે છતાં એ મતાધ જગતોને એ કામ પરમ ન્યાયી ઇશ્વર પ્રેરિતજ લાગવું હતું, અને તેથી બાહ્ય રાજ્ય વિખવામા હમેશા યાપડે તેમ રાજનો વધ તેમણે ઘણાણે કે જતેર કોધાવેલમા ન કરતા ઇનસાફની રહે તપાસ કરીનેજ શિક્ષા કરવાનો હરાવ કર્યો. પણ એ સઘળા પોતાના મનને કે જગતને ઇગવાના બાના હતા. ન્યા બકરીનો ઇનસાફ કરવા બૂખ્યો વાધ ખેસે, ત્યારે બીજો નિર્ણય શાયવાનો હતો. ?

રાજાનો ઇનસાફ—૧૮૪૯ ને ખસતે વર્ષેજ આમની સભાએ હરાવ કર્યો કે પાર્લામેન્ટની સામા રાજ્યએ લડાઈ ઉઠાવવી એ દશકોહજે. એ હરાવ અમીરોએ કમૂન રાખ્યો નહિ, પણ તેમને ન ગણકારતા ૯ ફીબ્રુવારીને રોજ તેમણેરાજાનો ઇનસાફ કરવાનેએક ખાસ કોર્ટ નીમી. અમીરો, ગૃહસ્થો, ને ક્રીષ્ટિયાઓ મળીને કુલ ૧૫૦૦ જણને એ કામ માટે નામ્યા તથા તેમનો પ્રમુખ બ્રાડશા નામના એક બારિમટરને કર્યો. ઘણાખરા અમીરોએ પાર્લામેન્ટ જોડીજ દીધી હતી, પણ યોડા જે રહ્યા હતા તેમણે પણ આ કોર્ટમાં ભાગ લેવાના તો એખી નાપાડી. ત્યારે આમની સભાએ હરાવ કર્યો કે લોક એ ઇશ્વરની પછી સર્વે સત્તાનું મૂળજે, અને તેથી લોકની સંમતિએ ચૂંટાએલી

જે આમની સખા તેજ ઇંગ્લાંડમાં સર્વોપરી સંજ્ઞાને ધારણ કરનારો છે, અને તેથી જ ને કાયદો એ સખા મંજૂર કરશે તે બરાબર કાયદા પ્રમાણે ગણાય, અગર ને તેમાં રાજા કે અમીરોએ પોતાની સંમતિ નહિ પણ આપી હોય.

અમીરોને ખાદ કરતાં રૂઝ્કા ઇનસાફીયા રહેલા તેમાંથી પછું કોર્ટ મંજૂર સારે માત્ર ૬૬ લાખ હાજર થયા. રાજાને ખાલાઓ, સિપાઈઓ ત્યાં તેને કોર્ટમાં લઈ આવ્યાં, ત્યાં જ રહેલો અમીર રહેલો અને કોઈએ ટોપી ખોલી ઉતારી નહિ. રાજા પછું ટોપી પહેરીને પોતાની સાથે જ સૌમી ખૂરશી મૂકી હતી. તેમાં ધારણથી લઈ બેઠાં. આ વખતે એનો દરખાસ્ત-હજી જોડી ન હતો હાલની ફિકર ચિંતાથી તમામ માણે ત્યાં દારૂ પળી ગયેલી, જાહેરનો જ એકરો ગંભીર તે ઉપર હાથ ઉદાસીએ સતત વાસ કરેલો, કાળચક્ર માંથી ઉપર આવેલું છતાં ઇશ્વરે આપેલ આધિનયઈ પોતાનું સધળું ધૈર્ય તથા બુદ્ધિચાંચલ્ય રાખી રહેલો—એવા દરખાસ્ત આ મુશીબ કુખીઓના રાજાએ થીનો નેહ, બધા લોકનાં તો અંતઃકરણ પીગળી ગયાં, અને “પરમેશ્વર રાજાનું રક્ષણ કરો” એવા અવાજ ઠેકાણે ઠેકાણેથી નીકળ્યા. પણ સિપાઈઓનો જાણપતો બહુ જાણ્યો હતો. તેમણે બધાને એકદમ એવું બાલતાં અટકાવ્યાં, અને “ઇનસાફ, ઇનસાફ” “ગૂળી, ગૂળી” એવી ગળના પોતે વચમાં વચમાં કરવા લાગ્યાં.

આ નાંધી રાખવા જોગ છે કે એટલો બધો દાખ છતાં “પરમેશ્વર રાજાને ખંચાવો” એવા અંધાજ પહેલ પહેલો ઉઠાવનાર એક અખબાર હતી, સેનાધિપતિ ફેરકાકસની સ્ત્રી. ફેરકાકસ આ કોર્ટમાં નીમાએલો છતાં પોતે પણ બીજાની પેઠે હાજર થયો નહોતો. ખૂદ સેનાધિપતિની જ આવી રૂપ જોતાં સાફ જણાય છે કે નિરંકુશીઓએ આદરેલું આ કામ લોકને કેટલું અજાણ્યામણું હશે. રાજાને શિક્ષા ડેરવી તે વખતનો એક સિપાઈ પણ ન રહેવાથી રાજાને આશિષ દઈ ઉશ્ચે. તેના જમાદારે ગુર્ત તેને છડી લગાવી અને તે જોઈ રાજાએ તિરસ્કારમય હાથ કંઈકે બાઈ એ બિચારાને એના અપરાધ-કરતાં વધારે શિક્ષા શિદ કરો છો.

ગુનાહનામું વંચાયા પછી રાજાએ પહેલો સવાલ એજ પૂછ્યો કે, અમીરો ક્યાં છે. ઇંગ્લાંડના કાયદા પ્રમાણે અમીરો, રાજા, ને પ્રજા મળે

તારેજ પાર્લામેંટ કહેવાય. ઇંગ્લાંડમાં કોઈવળા પણ પાર્લામેંટે રાજની ધન-સાક્ કરાવ્યો હોય એમ બન્યું નથી. તે છતાં આ કોર્ટે નીમનાર કાયદા પ્રમાણે પાર્લામેંટ છે એ તો પહેલ વહેલું સાબીત થવુંજ જોઈએ. શા જ. વાળ દે! માત્ર નકામી હેંસા તોંસી થઈ. કોર્ટ કહે કે એ સવાળ નહિ પૂ-છાય, અને રાજ કહે કે તારે હું એ કોર્ટનો અધિકાર કબ્જલ રાખતો નથી. તે દહાડે કામ બંધ રવું. બીજે દહાડે ચાલ્યું, ત્રીજે દહાડે ચાલ્યું. પણ ત્યાં એના એજ રકત્રક ચાલી. પછી એ દહાડા કોર્ટ બંધ રાખી સાક્ષીઓ એ-કલા કર્યા, અને ચોથે દહાડે રાજનો વાંધો ન સાંભળતાં જુવાનીઓ લીધી, અને પાંચમે દહાડે પોતાનો એકપક્ષી ઠરાવ કહી સંભળાવ્યો. ૨૧ મી * ડિસેમ્બર. ૧૬૪૮

રાજની એક ભરમ ભરેલી છેવટ માગણી—હુકમનામું વંચાણું તે હિલ્લાં રાજએ વારંવાર વિનંતિ કરી અને છેવટે તો કાંઈક ગગળો થઈને પણ બાધ્યો, કે મને એકવાર પાર્લામેંટ સાથે ચિત્રેલા ઓરડામાં વાત કર-તા દો, અને મારે જે એક મહા અગત્યનું કહેવાનું છે તે સાંભળી લીધા. હા નજરમાં આવે તે કરો. આ સાંભળી યોગાકનું મન પવન્યું, ને બધા કોર્ટ એકાંતમાં મસખત કરવા ગઈ આ જોઈ કામચેલ બહુ તપો ગયો, અને બધાને દબાવી ધમકાવી ઠરાવ કરાવ્યો કે એ વાત અમે સાંભળતા નથી! જુલમ! શો જુલમ! જે કહેવાનું હશે તે રાજના મનમાંજ રહ્યું. કદાપિ એના મનમાં એમ પણ કહેવાનું હોય કે હો આ હું મારી મેજે આદી જોડી પાટવી કુંવરને આપુંછું, અને હવે તમારી નજરમાં આવે તેવો રાજતંત્ર રમ્યો. જો એમ હોય, તોતો આ જમદૂતોએ બહુજ ખોટું કામ કર્યું. જો એવું કાંઈ થયું હોત, તો બધું રાજ્ય તત્કાળ યાજે પડી જત, અને પાછળથી જે અનંત ઝગડાને દુઃખો ખમી ધણે કાજે ઇંચાડે કર્યું તે આ વેળાજ એને

* આ કિસ્સાનું પવિત્ર અડવાડીયું ચાલતું હતું કે જ્યારે ખ્રીસ્ત ભક્તોના મનમાં તો દયાક્ષમાદિ ગુણોનો વિશિષ્ટ પ્રાદુર્ભાવ થયો જોઈએ; પણ આ તમોગુભી બગતોને તો મેચક એમજ લાગ્યું હશે કે ઈશ્વરને પરમપ્રિય એવો જે આ રાજમધ્ય વત તેઓ આ પવિત્ર પર્વ ઉપર સમારંભ કરીને આપ-ણે પરમ પવિત્રજ થઈએ છીએ !

હાસ્યના અત્યંત જાણીતો સુપર હીરો બોની બોયલરના પાત્રોમાં આજે પણ સ્ક્રીન પર દેખાઈ રહ્યા છે.

પણ આ નિરંકુશીઓને આગળનો વિચાર નહોતો, અને હાલ તો પણ તેમને હાલ તો પોતાના જીવની જ પડી હતી તે લોક એટલું જાણતા હતા કે જે રાજા કાશ્યા કે ટ્રિસ્થિટેરિયનો કાશ્યા, તો આપણો સઘળો વીતે મરોજ છે. આપણે મેંદાદાં મૂકી ચૂંક્યા છીએ, અને હવે તો જો એમનું કાવે, તો આપણને જીવતા મૂકે એમ નથી જ. માટે હવે તો આપણે જીવવાનો ઉપાય એજ છે કે આદ્યું તે પૂરું કરવું. આપણે તો હાલ રાજાને આરી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવું જ. અને પછી કોની તોંગાઈ છે કે આપણી સામું યાય છે ? એવો આ મદાંધ જીવપર આવેલાં નિરંકુશીઓનો ડરાવ હતો, અને તેમણે તેમજ કર્યું.

શાળીનો શિરચ્છેદ કરવા એવા હુકમ તેમણે વાંચી સંભળાવ્યો. આ ખંખર સાંભળી રંકારલોકે મંજબૂત વાંધો ઉઠાવ્યો, અને ધમકી પણ આપી. હોલોડના એલચાએ એ સળ રદ કરાવવા બહુ મથ્યા બિચારા કુવરાને તો પોતાની સહી તથા મોહાર છાપ કરી કોરા કાગળજ મોકલી દીધા, અને કહાવ્યું કે એમાં તમે તમારી મજે ચાહો તે મારા નામની કલ્પલાતો લખો, પણ માત્ર મારા બાપને મારણા મા. પણ દેવને દયા આંધી હોય, અને તેને તે પાલવે પણ કેમ ?

૧. વધાસાપત્રપર સહી કરવાનો વખત આવી તારે આ જમદૂતો પણ કાંઈ ગભરાયા ખરા. પહેલ કોઈ કાઢે નહિ. આ વેળા પણ કામ્બેલે કાગળ ખેંચી લઈ પહેલી પોતે સહી કરી, ને પછી ખીજા પાસે સમજાવી ધમકાવી જેમ તેમ કરતાં ખિલાડાં ચિતરાવી લીધાં. ઘણીખરી સહીઓ આ દસ્તાવેજ ઉપર ખિલાડાં ખેંચ્યા જેવીજ છે. ચોડાંનાંજ નામ ખરાખર વંચાઈ શકેછે. આમ થવાનું કારણ કાંતો બચધી હાથ ધૂળ્યા હોય, કે કાંતો ખી-હીને ખંધાઈથીજ એમ કયું હોય.

એ વધાતાપત્રમાં શુળીનો દિવસ બીજાજ રહાડે એટલે ૩૦ મી જાન-
વારીનો રાખ્યો હતો. એ કોઈદિવસનું વાણું વાહાતાંજ લશ્કરેનાં ટુંકડીઓ
એ શહેરના રાજમાર્ગો રોકી લેવા માંડ્યા; તે જોઈ લોકો એસા કે બીજા
મહાવિપરીત થનાર છે, પણ કરે શું. પાછલે મહેરિ રાખનાં મહેલના બા-
જનયાજા સામેજ શુળી ઉભી કરી, અને તુર્ત ત્યાં એને નાંગી તરવારનાં.

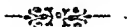
પરે સાથે તેડી લાવ્યા મરવાનું નિશ્ચય થયું ત્યારથીજ રાજા પરલોકની તૈયારીમાં હતો. એણે આ સમે અપૂર્વ વૈદ્ય ઘણું એના માં ઉપર કાઠપણુ ભયનું ચિન્હ નોંધાવું, અને એ ઇશ્વરેશ્ચરને ખુશીથી આધીન થતો દેખાવો. પહેરાના સિપાઇઓ કરતા પણ એના યગ વહેલા ઉપડતા હતા ગૂળી આગળ આવીને જાય છે, તો લોકોને એના દૂર રાખેના કે એનું બોંયુ કોઈ સાબળે નહિ. તે છતાં દિ ર નહિ એમ કહી પોતાના જોડે ચોડાક માણસો હતા તેનેજ એણે અતકાળના મોન મળાવ્યા. તેમાં એ એમપણુ જાણ્યો કે મારા મનથી હું માનુષ્ય કે આ લડાઇઓમાં મારો કાઈ વાક ન હોતો, પણ મેં મૂકીડને મરવા દીધો એ મારો મોટો અપરાધ થયો છે તે બદલજ મને ઇશ્વરે આ વાકી કરેલું, અને તે વાજબી છે. પગીથી પોતાના પાદ્રી પામે પૂર્ણમદ્દાથી સમયાનુસાર ધર્મબાધ સાબળ્યો, અને હેવટે પોતે મોઢ્યો, કે નાશવત મુગટને ઊડી, હું અનાશવત પામવાને જાણીશું, કે જ્યાં કાઈ પણ ઉપાધિઓ નડી શકનાર નથી પગીથી ચડાજી કમ કરવાને કોઈ બે જણ * આવા હતા તેની પાસે જમને કશું, કે હું હાથ જાંચા કરૂં એટલે તમે તમારું કામ કરો. એમ કહી પોતાના વાજ ખોલાપરથી આધા ખ મેડી ગૂળીના દીમચા ઉપર રાજાએ પોતાનું માથું મૂક્યું, એક બે મિનિટ એકાગ્રચિત્તે ઇશ્વરનું ધ્યાન ધર્યું, અને પગી હાથ જાંચા કર્યા. એટલે પેલા એ એક ધા ક્યો, અને તેની સાથેજ રાજાનું માથું ધડથી જડી યઈ ગયું લોહી ચૂતું એને ઉપારી ચડાજી બધાને દેખાડી પોકારે કર્યો કે "જુઓ રે લોકો! આ દેશદ્રોહીનું માથું."

લોક તો આ જોતાજ છૂટે માં રોઈ પડ્યા, અને ટેટલાક મનરંજિત માં પોતાના રૂમાન જોળી લેવાને X બક્ષિભાવથી ધાયા. પણ બસ! હવે આ વાતપર કાળા-મહાકાળનો-ધદ પડ્યો નાખ્યો બસ! ઇતિહાસના તત્કાલે એક મહા અત્યુત પણ સાચે સાચું ભયાનકરસ નાટક જનમ્વભાવની વિક

* એ બે જણા એવા ટોપ પહેરીને આવા હતા કે તેમના માં કો ઠથી જોળખાઈ શકે નહિ

X આના કમોત મરનાર મોટા પુરુષની મરણ બક્ષિતનો યુરોપિયનોમા આવેલા આસુરી આચાર છે.

રેલી મનોવૃત્તિઓએ આરંભ્યું હતું તે હવે પૂરું થયું, ને એમાં સર્વેપાત્ર પોત પોતાના યોગ્યતા પ્રમાણેજ વર્ત્યાં છે.

કેળવણી આતાનો રીપોર્ટ સને ૧૮૮૨-૮૩.

ભાગ ૨ લો.

નિઃસ્વ ક્ષાસ રક્ષો.

ગોધાવીની સ્કૂલ ખીજા ગ્રેડમાં હતી તેમાંથી તેને પહેલામાં મૂકવામાં આવી છે, અને કાઠીયાવાડમાં પ્રાંગણા આતે એક પહેલા ગ્રેડની નવી યર્ધ છે. સુરતવાળી જહાંગીર મેટા બાઈની સ્કૂલને મદદ સેનારીની ટીપમાં દાખલ કરી છે, અને યુરોપિયન તથા યુરેશિયનોને સારૂ પ્રેમ્પ્ટરિયન મિથનની તફથી અમદાવાદમાં એક આ વરસ આતે નવી સ્કૂલ ઉઘડી છે.

ધરૂપેકર સોલેજ લખે છે કે આ વર્ગની સાધણી સ્કૂલો ધણું કરીને આબાદીમાં છે. સારામાં સારી સુરત અમદાવાદની ખાંચો, તથા વલસાડ, નવસારી, ઘોળકા, અને વીરમગામની સ્કૂલો છે. જેડની રેલ્સ વખતથી પડતીમાં છે, અને મને આગા નથી કે હતી તેવી રિધતિએ પાછી કદી પણ એ પહેંચિ. એથી ઉપરું રાંદેર તથા અંકલેથરની સ્કૂલો સારી ઉછરતી છે. અમદાવાદની ખીજા નંબરની ખાંચ ઘણી મુધરી પાછી હતી તેથી તેની રિધતિ એ લગભગ આવી પહેંચી છે. દશી રાજ્યોમાં બાવનગરની ખાંચ સ્કૂલ ઘણીજ લેકપ્રિય અને હોકરાથી ઉબરાઈ તથા છે. ગમે વર્ષે કી ખમણી કરવામાં આવી હતી, અને ૧૮૮૩-૮૪ ની મરઆતથી ખીજાવાર ખમણી કરી છે, નો પણ સંખ્યા કમી થવાની મને કાંઈ દરેગત નથી. ગાંડગની સ્કૂલ હમેશ માફક ઘણી સારી રિધતિમાં હતી, અને એવી તથા ખીજાની પણ આબાદ હતી. વલસાજી મહેરની સંખ્યામાં તો નહિ. પણ બજારમાં કદાપિ કાંઈક ઉતરી એમ કહી શકાય. વલસાજી કાંપની સેકડગ્રેડ સ્કૂલ કીક હતી, પણ મોનમલ વાળી ઘણી નાખણી રિધતિમાં હતી. વગેરે.

મહાબાવાઓનો અભ્યાસ.

ક્રિસ્ટ બજારમાં આબાદ કિલ્લાકા આતે આ વર્ષે લગભગ ૧૩૫૦

નો વધારો છે.

લાટિનને ફ્રેંચ બહુનારમાં ૨૯૮ ની ઓટ, અને સંસ્કૃત, ફારસી તથા હીબ્રુમાં ૮૪૪ નો વધારો માલમ પડે છે. માર્ટિનિકુલેશનનની પરીક્ષામાં કુલ ૫૭૨ પાસ થયા તેમાં સંસ્કૃત-લેનાર ૨૧૨, ફારસીવાળા ૧૦૮, મરાઠીની ગુજરાતી-દરેકમાં ૮૩, ૫૯ લાટિન, ૧૯ કાનડી, પાંચ ફ્રેંચ, ત્રણ સિંધી, બે હિંદુસ્તાની, તથા બે હીબ્રુ બાધા લેનારા હતા. ફારસી લેનારની સંખ્યા બમણી કરતાં પણ આ સાલ વધી ગઈ છે, અને સંસ્કૃત લેનાર પણ લગભગ સવાયા થઈ ગયા છે.

ગુજરાતી નિયાજો (છોકરાની.)

દેથી બાધાની નિયાજો આ વરસે ૩૮૪ તથા ૨૫૭૨૦ છોકરા વધેલા માલમ પડે છે. પ્રાંતવાર એ વધારો નીચે પ્રમાણે હતો.

	નિયાજનો વધારો.	છોકરાનો વધારો.
ઉત્તરપ્રાંત.	૭૨	૪૬૩૭
મધ્યપ્રાંત.	૧૧૪	૨૭૬૫
ઉત્તરપ્રાંત.	૧૧૯	૧૯૫૩
દક્ષિણપ્રાંત.	૭૪	૧૦૨૫૫
સિંધપ્રાંત.	૫	૧૨૧૧

આપણા પ્રાંત આતે ને ૧૧૯ નિયાજો વધી તેમાં ૩૫ સરકારની, ૧૨ મદદ લેનારી, તથા ૭૨ માત્ર રૂબરૂ હોટની એટલે દેશીઆનો વગેરેની હતી.

જીલ્લાની નિયાજો વિષે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ લખે છે કે નિયાજોમાં ને વધારો થયો છે તે કાંઈ વધારે નાણું લોકલ કે પ્રાવિનિયલ ફંડમાંથી મળ્યાથી નહિ, પણ ને નાણું આપણી હસ્તક છે તેનો કરકસરથી ઉપયોગ કર્યાથી તથા મોટી નિયાજોની પાસેના ગામડામાં વર્ગો ઉઘાડવાથી થયો છે. સંખ્યામાં વધારો ડિસ્ટ્રિક્ટના અને કેળવણી આતાના અમલદારોએ તથા તેમજ જૂદે જૂદે ઠેકાણે સાધારણ લોકે એ કામમાં વધારે આવડ રાખવાથી થયો છે. ને પૈસા વધારે હોય, તો વધારાની નિયાજો નીકળી શકે અને લોકને ફાયદો થાય. એ નોંધવા જોઈ છે કે પાંચ જીલ્લામાંથી અમદાવાદ અને ખેડા એ ઉપજા ધોરણોમાં સર્વોત્તમ પરિણામ આપ્યાં છે. બધા ધોરણોમાં દરેક

છાત્રામાંથી સેક્ટે ક્રેડિટ પાસ થયા વગેરે બાબતો નીચેના મોડા ઉપરથી સમજાશે.

જિલ્લાનું નામ.	જોકરાની સંખ્યા.	પરીક્ષામાં સેક્ટે ક્રેડિટ પામેલાં	મેસાર્યા તે માંથી સેક્ટે ક્રેડિટ પાસ	કુલ જોકરા માંથી સેક્ટે ક્રેડિટ પાસ
મુરતઢ.બા.	૬૦૬૬	૫૪	૧૪	૩૪-૫૧
" ૬. બા.	૧૮૦૧	૫૪	૫૭	૩૦-૭૮
બરચ	૧૧૬૩૬	૫૩	૧૨	૩૨-૮૧
એડા.	૧૫૮૨૮	૫૮	૫૫	૨૧-૬૦
અમદાવાદ.	૧૨૭૨૧	૧૦	૫૭	૩૪-૨૦
ધંધમહામ.	૩૮૩૧	૫૧	૫૦	૨૫-૫૦

પરીક્ષામાં જોકરા રજુ કરવાની બાબતમાં અમદાવાદ અને એડા એ સૌથી ઘડીયાતા છે.

રાતની નિયાજો.

જોકરાની નિયાજોમાં એનો આંકડોતો મજાઈ ચૂક્યો છે, પણ એ સંબંધી કાંઈ વિશેષ બાબતું નોંધાયે. આપણા પ્રાંતમાં છાત્રાખાતે આ બતની ૧ નિયાજ ને ૪૦ જોકરા તથા રંગી રાત્રીમાં ૧૫ નિયાજ તથા ૪૧૧ જોકરા વધ્યા છે.

એ બાબતમાં લાઈસ સાઈમે એક સારો સફર્યર કર્યો છે કે તે નિયાજોમાં ધોરણ પ્રમાણે જ બધું ગીખવવાની જરૂર નથી પણ જેને જેવાંતની જરૂર હોય તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું.

કન્યા શાળાઓ.

આખા હિસાકમાં ૩૫૯ કન્યાશાળાઓ અને તેમાં ૨૩૫૮૧ જોક-

રીઓ બણે છે. એ સિવાય હાઈ અને મિડલ ક્લાસ સ્કૂલોમાં ૧૭૦૯ તથા ઓકરાઓના નિયાળમાં ૮૭૧૧ બણે છે.

આપણા પ્રાતમા આ વરસે ત્રણ કન્યાશાળાનો વધારો થયો છે. કુલ ૧૩૯ નિયાળ તથા ૧૦૦૩૪ કન્યાઓ વરસ આખરે બણતી હતી. ઓકરાઓ બેળી ૧૦૦૩ બણતી હતી તે જુદી.

કઈ કઈ જાતની કન્યાશાળાઓએ દરેક પોરણમાં કેટકેટલી ઓકરીઓ પાસ કરાવી તે નીચેના કોષ્ટક દ્વારાથી માલમ પડશે,

	નિયાળની સંખ્યા.	કેટલી ઓકરીઓ એ પરીક્ષા આપી.	૧ મા પોરણમાં.	બીજા પોરણમાં.	ત્રીજા પોરણમાં.	ચોથા પોરણમાં.	પમા પોરણમાં.	છઠા પોરણમાં.	કુલ પાસ.	સેકેડ પાસ.
સરકારી	૪૯	૧૪૬૨	૪૭૨	૨૪૦	૯૭	૭૩	૧૪	૧૧	૯૦૭	૬૨
મદદલેના રી.	૧૯	૭૯૩	૨૨૫	૯૭	૭૨	૪૮	૨૩	૧૦	૪૭૫	૫૯
રિપરેપ્લેટ ટેની.	૬૩	૯૯૧	૩૫૮	૧૩૨	૫૫	૫૫	૯	૬	૧૧૫	૬૧
કુલ.	૧૩૧	૩૨૫૬	૧૦૫૫	૪૬૯	૧૭૧	૧૭૬	૪૬	૨૭	૧૬૯૭	૫૧

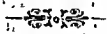
રાનખાલાદુર ગોપાળજી સુરબાઈ દેશાઈ દિલગીરી ખતાવે છે કે બહુ જિજ્ઞાસા લોક સ્ત્રી કેળવણી પર બાવ રાખતા નથી. પણ બીજાં કેકાણે તો સરકારી કન્યાશાળાઓ આખાદ થતી દેખાય છે, અને અમદાવાદ, સુરત, અને બરૂચની મિલનસ્કૂલોએ, તથા સુરતમાં રાવચંદ દીપચંદની, જી. હાગીરજીની, અને દીનશાની નિયાજોએ ગયા વરસ કરતાં વધારે ગ્રાટ મેળવી હતી.

ઇન્સ્પેક્ટરજનરલ કામ.

બાઈલ્સ સાહેબ લખે છે કે એન્જુકેશન કમિશન વાર્ષિક રીપોર્ટને

વખતેજ ઘણી ખર્ચો મોગવાથી સઘળા ઇન્સ્પેક્ટર આફિસમાં કામ બહુ વધી પડ્યું હતું. નવેમ્બરની શરૂઆતમાં કમિશનર અમદાવાદ આંચું, અને એક અડવાડીયું રહ્યું. મારે તેની આગળ સાક્ષી આપવાની હોવાથી નવેમ્બર અધવાયો ત્યાં સુધી મારાથી માંડે વાર્ષિક પ્રવાણ શરૂ થઈ થકું નહિ. પછીથી હું કાઠીયાવાડમાં ગયો અને ત્યાં થીમ્ પીએ મુસાફરી કરી ત્યાંની ૩૨ કરતાં વધારે ગુજરાતી નિયાજો ભેઠ. અત્યારસુધી મેં મોટા કર્મચારી કે રસ્તા ઉપરનીજ ભેઠ હતી. સરકારી જિલ્લાઓમાં ૩૧ નિયાજો ભેઠ તે મળીને આ વરસ ૧૦૩ ગુજરાતી નિયાજો મારા ભેવામાં આવી.

મને લખતાં ખુશી ઉપજે છેકે સઘળા ઉપુટી વગેરેએ આ વરસે સખ ને સાંઈ કામ કર્યું હતું. મારો એવા મત છેકે સરકારી જિલ્લાઓમાં ઉપુટીઓને ગળઉપરોત કામ છે, અને જે મદદ નહિ મળે તો આવતા વર્ષમાં પોતાનું કામ કરી શકશે નહિ. એ સઘળા અનુભવી માણસો છે, અને હું ધારું કે સઘળાએ ઘણી હાંસ ને મહેનતથી પોતાનું કામ કર્યું છે. રાવસાહેબ મોહનલાલ રણજીડાસ જૂનામાં જૂના ઉપુટી જેની હાલ ૫૫ વર્ષની ઊંમર છે અને જેનાં હવાલામાં ઘણામાં ઘણી નિયાજો છે, તો પણ તેણે પોતાનું કામ હમેશ માફક વખતસર પૂરું કર્યું હતું. કાઠીયાવાડ તથા, મહીકાંઠાના ઉપુટી ઇન્સ્પેક્ટરોને માટે પણ તેમજ લખતાં મને ખુશી ઉપજે છે. રાવબાહાદુર ગોપાળજી મુરબાઈ દયાઈના ઉપરીપણા હોય કાઠીયાવાડમાં કામ વખતસર થયું હતું. દિયાંના દરેક પ્રાંતની કેટલીક નિયાજો મેં ભેઠ અને હું કહેવાને ઘણા ખુશી થું કે તે ઘણીખરી અબ્યાસમાં ઘણી સારી છે જેને માટે ઉપુટી તથા સખઉપુટીઓને સાબાથી ઘટે છે. આ વરસ આખરે મિ. કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ ખુને બાવનગરના રાજ્યમાં નોકરી મળી. મિ. ધ્રુવ ઘણાં વર્ષનો એક ઘણોજ લોકપ્રિય અને સાંઈ કામ કરનાર હતો, અને એની બદલીથી આ કારખાનાને એક ખોટ લાગીછે.

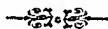
વિદ્યાહુનરના સુધારા વિષે.

રોજાવંત.

પિયોસુ વિદ્યાસુધા, કેદીજન તૃપ્ત ને યોગ્ય.

કરો બહાદુરી યાર, જરા દીલ ડરી ન જાઓ;
 જગકર્તાની એરે, રાખ્ય ઇંગ્રેજ આખું.
 વિદ્યાહુનર કામ, સર્વ સંજ્ઞાનને ફાળું;
 અચડાતો બહુજન, અબણને અતિ અસાની;
 માન ધરંતા મૂર્ખ, ગણે પોતાને સાની.
 ધણો વધારે વહેમ, જનોને ઠગવા કાળે;
 મસ્તાના બ્યમ સાંઠ, તેમ લોકોમાં ગાળે;
 સંસ્કૃત વાણી બણે, શુદ્ધ તો પાપી થાણે.
 યવન વાણી જાણેય, યવન તે તો કહેવાયે;
 અંગ્રેજ નવ બણે, એવજ બાધા એ બૂંડી;
 સમજે સુધર્મી લોક, ગર્હ ક્યમ બુદ્ધિ બૂંડી;
 એમ માલી બાળવી, જનોને બેમો પાસે,
 મનમા રાખે કૂડ, બણે તો આપ ન માસે.
 શીખી શાસ્ત્રજ્ઞન કોઈ, પ્રમાદી ધણે ફરતા,
 દેશ સુધારા કાજ, કાઈ કામો નવ કરતા;
 પંડિત ઘર પર બાળ, જતા બણવાને બ્યારે;
 તે રાખી મન મેલ, બણાવે પૂરું ન ક્યારે.
 બાયકી અરિ અરિ, આર્થ વિદ્યા પરવારી;
 દશવીંધીના દીન, સહને માયે બારી;
 પેહેલી ચઢીને પડી, હવે ચઢતી આવી છે.
 કરે સુધારો સ્થાપ, જનો સૌને બાવી છે;
 પસરી હિંદુસ્તાન, દેશમાં ગામે ગામે.
 રાયરંક સરદાર, સહને ધામે ધામે;
 માટે દેશી લોક, બાંધે કમરને માડો;
 કરિ વિદ્યા અભ્યાસ, અનીતિ ઢરયે છાંડો.
 હુદય તુષ્ટમાં બરો, હુનરો રૂપી બાણો;
 બુદ્ધિ આપ કરધરી, ખૂબ જુસ્સાથી તાણો;
 ફોંખે હિંદુસ્તાન, દેશમાં ચારે પાસે,
 દરિદ્રતા અસાન, દેશ છોડીને નાસે;

જુઓ દેશ ઇંગ્લાંડ, નેથી મ્હોટું પદ પામ્યો;
 વિદ્યાહુનર વડે, અમલ બહુ દેશે જામ્યો;
 હુનરથી પ્રખ્યાત, હતા ચીનના જન-ગ્રાજ,
 અમેરિકાના લોક, અહો શા હુનરે બહાળ્યા;
 અસલ યદિ સુધરેલ, હવે ક્યમ પાછા બાગો;
 કરી વહેમને દૂર, દેથી ઉદ્ધમમાં લાગો;
 સર્વ જનોનું હોત જાણિ સૌ નરને નારી;
 દેશ સુધારા કાર્ય, આદરો ઉમંગ ધારી.
 ધણું ધણું થું કહું, વખત નહિ આવે આવો;
 સમજી સત્જન લોક, વા'લથી બાળ બણાવો;
 રેવાધર નમો ચરણ, જમત કર્વાયું જામું.
 વિદ્યા હુનર વધે, દેશમાં તો દિલ રામું.

સારસંગ્રહ.

નિજામને રાજ્યાભિષેક. ગયા ફેબ્રુઆરી માસની ૫ મી તારીખે આપણા લોકપ્રિય મવનરે જનરલ હેદ્રાબાદમાં આવી બારે ઠાઠમાઠની સાથે કર્યો હતો, અને દિવાનનું કામ સરસાહારજનના વડા દીકરા લાયકતઅલીની આપવામાં આવ્યું છે.

ઈબ્રાહિમ બિદલ છેવટે હિંદુસ્તાનની સરકારમાં એના ફરવાએલા રૂપમાં પાસ થયું છે, અને એની રૂએ આંગ્લો ઇન્ડિયનેનો અમુક દેશી અમલદારો ઈનસાફ કરી ચકચે, પણ તેના બદલામાં એ અંચળ કોમને હજારો મનપસંદ ગુરૂનો હક બક્ષવામાં આવ્યો છે.

ગુજરાત કાલેજ.—આ કાલેજમાં પી. ઈ. ની પરીક્ષા માટેના વર્ગમાં ૨૭ ઊકરાઓ અને પેહેલી બી. એ. ની પરીક્ષા માટેના વર્ગમાં ૧૦ ઊકરાઓ થીએ છે. મેટ્રિક્યુલેશનના વર્ગમાં ૮૯ ઊકરાઓ છે. પેહેલી બી. એ. ની પરીક્ષા સુધીની કેળવણી આપવાનો હક આ કાલેજની માગણી મુજબ મુંબઈની ધુનીવરસીટીએ આપ્યો છે.

ધૂમકેતુ.—પશ્ચિમ તરફ આકાશમાં જે પુંછડીએ તારો હાલમાં રાત્રે

જોનામાં આવે છે તે પાતસ નામના ખગોલવેત્તાએ સન ૧૮૧૨ માં માર-
સેનીસમાં જોયો હતો તેજ છે એમ કહેવાય છે. આ વરસમાં તેનાં પાછાં
આવવાની આશા રાખવામાં આવી હતી, અને ધણી વખત યયાં તેની
શોધમાં હતા. તે ગયા સપ્ટેમ્બરની બીજી તારીખે ન્યુયોર્કમાં મે. ખરકસની
નજરે પડ્યો હતો. તેના ઘણામાં ઘણા ચળકાટનો વખત હવે વહી ગયો છે.
તે જલદી જલદી સ્થળે દેખાવ રહ્યો આવતા જુલાઈ મહિનામાં આખરે અલોપ
યઈ જશે. અનુભવી તપાસ રાખનારાઓની નોંધ જોતા ચળકાટની ખા-
બતમાં કેટલાએક તરેહવાર ફેરફાર નેમા થયેલા છે. એ વગર બીજી કોઈ
ખાબતમાં તે લોકોનું ધ્યાન એવવાની યોગ્યતા ધરાવતો નથી. બીજી એક
નાનો તારો ઝડપથી અગ્નિકોણ બહાર જતો તા. ૧૨ મીએ જણાયો હતો.
પણ તે મદ્રાસમાં જોવામાં આવ્યો નથી. એક નિયમિત વખતસરનો પૂંછ-
ડીએ તારો સપ્ટેમ્બરમાં દેખાવ રહે અને આવતા વરસના માર્ચ ને મે
મહિનામાં બીજા એ ધૂમકેતુએ જોવામાં આવશે. નિયમિત કાળના પૂંછડીયા
તારા એટલા બધા જણવામાં આવેલા છે કે આપણે તેમાંના એક અથવા
વધારેનાં દર્શન થયા વગર કવચિતજ રહે છે.

અગ્રેજ ગ્રંથકારોને પ્રજા તરફથી મળતા આમય ઉપરથી તે લોકોમાં
વાચનનો ચોખ્ખો કેટલો છે તેનું અનુમાન થઈ શકે છે. પ્રસિદ્ધ કાદંબરીકાર
તથા નાટક રચનાર આનંદની દ્રેલાપને પોતાના ગ્રંથના વેચાણથી રૂ.
૭૦૦૦૦૦ મળ્યા હતા. સરવાળે રકાટને નવલ વારતાઓના રૂ. ૨૬૦૦૦૦,
મીસસ દ્રેલાપને વીસ વરસ સુધીના લખાણના રૂ. ૨૦૦૦૦૦, માણ કવિ
વાઇસરાયના કાદંબરીકાર પિતા લાર્ડ લિટનને રૂ. ૮૦૦૦૦૦, ચાર્લસ ડીક-
ન્સને તેની નોંધેલ વારતાથી પણ વરસમાં રૂ. ૧૦૦૦૦૦; લાર્ડ બીકનસ
ફીલ્ડને પોતાના લખાણથી રૂ. ૨૦૦૦૦૦, અને હાલના રાજ કવિ રેનિસનને
કવિઓમાં સહુથી વધારે ધન પ્રાપ્તિ થઈ છે. શૃંગારરસમાં વખણાવના કવિ.
બાવરનને પોતાના કવિતા ગ્રંથોથી રૂ. ૩૦૦૦૦, અને પ્રખ્યાત ઇતિહાસ
લખનાર લાર્ડ મેકાલેનો ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ જે દિવસે બહાર પડ્યો તે
દિવસે તેની ૨૫૦૦૦ નકલો ઉપડી ગઈ એટલુંજ નહિ પણ અડવાડીયામાં
જે એક લાખ કાપી છપાવેલી તેમાંના એક પણ મળે નહિ એમ થયું હતું
તેને રૂ. ૨૦૦૦૦૦, ગીનનને રૂ. ૧૦૦૦૦૦, મી પર્સીને ને લાખ અને સમા-

ટીનને પણ તેનાં લખાણથી તેટલાજ મળ્યા હતા આ દેશના ગ્રંથકારો ગ્રંથ લખી તે ઉપર સ્વતંત્ર રીતે રહી ગુજારો કરી શકે એવા દિવસ ક્યારે આવશે.

હિંદુ વિદ્યાર્થીએ મળવેલુ માન—કૅંબ્રીજની પાઠશાળામાં મુંબાઇના રહેવાથી છબીલદાસ લલુબાઇના, છોકરા મી. રામદાસે “પ્રિવિયસ” પરીક્ષા પસાર કરીછે. એટલુંજ નહિ પણ ગણિતના વિષયમાં સઘળા પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ કરતાં તે પહેલે નંબરે ઉતર્યો છે. આ પાઠશાળામાં આ દેશનો આ પહેલોજ વિદ્યાર્થી માન સાથે પાસ થયો છે.

વિજ્ઞાનિક રોગનીના કુ વદા—આ વિષયને જ્યારે વિદ્વાનોથી ઉત્તેજ મળ્યું છે ત્યારે તેમાં આપણી તરફથી વિશેષ જોલવાનું કશું રહ્યું નથી. એવુ ઓકસ થયું છે કે વિજ્ઞાનિક રોગની જેમ દરેક રોગનીમાં સર્વેથી છેલી છે તેમજ તે તંદુરસ્તોની જાગૃત્તીની બાબતમાં પણ બીજી સર્વે રોગનીઓ કરતાં કાપદેખદેખે અજાણ્યા ઉપરથી બહાર થયું છે કે સર્વેથી નુકસાન કારક રોગની થીજીબતીના છે. વિજ્ઞાનિક રોગનીમાં ‘આર્ક’ અને ઇન્ફેન્ડે-સેટાઇન એવા બે વર્ગો છે, અને એ બંને જાતની રોગનીઓમાંની પહેલી ધરની બહાર અને બીજી ધરમાં વાપરવાને બદલે કાપદા બરેલી ગણાઇછે. એ રોગનીની મુકાબલે ગેસ, કેરોસીન અને કોલ્ડ નામે એક જાતનું તેલ, સીજીબતી અને પારાફીન નામે એકજાતની બત્તી; એ સર્વેને સજગાવ્યાથી થતી રોગનીઓમાં એટલો બધો ફેર છે કે એ સર્વેમાંથી બળતી વખતે પાણી અથવા તો કેર્બોનીક એસીડ નામે વસ્તુની ગેસ વધતાં કે ઓછાં પ્રમાણમાં નીકળીને હવા ખરાબ કરેછે ત્યારે વિજ્ઞાનીના હપલા બંને પ્રકારોવાળી રોગનીમાંથી એમ કહી થતું નથી. સીજીબતીમાંથી એ વસ્તુઓ સર્વેથી વધારે નીકળેછે તેમજ એ બત્તીની રોગનીમાં ગરમીનું પ્રમાણ પણ બીજી રોગનીઓ કરતાં વધતુંજ છે. એવું માનવામાં આવેછે કે એક ઓરગાની હવાને છ માણસો જેટલી ખરાબ કરી શકે તેટલી ગેસની એક બત્તી ખરાબ કરી શકે છે. ગેસની ગરમી વિજ્ઞાનિક રોગની કરતાં વગભર વધારે હોયછે.

કમનશીબ પંડિતા કમાબાઈ. જિજ્ઞે ઇંગ્માંડના એક પરબાર્યો પત્ર ઉપરથી જાણીને દલગીરી ઉપજે છે કે ઇસા ખ્રીસ્તમમ ઉપરના ગખત થંડીથી એ ખિચારી બેહકાને તદન બેહરી થઈ ગયછે, અને ડાકટરો

ધારતી આપે છે કે તે હવે કદી પણ સાંભળી શકશે નહિ. ૫

‘વડોદરામાં એક મરદારી બેંક—ગઈ તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરીએ ગાયક-
વાડે વડોદરાખાતે એક સરકારી બેંક ઉઘાડી છે. કહે છે કે આ ખાતાથી
ધરણી અને વેપારી વર્ગને મોટી મદદ મળશે. ’

મુંબાઈમાં આવેલો એક મોટા કદનો માણસ.—મુંબાઈમાં એક
કાગીનો પ્રાણી આલ્યો છે અને તેની ઉંમર ૧૦ વરસની છે. તેની લંબાઈ
૮ ફીટ છે અને તેના પ્રમાણમાં શરીરના બાગો પણ મોટા કદાવર છે.
તેના પેદેરવાના નોડની લંબાઈ ૧૧ ઇંચની છે અને તેને નિષ્કર્ષ મા
ણસ દુરત અજાણીયા પડે છે. તેને વિષે એવું કહેવામાં આવે છે કે તે
અગાઉ-બ્રિટિશ લશ્કરમાં નોકર હતો અને હાલ તેને પેનશન મળે છે. તે
એવું કહે છે કે તે અગાઉ બીજા ખોરાક શિયામ પ્રણાનું ૧૨ ચર દૂધ પીતો
હતો હાલ તે પોતાની કૈદની લીધે ૩ ચર દૂધ પીએ છે, તો પણ તેને રોજ
૮ ચરની રોટલી ખાવાને નોડએ છે. એક ઇંગ્લેન્ડ ગ્રામ્યે રૂપ ૫૦૦૦
તથા તેને આવવા જવાનો ખર્ચ આપીને તેને અમેરિકામાં લઈ જવાની
માગણી કરી છે, પણ આ માણસ “યવન” ના મુલકમાં જઈ પાતે ધર્મ
ખરૂં થવાને ધમ્મતો નથી.

સ્વતંત્રતાપર પ્રીતિ.—જંગલ ત નામનો એક રજપૂત કુંઈ રાજદ્વારી
ખટખટ માટે નામદાર ગવરનર જનરલના હુકમથી ૬૬ કરવામાં આવ્યો
હતો. સને ૧૮૭૧ મુખી તેને લાહોરની તુરંગમાં બંધવા તરફ રાખેલો હતો.
એ પછી તેને જીવતા કોઈ પણ બાગમાં કરવા હરવાની તથા જે ગમે તે પો-
તાને હાથે રાંધીને ખાવાની અને રીવાની શ્રમના કેદાંએ સાથે લાવ્યોત
કરવાની છટ આપવામાં આવી હતી. પણ એક મિહના અચાને આટલી
છટ પણ કુંઈની વીસાતમાં નહોતી. તે પોતાને બંધવા તરફે કુંઈની કહાડ-
વણે કદી પસંદ કરતો નહિ હતો, અને તેથી જીલમાંથી મટકી ગયો. પણ
પાછો તેને પકડી લાવીને એક જનમ ટીપવાળા બંધવાની સોબતમાં મૂકવામાં
આવ્યો. એથી તે વધારે ઉગેડાયો, અને હવે તેણે પોતાની આવી બંધ
કુંઈનીનો અંત લાવવાનો ડરાવ કીવો. તે પોતાના સોબતીની આગળ દરરોજ
કહેતો કે આવી ધરવશ કુંઈની ગુજારવા કરતાં તો મરવું એ વધારે પસંદ

કરવા નોગ છે. આ વિચારને તેણે ઐશ્વર્યધારે મન્યુત કીધો, અને એક રીતના તેને તેની કોટડીમાં બંધ કરવામાં આવ્યો એટલે તેણે તે કોટડીમાંની ટોપલીએને સજગાવીને આંગણગાડી અને તેમાં પેતિ જરા પણ બાલ્યા વગર બળી ખુંચ્યા. તેના આજુ બાજુ સંતરીનો પેહરો હતો, પણ તેણે એક પણ સોસીયારી ન પાડવાથી બ્યાંડગણુ આગે દેખાવ દીધો નહિ ત્યાંલગણુ તેને બળી મરવાની ખબર કોઈને પણ ન પડી. આગે પુરતો દેખાવ દીધો ત્યારે બંધીખાતાના પેહરેગીરોની દોડ ચાલી, પણ તે જંગલતસિંહતો તે વખતે બુંબઈ ગયો હતો. તેના લાસ લેવાને તેનો કાકો જ્વેલમાં ગયેલો તે વેળા તે બાલ્યો કે મરનાર એક સિંહનું બચું હતું, જે આવી રીતે એક પાંજરામાં બંધ રહેવાનું કરી પણ સહન કરી શકે નહિ. કદાચ કાળજીના ગુરૂ રજપૂતો હરદમ એમજ કરતા આવેતાહે. થોડાંક વરસપર એવાજ એક રજપૂત કેદીની વાત જણાવવામાં આવી હતી, જે તે એક ચરાક સજગાવીને તેની ઉપર બેઠો અને બળી મરતાં લગણુ તે મુદલ ડગ્યો નહોતો ! ઇતિહાસમાં આ પછે વાંચીએ છંપએ કે પહેલાં રજપૂત રાજાઓ લડાઈમાં હારતા તો એહ ખડકાવી બળી મરતા, અને બારીક વખતે લડાઈપર ચડવા પહેલાંજ પોતાનાં બેરાં હોકરોને બાળી મૂકી મરણીયા ધધી શત્રુપર ખુટી પડતા, એવાત આ ઉપરથી સ્વભાવિક લાગે છે. એટલુંજ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ માલમ પડે છે કે સ્વતંત્રતાપર પ્રીતિ રજપૂત લોકોમાં ખૂણે ખોચરે હજી પણ એટલીજ કાયમ રહેલી છે. દહાડાની ચાલે જંગ ગયો તો જ્વેલમાં પણ ખરો રજપૂત બચ્યો, તો હજી પણ કેસરીયાંજ કરી જાણે છે !

નિઝાલોના ઇનામ પત્રક.

ગોહીકવાડ પ્રાંત.

વ. નં. ૧૧૭૦. તા. ૨૭-૧-૮૩.

ભંડારીઆ—વાવડીના યોદ સુંદરજી હરજીવન ૩૦-૧૦-૦ સાણોદરના ગરાયીયા બાપુબાઈ રાહાબાઈ ૩૧) ફૂલ ૩૧-૧૦-૦ સાકર વહેંચો—અમલીઆ. ગામના મહાજન લોહ હિનાળામાં પાણી સાફ ૩૧-૮-૦ તથા ૩૦-૬-૦ સાકર —ભાવનગર, મહેરબાન કાંઠીઆવાડના પોલીટીકાલ એ.

નંદ બાઈન સાહેબે—કુંવાશાળામાં. ૩૬) ચોપડીયો—કુંડલા. કાલાવડના
 ચેક સુંદરજી હરજીવને—કુંવાશાળામાં. ૩૧-૧૪-૦ ચોપડીયો શી-
 હોર.—શામજી બાઈચંદ ૩૨) સાકર—ઝાડમેર. મહેરબાન કેડી સાહે-
 બના શીરસ્તેદાર મુગનલાલ તથા તલાબના ન્યાયાધીશ પોતાંબરદાસ વગેરે
 ૩૦-૪-૦—ઉંચડી ફેજદાર બાપાલાલબાઈ ૩૦-૮-૦ સાકર—ખોટાદ.
 કુંવાશાળા, નામદાર દરબારશ્રી તર્ફથી ૩૫) ચોપડીયો—ઉમરાળા. ન-
 વાડી આધવજી પુરપોતામ ૩૦-૮-૦ પાટિયું ગોપાલજી મુળજી ૩૧-૮-૦
 કુલ ૩૧) મીઠાઈ—ખોપાળા. પોસ્ટમાસ્તર ગીરધરલાલ ૩૦-૮-૦ વકીલ
 ભગવાનલાલ કથળચંદ ૩૦-૮-૦ કુલ ૩૧) મીઠાઈ—મઢડા. નામદાર દર-
 બારશ્રી તર્ફથી—કુંવાશાળામાં. ૩૫) ચોપડીયો તથા રસેટો—પાલીતાણુ.
 ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી ૩૧૫-૨-૩ ચોપડીયો ૩૩) મીઠાઈ કુલ ૩૧૮-૨-૩
 —ગારીઆધાર. રાધનપુરના હજીરી રાવલ મોતીરામ વજૂતારામ ૩૨) ચો-
 પડીયો—ગણીગામ. સરવૈયર પ્રેમજી ખીમજી ૩૦-૮-૦ સાકર—હળીયાદ.
 મુકૂલ કમિટિ તર્ફથી ૩૦-૮-૦ મીઠાઈ—ચમારડી. ખોડાબાઈ બનેસંગ
 ૩૧) તખ્તમંગ મેલાબાઈ ૩૦-૮-૦ કોળી ભગવાન ૩૦-૪-૦ કુલ ૩૧-૧૨-૦
 મીઠાઈ—વડોદ, મુકૂલ કમિટિના મેમ્બરો તર્ફથી ૩૦-૭-૦ મીઠાઈ—જસદણ.
 દરબારશ્રી તર્ફથી ૩૦-૮-૦ ચોપડીયો ૩૦) મીઠાઈ કુલ ૩૨૦—વિંછીઆ
 દરબારશ્રી તર્ફથી ૩૧૦) લૂગડાં—કાળદાર. પટેલ નારણ ૩૦૦ તલાહી
 પ્રેમચંદ જીણા ૩૦૦ રતનચંદ મેતી ૩૦૦ કુલ ૩૧) મીઠાઈ—લાહી. મૂખ્ય
 કારભારી સાહેબ માણેકલાલ લાધાબાઈ તર્ફથી ૩૨) મીઠાઈ—ચમારડી.
 મુકૂલ કમિટિના મેમ્બરો તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ—દોટડાપીઠા. વહેરા હકીમ
 ૩૦૦—ભેડારીઆ. મુખી ગાંડા ગલા તર્ફથી ૩૧ સાકર—કોળીઆક.
 બાવાજી ગોવિંદદાસજીએ પીતળના પ્યાલા નં. ૨ કીમત ૩૦૦—જરા. મુકૂલ
 કમિટિના મેમ્બરો ૩૦૦ સાકર—વંડા. ચેક લખમચંદ નથુ ૩૦-૫-૦ મી-
 ઠાઈ—વાવેગ. રાજગર લખાધર ૩૦ મીઠાઈ—ધાંધળી. મેતા ચત્રબુલ
 બાઈચંદ ૩૨) મીઠાઈ—વરસ. રામોલ શ્રી હરીસંગજી તર્ફથી ૩૨૦) ચોપ-
 ડીયો—ધારકા. મુકૂલ કમિટિના મેમ્બરો તર્ફથી ૩૦૦ મીઠાઈ—હસા. દેવ
 જગતલાલ નારણજી ૩૨) ચોપડીયો—સાગુસોગ. યાજ્ઞદાર ઉમેદલાલ

૩૦૧ મીઠાઈ—ખગુડ, પટેલ ખોડા પોચા ૩૧૧ સાકર—ખોપાળા. શકુલ
કમિટિ—તર્ફથી ૩૦૧ મીઠાઈ—હડમતીઆ. શકુલ કમિટિના મેમ્બરો તર્ફથી
૩૦૧ મીઠાઈ—રેડ. કારબારી વૃન્દાવનભાઈ તર્ફથી ૩૧) કેરી—હળીઆદ.
ગામ લોકો તર્ફથી ૩૦૧, મીઠાઈ—લાઠી. કારબારી સા. માણેકલાલ લાધા-
ભાઈ ૩૨) કેરી. અને કુંભારાળામાં કારબારી સાહેબ તથા ફેન્દાર સાહેબ
૩૧૧૧ તેમાં ૩૧ કારબારી સાહેબ ૩૦૧ ફેન્દાર સાહેબ—સોનગઢ. ગોદી
ગોરધન બેહેચર ૩૪) તથા લીમડાના બાગદાર ૩૧) કુલ ૩૫) ઉનાળામાં
પાણી માર્ટ—રસનાળ. તાલુકદાર તર્ફથી મેમણ સોદી હમીર ૩૨) રમાલ
૩૧) મીઠાઈ—પીપળવા. રાજેશી કુંભારાવ રધનાથ ૩૩) ચોપડીયો
૩૦-૧૦-૦ રમાલ ૩૧) સાકર કુલ ૩૪-૧૦-૦—કોટડાખીઠા. તાલુકદારો
તર્ફથી ૩૨) સાકર—ભાવનગર. નં. ૧ રા. પ્રતાપરાવ ગોવિંદ ૩૦-૧૨-૬
ચોપડીયો રા. હરજીવંતર નરજીવંતર. ૩૧-૬-૩, ચોપડીયો કુલ ૩૧-૫-૯
—ભાવનગર. નં. ૪ પોરતમાસ્તર જીવાજી ૩૧) પતાસાં—કોળીઆદ. શી-
રસ્તેદાર શીવજીવંતર ખેચર ૩૧) પતાસાં—કુંડલા જાંચ. ગાવાજી બીણા નેરામ
૩૦૧ મીઠાઈ—ધાંધળી. શેઠ અમરચંદ ઠાકરજી શેઠ અમરચંદ નેરાજી
૩૧)—દાઠા. નેશંકર રાજેશ્વર ૩૦-૧૦-૦ મીઠાઈ—કાશીઆણી. પટેલ દલા
જસમત પટેલ રધનાથ બાધા ધા. તારાચંદ રતનશી ૩૧) શાકર કાનીઆદ
તલાટી બાધચંદ જીઠા ૩૦૧ મીઠાઈ—જાંચોડા. મહેતાજી બાધચંકર વજે-
રામ ૩૫). કુંસાર જમાડ્યો તેનું ખર્ચ—રાણીગામ.—સરવૈયર. પ્રેમજી.
ખીમજી ૩૦૧ મીઠાઈ—લાઠી કુંભારાળા. કારબારી સાહેબ માણેકલાલ
લાધાભાઈ ૩૧) પતાસાં કલ્યાણરાવ શીવલાલ ૩૧) કેરી રમેશજીમાસ્તર. જો-
પાળરાવ ૩૧) કેરી કુલ ૩૩)—કોટડાખીઠા. ડકર કાળા મીઠા ૩૦૧, ડકર
ચતુરભૂજ હીરજી ૩૦૧ ડકર નયુ કાળા ૩૦૧ સુતાર ગોવિંદ જીવા ૩૦૧ કુલ
૩૧-૧૨-૦ મીઠાઈ—ભાવનગર નં. ૧ ગોંડલવાળા બાધશ્રીના કારબારી રા-
જેશી કેશવજીભાઈ ૩૮) પતાસાં—કોળીઆદ. શેઠ કુંવરજી ગજુલ ૩૦૧
મીઠાઈ—ત્રાપજ કુંભારાળા. નામદાર દરબારશી. તર્ફથી ૩૫) લૂગડાં
—શીહોર જાંચ. વહીવટદાર સાહેબ ચંપુપ્રસાદ જૈરાજીવંતર ૩૧૫-૩-૬. નો.
ખર્ચ કરી ઊકરાએને જમાડ્યા—ટાંણા. સોના દેવાઈન બગવાનજી - ૩૧) =
ચોપડીયો—પાલડી. ખધેકા કુલબજી કેશવજી ૩૦૧ સાકર—ઝાઝમેર. ૩૧-૧

ચેદસંગ જસાભાઈ ૩૦ સાકર—તલાજા ફંન્ધારાણા. નામદાર દરબારશ્રી તર્ફથી ૩૧૦) સોપડીયો. વાળાશ્રી કલ્યાણમોહજી તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ—લા-
હીદડ. પટેલ અમરશી જોરાજી ૩૧-૧-૧ મીઠાઈ—માંડવધાગ ગુંદલાના મહેતા હગન મીઠાભાઈ ૩૧ મીઠાઈ—પાલીતાણા. વોરા અમરચંદ
જસરાજ ૩૫) હનાળામાં પાણી પાવાના—ફુંદણી. ગરાશીઆપ્પોએ મળીને ૩૧ મીઠાઈ—લાહી બાપશ્રી રામબા તર્ફથી ૩૪) મીઠાઈ અને કંન્ધારા-
ળામાં કારભારી માણેકવાવ લાધાભાઈએ ૩૧) પતાસાં રવાના તા. ૨૭-૧-૮૩.
સુકામ વધા,

(ઇંગ્લેજ સહી.) કૈનયાલાલ ગિરધરલાલ.

સ. ડ. એ. ઇ. પ્રાં. મોહીલવાડ.

પ્રાંત હાથાર.

જા. નં. ૧૧૯

૦-૦-૮૩

સાણુયળી—ટપાકારકુન ધનેશ્વર જોદા તથા બીજાં ગ્રંહસ્ત્રોએ ૩૧) નોઠાઈ—રાવલ. મુકૂલ કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ તથા બીજાં મેમ્બરોએ પતાસાં ૩ ૩)—ભાટીયા. ન્યાયાધીસ સાહેબ તર્ફથી ૩ ૦-૬-૦ સાકર—હડીઆણા. બીજા લીમા ખીમજી ૩ ૧૧૧ મીઠાઈ—કાલાવડ. મ. રેવન્યુ કમિશનર ના-
રણજી ફલ્લજી ૩ ૧-૪-૩ પતાસા—ધોળ. મહારાજા હાકોર સાહેબે ૩. ૨૫-૧૨-૧ સોપડીઓ તથા રમાલ—જાડીઆદેવાણી. હાકોર સાહેબે ૩. ૩ સોપડીઓ—મોરખી ખાંચ. મહારાજા હાકોર સાહેબે ૩ ૧૫) મીઠાઈ—
ગોંડળ. મહારાજા હાકોર સાહેબ ૩ ૨૭) રમાલ તથા મીઠાઈ. અને ખાંચ મુકૂલમા ૩ ૧-૧૧-૦ મીઠાઈ—ગોંડળ. મહારાજા હાકોર સાહેબ તર્ફથી કં-
ન્ધારાળામાં લૂગડાં અને પતાસાં—રાજકોટ કંન્ધારાણા. ચૂડાના હાકોર સાહેબ તર્ફથી ૩ ૫૫) લૂગડાં—નેવાનગર કંન્ધારાણા. મહારાજા જામ સા-
હેબ તર્ફથી ૩ ૧૧૮) કપડાં અને નંબર રજામાં ૩ ૧૦૨-૬-૦ કપડાં તથા મીઠાઈ—મોરખી. મહારાજા આ. હાકોર સાહેબ તર્ફથી ૩ ૨૦) મીઠાઈ અને ખાંચ મુકૂલમાં ૩ ૧૦૧ મીઠાઈ—વવાણીયા પોમટમાસર સાહેબ તર્ફથી ૩ ૯ —મોરખી કંન્ધારાણા. મ. પોલીસ કમિશનર સાહેબ મેરામજી હારમજી ૩ ૧૧ સાકર—જોડીયા કંન્ધારાણા. ચેદ તારાચંદ નયુ ૩ ૩)

અને તાલુકા સ્કૂલમાં ૩-૨૦) મીઠાઈ—કાલાવડ. ચીરસ્તેદાર હીમ-
ામ વસંતરામે કુંવાશાળામાં ૩ ૨) મીઠાઈ—સલાયા. હકર ગોકળદાસ
નજી તથા બાણજી મેઘજી ૩ ૬-૧૪-૦ ચેરડી તથા મીઠાઈ—ખંભા-
યા. હકર ખીમજી નેરામ ૩ ૪) ચેરડી—ગુંદા. વૈવટદાર તર્કથી ૩ ૦
૧ડી—ઉપલેટા. મે. મેઘર એચ. એલ, નંદ ગોંડલના નાંધન્ટ એડમીની-
ટ સાહેબે હાકોર સાહેબ તર્કથી ૩ ૧૦) સાકર અને પોતાના પદરના ૩

પરત કરનારને રોકડા—ગોંડળ કુંવાશાળામાં હાકોર સાહેબ તર્કથી ૩
૨-૦ પતાસાં અને ૩ ૨૫) મગજ. કોડારી મોહનલાલ શેખાગચંદ ૩
૨-૦ પતાસાં—વીરપૂર. હાકોર સાહેબ તર્કથી ૩ ૧) મીઠાઈ—કદોરણા.
ડાના ગરાશીઆ ગગજીભાઈ તર્કથી ૩ ૨) પતાસાં—ધોરાજી. મે. જોધન્ટ
એડમીનીસ્ટ્રેટ સાહેબ તર્કથી ૩ ૧૦) પતાસાં—અને પ્રાંચ સ્કૂલમાં ૩ ૧૦
પતે નાઇટ સ્કૂલમાં ૩ ૧-૧૩-૩ પતાસાં—અને કુંવાશાળામાં ૩ ૨૪
પાસાં તથા છોદા—અને ૩ ૨૧ પતાસાં—છત્રાસા. ગરાશીઆ હરિસંગ ને-
ધોજી ૦૧ ખજુર.—મુલીલા. હાલાર પ્રાંતના મે. આસિસ્ટન્ટ પોલીટીકાલ
એજન્ટ સાહેબ ૩ ૧) સાકર—એડી. મિસિસ મેકલીલેન્ડ તર્કથી ૩ ૨) મી-
ઠાઈ—વંચડી. કુમાર જીવણસંઘજી તર્કથી ૩ ૧) મીઠાઈ—ભાડલા. મહેર-
ખાન નવાનગરના મે. રેવન્યુકમિશનર સાહેબ તર્કથી ૩ ૧૧ સાકર. વહીવટદાર
તથા ન્યાયાધીશ સાહેબે ૩ ૧૧ પતાસાં—ખંભાલીયા. શ્રી હાકરશી મૂળજી
હસ્તે તેમના ચીરજીવી શ્રી હામોદરભાઈ તથા પ્રાગજીભાઈ ૩ ૫) ચોપડીઆ
તથા પેડા—સલાયા. સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો ૩ ૨) સાકર—રાવલ. વકીલ
જેઠાભાઈ દયાલ ૩ ૦૧ દાળીયા અને પોલીસે કારકુન ઝીણા ભવાન. ૩ ૧૧
ચેરડી, દાળીયા, પવા—જોડીયા. વકીલ પીતાંબર જીવરાજ ૩ ૦૧ દ્રાક્ષ.
આસિસ્ટન્ટ કલ્યાણજી રામજી ૩ ૧) દ્રાક્ષ અને કુંવાશાળામાં વકીલ પીતાં-
બર જીવરાજ ૩ ૦૧૧ દ્રાક્ષ આસિ. કલ્યાણજી રામજી ૦૧૧ દ્રાક્ષ—ખેતા.
હા. બીમજી માધવજી ૩ ૦-૬-૦ દ્રાક્ષ—કાલાવડ. ન્યાયાધીશ કોરટનો કા-
રકુન ખાવા શેવજી ૩ ૧૨) મીઠાઈ રૂપિયા બાર—મુલીલા. સ્કૂલ કમિટિના
મેમ્બરો તર્કથી ૩ ૦-૪-૬ પતાસાં—ગોંડળ કુંવાશાળા. અરુપનંભાઈ મો-
ધીભાઈ ૩ ૨૦) પતાસાં—ચેરડી. ગોંડલના મહેરખાન કોરેસ્ટ ઈન્સ્પેક્ટર સા-
હેબ ૩૨-૬-૦ સાકર—ધોરાજી પ્રાંચ. શ્રી રૂઢનાયજી માધવજી ૩ ૧૧ સાકર.

(છંદ્રેજ સહી.) ગણપતરામ અનુપરામ.

સ. ડ. એ. ઇ. પ્રાં. હાલાર.

પ્રાંત ઝાલાવાડ.

અ. નં. ૧૧૮૧

-૧૦-૨-૮૩ - ૧

ધ્રાગધ્રા.—કુમારના માધવસિંહજી બાઈ તર્ફથી રૂ ૫) મીઠાઈ
ભરાડા. રાણામી કલ્યાણસિંહજીની માતુશી તર્ફથી. રૂ ૧) મીઠાઈ રૂ ૧
રાણામી પથાબાઈ તર્ફથી—કોંટ. ભાગીદારો તર્ફથી રૂ ૨) સા
કર.—વાંટાવદર. મેતા છગન દેવદરણ રૂ ૧ થા. કરશનજી પાટી
રૂ ૧૦ કુલ. રૂ ૧૦—માસણીવાદ. રાણામી મધજી સગર
ધેર કુમારનો જન્મ થવાથી રૂ ૧૦ સાકર.—વઢવાણુપ્રાંચ. નં ૧ લો
રા. વકીલ કલ્યાણજી પુનરામ તર્ફથી ઓદિચ્છિતેચ્છુ. ની ઓપડીઓ
૨-૫-૬.—દેદાદગ. ઝાલા કાલુબાઈ ૦-૬-૦ ગોસળીઆ ભાઈચંદ્ર રૂ ૧
થા. ઓધડ હીમજી ૦ થા. કચરા અબજી ૦ ઝાલા અમરસંગ ૧-૧
ખારવા. સર્વે પટેલો તર્ફથી રૂ ૧)—વઢવાણુ રૂ. રૂ ૧-૧૨-૩ નાહીરે રૂ
નુરો તમા સતારા કટારા સિવાય નિશાળમાં શીવાધને તૈયાર થએલાં કપ
નામદાર ડાકોરે સોદિખનાં માતુશી માછરાજ બાઈએ ધંદિચ્છુ. રૂ ૧૦) ના
મદાર દરબારશી તર્ફથી ઓપડીઓ તથા મીઠાઈ રૂ ૨) વકીલ કલ્યાણજી
પુનરામ તર્ફથી.—પાણુશિલા. રાણા અમરસિંહ ઝોડાબાઈએ રૂ ૪) સા
કર વગેરે ઇનામ.—કુકડા. મજકુરના ભાગદાર પરમાર નથુભાઈ રક્ષાબાઈ
તથા રામાબાઈ કુચડજી તર્ફથી રૂ ૧૦ મીઠાઈ.—સખતર. શેઠ. ચેતરદાસ
ગોકળદાસ તર્ફથી રૂ ૧૦ પતાસાં.—દશાદા. ભાગદાર મસિક જોરાવર આ.
નજીતા કામદાર સોદિખ મહીપતરામ બાઈએ પાતાને વતન જતી વખતે
રૂ ૧)—કરમદ. મહારાજધોરાજ મહારાજ રાજસોદિખ તર્ફથી રૂ ૫)—
ભરાડા. રૂ ૧) પતાસાં, સાકર, ટોપર મજકુરના. રહીસ આખી મહારાજ
લક્ષમણદામજી તર્ફથી રૂ ૧૦ પતાસાં રધુરામની માતુશી જીતુબાઈ તર્ફથી
—વાંટાવદર. દોથી. ટુલચંદ ડાહ્યાબાઈ તર્ફથી રૂ ૨)—રંગપુર. મજકુરના
રહીસ પ્રભુદાસ રામદાસે રૂ ૧).—ગુંજર. ગામ ખાતે મીઠાઈ રૂ ૧)—
ભલગામડા. લાલજી જગજીવન તર્ફથી રૂ. ૧ સાકર.—અંકેવાળીઆ.
રૂ ૧૦ જોકેરોએને સાર રૂ ૧૦ જાણજીના જોકેરોએને દક્ષણ.—વશોદે રૂ ૧
કમિટિ તર્ફથી રૂ ૧૦—અગાણા. નામદાર દરબાર સોદિખ તર્ફથી જોકેરોએને
રૂ ૧-૧૦-૧ ઓપડીઓ.—

(ઉગ્રેજી ચાહી) કુખ્તુલાલ ગોવિંદલાલ.

રૂ. એ. ઇ. પ્રાંત ઝાલાવાડ.

અનુસૂચિત શાળાપત્રના સચાજન નિગેદિ તાલુકાની પદ્ધતિ.

તા. ૧ લા આગસ્ટ સને ૧૮૮૩ થી તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર ૧૮૮૪ મુધી.		
કોની તફતી.	મને ૧૮૮૩ સને ૧૮૮૪	
મે. રા. સા. સુરત દક્ષિણ વિ. ડ. એ. ઇ. મા.	૧-૩-૦	
મે. ભાગીવાલ પ્રાણનાથ. ડરિકર સાહેબ.	૧-૩-૦	
વડોદરા સ્ટેટ.		
મે. રા. સા. મહિલાલ નમુબાઈ મુંબાઈની.	૨૨-૦-૦	
ગુ. નિ. ડ. એ. ઇ. સા.		
મે. કચ્છપ્રાંતના એ. ઇ. સા.	૮૭-૨૪-૨	
મે. રા. સા. મહિપતરામ રૂપરામ. પ્રિન્સિપાલ } સાહેબ અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કો.	૧-૦-૦	
આજમ. રાજકોટ તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટરે	૨-૪-૦	
આ. બુલેટર પ્રસ્તકાવના સેક્રેટરી સા.	૧-૩-૦	
પાટણ કુંવાથાળાના મહેતાજી.	૧-૩-૦	
રા. ડુંગરથી નરોત્તમ (વરવાલા)	૧-૩-૦	૧-૩-૦
આ. અંબાતની સ. ગ. ૧૮.	૦-૦-૦	૨-૧-૦
આ. દારકાં મુખ્ય સ્કૂલના હેડમાસ્ટરે.	૧-૩-૦	
આ. વડોદરા કુંવાથાળા નં. ૧		૧-૩-૦
આ. અમદાવાદ ફી. મેલ ટ્રેનિકોલેજ.	૧-૦-૦	
મે. નારણરાવ બાસ્કરે પંચ. ડ. એ. ઇ. વડોદરા સ્ટેટ.	૧-૩-૦	
રા. આશારામ ઇસ્મર. (આંબરડી)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. વલ્લભદાસ નંદલાલ. (સોજીવા.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. હગનલાલ ત્રીકમદાગ. (ધર્મજ.)	૦-૦-૦	૧-૧-૦
રા. રામચંદ્ર ઇસ્મર. (મુંબાઈ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. આણંદરામ પ્રેમચંદ્ર (ભરૂચ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. મનમુખ રાવચંદ. (આદરણ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
મે. વળાના ડેપુટી ન્યાયાધી. સા.	૦-૦-૦	૧-૩-૦
આ. જુનાગઢ નાગર સ્કૂલના હેડમા.	૦-૦-૦	૧-૧-૦
આ તાપણ ગૌરીજીંકર. ફ. એ. એ. સ્ક. (પેટલાદ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
ઇ. આ. સ. ગ. નિ. મહેતાજી (કલોતીટ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
આ. પેતાબાઈ કેશવરામ (અણુદી.)	૧-૩-૦	૦-૦-૦
ઇ. આ. સ. ગ. નિ. મહેતાજી (પહીજ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
નેકનામદાર હરકુચ યાદાની કુંવાથાળા. (અમદાવાદ.)	૧-૦-૦	
ઇ. આ. સ. ગ. નિ. મહેતાજી (વાપર.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.
APRIL 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું.

એપ્રિલ

અંક ૪ થો.

જેતાણ બહુ મોટું ગુજ નામ તેમ છે કામ:-

કર ખેતે મન કોવની, ખરી ખેતી ધરી હામ

અવકાશિકા ૫૪ CONTENTS PAGES

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ... ૭૩

કેળવણી ખાતાનું સંગ્રહસ્થાન... ૮૧

પુસ્તકોની પહોચ... ૮૭

સારસંગ્રહ... ૯૨

નિયાજોનાં ઇનામ પત્રક... ૯૬

A Short History of the English

Nation 73

Educational Exhibition... 81

Notices of New Publications .. 87

Pickings from the Press. .. 92

List of Prizes distributed in

Schools, ... 96

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

અમંદાવાદમાં :

મામાની હવેલીમધ્યે પુનાઈટડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની
"લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રજાછોડવાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { ૩૧) વરસનો અગાઉથીજ. } ટપાલ ખર્ચ
{ ૨૦) જીલ્લે એક અંકતા. } નાહું.

ગુજરાતશાલ્કપત્ર.

પુસ્તક ૨૩ મું.

એપ્રિલ.

સન ૧૮૮૪.

અંક ૪ થો.

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧૪ મું. સૈન્યસત્તાક રાજ્ય. ઇ. સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ સુધી.

નવિત રાજ્યસ્થાપના નિરંકુશીઓએ ગુર્ત પોતાના ધાર્મ પ્રમાણ કરવા માંડી. રાજાને મારી નાંખ્યો તે દિવસેજ સાંજ એક તેમણે દેરો કાઢ્યો, કે માનસિકુઅર્થ ને પ્રિન્સઆવ્ વેલ્સના નામથી સાધારણ રીતે ઓળખાય છે, તેને અથવા ખીજા કોઈને પણ ને કોઈ માણસ રાજા એમ પોકારશે, તો તે માણસ રથદ્રોહી ગણાઈ મોટી શિક્ષાને પાત્ર થશે. પછી ૬ ફી ફેબ્રુઆરીએ ઇરાવ કર્યો કે અમીરની સભા નિરપયોગી તથા દહેશત બરેલી ધારી પાર્લામેંટે કાઢી નાખી છે. ખીજેજ દહાડે પ્રજાસત્તાક રાજનું જાહેરનામું બહાર પડ્યું (તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૬) અને એમાં સાફ લખ્યું કે રાજપદ નકામું, બોલરૂપ, અને બપ બરેલું છે. ૮ મી ફેબ્રુઆરીએ રાજ્યની નવી મોહાર કોતરાવી; અને ખીજે દહાડેથી ઇનસાફની કોરટો પાછી ચાલુ કરી. રાજ્ય ચલાવવા ૩૮ પુરયોની એક કાઉન્સલ ઠરી

* આ ઇરાવ કરતી વેળા ૨૬ મત વિરુદ્ધ અને ૪૪ તે તર્ફ હતા. નિરંકુશીઓએ પાર્લામેંટને જુલાઈ આપી પોતાના મતનાજ સભાસદો રહેવા દીધા હતા, તોપણ તેમાંથીએ લગભગ અડધા તો સામા થયા, એ ઉપરથીજ જણાઈ કે એમણે કરવા ધારેલું રાજ્યાંતર તમામ ઇંગ્રેજોને કે-લું બધું અપ્રિય હશે.

તેનો ખાડવા એ પ્રમુખ, અને મિલ્કન (૪ લાડનો નાર્મ ચો મટાકવિ) એ
સાદિન સેક્રેટરી નીમાયો ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી ૧/૪૬.

આ રીતે ઇનાડમા તડાકાબધ પ્રવસતાક રાજ ગયાન થઈ ગયું.
પણ આટલું યાદ રાખવું કે તે તમામ લોકની ડેવળ મળી બિરુદ હતું, અને
એમ હતું તો પછી તેને પ્રવસતાક રાજ્ય કહેવું એજ અમને યોગ્ય લાગતું
નથી એ તો ખરું જોઈએ તો સૈન્યસત્તાક રાજ્ય હતું દરેક દેશમા જ્યારે
લશ્કરનું જોર નથી પડેલું, ત્યારે તે પોતાની મજૂમા આવે તેવું રાજ્ય ગયા
પત કરેલું, પણ રાજ્યના ખરા ધણી તો સિપાહીઓજ થઈ રહેલું ઇંગ્લા
ડમા પણ આ સમે એમજ થયું આ બન્ધત સિપાહીઓનો વિચાર અરેખર
પ્રવસતાક રાજ્યજ મ્યાપવાનો હતો એ કબુલ કરીએ, તોપણ તેમા થયું શું
તમામ પ્રજાની મજૂનિરુદ્ધ તેમણે આમા વેલણ ધાલનિજ ઓસડ પાના
જેવું કર્યું અને તેનું કૃણ જેવડે શું યાવ પણ એજ દેને કડવું ગધાવું
ઓસડ કદાપિ બળાકારને લીધે એકવાર પેગમા ઉતરે, તોપણ અતરનો
જડો કઠાયો તેને તત્કાળજ પાછું વમન કરી નખાવ્યાનિના કદી પણ રહે નહિ.

એમજ અહિયા થયું એમ થી રીતે થયું તેજ આ સૈન્યસત્તાક રા
જ્યના ઇતિહાસમા મુખ્યત્વે કરીને જોવાનું છે, પણ તે પહેલા આપણે
જોઈએ કે આ ઝેરનો ઘૂંટડો ગળે ઉતારતા લોકે કાઈ તર્ફડીયા માર્યા કે
નહિ. ઇનાડ તો બિચારું થું કરે એમ હતું તે તો પ્રવસતાક સિપાહી
ઓથી હારી એક મૂઝાનય થઈ પડ્યું હતું. રાજપક્ષની ઉદાનણી કરે, તો
આયર્નાડ કે મકાટનાડ કાઈ કરી શકે એમ હતું, અને તેમણે તેમ તત્કાળજ
કર્યું, અગર જો માજી રાજને પાપમાલીએ પહોચાડવામા એજ મુલકો
અત્યારે સુધી અગ્રેસર થઈ વર્તી હતા.

આયર્નાડ પાર્નામેંટને (૮ સ. ૧૯૪૮મા) સે પી દીધું તે પહેલા ત્યાંનો
મુખેતરી ઉપર રાજ તર્ફથી ઓર્નાડનો ઠાંધોર ઘણા વખતથી હતો તેને
ત્યાના કાયોનિક લોકે આ સમે એકદમ આમતણ કર્યું અને તેણે આની
ડબ્લિન, બેલફાસ્ટ, ને લડનડરી સિવાય સઘળા કિલ્લા સહિજમા કબજે કરી
લીધા આ સાબળી પાર્નામેંટ કામ્બેલને હુકમ કર્યો કે ત્યાં જઈને તમારે
તેનો તામડતોક જતોબત કરી નાખવો (૨૨ મી જુન ૧૯૪૬.)

કામ્પેલ ઝડ દાંત પીસી કાળકાળ રૂપેજ આપણાંડ જ્યાં તેવાર થયો. અહિંના લોકે આઠ વર્ષ ઉપર પ્રોટેસ્ટાંટોની જે કતલ ચલાવી હતી તે હજી સધળા ઇંગ્રેજોની છાતીમાં સાક્ષ્યા કરતી હતી, અને તેથી આ થર્માંથ લશ્કરે તો વેર વેરજ પોકારતું આપણાંડને કિનારે ઉતર્યું. કામ્પેલની રાજનીતિ પણ આ વેળાકેવળ કૂરતાયીજ આ બિચારા ટાપુને જેર કરવાની હતી, કેમકે ઝકાટલાંડ બંડ કરવાની તૈયારીખરે હતું. આખા યુરોપમાં રાજદત્તાની અખર સાંભળતજ મોટો હાહાકાર વર્તી રહ્યો હતો, કેટલાંક રાજ્યે ઇંગ્લાંડના એલ-ઓએને તિરસ્કાર સાથે પોતાના દરબારમાંથી હાંકી મૂક્યા હતા, અને હાલાંડ તો જાહેરમાં બીજા ચાર્લ્સને કબુલ રાખી તેની તર્ફથી વડવા તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું. સમો આ નિરંકુશી લોકને માટે મહા બારીક હતો. જે જરા પારો અવળો પડ્યો, તો કૂતરાને મેતે તે માર્યો જાય એમ હતું. આ જોઈ કામ્પેલ નિશ્ચય પામ્યો હતો કે આ વેળા તો દયા કે મયા કાંઈ ન રાખતાં આ બંડખોરોને એવા કચરી નાખવા કે ફરીથી બીજા કોઈ માધુજ ઉપાડે નહિ.

એક ટુકડી તો તરકાળજ એણે ઉખિતનની મદદે મોકલી દીધી હતી તેણે જઈ આંખાંડને ભારે હાર ખવડાવી (૨ જી આગસ્ટ). થોડા દહાડામાં પોતે પણ બધા લશ્કર સાથે ત્યાં આવી પોહ્યાંઓ. ટ્રોગેટામાં આંખાંડ બરાઈ બેઠો હતો તેની ઉપર એણે જઈ જખરો પેરો ઘાલ્યો, અને બીજા દુ-મણેજ તે ગદ સર કરી લીધો. આ વેળા એણે પોતાના સિપાહીઓને શખ તાકીદ આપી કે કોઈ તાબે થાય તો પણ તેની ઉપર દયા ન આણતાં તમામ કિલ્લેદારોને તથા વખ્તિમાંથી પણ જેની પાસે હથેલિયાર જેવામાં આવે તેને ઝમજ કરી નાંખવા. એનાજ લખવા પ્રમાણે આ એક કાળરાત્રિએ ૨૦૦૦) માણસ વાઢ્યું ગયું હશે. નાગરતા ભાગતા બિચારા કેટલાક જણ એક દેવળમાં ભરાઈ ગયા, તો એણે તે દેવળને આગ લગાડી તેમાંના તમામ બાવાઓને પણ પકડી પકડીને કાપો નંખાવ્યા.

બીજા એક કિલ્લો લીધો ત્યાંપણ આવાજ રાક્ષસપેડા એણે ચલાવ્યા. આ જોઈ આખો ટાપુ ધરરર થઈ ગયો, અને બીજા કિલ્લાઓ ઉખાડળ પોતાની મેળે ધરણ થવા લાગ્યા. આઠલી શખી હથે પછી ઘણું લોહી વહેતું અટકાવયો" એવું જે આ વેળા એનું પાર્લામેંટ ઉપર લખાયું હતું તે

અરૂં પડ્યું. હજી થોડા માસ મુઘી લડાઈ ચાલુ રહી, અને તેમાં શુન્યોએ એક બે દારણુ મુદ્દ કીધાં એ વાત ખરી, પણ આ વખતથી આ બંડનો સંયોગ ઉભરો સમી ગયો.

ગમે તે કહેા, પણ કામચલાની જુદિ તો અસાધારણ ખરી. પાંચસે વર્ષથી આવલોડ જીતાયો હતો, પણ એણે જેવા તેને જરૂર કરી નાખ્યો તેવા તે હજી કોઈથી પણ થયો નહોતો. એણે તો હવે પછી આખા ટાપુની સંઘળી સત્તા તથા સમૃદ્ધિ ત્યાં જઈ વમેશાં ઇંગ્રેજ પ્રોટેસ્ટાંટનાજ હાથમાં આવે એવા જખરદમ્ત ઉપાયો કામે લગાડ્યા. પ્રથમ તો એણે વાહાણનાં વાહોણ જરી આધરિશને તેમની સ્વભૂમિ જોડાવી વેઠ ઇંડિસમાં નોકલાવી દીધા, પછીથી એણે યૂરોપ ખાને સિપાહીગારી કરવા જવાની આધરિશને પક્ષાઈથી છૂટ આપી, એટલે બિચારા ઇંગ્રેજોના જીલમ કંટાળી રહેલા ૪૦૦૦૦ આધરિશો પરદેશમાં જઈ વચ્ચા. એનાજ અમદમાં મહા જીલમી પણ સૌથી આખાદ કામ કરવામાં એ આવ્યું કે મન્સૂર, બીન્સૂર, અને અલમ્સૂર વગેરે ક્ષેત્રોંત પ્રગણાઓની સઘળી જમીન દેશી એડુતો પાસેથી ખૂંચાઈ ઇંગ્રેજોને એકદમ વેચા કે આપી દીધી. થોડા વખતમાં આ ધનવાન ઇંગ્રેજ જમીનદારોની મહેનતથી આવલોડમાં ખેતીવાડીનું કામ ધમધોધારે વધી પડ્યું, નવા રમતાઓ બધાયા, જ્યાં જીઓ ત્યાં નવાં બનકાદાર મકાનો ઉભાં થવા લાગ્યા, અને ટુંકામાં આ જંગલી ઉજડ ટાપુએ એકદમ સુધગેલા આવાદ મુલકનું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું. અલખત આ સઘળો દેખાવ ઉપરનોજ હતો. એ સઘળી સમૃદ્ધિ પેના થોડા પરદેશીઓનાજ સુખને સાર હતી. બાપડા દેશીઓને આખો સમૂહ તો બાંધબાંધા વિનાનો ચઈ જઈ પેટને માટે મજૂરી કરતાં મરી જતો હતો, તેના તો બહુ જુરા હાથ થયા; અને હજી પણ એજ કારણથી ત્યાં એટલી બદિલી ચાલે છે કે ઇંગ્લાંડને હાજની પાઠ્યાહી સત્તામાં પણ આલેંડ એક કાંટાની પેઠે હાજીયાં ખૂંચ્યા કરે છે, અને શાણા રાજકારણીઓ જે જ વિચારમાં ગુંચાયા રહે છે કે હવે શું કરવું કે આધરિય પ્રજા મુખીને સંતોરી યાય, અને ત્યાં જે દરોજ આ બંડકિસાદ ઉઠ્યા કરે છે તે બંધ પડે, પણ અન્યાયનું કળ છેવટે તો માર આવી નીકળે. સારું તે મારું, અને નહારું તે પરિણામે ન-

દાંડેજ, એ કુદરતનો અટળ કાયદો કોનાથી ટળે? પણ આ સને તો કામ્પે-
લનું ધાર્મિક ગણાવે પાર પડ્યું, એટલે આપણાંડ સંપૂર્ણ રીતે જીતાયો અને
ત્યાં પ્રોટેસ્ટન્ટ ઇંગ્લેન્ડનું નેર એવું બંધાયું કે તે વખતથી એ ટાપુ ઇ-
ંગ્લાંડને ખરેખરો આધીન થઈ પડ્યો.

પણ આ બંધું કામ્પેલ આ સ્વારીની વેળાજ કરી નાંખ્યું એમ સમ-
જ્યો નહિ. આ વેળા તો આપણાંડ પૂરો જીતાઈ રહ્યો એટલામાં આ મેળા
પડેલી લુડાઈનું કામ પોતાની હાથ નીચેના એક સેનાપતિને સોંપી એને
સ્કાટલાંડ તરફ દોડવું પડ્યું.

સ્કાટલાંડના લોકે તો રાજહસાની ખજાર સાંભળતાંજ બીજા આદર્શને
પોતાનો રાજ પોકાર્યો હતો (૫ મી ફે. ૧૧૪૬), પણ ધર્મચૂરત પ્રેસ્બિટેરિ-
યનોના હાથમાં સમજળી રાજસત્તા હોવાથી તેઓ આગ્રહ લેઈ બેઠા કે એ
આપણો પંથ સ્વીકારે નહિ ત્યાં સુધી એની તરફથી આપણે કાંઈ પણ કરવું
નહિ. એવામાં મૂરા માન્ટ્રોસે આગળ પડી રાજનો ઝુંડો ઉઠાવ્યો. તેની
સામા આ પ્રેસ્બિટેરિયનો થયા, અને તેને કુદમાં હરાવી ફાંસીએ દીધા.
(૩૦ મી મે. ૧૧૫૦).

આદર્શ નેચું કે હવે આ પ્રેસ્બિટેરિયનોને મેળખી લેવા એ સિવાય
બીજા મારે એકે આરો નથી. તેથી પોતાના બાપની પેઠે એ ફરી ગયો કે
મે કાંઈ માન્ટ્રોસને મારે સારૂ લડાઈ ઉઠાવવાની રજા આપી નહોતી, અને
તમારો ધર્મ મને કબુલ છે એમ કહી તે સ્કાટલાંડમાં આવ્યો (૧૧ મી
જુન ૧૧૫૦). આથી રાજ થઈ સ્કાટલાંડના સત્તાધારીઓ ઇંગ્લાંડપર
અડાઈ કરવાને તૈયારી કરવા લાગ્યા.

તેઓ આવી પહોંચે તે પહેલાં તેમની ઉપરજ સ્વારી કરવાનો પાર્લા-
મેંટ હરાવ કર્યો. આ વાત ફરફાસ ને થોડો ઘણો પ્રેસ્બિટેરિયન મતનો
હતો, તેને પસંદ પડી નહિ અને તેથી તેણે પોતાના નોકરીનું રાજનામું
આપ્યું, અને કામચલા તમામ લશ્કરનો ઉપરી નીમાયો. એ નેમણુંક થતાની
સાથેજ તે સ્કાટલાંડ તરફ ધસ્યો.

લક્ષ્મી કર્ણને સ્કાટનો સેનાપતિ હાંચીયાર ને અનુલબ્ધી હતો, તેણે એને
આવનો સાંભળી એડિનબરોની આસપાસનો સમજો મુલક ઉજડ કરી

નાંખ્યો, અને તેથી ટુપીઃ ઓળંગીને કામ્બેલ પેલી તરફ ગયો કે એને ધાસ કે દાણા કાંઈ મળી શક્યો નહિ. પણ કામ્બેલ અગમ જુદિયી પોતાનાં વહાણ ત્યાં બોલાવી રાખ્યાં હતાં, તે એને જે જોઈએ તે આણી આપવા લાગ્યાં. લેમ્લીએ પોતાનો મુકામ ખબરદારીથી એક ઘણી મજતબુ જગાએ નાંખ્યો હતો. તે જોઈ કામ્બેલ ચેતી ગયો કે આ સ્થળે હુમલો કરવો એ કેવળ નાદાનીનું કામ છે. એણે આગળ આવવા લગલીને બહુ લલચાવ્યો, પણ એ પાંચે સરદાર ભારે કાંઈ પણ ઠગાપો નહિ, ત્યારે એણે જમીન પોતાનો પડાવ ડનબાર આગળ નાંખ્યો. લેમ્લીએ ધોમે ધોમે ખસી એની આસપાસના ઘાટ એવી રીતે ઘેરી લીધા કે ઇંગ્લાંડ જવાની સઘળી ગાંધીઓ બંધ પડી, અને તે ઉચ્ચરચની શત્રુઓ હુમલો કરવાની હામ બીડે, તો ખરાબ યવા વિના રહે નહિ. એવામાં પાણી લાગવાથી કામ્બેલના માણસો ટપોટપ મરવા માંડ્યા, અને જળમાર્ગે નાસી જતા સિવાય સજા મતીનો એકે રસ્તો એને રહ્યો નહિ. પણ એનું નુશીબ બળજ્ઞાન હતું. લેમ્લીની ઠાઉકી મુદ્દરીતિ તેની સાથના ઉછંકળ ધર્મબોધકોને પસંદ પડી નહિ. તેમણે બૂમરાણ ઉઠાવી મૂડ્યું, કે ભિયા શું કરોજો! માલિ, ચાલો, હેઠે ઉતરી શત્રુનો આપણે સામટોજ સંહાર કરી નાંખીએ! આ ધર્મબેલાઓનું લશ્કરમાં જોર એટલું વધી પડ્યું હતું કે પોતાને બિલકૂલ નાપસંદ છતાં લેમ્લીને તેમનું કહ્યું કરવાની જરૂર પડી. ટુંગરાની ધાર ઉપરથી શત્રુને ઉતરતા જોઈ મુદ્કળાપારંગત કામ્બેલ એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે “હા! તેમને ઈશ્વરે આપણા હાથમાં હવે સ્વાધીન કરી દીધા છે.” છોડ પલટન જે સૌથી આગળ નીકળી આવી હતી તે મેદાનપર ઉતરી ન ચૂંડી, એટલામાં તેની ઉપર કામ્બેલ પોતાના તમામ લશ્કરથી ધસાવજો કર્યો, અને તેઓ મરણીયા ધર્મ લડ્યા તોપણ તેમાં બંગાણ પડ્યું. “ઓ! નાહા! ઓ! નાહા!” એમ પોકારી કામ્બેલ એવા ધામો કે પેદળ જે મદદ આવતું હતું તે પણ ગભરાઈ ગયું. સૂર્યને ઉગતો જોઈ એ પૂર્ણ અદ્વાયી બોલી ઉઠ્યો કે “હવે ઈશ્વરને લોકવાદો અને એના શત્રુઓ તારાજ યઈ જનાર છે,” અને ખરેખર એક કલાકમાં તે તારાજ યઈ ગયા. ડનબારની આ નામીઓ લડાઈમાં ૪૦૦૦ રકાટ જિવયી ગયા, અને આસરે દસહજાર કેદી પકડ્યા. (૩૭ સપ્ટેમ્બર ૧૬૫૦).

આ કૃતેહથી રાજધાની (એડિનબરો)એના હાથમાં આવી, પણ આખા મુલકને વચ કરતાં કામ્બેલને એક વર્ષ બાગ્યું. રાજા જે નાસતો હતો તેને ઝાઝી રાખી સ્કોટલોક પર્યમાં પુરીમાં જઈ રહ્યો, અને ત્યાં ૧૬૫૧ના જાનેવારી માસમાં એને રાજ્યાભિષેક કર્યો. શિયાળો ઉતર્યો પહેલાંજ કામ્બેલ સ્ટ્રાલિંગ લેવા દોડ્યો, પણ તેમાં તે કાલ્યો નહિ, અને હવા લાગવાથી સજ્જ મંદવાડ બે-ગવચો પડ્યો. સાંજે થયો કે તુર્તજ સ્ટ્રાટ લશ્કર સ્ટ્રાલિંગમાં પડેલું છતાં એણે પર્ય શહેર પોતાને તાબે કરી લીધું. આ સમયે આર્દ્રો ઇંગ્લાંડ પર અડાઈ લઈ જવાનુંજ મોટું સાહસ આદર્યું. સ્ટ્રાલિંગથી એકદમ નીકળ્યો તે ઇંમરલાંડ, લકિયાથર, ચેશાથર, અને ઓપથાથર પ્રગણાએ આંપતો આંપતો ઉર્દર સુધી આવી પહોંચ્યો, સારેજ પોતાના લશ્કરને યાક અવડાવવા એણે થોડા દહાડા કાંઈક સુકામ કર્યો. પણ અહિંયાં એની આથા ફળીભૂત થઈ નહિ. કોઈ પુણુ ઇંગ્લેન્ડની એની પક્ષે ઉભા થવાની હિંમત આલી નહિ. આણી તરફથી કામ્બેલ, જે જનરલ મોન્કના હાથ નીચે ૬૦૦૦ માણસ સ્કોટલાંડમાં મૂકી ક્યારનો આર્દ્રની પૂઠે દોડ્યોજ આપતો હતો, તેની મદદે નવું લશ્કર પાર્લામેંટે મોકલ્યું. કામ્બેલે આવી ઉર્દરના કિલ્લા સર કરી લીધા, અને પછી શહેરમાં આર્દ્રનું લશ્કર હતું તેની ઉપર જબરદસ્ત હુલો કર્યો. ડનબારના મુલ્કની વરસગાંઠને દાહાડેજ આ લડાઈ પણ થઈ, અને તેમાં એનો પૂર્ણ વિજય થયો. સ્કોટ લશ્કરમાંનું બાગ્યે એક માણસ પણ મૂઆ કે કેદી, પકડાયા વિના રહ્યું હયે. આર્દ્રે જીવ લખને નાઠો તે જેમ તેમ કરતાં હજારો વેચ બદલતો અને ઝાડીજંગલોમાં બરાતો દરિયા કિનારે જઈ પહોંચી ક્રાન્સમાં ઉતરી પડ્યો.

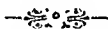
આ હારથી સ્કોટલાંડના સમજા હાથ બાંધ પ્રજા. જનરલ મોન્કના હાથ નીચે ૬૦૦૦ માણસ એ મૂકી આવ્યો હતો તેણે જલદીથી આખા દેશને નરમ ઘેંચ કરી નાંખ્યો. પ્રતાપી પ્લાન્ટાગિનેટ રાજાઓથી પણ જે દેશ વચ થએલો નહિ, તે કામ્બેલના અમલમાં છેક પરાધીન થઈ રહ્યો. ઇંગ્લાંડની પાર્લામેંટ એને કાયદા બાંધી આપતી, અને ઇંગ્લાંડના ન્યાયાધીશો અહિંયાં આપીને ઇનસાફ કરી જતા, પણ એનાથી જરા પણ ચૂં કે આં થઈ શકતું નહિ. બેચક ટુંકામાં, કામ્બેલે પોતાનો અમલ ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડ,

અને આવીને તો કોઈ એવા મજબુત ખસાડ્યો કે એવું એકાએક રાજ્ય કોઈએ પણ પહેલાં ક્યું નહોતું એમ કહીએ, તો તેમાં ૧૮૨૧માં અતિ-શયોક્તિ નથી. હવે વિદેશ સાયના વધરાવ્યામાં એણે કેવા પરાક્રમ કર્યો તે આપણે જોઈએ.

વિદેશ વિગ્રહ. — હાલાંડ ને લડાઈ ઉઠાવવાને હજી આમકો આવું હતું, તેને પાલામેંટે કામચલાની સલાહ ઉપરાંત નૌકાનો કાયદો કાઢી તેમ કરવાની જરૂર પાડી. એ કાયદામાં એમ હતું કે જે દેશનો માત્ર હોય તે તે દેશના વાહાણમાં હોય તોજ આનવા રવો, અને એનો પરિણામ એજ યાવ કે વલંદાઓ ને આ સમે દેશ દેશનો માત્ર સાંલઈ આનતા હતા, તેનો એ સમ-જા વેપાર પડી બાગે. વળી ઇંગ્લિશ આનલમાં ને પરદેશી વહાણ આવે, તેણે પેતાના રાજ્યનો વાવડો ઉતારી ઇંગ્રેજ વહાણને સલામતી આપવી, એવું ને એમાં હતું તે વલંદાઓને બહુજ અપમાનકારક. લાગ્યું. આ લ. ૧૮૧૮માં આઠો વર્ષ આવી તેમાં ઇંગ્રેજ નૌકાધિપતિ બ્લેક. ઇંગ્રેજ નામને સાઈ દીપાળ્યું. પણ પ્રોટેસ્ટન્ટ દેશોએ મહિ મહિ વડી મરવુ એ કામચલાને પસંદ નહોતું. તેથી એણે (૧૮૫૫ માં) હાલાંડ જોડે સલાહ કરી નાંખી એ. ઠલુંજ નહિ, પણ મ્વીડન, ડેનમાર્ક, સ્વિત્ઝર્લંડ, વગેરે મુલકો સાથે ગાદી દોસ્તી બાધી એ યૂરોપમાં પ્રોટેસ્ટન્ટ પક્ષનો ધલિજામેયની પેઠે અગ્રણી થઈ પડ્યો.

આ વેળા યૂરોપમાં ઇંગ્લાંડનું નામ એણે એવું જોરાવર કરી મૂક્યું, કે ક્રાન્સને સ્પેન એના સાથ સંધિ કરવાને માટે મહા મયન કરી રહ્યા હતા. એણે ક્રાન્સના કહેણ કચ્છ રાજ્યાં, કેમકે સ્પેનને એ કાયોલિક પક્ષનું બળવાન આશયરચણ ગણતો હતો, અને તેથી સ્પેનને નોંધાઈ પાડવા પોર્ટુગાલ સાથે પણ એણે સંધિ કરી. યાણા ઇતિહાસકારોનો વિચાર એવા છે કે આ સમે ખરી દેશીયત સ્પેનની નહિ, પણ ક્રાન્સની રાજવાની હતી. સ્પેનતો ટૂટી ગયું હતું, અને તેને વધારે તોડી ક્રાન્સ યૂરોપમાં સર્વોપરી બળવાન થવાની તૈયારી પરે હતું. આ રીતે જોતાં કામચલાની આ વિદેશ રાજનીતિ કેવળ બુલબરેલીજ ગણાય, તોપણ તેનું તત્કાળ ફળતો એ થયું કે જમેકાનો ટાપુ તથા ડનકર્ક શહેર ઇંગ્રેજોને મળ્યાં, તથા દેશાવરમાં ઇંગ્લાં-

ડનું નામ એવું પ્રકાશી ઉઠ્યું કે કામ્બેજના કદામાં કદા ચુરુથી પણ એ ખાખત તો તેનાં છૂટે મોઢે વખાણ કંપોચિના ચાલતું નથી. પણ હવે દેશની અંદર એની રાજનીતિ કેટલી કુતેહ પામી, એટલે, લોકોની મરજી વિરુદ્ધ ને રાજ્યરચના એણે સ્થાપવા માંડી તેનું શું થયું તે આપણે આપતા પ્રકરણમાં જોઈશું.

કેળવણીખાતાનું સંગ્રહસ્થાન.

મુંબઈમાં ગયા માસની ૧૯ મી તારીખે કેળવણીના કામને લગતા સઘળા સાધનોનું એક સંગ્રહસ્થાન ચંદનવાડી મકૂલ અથવા નૂની એલ્ફિન્સન હાઇસ્કૂલના મકાનમાં મુંબઈના ગવર્નરે સંહિષ્ણને હાથે ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું. આ જોવા જવાને કેળવણીખાતાના માણસોને ગુજરાતમાંથી ખની શકે એમ લાગતું નથી તેથી તેમની જાણને માટે અમ એનું ટૂંક વર્ણન લોકમિત્રમાં છપાવું છે તે લગભગ તેનાજ ચખ્દમાં અમારો એક વિષય (કેળવણીખાતાનો રીપોર્ટ) જોડાયેલો છતાં કાઢીનાખીને પણ અત્રે હાંસર ખનતી તાકીદે દાખલ કરીએ છઈએ, અને આશા રાખીએ છઈએ કે સઘળા મહેતાજીઓ પણ તેવીજ હાંસધી વાંચશે.

મુંબાઈના નામદાર ગવર્નરે એ ક્રિયા કરી હતી. તે નામદાર સાંજે સવાપાંચ વાગે તે સંગ્રહસ્થાનના મકાનમાં આવ્યા એ વખત તેને કેળવણીખાતાનો પ્રોફેસર યોએડોરકુક, રેવરંડપુરીન, પ્રોફેસર કર્કહામ પગેરે એસ્તેકબાલ લેવા ગયા હતા. સંગ્રહસ્થાનના હાલમાં દાખલ થયા પછી કેટલાક નમુનાઓ નામદાર ગવર્નરે તપાસ્યા હતા. એ વળા મી. કર્કહામે તેની સાથે રહીને નમુનાઓને લગતી વિગતો સમજાવી હતી. થોડીક મિનિટ નમુનાઓ તપાસ્યા પછી તે નામદારે પોતાની ખુરશી લીધી.

નામદાર ગવર્નરે પોતાની ખુરશી લેવા બાદ, પ્રોફેસર કર્કહામે સંગ્રહસ્થાનને લગતો હેવાલ કહી સંબળાવતાં જણાવ્યું કે, આ સંગ્રહસ્થાન યોગાંક અઠવાડીયાં અથવા જરૂર દીઠ તો તેથી વધારે વખત સુધી ખલ્લું રહેશે. એ સંગ્રહસ્થાન બરવાનો પહેલો વિચાર કેળવણીખાતાના વડા મી. એટકીન્સને ગૂચવ્યો હતો. અને જણાવતાં દિલગીરી લાગે છે કે, પોતાનો એ વિચાર પાર

પડેલો લેવાને તે અત્રે હાજર નથી. એ સંગ્રહસ્થાન બરવામાં અમોએ ને નિયમ શાખ્યા છે. પહેલો નિયમ એ છે કે, નિશાળ ચલાવનારાઓએ કેળવણીના કામમાં આવતી આ સર્વે ઉપયોગી ચીજો લેઈ તેનો લાભ લેવાને શક્તિમાન થાય અને ખીજો નિયમ એ છે કે, કેળવણીના સંબંધમાં ઇંગ્લાંડમાં કેવી ગોઠવણો થાય છે તે જાણવાને આપણાં શિક્ષકોને બની શકે, એ ચીજો ઇંગ્લાંડથી મેળાવવામાં આવે એમ અમો ધ્યેય રાખી નથી, પણ દેશીઓ તે લેઈને તથા તેમાં થતો સુધારો કરીને એવી ચીજો પોતાને બરની બનાવી લેવાને શક્તિમાન થાય, એમ અમો માહીએ છીએ. દેશીઓ પોતે પણ એવી કેટલીક શાધ કરે છે, અને તેના નમુના અમે જોઈએ છીએ. દાખલા તરીકે એક હિંદુ સ્કૂલમાં તરનો બનાવેલો દુનિયાના નકશાનો નમુનો તથા એક પારસી માસ્તરે બનાવેલું બાળકોને ગૂંચરાની અક્ષરો સહેલાઈથી સમજાવી શકાય તેવા માટેનું એક કાગળ અત્રે હાજર છે. (મી. કરકહામે એ નમુનાઓ સર્વેને રખોડ્યા હતા.) બાળકોની તનદરસ્તીની જાળવણીની ગોઠવણ નિશાળના સરસામાનમાં થવાની થઈ જાય છે, શીખતાં છોકરાંઓમાં ટુંકી નજરનું ૧૨૬ વર્ષ પડવાથી ૩૫૬ હાલ સંધળી તરૂંથી સંભળાય છે. અડતા વર્ગના આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં સૈકડે પંદર વીસ જણમાં એ ૧૨૬ નજરે પડે છે. કાલેજામાં તો તે એવી પણ વધારે હશે. જર્મનીમાં તે છેક સૈકડે સાઠ ટકા જેટલી હદ સુધી વધી ગયેલું જોવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓની તનદરસ્તીને એવાં દરદોથી બચાવવા માટે તેમના ખેડકો વગેરેની ગોઠવણમાં થતો સુધારો યથા જોઈએ. એ નિયમ જાળવવાની મતલબથી બનાવેલા કેટલાક બાળકો ટેબલો વગેરેના નમુના તમારા જોવામાં આવશે. અત્રે રાખેલી કોપી બંદ અંતેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, પણ તેઓને જાતે જોઈને તમો તે જોઈ આવી કરશો. આ જાળવણીમાં કેળવણી સાથે સંબંધ ધરાવનાર સંધળ વર્ગના અહરો હાજર થયા છે, તે જોઈને મને સંતોષ ઉપજે છે. તેઓને અત્રે ધાતું જોવાનું મળશે. છેવટે તમો નામદાર કામનાં રોકાણ વચે અત્રે હાજર થયા છો. તે માટે કેળવણી આતા તરૂંથી તમારો ઉપકાર માનું છું, અને આ સંગ્રહસ્થાન ખુલું મેલવાની તમને અરજ કરું છું.

નામદાર ગવર્નર એક ટુંક બાળકમાં જણાવ્યું કે, મને આવી હતી

કે, ઘણી જાણવાલેગે અલ્લે મને અન્ને નહરે પડશે. તે પણ સર્વ મેં આપ્તે અહીં લેઈ છે. તેટલી બધી લેવાની મેં વકીરાખી નહતી. મી. ચેટકીદડની આ ધોજના ઘણીજ પસંદ કરવા લેગછે. કેળવણી, તેમાં અક્ષર કાઢી શકે આતની કેળવણીએ, ઇંગ્લાંડમાં નવાઈ સરખો વધારો કર્યો છે. ત્યાં આપ્તે કેળવણી પાછળ, પ્રજા તરફથી પાંચ કરોડ અને સરકાર તરફથી, લગભગ પોણાપણ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવેછે. અલબત્ત તેટલો ઉતાવળો વધારો આ દેશમાં હાલ તુરત થઈ શકે નહિ, અને તેથી વકી હું રાખતો પણ નથી. તોપણ સરકાર તરફથી એ કામ આગળ વધારવાની બનતી મહેનત કરવામાં આવેછે. હાલ કેળવણી પાછળ હું અને મારા ભેડોપાએ બનતું ધ્યાન આપીયે છઈએ, રચાનિક સ્વરાજ્યની નવી ગોઠવણ સાથે કેળવણીના વધારાના બાબમાં ઘણું કરવાનો અમારો વિચાર છે. એવા વખતમાં કેળવણીને લગતી અન્ને રજુ થએલા પદાર્થો ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે. તે જગા કરવાનું માન પ્રોફેસર 'કર્કેલામને' છે. એટલું જણાવી આ સંગ્રહસ્થાન ખુલ્લું મેલેલું બહાર કાઢું.

સંગ્રહસ્થાનમાંનાં નમુનાઓની ગોઠવણ નીચે મુજબ છે:—

આ સંગ્રહસ્થાનને પણ એરડામાં ગોઠવવામાં આવેલું છે. અને તેની ગોઠવણ પસંદ કરવા લેગ છે. આગલા મોટા દિવાનખાનામાં, ઇંગ્લાંડમાંના કેળવણીઆતામાં વધરાતી તરેહવાર જાતની લખવા વાંચવાની ટેબલો અને ખુરશીઓના નમુના છે. ખુરશીઓના નમુના એવી રચનાના છે કે લાંબા વખત સુધી તમો વગર અડચણે તે ઉપર બેસીને અથવા તમારી મરજીમાં આવે તો આજોડીને વાંચ્યા કરો. કેટલીએક ખુરશીની બનાવટની અંદર ટેબલ પણ દાખલ કરેલી છે, એટલે જો તમાને તરત ટેબલનું કામ પડ્યું તો તેમાંથી તે પણ તમો મેળવી શકો. ખુરશીઓના નમુના કરતાં સૂક્ષ્મમાં જોકરાએને “કાપી” વગેરે લખવા માટે કેવી તરેહની ટેબલો અને બાંધો લેઈએ તેનો સારો સંગ્રહ નહરે પડે છે. ટેબલો અને બાંધોમાં પણ સારી તરેહની ગોઠવણ કીધેલી હોય છે. કેટલીક ટેબલ અને તે ચાંચેની મેહકની રચના ઘણીજ પસંદ કરવા લેગ છે. મેહક નીચે એવી ગોઠવણ કીધેલી હોય છે કે તમો તેમાં તમારી ચોપડી પણ રાખી શકો. જ્યો ચોપડીઓ બહાર

પડી રહી અરામ થાય નહિ. ટેબલમાં ખડીઆ કમમ અને રસર રાખવાની ગોઠવણ સંપૂર્ણ છે. ખડીઆએ તાંકણ એવી સારી રીતે કરેલાં હોય છે કે, જેથી હવા અને ધૂળથી શાદી બચડતી નથી. કેટલીક ટેબલો એવી છે કે, તેને તમે જેટલી ઢાંચાવવાની કરવા માગો તેટલી થઈ શકે છે. મકુલમાં જોકરાઓ માટે વપરાતી ટેબલો ઉપરાંત (નાના જોકરાં એકલાં બેસીને લેખી વાંચી શકે તેવી) માર્તરોના વાપર માટેની ટેબલો પણ છે. આ ટેબલોની આજુબાજુ ચોપડીઓ મુકવા માટે ખાસ કાલકાંઓ કીધેલાં છે જેથી ખૂદ ટેબલ ઉપર તરત આપણને કામ લાગે તે ઉપરાંત બીજી ચોપડી મેલવાની જરૂર રહેતી નથી. વળી બીજી ટેબલમાં એવી ગોઠવણ છે કે, જેટલે છેટે ચોપડી તમે રાખવા માગો તેટલે છેટે તે રહી શકે છે. વળી ચોપડીમાં મૂકવા માટે નાની મુંદર કપાટો પણ છે. ચોપડીઓ મૂકવાને સારી રમનાયાળા ગોળ ફરતા ધોડાઓ છે જેની ગોઠવણ એવી છે કે, જે બાજુ ઉપર મેલેલી ચોપડીની તમાને જરૂર પડે તે તમે બેઠાં બેઠાં જ ધોડાને ફક્ત એક આગળથી પણ ફેરવી લઈ શકો. એક નાની કપાટમાં ખનીજ વત-સ્પતિ અને પ્રાણી સંબંધી રસર સંલિનો મગ્ગ દેખાડવામાં આવેલો છે. ટેબલો અને ખુરશીઓ પછી આપણું ધ્યાન તહેવારે જાતના નકસા ઉપર દોડે છે. આ નકસાઓ કાંઈ સુલભ સાધારણ રીતે વપરાતા મંડોના અને દેશોના નથી પણ જુદીજ તહેવારો. તે નકસાથી ભૂગોળ વિદ્યાના દરેક ભાગ, જેમકે મહાસાગર, નદી, સમુદ્ર, ખેટ, દ્વિપકલપ એવી સારી રીતે બાજકોને સમજ પડે છે. ચોપડીમાં પચાસવારે વાંચવાથી સમજ નહિ પડે પણ આ નકસા એક કે બેવાર બાજકને દેખાડ્યા હોય તો તેથી જરૂર તેના ખ્યાલમાં (પૃથ્વીના ભૂગોળવિદ્યાના) દરેક ભાગની સમજણ ઉતરી શકે. આ નકસા નીચે તે શાનો છે તેનું સર્વ બાયામાં વર્ણન પણ આવેલું હોય છે. ભૂગોળ વિદ્યાના નકસા ઉપરાંત આખી દુનિયામાં વચતી જૂદી જૂદી જાતનાં મા-ખુઓ, તેમના દેખાડ, હાંચાઈ, અને પહેરવેશ સાચના નકસા છે. કેટલાક નકસા તે ઉપર નામ છાપ્યા વગરના સાદાજ છે. કે જેથી વિદ્યાર્થીઓજ જૂદી જૂદી જગ્યાથી કેટલો વાંકે છે તેની સારી રીતે પરીક્ષા થઈ શકે. હિન્દુસ્તાનનો એક નકસો એવો છે કે, તે ઉપર પહાડી ભાગો નકસાની બીજી સપાટી કરતા બહાર નીકળી આવેલા આનેહ્ય દેખાડ્યા છે. એક નકસામાં

આપણી પૃથ્વીનો પોપડો દેખાડેલો છે અને તેને જેમ જેમ ખોદતાં જાય છે તેમ તેમ તેમાંથી શું ધાતુઓ નીકળે છે તે સારી રીતે તેમાં દેખાડેલું છે. ખીજા એક નકસામાં આખી દુનીયાના જૂદા જૂદા કટિબંધમાં નીપજતાં પ્રાણી તથા પક્ષીઓ દેખાડેલાં છે.

નકશા ઉપરાંત પૃથ્વીના ગોળાઓ પણ જણાય છે. જે ઘણા જૂના છે, પણ તેમાં જાણવા જેગ એ છે કે, તેમાંનો એક ગોળો આપણુ દેશી તર્ફની બનાવટનો છે. આ ગોળો વિદ્યાવતી ગોળાઓના આગેહુબ નકલ છે. અને દેશીકારીગરી તરીકે વખાણને લાયક છે. તેના બનાવનાર મી, ગણેશ દાદા ગદરે છે. નકશાઓમાં પણ દેશી કારીગરીના મરાઠી નકશા છે. જે કારીગરીમાં વેલાતી કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતાં નથી તે છતાં કીમતમાં ઘણા સસ્તા છે. તેનો બનાવનાર મી. જનાર્દન વામુદેવ ગોડખેલે છે.

આ સંગ્રહસ્થાનમાં સઉથી અગત્યનો ભાગ “રીડિંગશીટ” અથવા ખા-
જકોને જે ઓળ શીખવવાની હોય તેનું ચિત્ર અને તે સાથે તેની સમજ આ-
પનારે નાનાં ટાંગવાના પાટીયાં છે. આવાં પાટીયાંથી ગમે એવી છુદ્ડિનું
ખાજક ગ્રહડપથી આપણે તેને જે ઓળ શીખવવા માર્ગપિ તે શીખી શકે,
અન્નબત આ પાટીયાં ઉપરનું લખાણ બધું અંગ્રેજીમાં છે એટલે આપ-
ણા દેશી ખાજકોને તે શરૂઆતથી કામ લાભી શકે એમ નથી. પણ એવીજ
જાતનાં પાટીયાં દેશી ભાષામાં તૈયાર કરાવ્યાં હોય તો તે ઘણાંજ ઉપયોગી
થઈ પડે. આવાં પાટીયાં પ્રાણી, વનસ્પતિ, યાંત્રિક, ભૂગણ વગેરે દરેક વિ-
દ્યાને લગતાં છે. કેટલાંક પાટીયાં ઉપર તો તરેહવાર જાતનાં લાકડાં સફા-
ઈદાર કકડામાં તેમજ કોલસો, ગંધક વગેરે ખનીજ પદાર્થો આગેહુબ સાથે
રાખી દેખાડેલાં છે. કેટલાંક પાટીયાં ઉપર એવી સંપૂર્ણ રીતે ઓળનાં
વર્ણન આપેલાં હોય છે કે, તેમાં તે ઓળ શરૂઆતમાં કેમ ઉત્પન્ન થાય છે
અને પાછલથી તેનું શું શું બને છે તે બધું તેની બનાવટના નમુના સાથે
દેખાડેલું છે. જેમકે તરેહવાર જાતના ધંધા જેવા કે મુયાર, લહાર, કડીઆ
તેના પણ નમુનાઓ આપેલા છે. દાખલા તરીકે ઘર્જના ડુંડાં સાથેની એક
ડાંખળી છે. તેની પાસે એક બિસ્કેટ તથા કાગળ સેવ વગેરે જે ઓળે ઘ-
ર્જની બને છે તે કાગળપર મૂકેલી છે. એજ પ્રમાણે જનાવરના શરરમાંથી

નીપજતી અને તેની તથા તેના મરણ પછી તેના શરીરના બાગોની જે જે ચીજો અને છે તે સર્વ પાણીના મથાળા ઉપર આપેલી છે.

એ ઉપરાંત ઇનામ આપવાને લગતી ઓપડીઓનો પણ મારો સંગ્રહ આ સંગ્રહસ્થાનમાં છે. આ ઓપડીઓ દરેક વિદ્વાને લગતી અને મુંઝવેલાં ધણીની છે. કે જે જે બાળકોને આપી હોય તો અંદરથી ઉઘાડી તેમનું મન વાંચવા ઉપર થવા વગર રહે નહિ. ઇનામની ઓપડીઓ ઉપરાંત ઇનામ આપવાના ચારો આવે છે તે પણ સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકેલાં છે. વળી જોકરાઓને હાંથીવારી માટે જે સાર્ટફિકેટો અપાય છે તેના નમુના છે જે એવા સારા અને જલડા કાગળ ઉપર હોય છે કે તેને આરમ્મમાં જડી આરડામાં ખુદ્દા રાખી શકાય.

ઉપર જણાવેલી ચીજો ઉપરાંત નિશાળને લાયકની બીજી પરમૂરણ તોહવાર જણસો છે. શૂક્રમાં હિસાબ વગેરે સમજાવવા માટે મોટાં પાટીયાં આવે છે તેના પણ કેટલાક નમુના છે. આ પાટીયાં તોહવાર બનાવટનાં છે અને તે ઉપર લખવાનો ચાક એવી બનાવટનો છે કે, જેથી આપણા હાથ ખરેડાતા નથી, વળી તોહવાર જલતની શ્લેટો છે જેમાં કેટલીક વાળવાની છે. અને તે ઉપર લખેલું બુઘી નાખવા માટે આંબડાના કકડાઓ બનાવેલા છે જે પાણી વગર પોતાનું કામ કરી શકે છે. શૂક્રમાં જોકરાઓ હાજરી તથા અભ્યાસની નોંધ રાખવા વગેરેની રીતની ઓપડીઓ પણ સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકેલી છે, જે મારતરોને જોવા જોગ છે. જોકરાઓને અંગકળિત અને અપૂર્ણોક ધીખવવા માટે લખોટા વગેરેના સાધનોની રચના પણ ઘણી સારી છે.

ટુંકામાં આ સંગ્રહસ્થાનમાં બાળકોને શીખવામાં સહિતાર્થ મળે, અને તેથી અભ્યાસ પાઠ્ય તેમનાં બાવ વધે અને કુટારો નહિ આવે એવી ધણીજ ચીજો છે. બાળકો ઉપરાંત શિક્ષકોને પણ આ સંગ્રહસ્થાનમાંથી ઘણું મળવા જોગ છે.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

સિકંદરનામુ એટલે, મહાન્ સિકંદરવાદશાહનુ ચરિત્ર.

બાઈ. સુનીલાત્ર આપુછ મોદીએ આ આપડી તૈયાર કરી 'ગુજરાતી બાબાના ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં અગત્યનો વધારો કર્યો છે. હજી આપણી બાબામાં ઇતિહાસના પુસ્તકો થોડાં—નહિજ જેવાં છે, અને તેમાં પણ મોટા માણસને વાંચવાનું મન થાય એવાં તો બાગ્યેજ એક બે હશે. આપણામાં ખાનગી વાંચનારા તો મૂળેજ થોડા, અને તે થોડામાં પણ ઇતિહાસનો શોખી તો ઉપજા કારણથી એકે માત્રમ પડતો નથી. તેઓ 'નાટક' વાર્તા કે કવિતા વાંચીજ પોતાનો કાળ કાઢે છે. અમે કવિતાદિક વિષયોની બારે હિં માપત કરનારા છંદ્યે તોપણ એતો કબુલજ કરવું જોઈએ કે તેથી કાંઈ જુદિનું પરિપક્વપણું હાંસજ થતું નથી. જુદિની પરિપક્વતા તો ઇતિહાસ, ભૂગોળ, પદાર્થવિજ્ઞાન, ન્યાય, અધ્યાત્મ, વગેરે સઘન વિષયોના અભ્યાસથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. બધેકે આપણા લોકમાં મુધારાનો જે ઢાલોજ હમઠમાટ હલ ઘણીવાર દીડામાં આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે કવિતાદિક વિષયોથી તરણ વર્ગના મન ઉતસહી થઈ રહ્યાં હોય છે, પણ સઘન વિષયોના અભ્યાસની આખીને હાથે તેઓની જુદિ પરિપક્વ થએલી હોતી નથી અને તેથીજ તેઓ પવનની લહેરપર દોડ્યા જઈ થોડીવારમાં પાછા ધબ હેઠે પડે છે. ઇતિહાસના સારા અભ્યાસવિના રાજ્યપ્રકરણી જુદિ કે જેની હાલ આપણને ખાસ જરૂર છે, તે તો કેળવાતી નથીજ. આવાં અનેક કારણોને હાથે અમે ઇતિહાસનાં મોટાં, રસિક, ને સુચોધકારી પુસ્તકો આપણી બાબામાં જોવાને સદા સર્વથા આગરજ રહીએ છીએ.

અમે જાણીએ છઈએ કે હાલને હાલજ ગિર્મન, હેલામ, કે એકલી જેવા સમર્થ 'ઇતિહાસો' કાંઈ આપણી બાબામાં લખાઈ જવાના નથી, અને લખાય તો તેનાં પોશીદાં પણ હાલ આપણાં દેશમાં મળે એમ નથી. અરે ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો શોક હજી દેશમાં ઉત્પન્ન થવાનો છે. એ ઉત્પન્ન કરવાને ખાટે પ્રથમ જરૂરનું એ છે કે મહાન નરોનાં જન્મચરિત્ર લખાવાં જોઈએ, કેમકે તે ખૂદ ઇતિહાસ જેટલાં ગંભીર હોતાં નથી, અને જો મારી રીતે લખાએલાં હોય, તો વાંચનારને વાર્તાના પુસ્તક જેવીજ મઝા

પણ આપે છે. આપણી ભાષામાં અસાર સુધી ઐતિહાસિક જન્મચરિત્રો
 હવાયા છે તે બધામાં બાર્ડ સુનીનાનનુ આ સિકંદરનામું સર્વોપરી છે,
 અને તે કાળથીજ એની પદ્ધતિ આપતા અત્રિ આટલું વિવેચન કર્યું છે.
 એની ભાષા શુદ્ધ સગળ, ને આના વિષયમાં જોઈએ તેવી છે. સિકંદરના
 દશાદ જે બત્રીશ વર્ષનાજ ઉમરમાં તે સોબંદ પૃથ્વીપર એવો ડંકા કરીને
 આવ્યો ગયો કે “નભતો ન બનિવ્યતિ,” અને જેનું નામ છેક આપણા દેશ
 પર્યંત પણ સુનાવ્યવાચક યદ્યં પડ્યું છે, તે સિકંદરનાદશાદનું જન્મ
 ચરિત્ર જાતેજ મહારસિક હોય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, અને તે પ્રમાણે
 ચોતરવામાં પણ આ લખનારે સારી હોસ બતાવી છે. વચમાં વચમાં
 નીતિબોધ પણ સારો કર્યો છે, અને તે એવી રીતે કે કથારસમાં બગાણ
 પડે નહિ. તેથી આ પુસ્તક જો કે કેવળ નિરંજન નથી, તોપણ તે વાચવાની
 અમર સંવેદને અસુખ બનામણ કરીએ છીએ, અને અમને ખાતરી છે કે
 આ સિકંદરનામું જે વાચ્યે તેને ઉપયોગી જ્ઞાન તથા સુખોપદના સાથે સારી
 મત્રા પડ્યા વિના રહેવાની નથી. એ સોપડીના પૃષ્ઠ મોટા કદના આપેછે
 ૧૩૮ છે, અને તેમાં નકસા જે ઇતિહાસની આરસી છે તે પણ અંચકારે
 ને મૂઝા છે. એની કિંમત માત્ર ૧૧ રૂપિયોજ રાખી છે.

કાબ્યકોશુબ પ્રથમ ભાગ — આ પુસ્તકની એક પ્રત અને છપાવી
 પ્રસિદ્ધ કરનાર લોમડીવાળા પ્રયોજન કદાનજ ગાંધીની તરફથી મળી તે
 મનેહ પૂર્વક મીકારીએ છઈએ આપણામાં અંચપ્રકાશક, એટલે, પુસ્તકો
 અંચકારની પાસેથી લઈને છપાવનારનો ધંધો દાખલ થવાની ઘણી જરૂર
 છે, અને તેમાં બાર્ડ પ્રયોજનમાં આ પહેલ કાઢી તે જોઈ અત્રિ રાજી થયા
 છઈએ, અત્રિ છઈએ છઈએ એને એ ધંધામાં કૃતેહ મજો પ્રથમ પ્રયોગ
 દાખલ જે પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તે લોકપ્રિય યદ્યં પડીએ અંચ પ્રકાશકને
 સામે લાભ કરી આપનાનો મજન ધરાવે છે. કાબ્યકોશુબ એ કવિ દલપત-
 ગમ ગ્રંથાભારના એક અનુભવી શિષ્ય જુનાખીરામ ચક્રબાઈની કૃતિ છે,
 અને એમાં આનુરૂપ ગૈત્રી બહુધા દલપતગમના જેવી જોવામાં આવે છે.
 એ ગૈત્રી તથા આ અનુરૂપ અથનુ વિવેચન અવકાશ ઉપર રાખી હાલ એ
 દુનુજ કહીએ ડીએ કે કવિ દલપતગમ મર્દિફિટ આપે છે તેમ એમના
 પ્રયોગમાં બાર્ડ જુનાખીરામ ને નમજેજ જણા છે, અને જે લોક એ

કવીધરની વાણીથી રાજી રાજી થઈ જાય છે, તેને એટલો નહિ તોપણ લગ-
બગ એટલોજ આ-કાબકોસ્તુબ વાંચ્યાંથી આનંદ થશે એમ અમને લાગે
છે. એનાં બારપેજી પૃષ્ઠ આશરે ૨૦૦, ને કિંમત રૂપિયો માત્ર એક છે.

સંસ્કૃત પાઠાવલિ એ નામનું માસિક ચોપાનીજી ગયા જનવારી 'મા-
સ'થી મુંબાઈનાં નિર્ણયસાગર પ્રેસના મંત્રેજી પ્રસિદ્ધ કરવા માંડ્યું છે તેનો
પહેલો અંક અમને પહેાંચ્યો છે. એ અંક જેતાં તો એનો ઉદ્દેશ મુત્ય તથા
ઉત્તેજન યોગ્ય લેણાય છે. યુરોપ જ્યાંની પાઠશાળાઓમાં શ્રીકલાદિનં શી-
ખવાય છે, ત્યાં તે બાધાના વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ સરળ કરવાને અર્થે
કેવા કેવા સાધનો વિદ્યાનો તફાવી યોજવામાં આવેલાં છે અને દરેક
આવતાં લેખે, એનો જવાબે વિચાર કરીએ છછએ ત્યારે આપણને આ-
શ્ચર્ય લાગે છે કે એવા એકપણ સાધનવિના આપણા દેશમાં કોઈપણ સારો
સંસ્કૃતી થી રીતે યુદ્ધ શકે છે. બંડારકરની બે ચોપડીઓ થઈ તે પહેલાં
સંસ્કૃત બજારને અપ લાગે એવું એક પણ સાધન આપણા દેશમાં ન-
હોતું. સંસ્કૃત બાધામાં એવાતો મુગ્ધભાષક ગ્રંથો અનેક છે ખરા, પણ
સંસ્કૃત હાલ આપણી જન્ય બાધા ન હોવાથી તે સમજા નકામા થઈ પડ્યાં
છે. મૂતક બાધાને માટે જરૂરનું એ છે કે તે બાધાના બાકરણાદિ પુ-
સ્તકો વિદ્યાર્થીના જ બાધામાં હોવા જોઈએ. આ કામ આપણા શાસ્ત્રીઓનું
છે, પણ તેઓ તે આંખ મીંચી જ ચાલે પોતે ચાલ્યા તે ચાલે જ પોતાના
શિષ્યોને ચલાવ્યા જાય છે, અને હાલને સમયે અભ્યાસના વંધારે ઉપયોગી
વિષયો બિન આંવી પડવાથી તેમને વસંતે 'ચાલે ચડવાનું' નવા જમાનો
ના પાડે છે, ત્યારે એ શાસ્ત્રીઓ બિચારાં કળિંગુગને નામે પિટાળ પાડે છે,
પણ વિચારતા નથી કે પ્રાકૃતદ્વારાં સંસ્કૃત શીખવવાનું જ રાખ્યું હોય તો
એક વખતમાં ધણું કાર્ય થાય. આમ ને યવાથી સંસ્કૃત અભ્યાસ બિલ-
કુલ પડી બાગવાની તૈયારીમાં હતો.

પરંતુ હોઈસ્કૂલોમાં સંસ્કૃત હાજલ થયું, અને તેની સાથે જ આ
આમી નવા જમાનની નજરે પડી તે દૂર કરવા બંડારકરજીનાં બે પુસ્તકો
રચાયાં. પણ હજી એવાં ધણાં સાધનોની જરૂર છે, આ સંસ્કૃત પાઠાવલિ
એ એક એવી જાતનો પ્રયત્ન છે. દરેક અંકમાં ચાર ભાગ પાડવા ધાર્યા છે.
પહેલા ભાગમાં ઇંગ્રેજી ચોથા પાંચમા ચોરણવાળાથી થઈ શકે એવાં સં-

સ્કૃત વાંચ્યો તજ્ઞુમાને માટે આપવામાં આવે છે. ભંડારકરની ઓપડીઓમાં આવી ગયા હોય એવાજ શબ્દો બહુધા એમાં વાપરે છે, અને કદાપિ કોઈ નવો બોલ આવે છે, તો તેની નીચે તેનો અર્થ લખી બતાવે છે. ખીન્ને ભાગ ૧૬૧ તથા ૭૫૫ પોરણવાળાને સાર છે. એમાં સંસ્કૃત બાપાના ૩૯ શબ્દો તથા શબ્દાવળીની ૬૧૫ ઇંગ્રેજી સમજાવતીની સાથે આપવામાં આવે છે. ત્રીજો ભાગ માત્રિકાપુલકનમાં જનારને માટે છે. એમાં પ્રસિદ્ધ કાવ્ય નાટક કથાઓનો સાર, ઇંગ્રેજીમાં લેખની વાંચીઓ છે, તેની ટીપ્પણ સરળ સંસ્કૃતમાં કહી બતાવે છે. ઓથા ભાગમાં સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંના ચૂંટી કોટલા ઉત્તારા પુષ્કળ રિપ્પણની સાથે આવે છે.

- એ ત્રેતાં આ ઓપાનિયું ઓથા પોરણધી માંડીને છેક કાલજમાં બહુનારા શીખાઉને ઉપયોગી થઈ કરવા ધાર્યું છે. એ ટપમાં ઘણાક સુધારો થઈ શકે એવું છે, પણ ખેલ્યા પ્રજા દાખલ ને યથુછે તે સારજ થયું છે. શાકૃત દ્વારજ સમજાવતી આપવાનું હોય, તો વધારે સારું, અર, પણ દેશ ભાષા ત્રેતાં એમ ભાગે છે કે હાલતો તે ઇંગ્રેજીની માર્ફતે આપવા ધારી છે, તેજ ઠીક છે. એનું કદ સોળપેજ એક રૂમીનું તથા કિંમત ટપાલ અર્થ સાથે વર્ષની રૂ ૧-૨-૦ છે.

હુબરરત્નાકર.—આ પુસ્તક એવુંજ અથવા એથી પણ વધારે ઉપયોગી છે.—એનો ને ઉપયોગ કરનાર હોય તેને. નામ પ્રમાણે એ હુબરનો રત્નાકરજ છે. એમાં નાના પ્રકારની દરરોજ આપણા ઉપયોગીમાં આવતી સોંકડો ઓજ બનાવવાની રીતો સોનગર રિતે-સરીના રાકતર આપણા ગો-વિદરાત કાળેએ વિસ્તારથી સંગ્રહ કરી છે. એ બધી ઓજોનાં નામ ગણવતાં પાર આવે તેમ નથી, પણ અમે એટલુંજ કહીએ છીએ કે એમાંના એક ચીજજ બનાવતાં શીખીને કોઈ માણસ બરાબર બહાર મડે, તો તે દેશમાં એક મોટો ધંધો ઉભા કરી શકે. દેશીકારીગરીના સંબંધમાં અમે તો અસલથી એમજ કહેતા આવીએ છીએ કે પ્રથમ આવા અને એથી પણ વધારે વિસ્તીર્ણ પુસ્તકો દેશમાં પ્રગટ થવાં જોઈએ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે દેશી કારીગરીના રાજ બાણનારો દરેક ગૃહસ્થ આ પુસ્તકની અકેડી નકલ ખરીદ કરી તેને ઘટણું ઉત્તેજન આપશે, અને તેમાંના કોઈ કોઈ એના પ્રયોગો કરી જોઈ પોનાથી ને બની શકે તે કારીગરી દેશમાં નવી દાખલ

કરવાને પણ પ્રયત્ન કરશે. દેશીકારીગરની ઉત્તેજન આપે એમજ હમેશાં બાપણ કંપા કરવું તેના કરતાં આવી રીત પેલેજ મહેનત લઈ કાંઈ કામને આણતું કરવું એ દેશીકારીગરની વધારે ઉત્તેજન હાથક છે. આ ચોપડી બા-
રપેજી ૨૨૬ પૃષ્ઠની ને પાકાં પૂંકાની સુંદર રીતે છપાએલી છે, અને એની કિંમત રૂ. ૧—૧૪—૦ રાખેલી તે પણ આ પુસ્તકનું ૬૬ તથા અગત્ય નોતાં કાંઈ વધારે નથી.

અમદાવાદ પ્રાર્થનાસમાજનો ખારમો વાર્ષિક વૃત્તાંત. સને ૧૮૮૩.
એના એક નકલ આવી તે માન સાથે સ્વીકારીએ છીએ. એ રીપોર્ટ નોતાં માલમ પડે છે કે હાંત એ સમાજમાં ૬૨ અડવાડીએ ધર્મબેધ કરવાનું કામ અમુક ગૃહસ્થોએ પોતાનાજ હાથમાં રાખ્યું છે. એક રીતે એક ઠીક કહ્યું છે કે મેકે ને હજી બાધ લેવાનેજ યોગ્ય, તે પણ બધા બાધ આપવા ઉભા થાય એ કાંઈ સાફ દેખાય નહિ. ખતક ઉપરથી જણાવે છે કે એ સમાજના મેંબરો વેરસ આખર ૧૧૪ તથા લવાજમની ઉપજ રૂ. ૩૨૮ હતી, એવાજ સમાજે ખેડ, વડોદરા, પેટલાદ, બહમં, સુરત, ધૃવકા, વીરમગામ, તથા અડાજ ગામમાં છે.

સ્ત્રીનીતિઓંક.—બનાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર ગણેતા રામચંદ વિ. રંવજી. એમાં પચ્ચાશક ગરબીએ છે. બાપા તથા પદારચના ઠીક વિચાર સામાન્ય. પૃષ્ઠ સોળપેજી ૫૦ ને કિંમત આના ચાર.

શ્રીમાળી સાર્થક સચના. અંક-૨ લો.—એમાં શ્રીમાળી ખાલણોને તેના સાતિમાઈ કોઈ દેવચંકર નરોત્તમ ત્રવાડીએ વિદ્યા બણવાનો બાધ તથા તે અર્થે એક ફંડ લેવું કરવાની બજામણ કરી છે. આ પતાકડાના પૃષ્ઠ સોળપેજી આઠ અને કિંમત લખી નથી. એના એક નકલ ઘોળકાના ત્રવાડી પીતાંબર જેઠા તરફથી અમને મળી છે. સ્વસ્તાતિને સુધારવાના હેતુથી હાલ બાપણ લખાણ કરવાની રીત પ્રસાર પામવા લાગી છે, તેને અમે કેટલીક રીતે પસંદ કરીએ છીએ. પણ એ હેતુ પાર પડવાને માટે જરૂરનું એ છે કે એવી સભાઓમાં નાતના મોટેરા હોંસથી બાગલે એમ કરવું નોંધએ.

તુરંગમાળા અંક ૧ લો. સં. ૫. પ્રકટ કરનાર અમદાવાદ સ્વદેશ દિ-
તેચ્છુ સમા. જેમ નામના તુરંગ ચબ્દમાં તેમજ કોઈ કોઈ બીજાં રચણે પણ

પંડિત શામજી કુણ્ણવર્માની સાથે તેની સ્ત્રી વિલાત ગઈ છે, એ બાઈ મું-
બાઈના દલાલ મિ. જર્મીલદાસ લક્ષુબાઈની દીકરી થાય છે.

હુનર શીખવાને વિદ્યાત ગમ્મેલા જીવાનો—મિ. પીટીટના જમાઈ
મિ. ખીરોજીના ખમતજી તથા આખર્ની કાઠડરીવાળા મિ. સોરાબજી શાપુ-
રજીના દીકરા વિલાતમાં સાંચા કામ શીખવાને સાર ગયા છે.

ગુજરાતમાં નવી રેલવે લાઈન—બરચથી જંબુસર સુધી એક "નાની
રેલવે બાંધવાની" યોજના 'હોડી દવામાં' આવી છે. 'સખબ' કે તે લાઈન
ફોર્મલકોરક નીવડશે એવી દિંદી સરકારને ખાત્રી મળી નથી, પણ સુર-
તથી બારો સુધી એક લાઈન બાંધવાનો વિચાર નકી થયો છે, જેની સરવાઈ
પણ સંપૂર્ણ થઈ ચૂકી છે. વળી ગોધરા તથા રતલામની લાઈન માટે
સરેવઈનું કામ ભરી છે, એવું મુંબાઈ સરકાર પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવે છે.

એક બાજુ દેશીની કાઉનરીલમાં નીમણુક—નામદાર લારડ રી-
પનના ઉદાર રાજનીતિએ રાવસાહેબ વિશ્વનાથ તારાવણા મેંડળીકની ના-
મણીક કર્યા પછી તેમની મુંબાઈના નામદાર ગવર્નરની કાઉનરીલમાં
ખાલી પડેલી જગા પર મુંબાઈના વતની મી. કાચીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગની
નામણીક થઈ છે. આ બંને ગૃહસ્થોને માટે 'હોડુ કોમનેજ નદિ પણ આખી
દેશી કોમને મુખારક બાદી થટે છે.

પંડિત ભગવાનલાલ દંડેજી દાસ્તર.—ગ્રેટબ્રીટનની એશિયાટિક સોસાઈ-
ટીની એક છેલ્લી સંભામાં આ પંડિતને તેના આનરરી મેમ્બર પસંદ કર-
વામાં આવ્યા છે. પૂર્વ તરફની ભાષા અને સંખ્યા વિગેરેની આ પંડિતની
જ્ઞાપ જોતને યુકી લીડનની યુનીવર્સિટીએ મેંડાંકટર આવ કાઠલાલજીની
પદવી આપી છે.

વહસરાવનો એક દેશી પરોણો.—જણાવવાને ખુશી ઉપજે છે કે
પંડિત શ્યામજી કીશનાવરમા ગયા અડવાડીયામાં નામદાર વાહસરાવ લાડ-
રીપનની પરોણાગતનું માન બાગવીને મુંબાઈ પાછા ફર્યા છે. આર્સફડ-
વાળા પ્રોફેસર મોનીયર વિલીયમસની સાથે આ જીવાન પંડિતને પણ લારડ
રીપને પોતાના મેમાન દાખલ કલકત્તાના ગવર્નમેંટ હાઉસમાં છ દાહડામુંધી
ઉતાશે આપ્યો હતો, અમારા આ જીવાન મિત્રને ઇંગ્લાંડમાં નામદાર મી.

ચંકર જહ્મીદાસને ધેર પુત્ર પ્રસબ્યાથી ૩૪) ની મીઠાઈ શેઠ ટાકેરશી નયુ-
બાઈને ધેર પુત્ર પ્રસબ્યાથી ૩૪) પતાસાં વકીલ સુંદરજીએ પોતાના છોકરાને
નિશાંગે ખેસાડી ૩૩) મીઠાઈ વહેંચી આસેખીઆ. ગૂ. જાડેલ વિખ્યારા-
જી વગેરે બારાતોએ મળીને ૩૫) સાકર વહેંચી મુદ્રામુનસીપાત્ર સેકરેશી.
રા. ત્રીકમજી મેઘજીને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૫) ની મીઠાઈ વહેંચી
જાડેલ દાનસંગજીને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી કોરી ૩૫) ની મીઠાઈ વહેંચી
ગોરજી રતનસી નાનમેદના છોકરાને નિશાંગે ખેસાડી ૩૫) તથા ઠા. મો-
રસજી ત્રીકમદામે પોતાના છોકરાને નિશાંગે ખેસાડી ૩૨-૮-૦ ઇનામ વહેંચ્યું
—આહુમગ. અત્રેના ઠાકારશી બારાજી તથા કારબારી વગેરે ૩૦-૧૨-૦
મીઠાઈ વહેંચી—પત્રી. ગાધી ઠાકરશી હરખચંદ ૩૦ જામ વહેંચ્યાં. સા.
ગાંગજી બવાનજીને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૦-૬-૦ પતાસાં વહેંચ્યાં
ગાંધી રામજી હરખચંદ ૩૦૧૧ યાકર શા. ગાંગજી બવાનજીને ધેર પુત્ર
જન્મવાથી શા. ધારશી બવાનજીએ ૩૦૧ મીઠાઈ વહેંચી ગાંધી ઠાકરશી હર-
ખચંદ તથા ડુમરશી લાધાએ ૩૦ મુદ્રાના મહેતા રામજી સાલચંદ ૩૦-૧૧-૦
મીઠાઈ જાડેલ રવાજી જ્ઞેમંગજીએ પોતાના કુંવરને નિશાંગે ખેસાડીને
૩૦૧ મીઠાઈ વહેંચી માંડવીના શા. દેવશી ધરમશીએ ૩૦૧૧ મીઠાઈ વહેંચી
બ્રાહ્મનાડ પ્રાંતના શેઠ ઉમરશી વીરપાલે ૩૦૧ મીઠાઈ વહેંચી માનીદર કલ્યા-
ણજી નરસીએ ૩૦૧ યાકર શા. માણજી ગોપાળજીએ ૩૦૧ યાકર વહેંચી
શા. મામશી પુત્તએ ૩૦૧ સાકર વેંચી—દેમલપર. શા. પદમશી યેલાએ
પોતાના બત્રીજીને નિશાંગે ખેસાડી ૩૦ મીઠાઈ વહેંચી મહેતાજી પુરુષોત્તમે
પોતાના બત્રીજીને નિશાંગે ખેસાડીને ૩૧) મીઠાઈ. તથા મહેતાજીને ૩૨)
પાધડી. શેઠ. ચાંપશી બારાએ પોતાના દીકરાને લગ્ન સંબંધથી મહેતાજીને
પાધડી આપી. જાની મુળચંકર હરદેવે ૩૧-૬-૦. મીઠાઈ. કોઠારી વીસજી
રામદાસે ખજાં બરવા આબ્યા ત્યારે ઉધરાણું કરી ૩૧૧ ઇનામ વહેંચ્યું.
શા. પદમશી યેલાએ પોતાના બત્રીજીને નિશાંગે ખેસાડી ૩૦-૫-૦ દ્રાક્ષ
વહેંચી. ઠા. હરીરામ તથાએ ૩૨) મીઠાઈ. સુધાર મેઘજી બાણજી ૩૦૧
તથા હરી જતાએ ૩૦૧ તથા મેતા વાલજી પ્રેમજી ૩૦૧ આરેક.

જાહેર ખબર.

હમણાંજ છપાઈને ખ્હાર પડ્યું છે.

કાદખ્ખરો,

તુ

ગુજરાતી બાષાન્તર.

પૂર્વેથી યથેલા ખ્હારના ગ્રાહકો પાસેથી દર નકલના ટપાલ ખર્ચ સુધાં

રૂ. ૨—૫—૦ લેખે નાણાં, નીચે સહી કરનારને પહેલેથી સત્તર એ ગ્રંથ તેમને મોકલવામાં આવશે. હવેથી યંનાર ગ્રાહકને ટપાલ ખર્ચ સુધાં દર નકલના રૂ. ૨—૧૩—૦ પડશે. “પોસ્ટલ સ્ટામ્પ્સ” મોકલનારાઓએ દર રૂપેયે અર્ધા આનાના સ્ટામ્પ્સ વધારે મોકલવા, આ ગ્રંથ નીચેને ઢેકાણેથી રોકડી કીમતે મળશે:—

મુંબઈ:—રા. સા. મણિલાલ નયુબાઈ ખી. એ. ડે. નં. ૧૧૨ કાંદવાડીની મલીમાં.

ભાવનગર:—રા. રા. પ્રભાસંકર જટાસંકર, બાદવાણીની શેરીમાં.

રાજકોટ:—રા. હરિલાલ વલ્લભરામ ડે. ગુજરાત શાળાપત્રની આફીસમાંથી. (ખાનગી.)

અમદાવાદ તથા નડિયાદ:—બાષાન્તર કર્તા પાસેથી.

શ્રી. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા.

ડે. અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.

જાહેરખબર.

મુંબઈ ઈલાકાના કેળવણી આતાના મુખ્ય અધિકારી સહિબે ધનામ
અને લાખણેરીને સાર મંજૂર કરેલું સિદ્ધરનામુ.
અટલે.

મહાનુ ચિકિત્સક બાદશાહનું ચરિત્ર.

• નીતિ અને સાર સંબંધી અનેક ઉદાહરણોથી બરપૂર મૂરોપ અને
એશિઆમા છતેયા મુલકનો બે નકશા સહિત.

રચનાર.

મુનીલાલ બાપુજી મોરી.

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

એ પુસ્તક નીચે જણાવેલ ટેકાણેથી મળશે.

માઈ—મોટા જાગીરજી બેજનજી કરાણીની ફકાનેથી.

„ વેળીતયાગ એરમથા બેજનજી કરાણી. „

„ કાળબાદેથીના રસ્તા ઉપર દામોદર ઈશ્વરદાસ છુકસેવરની „

મુત—બાગાતલાવ. ત્રીશિવતદાસ એપાળદાસ છુકમેનરની. „

„ નાણાવટ—મંચેરજી પેંમવાળાની ફકાનેથી. •

અમદાવાદ.—મૂળરાત વરનાકુબર સોસાઈટીની ઓફીસમાંથી.

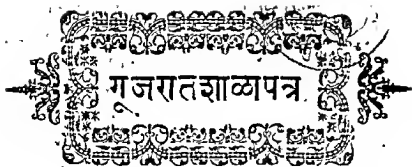
ગાજકોટ.—મી. હરિલાલ વલ્લભરામ મૂળરાત શાળાપત્રના મનિજર પાસેથી
ખાનગી.

મુરત ખપાટીઆ ચકલોતા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૮૪.

મુનીલાલ બાપુજી મોરી.

નિર્ણય સિંધ્વર્થ પ્રકાશ. (સ્વદેશવત્સલ્ય જોવડું)

એ નામનું માસિક ચોપાનિયુ દર દિંદ મહિને આવતા જૈવ માસથી
અમારા તરફથી નીકળવાનું છે. તેમા આચાર, બવહાર, વૃત, પર્વ અને
સન્યાસાદી અનેક નિર્ણય કરેલા છે. તેનું બાપાંતર થઈ માસિક ચોપાનિઆ
તરીકે અમારા તરફથી પ્રગટ થયે તેનું વાર્ષિક લનાજમ ગામ તથા પરગામ
વાળા પાસેથી રૂ. ૨) અગાવથીજ લેવામા આવશે માટે નોઓ સહિબને ત્રા
હક થવાની ઈચ્છા હોય, તેઓએ લખી જણાવવું-ફૂંડવા કડિઆવાડ
તા. ૧-૧-૮૪. સહી. બરાનીદામ વિ. કરશનદામ મહેતા.

પુસ્તક ૨૩ મું.

૩.

સત ૧૮૮૪.

અંક ૫ મો.

इंग्रेजलोकनो संक्षिप्त इतिहास.

પ્રકરણ ૧૫મું. સૈન્યસંતાક રાજ્ય. ઇ. સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ મુધી.

જગતનો ફિટકાર ચોતરફથી આ રાજદ્યારા લોકપર વરસી રહ્યો હતો. આ અધોર કૃત્યની ખબર સાંભળતાં આપ્પા યુરોપમાંડને ચોતરીજ ચઢી, ન સધળે-ગકાણે ફિટફિટ થઈ રહ્યું. પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યો તો કાયોલિક કરતાં પણ એ કામનો ફિટકાર વધારે બતાવવા લાગ્યા—તેણે બીદીતા હોય કે રખેને આપણે પણ ઇંગ્લાંડ નેવા વિપરીતવિચારી ગણાઈ જઈશું. સધળાં પરદેશી રાજ્યોએ તિરસ્કારથી ઇંગ્લાંડના એતચોએને કાઢી મૂક્યા એ તો આપણે પાછળજ કહી ગયા છઈએ.

જો દૂર યુરોપમાં આંટલો હાકાર થઈ ગયો, તો ખૂદ ઇંગ્રેજોના મન કેવાં ઉચલન થઈ ગયાં હશે તે કહેવાની જરૂર નથી. આપ્પાદેશ આંખ ફાડીને જોઈજ રહ્યો, અને શું પ્રત્યક્ષ પાસે આવ્યો છે. એમ બધાને ભામ્યું. એક એ પ્રજાસત્તાકવાદી નિરંકુશીએ સિવાય બધા લોક મગજબં મગજબં કહીને રાત દહાડો નિસાસાપર નિસાસા નાંખવા લાગ્યા. આ પ્રજાસત્તાકીએ બધાની આંખ દેત કરતાં પણ કુટને બીહામણાં દેખાતા.

આ સર્વબાધી મનોબાવ ને મંડળ રાજ કરવારે ચલાવવાને નામ્યું હતું તેમાં પણ જણાવો. પહેલીજ વેડકે તેમણે એવા સોગંદ લેવાની તો ના કહી કે અમને આ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તથા રાજવધ કબ્જા છે.

ન્યાયાધીશોમાંથી અર્ધાઅર્ધ રાજનામું આપી આપ્યા ગયા. અને આ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને વફાદાર રહીશું એવી ન્યારે કબૂલાત લેવા માંડી, ત્યારે હજારો સરકારી નોકરે તથા પાકીએ એખી ના પડી. લોકવિચાર એટલો વિરુદ્ધ હતો કે લંડન શહેરમાં એક મે મેદીના સુધી પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું જાહેરનામું કાઢવા પાર્લામેન્ટની જરૂર પણ હિમતે ચાલી નહિ.

આવા દુનિયાનો ફિટકારનો વર્ચમાં પેવી ધ્રુવાએથી અવાએથી પાર્લામેન્ટ કેવી રીતે પોતાનું કામ ચલાવી શકે છે તે હવે આપણે જોઈએ.

હુંડી પાર્લામેન્ટ. કર્નલ પ્રાઇડના જુલામ પછી પાર્લામેન્ટમાં આશરે એક જ માણસ રહ્યા હયે, અને તેમાં હાજર તો બાએ પચાસ પણ થતા, એ ખરી પાર્લામેન્ટનું માત્ર હુંડું હતું, અને તેથી લોકો એને તિરસ્કારમાં હુંડી પાર્લામેન્ટ કરીને કહેતા. આ હુંડી દેશનું રાજ્ય ચલાવતું, એવો વિચાર આ સેનાનો મૂળથીજ નહોતો. મૂળથીજ એને રહેવા દીધું, ત્યારે એનાં ચરત કરી હતી કે માત્ર બીજી રાતસરની પાર્લામેન્ટ બોલાવવાનો બંદોબસ્ત કરી તમારે તમારી મેજ તાકીદથી ચાલ્યા જવું.

પણ માણસના હાથમાં અધિકાર એકવાર આવ્યા પછી, તેને તે જોડવો ગમતો નથી. તેથી પોતે વિસર્જન થવાની વાત તેમણે ટોણે ચડાવવા માંડી. આ જોઈ લશ્કરમાંના પેલા સમગ્રે દેશને પાછા અધીરો થઈ બંડ ઉઠાવ્યું. (૨૭ મી માર્ચ ૧૬૪૮). કામચે આ બંડને તાકીદથી બેતાડી દઈ લશ્કરને બરોસા આપ્યો કે પાર્લામેન્ટ વિસર્જન થવાનાજ વિચારમાં છે, કેમકે હજી એને ખબર નહોતી કે એ હુંડું તો રાજ્યસત્તા પોતેજ પચાંખી પડ્યાની તજવીજમાં છે. એવામાં આપણે બંડ ઉઠાવવાથી એને ત્યાં જવું પડ્યું, અને ત્યાંથી પરવાઈ ત્યારે કેટલાક વખત સુધી એ કઠાણમાં રોકાયો.

અરી, વર્ષે આવીને નેવડે, તો એ આઈબરેલી પાર્લામેન્ટ હજી પણ પોતાને વિસર્જન થવાના બિલ ઉપર માહિમાહે નતકરારો કરી વખતજ ગાળ્યા કરે છે. આ વખતે તો એમાંના કેટલાક, એટલે સુધી ચડી ગયા હતા, કે તે સુધ્ધુ બોલતા કે અમે કાઈ વિસર્જન થવાના નથી. કામચે, જાતે જઈ બહુ મધ્યો ત્યારે માત્ર એ મતનાજ વધારાથી એ પાર્લામેન્ટને

વિસર્જન થવાનો ફરાવ પસાર થઈ શક્યો, અને તે પણ બીજાં ત્રણ વર્ષ સુધી એ રહે એવી એક કક્ષમ તેમાં વધારી લાવેલ (અક્ટોબર ૧૯૧૬.) આ ત્રણ વર્ષની મહેતલ આ ફૂટી પાંદોમિટ લશ્કરની સત્તા તોડી નાખવાના હેતુથીજ રાખી હોય એમ જણાય છે. તેમણે હાલોડ સાથે એનું ધારાનું દેડો બહારી લીધે, કે જો એ નિમિત્તે આપણો દરતક નોકસેન ઉભું થાય, તો પછી આ નિરક્ષીસેનાને કાઢી મૂકતાં યોડી દેશવત રહે. લશ્કરે આંધું કરવાનો ફરાવ તો એણે ક્યો પણ ખરો. આ વાત પણ કામ્બેલે કબુલ રાખી, પરંતુ એવી સરતે કે નવી પાર્લામેન્ટ બોલાવવાનું, ચોરણ મુકરર કરી એ ફોતો-વિસર્જન થયુંજ, આ ચોરણ મુકરર કરવામાં આ લોબી પાંદોમિટ એવી કક્ષમ નાખી કે હાલનાં જે અમો સભાસદો છઠ્ઠે તે તો કાયમજ રહ્યા, અને યેની નવાં સભાસદોની ચૂંટણી ખરાબર છે કે નહિ તેનો ફડમો પણ અમારેજ હાથ રહે. લશ્કરના અમલદારો જે લગભગ ત્રણ વર્ષ યથા ચૂપજ બેઠા હતાં, તેમણે આ સમિતિના ચર્ચ આ કક્ષમોની સામા મેજબૂત વાંચી ઉઠાવ્યો, પણ તેમને ન ગણકારી પોતાને ધોરણો ફરાવે પાર્લામેન્ટ પસાર કરી નાખ્યા તૈયાર. યાજ આ સાંબળી કામ્બેલને ગુસ્સો ચડ્યો. એક ટુકડીની સાથે લઈ તે ત્યાં ગયો, અને એવે જઈ થોડા વખત સુધી બેઠાબેઠા બેઠો તમાસો જોયો. આ બિલ પસાર થાય! એવા છેવટનો સવાલ જ્યારે પૂછાયો, ત્યારે એણે મિંદની પેટે ગર્જના કરી બધાને ખૂબ ડાપટી નાખ્યા, અને પછી એ ફૂટી પાંદોમિટને કાઢી મૂકી બારણે તાજું દેવડાંયું. (૨૦ મી એપ્રિલ ૧૯૧૬.)

આ સાંબળી લશ્કર, નોકસેન, તથા ઇંગ્લાંડના મેટાં મોટાં નગર મંડળોએ હરખર એના ઉપર શાખાસી પત્ર મોકલ્યાં. કામ્બેલ લખે છે કે “એમને કાઢી મૂકવાથી એક કુતરું પણ બચ્યું નહિ.” ખરે, આ પાંદોમિટની છેવટ વર્ષલુકથી આખી પ્રજા કંટાળી ગઈ હતી. સરકારીના નોકરીમાં પોતાના સગા, વહાલાંનેજ તેઓ વર્ષાવતા, રાજ્યપક્ષવાળાઓને લંદી પોતાનાં ઘર બરતા, અને ઇનસાફ પણ તેમણે ખુદ બહાર વેચવા માંડ્યો હતો, એવા તેમની ઉપર અનેક આજ ઇતિહાસમાં મૂકાયા છે, અને તે કેટલેક દરજ્જે ખરાજ માન્ય પડે છે. આ પાંદોમિટને હાથમ આવેલી સના

જોડવી ગમતી નહોતી, એમાં તો કાઈ શક્ય નથી. એ કરતા તો આ મદો-
ન્મત સેનાને ધન્ય છે કે પોતાના હાથમા સર્વોપરી સત્તા આપ્યા છતાં આ
ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી ધીરજ રાખી રાખ્યને કાપદસ્તર થાજે પાડવાનોજ પ્ર-
યત્ન કર્યો.

હજી પણ કામ્પેલ કે સેનાનો વિચાર લમ્કરી રાખ્ય અધાયવાનો હોય
એમ જરા પણ જણાતું નથી. આ પાર્લામેન્ટને કાઢી મૂકવી પડી, તો તેણે
તુર્તજ તને ઠેકાણે બાજી બોલાવવાનો વિચાર કર્યો. હાલ પાર્લામેન્ટને બોલાવી
શકે એવી કાપદસ્તર સત્તા ધરાવનાર તો ગ્રેમ્ પણ રહ્યું નહોતું. માટે કામ્પેલ
સેનારિપતિની રૂએ દશમાથી દોઢમાએક માણસને ચૂંટી કાઢી તેમની કામ
ચલાણે પાર્લામેન્ટ બનાવી, અને તેમને મુદત બાધી આપી કહ્યું કે તમે
રીતસરના પાર્લામેન્ટ બોલાવવા બામતનો કાયદો ધડો. આ બેરમાનની પાર્-
લામેન્ટ કહેવાય છે, કેમકે એમાંના એક સભાસદનું નેરમાન એવું હસા
માણું નામ હતું. આ પાર્લામેન્ટ ને ટુંકી પાર્લામેન્ટ પણ છે, કેમકે તે ૪ થી
જુલાઈ ૧૮૫૩ ને રોજ ગળી, ને ૧૩ મી ડીસેમ્બરે એ બંધ પડી.

ટુંકી પાર્લામેન્ટ તો પોતાને જે કામ માટે ભિગી કરી હતી તેને પડતું
મૂકી ખરી પાર્લામેન્ટનાજ બધા કામ ધમધોકારે ચલાવવા મંડી, અને થોડા
વખતમા દોઢી પાર્લામેન્ટ કરતા પણ એણે બારે પોકાર દશમા ઊભા કરી
મૂક્યો, અગર જો બેચક એના દાનત તેના જેવી સ્વાધી કે હુઆઈની હતી
નહ. આ સભાસદો તો ફરજ સમજનારા પેલા ભડતજનો હતા. તેઓ તો
ફરજ જોડનેજ નર્તનારા, અને ફરજની વાત આવે ત્યાંસગા બાપની પણ
થરમ રામે નહિ એવા હતા. આના માણસો ગમે અટલા સુખ, પણ
બરહારમાં તો ઘણી વખતે વિષ્ર કર્વાજ માંવમ પડે છે, અને તેનું કારણ
છે. જુદી તો કપાળ કપાળે જૂદી હોયજ, અને જો જોને જૂદું સમજાયું તે
બધા ફરજના વિચારથી પોતાનો ક્રોજ ખરો કર્યો કરે, તો કાઈ કાળે પણ
તેઓ એકમત થઈ સૌવંજનિક કામો કરી શકે નહિ. ફરજ સમજ પોતા-
ના વિચાર જાહેર કરના એ એક જૂદી વાત છે, અને તે વિચારને આધ
બાની પેઠે બાઝી રહી બીજા બધાથી જૂદા પડી જંગલ ઉઠાવવો એ

* એનો અર્થ ઇંગ્રેજમા ખુદી હડી એવો થાય છે.

જુદી વાત છે. એક બીજાના વિચારને માટે ઐદાર્ય બુદ્ધિથી છૂટ મૂકેજ મંડળીઓ આખી ગૂંડે છે. આયું ઐદાર્ય લો પોતાના વિચારને સ્વતંત્રતાથી વળગી રહેવા કરતાં પણ બહુ ઝંઝા સડગુણ છે. પણ ગ્રનુની લોકને આ નીતિ કે ધર્મનું જ્ઞાન રહી શકતું નથી. તેઓ પોતાના જનમંડળમાં મોટા અવરોધનું કારણ યદ્યપે છે એટલું જ નહિ, પણ તેઓ આંખ મીંચી આખા દેશકાળની સમા મોતાનું વહાણ એવું ઝોકાવે છે. કે પૂરતે તેમની તથા વખતે તમામ દેશની અરાખીજ યાં છે.

આ પ્રમાણેજ એ બગતડી પાંત્રામેટે ક્યું. તેમને એટલો પણ વિચાર રહ્યો નહિ કે મોટા શ્રેયારની વાતો તો રીતસરની પાંત્રામેટને માટેજ રહેવા રહી જોઈએ. આ અધીરા મુધારકોએતો ધાયું કે ફરી ફરી આપણને આપો લાગ મળવાનો નેથી, અને તેથી તેમણેતો ટપોટપ જુની કહેણી રહેણીથી કેવળ ઉત્ક્રાંત નવા નવા કાવદા દરેકેજ પાંત્રામેટમાં રજુ કરવા માંડ્યા, અને તે ઉપર મહિ મહિ બારી રખડાંઆમ ઉઠાવી મેઠા. અમે સમજીએ છીએ કે એમાંના કેટલાક કાવદા વસ્તુતઃ બહુ મારા હતા, પરંતુ જે બધા આજ પૂરત પણ હંજાંડમાં લખલ યદ્ય મુખા નથી, તે મુધારા આ અર્ધજગતી કાળમાં ઉગ્રેજને બંડકાવી બધા બીંતજ કરી નાંજે એમાં મી નવાઈ? એતકથી પોકાર ઉપો કે દેશનો તમામ કાવદો, ધર્મ, વિદ્યા, અને સમૃદ્ધિ એ મર્યને આ અબણ ગ્રનુની આ નિર્મૂળ કરવાનુંજ ધારી મેઠા છે.

કામ્યેવને પણ આયું ઉગ્રેજકપણું બિલકુલ પસંદ નહોતું. એનો વિચાર તેમની માફતે રીતમરની પાંત્રામેટ મોતાવી રાજ્યને અરાખર યાજે પાડવાનો હતો, પણ આ લોકનો કાંઈ યાજે પડયું હતું તેને પણ માંનું ક્યાં હિરાડી મેસ એવા નીકળ્યા. હવે કરવું શું તેનાજ એ વિચારમાં હતો, એવામાં એની તફના મોઈ સખાસદ લાગ જોઈ. પાંત્રામેટમાં એકાએક એવા દરાવ કરાવી લાંબો કે રોનાશિપતિએ અમને જે મળા આપો છે તે અમે અમારી મેજે પાછી એને સ્વાધીન કરી રહ્યેહીએ. (૧૩ મી ડીસેમ્બર ૧૯૫૩)

આમ થવાથી એ ઉગ્રેજીનાએતું તો કાર ગયું, પણ હવે રીતસરની પાંત્રામેટ મોતાવવાનો અધિકાર પોતાનાજ હાથમાં મેલા મિત્રાવ કામ્યેવને

બીજો ઉપાય રહ્યો નહિ. એટલું સારું હતું કે પાછલી પાલીમેટ એક નવા રાજ્ય મંડળની નીમણુક કરતી ગઈ હતી. તેની મારફત એણે એક રાજ્ય વ્યવસ્થાપનકે તૈયાર કરાવ્યું.

— ❧ —

કેઝવણી ખાતાનો રીપોર્ટ સને ૧૮૮૨-૮૩.

ભાગ ૩ જો.

ટ્રેનિંગકોલેજો.

અમદાવાદ ટ્રેનિંગકોલેજ, આ વરસે ૩૭ મહિતાશ્રીઓ અહિંઆથી બહાર નીકા હતા. એ સુદાં આજ સુધીમાં એ કોલેજે ૧૬૦ શિક્ષકો પૂરા પાડ્યા છે. એનું ફળ એ થયું છે કે હાલ મુરતજીલાસ ૧૨, ટ્રેનિંગ ને ૧૫૫ અન્ટ્રેનિંગ, બક્ષમાં ૬૪ ટ્રેનિંગ ને ૧૧૪ અન્ટ્રેનિંગ એડામાં ૧૦૭ ટ્રેનિંગ એને ૬૩ અન્ટ્રેનિંગ, અમદાવાદમાં ૧૧૬ ટ્રેનિંગ એને ૫૮ અન્ટ્રેનિંગ, તથા ધંચમહાલમાં ૨૫ ટ્રેનિંગ ને ૩૬ અન્ટ્રેનિંગ મહિતાશ્રીઓ છે.

ત્રીજા વર્ષમાં ૧૨ માધી ૧૧, બીજામાં ૨૪ માંથી ૨૧, અન પહેલામાં ઓગણપચાસે ઓગણપચાસ પાસે થયા હતા. બીજી સધળી બાગતમાં પછી એ કોલેજ શાખાસી લાયક હતી. મહેરબાન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ જણે છે કે રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપરામની નોકરીની ખૂબ જાણી સરકારે પર્ગારમાં યોગ્ય વંધારો કર્યો તે જોઈ હું ખુશી થયો છું. એ પછી મારે નાધવું જોઈએ કે મકાલરોની કસરત પાછંના કોર્ડ પણ પર્ષ કરેતા આ વખત સ રસ હતી, અને તે માટે મિ. સોરાબજી મુંચરજી પાનડીને શાખાસી ધટે છે. આ વર્ષે કોલેજમાં ૧૨૪ મકાલરો હતા. એમાંના ૩૬ ને સરગરથી, અને ૨૬ ને દેશીરાજ્યો તૈફથી સ્કાલરે શિપ મળતી હતી, તથા ૧૧ માકીમાં બણતો હતો. પહેલાં સ્કાલરે શિપ નમજે તારે એક બે જણ ગોઈ કોઈ વખત લખત થતા હતા, પણ આ વર્ષે આટલા બધા આવ્યા તે ઉપરથી માન્ય પડે છે કે એમાં દાખલ થવાની હોંસ હવે વધી છે. દેશીરાજ્યોએ આટલા સ્કાલરો મોકલ્યા એ તેમને આપા કરજાનાની કિંમત સમજાઈ

તથા તે ઉપર બરોસો બેઠો તેના એક શાખીતી છે.

ફીમિલ ટ્રેનિંગકોલેજનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મિસ કાલેટની પૂતે બદલી થઈ છે. એ કોલેજમાં સંખ્યા ૩૧ થી વધીને ૩૯ થઈ છે. એમાંની ૬૪ તો ફક્ત માફીમાં છે. ત્રીજા વર્ષમાં ૫, બીજામાં ૭, પહેલાંમાં ૮, તથા ધોરણ બહાર ૧૬ સ્ટ્રીઓ હતી. આઠ જાણી નોકરીઓ મળી તે નીચે પ્રમાણે:—
૩ ૪૦ ને પગારે ઘર તથા ગાડીખરચ સાથે ગ્રાંડમાં ૧, ૩ ૩૫ ને પગારે ગોકળદાસ તેજપાળની કન્યાશાળામાં મુખ્ય મહેતાજી તરફ સંખ્યાધમાં ૧, ૩ ૨૦-૨૫ ના પગાર સુધીપર જિલ્લામાં ૪, આધરિય પ્રેસ્બિટેરિયન મિથનમ્કુલમાં ૧, અને એ નિયાજના આસિસ્ટન્ટ ટાપ્પલ એક નામાંથી હતી.

રોજકોટ ટ્રેનિંગકોલેજ વાર્ષિક પરીક્ષાને વખતે ૫૫ સ્કાલરે હતા. બીજા વર્ષની પરીક્ષામાં ૨૨ હતા તે બધાએ પાસ થયા. ૧ લા વર્ષમાં ૩૩ હતા તેમાંથી ૨૭ પાસ અને ૬ ના પાસ થયા. અહિંયા બહેલાં બે જણને જ્ઞાત વર્ષનો અભ્યાસ કરવા અમદાવાદ મોકલ્યા હતા તે પછી પાસ થયા. મહેરબાન હુપેક્ટર સાહેબ રીપોર્ટમાં લખે છે કે મને એ કોલેજ ઘણી સારી રિયંતિમાં મालમ પડી, અને વિશેષ કરી કથિતપામાં તો ખાજલા વર્ધ કરેતાં ઘણી સડીમાતી હતી. પાંચ જણને ત્રીજા વર્ષનો અભ્યાસ કરવા અમદાવાદ મોકલ્યા, અને ૧૮ ને મહેતાજી કર્વી. આ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષામાં ૬૬ ધોરણ, ટાપ્પલ કર્વીને ૩ વર્ષ થવાં પહેલાં એ ધોરણમાં પરીક્ષા આપવા આવનાર થોડાજ ઉમેદવાર મालમ પડ્યા હતા, અને તેથી એ ઘણું સંતોષકારક છે. આ વરસે ઉમેદવારની સંખ્યા ૧૪૯ હતી, અને તેમાંથી ૧૧ જણ પાસ થયા. એક રિડિંગરમ અને કિકેટસલ અહિંયાના સ્કાલરો પોતાને અર્જન ચત્રાવે છે. એ કોલેજની હાલત ઘણીજ સંતોષકારક છે, અને મને લખતાં ખુશી ઉપજે છે કે સ્કાલરોની રીતબાત ઉપર યોગ્ય ધ્યાન આપાય છે, અને તેઓ મર્યાદીતજાણ તથા શાંત છે. એ કોલેજ ઘણું સાફને ઉપયોગી કામ કરે છે, અને ધોમે ધોમે કાઠીયાવાડને ટ્રેઇન્ડ મહેતાજીઓ પૂરા પાડે છે, અગર જો એ ખોટા પરીપાડવાને હજી સ્કાલરોથી વધારવાની ઘણી જરૂર છે.

દેવીરાજ્યની નિયાજો.

કાઠીવાવાડમાં ૧૩૩ની જૂનેરાતી નિશાળો ૪૫૧ માં ૪૯ વધીને ૫૦૦ થઈ છે. છોકરા ૩૨૨૯૯ બાલો છે અને તેમાં ગર્ભ સાલ કરતાં ૧૯૧૪ નો વધારો છે. એમા બ્રાહ્મવાડ ખાતે ૨૦ નિશાળ તથા ૧૫૧ નિશાળીયા, સો. ૨૬માં ૧૯ નિશાળ તથા ૧૩૭ નિશાળીયા, ગોહિલવાડમાં ૪ નિશાળ તથા ૨૫૬ નિશાળીયા, તથા હાથારમાં ૬ નિશાળનો તથા ૩૯૨ નિશાળીયાનો વધારો હતો.

ભરીક્ષામાં પાસ કરાવવાનું પ્રમાણ સેક્ટે ૧૭ હતું.

ખાનગી નિશાળો ૮૪ તથા તેમાં બહુનારની સંખ્યા ૧૯૩૧ હતી. એમાંથી સેક્ટે ૫૭ પાસ થયા હતા.

મહીકાંઠામાં ૫ નિશાળ તથા ૫૧૦ છોકરાનો વધારો હતો. આ વરસની મહેનતનું ફળ આ વરસે સંતોષકારક હતું. પાસનું પ્રમાણ સેક્ટે ૧૦ આપ્યું હતું.

પાલણપુરમાં નિશાળનો આકડો તો એનો એ રહ્યો છે પણ ૧૧૬ નિશાળીયાનો વધારો છે. સેક્ટે ૧૯ પાસ થયા. છતાં ધોરણમાં તો જેજ જણ પાસ થયા, કેમકે અહિંયા ટ્રેઇનિંગ મહેતાજીએના ધણી ખોટા છે. પોલિટેક્લ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કનેલ લીન્ટે સાહેબની મદદથી પરિણામ મુજબ પગાર આપનાનો રિવાજ દાખલ થયો છે તેથી મહેતાજીએ વધારે મહેનત કરી સારાં પરિણામ આપ્યું એવી હવે આશા રાખી શકાય છે.

રેનાકાંઠામાં પણ નિશાળો વધી નથી, પણ ૨૯૪ છોકરા વધ્યા. સેક્ટે ૪૮ પાસ થયા હતા.

કચ્છ વધારો ૫ નિશાળને ૪૧૭ છોકરાનો.

સુરત ઇલાકામાં ૧૦ ની ૧૩ નિશાળો અને ૧૮૫ ના ૮૯૪ છોકરા થયા હતા. પાસનું પ્રમાણ સેક્ટે ૭૩ નાકિયું હતું. છતાં ઉપલા ધોરણની બાબતમાં આ નિશાળો બહુ નબળી છે. પાંચમા ધોરણમાં ફક્ત ૪ પાસ થયા અને છઠ્ઠામાં કોઈજ નહિ.

શરીર કેળવણી.

કસરતયાળા આપણા પ્રાંતમાં નીચે પ્રમાણે છે:—કાઠીવાવાડમાં ૪૦, ભરૂચ જિલ્લામાં ૩૭, અમદાવાદમાં ૮૧ સુરતમાં ૬, મહીકાંઠા પાલણપુરમાં

૩, અને પંચમહાલ તથા રેવાકાંઠામાં એકએક છે. દોડવું, કૂદવું, કુસ્તી વગેરે કસરતો ને કાંઈ સામાન શિંચાણ થઈ શકે છે તે તો ઘણે રેકાણે થાય છે, અને જ્યાં જ્યાં મહેતાજી એ વાતનો શોખ બતાવે છે, ત્યાં છાકરા ખુશીથી બધી જાતની કસરત શોખવા તૈયાર થાય છે. મારો તો એવા અભિપ્રાય છે કે તેઓ થંડા દેશના છાકરા જેવાજ છે, અને કુકત તેમને દોરવાનાર તથા ઉત્તેજન આપનારી જરૂર છે.

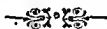
બને ટ્રેનિંગકાલેજમાં કસરત કરનારોના હેંસ તથા શક્તિમાં મેં આ વરસે અઢ્યૂક સુધારો દીધો, અને દેટલાક જેલ પો ઘણી શાખાસી લાયક હતા, જેમકે રાજકોટ કાલેજનો એક સ્કાવર ૪ ફૂટને ૧૦ ઇંચ કૂદી ગયો. આ કાલેજમાં ક્રિકેટક્લબ પણ સ્કાવરોએ પોતાને ખરચેજ, ઉભુ કંઈ છે. અમદાવાદ ટ્રેનિંગકાલેજ મોટા શહેરના મધ્યમાં આવવાથી ત્યાં આવું ક્લબ થઈ શકતું નથી તેને માટે હું દિલ્લિગેરે છું.

આ વરસે અમદાવાદને સુરત હાઈસ્કૂલના છાકરા વચ્ચે ક્રિકેટની શરત રમાઈ હતી. રેલવે કંપનીએ ઉદારતાથી સુરતના છાકરાનો અમદાવાદ જવા આવવાનો ખર્ચ અર્ધજાજ લાંબો હતો, અને ધનામને માટે બંને સ્કૂલોના માસ્તરોએ ઉદારાણું કર્યું હતું.

વિદ્યાવૃદ્ધિને ઉત્તેજન.

ગૂજરાતી ભાષા ખાતે મેલ્લ મૂલરના દિપ્તિ ભાષણોના તર્જુમાને રૂ.૫૦૦ આપવામાં આવ્યા હતા.

ગૂજરાતમાં આ વરસે રાંદેર અને ઘોજેરાની પુસ્તકશાળાઓ નવી નોંધાઈ છે. દરેક પ્રાંતવાર તેની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે. મધ્ય પ્રાંત ૩૧, પ્રથમ પ્રાંત ૧૦, ઉત્તર પ્રાંત ૩૮, દક્ષિણ પ્રાંત ૧૩, અને સિંધમાં ૭. પુસ્તકશાળાઓ વરસ આખરે હતી. (સંપૂર્ણ)

કેળવણીઆતાને લગતું સંગ્રહસ્થાન.

હિસાબ ચીખવવાની કળાઓ અને ગોઠવણો રાસત ગોઠવાર.

કેળવણી આતાને લગતાં સંગ્રહસ્થાનમાં સુકાવલાં નિશાળોનાં ફરની.

ચરુ ફૂક વર્ણન ગયા અંકમા અમોએ આપ્યું છે અને બાળકોના મનની કેળવણી સાથે તેઓની નંનદુરમ્તીપર કેટલુક બારીક ધ્યાન યુગેપમા આપનાતા આવેડે, તે ફૂનાચરની તથાસપરથી દેખાડ્યું છે. હવે બાળકોની કેળવણી માટે અતિ અચળાઈ અને જીવિબળથી ભરપુર રીતિઓ સુધરના દેશના નિદાને એ તાના કેળવણી ખાતામા દાખલ કરીધો છે. તેમાની જે આ મગહસ્થાનમા મુકાએની આલેના એક એકસ નર્ગ સાથે મબધ રાગ છે તેનું ફૂક વર્ણન આ બીજા ભાગમા સમાવ્યું છે.

બાળકોને ફૂક વર્તમા રમત ગમત સાથે અને ઘણી સરિલાઈથી સમજ પડે તેમ હીસામ શિખવવાની કેટલીક રીતઓ આ મગહસ્થાનમા મૂકેની ઘણી વખાણના લાસક વસ્તુઓથી આપણી નજર આગળ આવે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણા દેશઓ અને મુખ્ય કરીને હિંદુ ઓ ગણિત શાસ્ત્રમા કુનિયાની કોઈ પણ બીજી પ્રભ કરતા ઉતરતા નથી. એ તેઓનું ગણિત શાસ્ત્રનું બળ એ નિદાની નની અર્ચુક પ્રકારની મી લિયા ખા યુ નથી પણ તેઓની તેજી માં શક્તિ સાથે ગણિત શાસ્ત્રને કેળવણીનો સર્વથી અગત્યનો નિપય ગણીને તેમા લામે વખત રોમ્પાથી એ બાબતમા તેઓ એકા ગણાય છે. પણ જેઓને ગણિતનો અભાન હોય-મુખ્ય કરીને પારશી બાળકોને જેન-તેઓનું મન એ બાબતમા હરણુ કરી લે તેની રીતાઓ આ મગહસ્થાનમા મૂકેના ગણિત શાસ્ત્રને લગતા યત્ર અને પુમતકા બતાવે છે. જાત જાતના પ્રાણી, ઝાડો વગેરે મુંદર આ બોની (Recreative amusement) નામની એક ચોપડી છે જેમા નાના બાળકોને નાની સખ્યાના સરનાગા, બાદબાકી વતરોગે હિસામ ચી ચાની મારફતે શોખવવાની અછી યુક્તિ નાપરી છે. એટલુજ નહિ પણ જમ વિચાર બળમા બાળક વધતુ જાય છે તેમ હિસામ સાથે કુનીઆના જાણના જોગ પચારય તથા પ્રાણીઓનું જ્ઞાન તેજ ચોપડી મારફતે રફતે રફતે મળતું જાય છે. દાખલા તરફ એક પાને થોડાક પતંગીઆ પડેલા ૭. કાઈ પાને પાચ નાના ઊંકરા-એક લખવા એડેલે, એ વાચતા, એક રમતો, એક મન સાથે વિચાર કરતો હમા રાખેલે, કોઈ પાને સાત ઝાડ જેમા એ કે ત્રણ કાપેલા એ પ્રમાણે રંગીન ચાત્ર માડેલા હોય છે, એ મી-

સાધારણ મેગે તેમજ ઉપની જાતની કાગળની સ્લેટપર લખેલુ બસના માટે ચામડાના નાના કાગળ નીચી લીધેલા કે જ્યાં વગર પાણીએ એ બને જાતની મેટ જગતી માફ થઈ નકે છે.

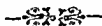
૩

દિમામ એ નાઈચી શીખવવાની કળાઓ.

કેળવણી ખાતાને નગતા મગ્ગધ્યાનમા મેચાયના ગણિત નાચના મબંરમા પ્રમમા આનત પદાર્થોના વર્ણનનો એક અગત્યનો ભાગ ગણા પદમા નમાવ્યો હતો જેના દ્વારા પાઠીનુ નજીન આજનાં અક્રમા રૂ દરીએ ડીએ

દિમામ શીખવવાની બાગક અને તે સાથ બાગકને બગમર સમજ કે એની ઘણીક પુતિઓનુ વણન ગયા અક્રમા આવ્યુ કે હવે બાગ ના એ બામતના જ્ઞાનની પરીક્ષા લેવાની એક અછી પુતિ તને વિનાયતમા દાખલ કરી કે તે દિદુસ્તાનની પુનિવરમોટીઓને નકલ કરવા ભેગ કે પુનિવરમોટીની પરીક્ષાઓમા ગમે એનાં એકસાઈ છતાં આજસુ અને અબણુ બેકર એનાં કુતેહમ નીનજાના દાખલાથી આપણે અબણુ નથી મુબાઈની પુનિવરમા ની પરીક્ષા ઘણી શકત હતા ન વાગેલા વિ દ્વાયિએ કેમ કુતેહમંદ નીવડે કે તેના ઘણાક કાગળો અટકળી શકાયડે અને તેમાનુ મુખ્ય એક કે ઉમેદવારોની બેકર એક બીજની નજદીક હોનાતિ લીધે એક બીજને કહેવાની ભેગવાઈ મળી ચકેડે. એની રીત પાસ થનાની ઉમેદ રાખતા વિદ્યાર્થીએને ફાવતા અટકાવવાને યૂરોપમા પરીક્ષકોને માટે એક અછી પુતિ શાધો મહાડી છે. એ પુતિ જેમ પુનિ વરસોટીની પરીક્ષામા તેમજ મૂલોની છ માસીક અને વાર્ષિક પરીક્ષામા દાખલ કરવા ભેગ કે આપણા કેળવણીખાતામા ગૂઢરાતીની કેળવણી આપના માટે છ વોરણુ અને હમણેને માટે સાત વોરણુ મુકરર ફેલા છે. એ દરેક વોરણુમા દર વર્ષે પરીક્ષા લેવામા આવેડે એ પરીક્ષામા દરેક વોર ગ તમાણે ત વોરણુને લગતી બાબતોના એક સરખા નવાલેના પત્રો તે વોરણુના સમ્રજા ઉમેદવારોને આપવામા આવેડે પણ યૂરોપમા સમ્રજા વિદ્યાર્થીઓના સમાન પત્રો એક સરખા હોતા નથી જેમકે એક

મોકસ ધોરણની પરીક્ષામાં ત્રીસથી, પંચરાશી, અપૂર્ણાંક, તથા સાદા-વ્યા-
જના દાખલા આપવાના છે એ બાબતના સવાલના સોથી બસે કાગળ
છાપવામાં આવે છે તે સઘળા કારડોમાં સ્થાલિના આંકડા તથા સ્થાલનું
૨૫ જૂંકું જૂંકું હોય છે. તોપપણ સ્થાલિની અધરાઈ અથવા સેહલાઈમાં
તે સર્વે ઘણાખરા એક સરખા હોય છે. આવા પચાસથી સો કારડોના સે-
કડો પાંચે પરીક્ષાએ માટે છપાય છે. જે કે ઘણી મોટી સંખ્યામાં સ્થાલિ
તથા તેના જવાબો શરૂઆતમાં એક વખત તૈયાર કરવા પડે છે પણ પાછ-
ળથી તેની કારડો દર વરશે ચાલી શકે છે. જે એક ઉમેદવાર તે સઘળા
કારડોના સ્થાલિના જસાબ પરીક્ષાની આગમગચ્છી કરી રાખે છે, તો શીખ-
વાનો નિયમ તે પાર પડે છે કરણ કે સો કારડોમાંથી તેને નવસોથી હજાર
દાખલા કરવા પડે છે જેથી તે આપોઆપ તે ધોરણના હિસાબ શીખી
શકે છે. આ ગોડવણથી પરીક્ષામાં બે નવદીક ખેડેલા અથવા એક ખી-
ન્નથી થોડે છેટે આવેલા ઉમેદવારોને એક સરખા સ્થાલના પત્રો મળી
શકના નથી, જેથી એક ખાંજમાંથી જવાબની નકલ કરવાની ભેગવાઈ
તેઓને મળતી નથી, અને તે સાથે તેઓના જ્ઞાનનું તોલ કરવાને પરીક્ષકોને
બળી શકે છે. હિસાબના સંબંધમાં જે આ પ્રમાણે જૂંદા જૂંદા સ્થાલના
કારડો છપાવવામાં આવે છે. એમ નથી. પણ બાકરણ, ભૂગોળ, તવારી-
ખ, પત્રોને સર્વે બાબતો માટે તેવા કારડો વાપરવામાં આવે છે. ઉપરના
સંગ્રહસ્થાનમાં હિસાબને લગતા સ્થાલના કારડોની સંખ્યા બંધ પાકીટો સાથે
બાકરણને લગતા સવાલના કારડોના કેટલાક નમુના છે.

સારસંગ્રહ.

કચ્છેસલી ખખસો.

આ સાલમાં કચ્છમાં કેળવણીનો સારો ફેલાવો થયો છે. નવી સ્કૂલો
કન્યાશાળાઓ અને નાઈટ સ્કૂલો ઉઘડી છે. સ્કૂલને વારંતે નવાં મકાનો
બંધાયાં છે. સંસ્કૃત શાળાઓમાં પણ વધારો થયો છે. રાવબાહાદુર મણી-
ભાઈ જસભાઈ કચ્છના દિવાનજી સાહેબની નિયેબાનીથી રા. રા. દલપ-
તરામ પ્રાણજીવન અખખર. કચ્છ કેળવણી ખાતાના એન્ડ્યુકેશન ઇન્સ્પે-

કટર સારેખના પરિશ્રમનુ આ રૂળછે, તેમા આ ગામને માટે શ્રી કુગરથી મોજાવાળે રૂ ૧૫૦૦૦ પનર હજાર પરાત અર્ચ કરી મૂકુનને માટે ભવ્ય અને મુશોભિત મકાન ચણાની આપ્તુ નાઈટ મૂકી રચપાઈ અને પુસ્તક ઝાગાએ વચ્ચે નીચે આવા સાર્વજનિક નમો બહુ લાભમંદ છે

પગખમા કુદાળનો વાસ્તી—પંજમ પ્રાતમા રોડિટાક, હીસાર અને ખારસામા ઝોછો વરમાદ પડનાથી પાક તદન નિરૂણ ગયો છે તેથી કુદાળની ધામ્તી છે. તેટલા માટે બાધ ધમો ઉઘાડવા સાગ નામદાર સરકારે અત્યારથી ગો નણ કરના માડી ૭

ગિનગીરી ખાતે કુદાળના બનાવવાનુ ઘણાનુ.—માઝનાના નાખ ઠીઓ અને ડાલોનુ જે કોમનાત અને જે તેને ધ નાડ ખાતે નોકલતા ઘણો ખરચ લાગે છે તેટલા સાગ તીનનીરી ખાતે કુદાળના બનાવવાનુ સરકાર તરફથી એક કાગખાનુ કહાડવામા આવનાર છે. એમા ખાનગી વેપારીઓનુ પણ કામ કરી આપવામા આવશે

૨૧. બા કેમેવક્ષમણુનું મળુ—ગણીત શાસ્ત્રના પ્રોફેસર ગ બા. કેરોનક્ષમણુ જે તા ૧૦ મી માર્ચને ગેલ પાડના પોટે પોતાની ૧૧ વર સની ઉમરે પુણા ખાતે મળ પામ્યા ૭. તેમના મળુની ખબર દેનાતા ને વાર સેકડો લોકો મરનારને ઘેર એકઠા મળ્યા હતા. સઘળી જાહેર ઝો ફીસો અને ખાતા તેમજ દેશીમજતગનો ટેટલેક ભાગ બધ ધરવામા આવ્યો હતો. મરનારની લાસને મંગાળમા લઈજતી વખતે ૧૦૦૦ માણસુ ટિગુ થયુ હતુ. એહ ખડકના આગમચ મી. કુતેએ એક ફુંકુ પણ અસરકારક બાપણ કર્યુ હતુ ત્યાર પછી સઘળા લોકો વીજેરાઈ ગયા હતા મરનાર પ્રોફેસરે પોત પોતા ૩ પોતા પગારથી નોકરી કરના માડી હતી. અને ધીમે ધીમે તે રૂ ૧૫૦૦ ની પગારની ખાખાએ ચરવા હતા.

કોપાયુગના રાજ્યને દત્તક કુવાની ચપ્પી કીંપા—તા ૧૭ મી માર્ચને સવાગના સાત વાગતે તોપોની મતામતીની વચ્ચે ધરવામા આવી હતી. ત્યાર બાદ નવા રાજ્ય યગવરસાને સાફ જતપતિનુ નામ આપવામા આવ્યુ હતુ

હિદુસ્તાનના સોના રૂપાના દાગીતાઓ—નિલાયત ખાતે આપાત

યતી વેળા ને જગત લેવામાં આવેછે તે કાહાડી નાંખવાની અરજ કરવા માટે એક ડેપુટેશન ચાલડરસને મળવા ગયું હતું તેને તેણે ઉત્તર દીધેછે કે આ જગત કાહાડી નાંખવા સંબંધે તે કશી ઉમેદ આપતો નથી.

અફઘાનીસ્તાનની આયમણી દીશા અને વાલ્ય ખુણા તફની સરહદની તપાસ કરવા માટે એક લશ્કરી કમીશન હેરાત ખાતે મોકલવાની લંડનની ઈંડીયન કાઉન્સિલે બલામણ કરી છે. અને તે હિંદી સરકારે પસંદ કીધેછે. કહેછે કે આ વખતે અફઘાનીસ્તાનનો અમીર પોતાને બ્રિટીશ સરકાર તફની મળતા લવાજમમાં વધારો કરી માગશે.

નીમક હલાલ નોકર—તા. ૨૬ મી માર્ચ સને ૧૮૮૪ એ નેદોલાના સ્ટેશન આગળ એક પોઇન્ટસમેન ગુડરેટને ખાટા બદલાવા સાથે બોલાવ્યો હતો તે વખતે તેને પગે એક સાપેચ્ડ બેરવી તોપણ તેણે જરા મૂલ્ય મનાવિના ટૂંકને વળાવી કેવા નીમક હલાલ નોકર!

વાલનટીયરો પાછળ યનારો અરચ—આલુ સરકારી નવા વર્ષમાં હિંદુસ્તાનની સરકારને હિંદુસ્તાન મહિલા ૧૨૦૦૦ વાલનટીયરો પાછળ ૩૬૧૫૦૦૦ નો અરચ યનાર છે. એ શિવાય સરકાર દારૂગોળા અને હથોધાર આપશે તેનો અરચ તો જુદો.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

પ્રાંત કચ્છ.

જા. નં. ૧૫૫૪. ૨૩-૩-૮૩.

વીઝણ—૪૮૨ ધારસી નાનજી તથા લવજી વસનજીએ ૩૧લા જીન્ડીએને તથા ૩૨લા મહેતાજી ને. નળીઆના મુનિસિપાલ ઇન્સ્પેક્ટર ખોજા હામ્મદીમ બાલુએ ૩૧ મીઠાઈ—નાણેમા. કુંઅરશી નોંધણીએ ૩૦-૪-૬ સાકરે વહેંચી કુંવકશી પાંચાજીને ઘેર પુત્ર પ્રસાવાયી ૩૦-૫-૦ મીઠાઈ—અંગીઆ. ખુદાવંત હજર સાહેબની સ્વારી અને પધારતાં ૩૮) ચોપડીએ ૩૫) મહેતાજીને પાઘડી પીરશી હરીનાથજીએ ૩૧) ચોપડીએ બંડારીઆ સુગાર રંગનાથજીએ ૩૧ મીઠાઈ વકીલ કલાણજી કરુરે ૩૧)

મીઠાઈ—ગુંદીઆળી. મુંદરદાસ રાધવજીએ ૩૧) મીઠાઈ મહેતાજી રણ-
 જીડ બદનજીએ ૩૦-૦-૦ મીઠાઈ ડા. રણજીડાએ ૩-૧૧ મીઠાઈ રા.
 રાજરામે ૩૧૧ ઇનામ—ભૂજ મોહનદત્ત. મ્હુ. એક ગ્રહમ્મે પોતાને ત્યાં
 પૂત્રનો જન્મમ થયાથી ૩૨) મીઠાઈ—મેમણુ. હાસમ ઇબ્રાહીમ પોતાના
 જોકરાએ કુરાન પુરો કર્યા તેની ખૂસાબીમાં ૦૧) મીઠાઈ મજી નૂરમહમદે
 પોતાના જોકરાએ કયામતરી પૂર્ણ કર્યા તેની ખૂસાબીમાં ૩૧) સાઈં વહે-
 વ્યા એક ખોલ અમરુવા ખીનાણીએ પોતાનો જોકો પહેલી એપ્રીલમાં અ-
 ઝો તેની ખૂસાબીમાં ૦૧) મીઠાઈ મેમણુ આદમ તારમહમદે ૩૨) મેમણુ
 હાસમ તારમહમદે ૩૧૧૧ મીઠાઈ—ભુજવ. દ. ગૂ. નિ. માંડવીના ગા.
 પ્રેમચંદ આચકરણે જોકરાઓનો પરીક્ષા લેઈ ૩૦૧ મીઠાઈ શા. ભાણુજી
 જોખાનજી ૩૦૧ થાકર શા. તેજપાગ ઉકડાણીએ પોતાની ડોશીના ૬૬૧૩
 સમમે ૩૨૧૧ ના લાડવા વહેવ્યા શા. નાનજી ભવડે પોતાના જોકરાને નિ-
 શામે મેસાડી ૩૦૧ થાકર તથા ૩૦૧ મહેતાજીને પાઘડી—નારણુમરની ગૂ.
 નિ. પોનીસ કમીયતર રા. રા. જ્ઞેંકર નરચીરામે ૩૧) મીઠાઈ મે. રા.
 રા. રેવિંદુ કમીયતર સાહેબ પધાર્યા તે વખતે બ્રહ્મચાર્યજીએ ૩૧) નાપેડા
 બ્રહ્મચાર્યજી કૃણદાયજી તથા મહાજન ભિજા મળી ૩૧૧) ના પુર્મતો
 તથા ૩૧) મીઠાઈ ૩૦) મહેતાજીને પાઘડી—લાકડીયા ગૂ. નિ. રાપરના
 ડાકરે પીરજીનત અલીપ્પાર મહમદે મ્હુલમાં ૩૧૧ ની મીઠાઈ ખોલ કા-
 નજી લાવજીએ ૩૦૧ દાળીયા ખોલ ભાણુજીએ ૩૦૧ નાદાળીઆ લાકડી
 આ સમપાસ માસ્તરે ચેડુજીએ ૩૦૧ ના પતાસા નંદુ નાયા લખમણની
 વિધવાએ ૩૧) કાજુ વહેવ્યાં. માનીટર પરચોતમ પાતાચંદ ૩૧૨) ના પ-
 તાસાં—મંગલાણીની ગૂ. નિ. ડાગેરમી વેરસનજીએ ૩૧૨) હમાલ તથા
 મીઠાઈ મહેતાજીને પાઘડી ૩૮) ની મે. પોનીટીકાવ એજંટ ફિલિપ સા-
 હેબ મ્હુલમાં પધારી ૩૧) ની મીઠાઈ તથા મહેતાજીને પાઘડી આપી,
 વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રોહાના ડાગેર વેરસનજી તરફથી ૩૬) ઇનામ વહે-
 વ્યું—કોઠારા કંપ્યારાળા. અવેના રાજગર જ્ઞેંકા પુન્ન તથા કેશવજી ચિ-
 વંજીએ ૩૮) ના પતાસા ડા. ભદવજી ચારે આણીએ પોતાની દીકરીનું
 બ્રગ્મ કર્યું તેની ખૂસાબીમાં દાખલાતને શીશનું જમણુ જમાડ્યું તથા ૫-

ભાચંકર માધવજીએ છોકરીઓની પરીક્ષા લઈ ૩૦૧ મીઠાઈ—માધાપર.
 ખૂદાવંદ હજીરે, સાહેબે, ૨૧ જાન. પોલીટીકલ ગુડફેલા સાહેબે ૩૨૧ ની
 મીઠાઈના આખા. ખોળ ધાણીઆ કોરજી ૩૦૧ ખોળ આસર રવજીએ
 ૩૦૧૧ કુંભાર માંડણ જીવાણી ૩૧૧. ખોળ રવજી -મીમદાણી ૩૧) કુંભાર
 વસરામ ૩૧૧ મીઠાઈ વહેંચી—કોઠારા ગૂ. નિ. મહેરબાન પોમટ મુખિન્ડે-ડેન્ડ
 ચંદુલાલ સાહેબે ૩૦૧૧ મીઠાઈ તથા પહેલા વર્ગના છોકરાને ૩ માલ ૧ આ-
 ખો. બાટીઆ ઉકેડા એતથી હસ્તે ઈબજી. ઉકેડાએ ૩૨૪) -૩ માલ ૬૨૬
 છોકરાને આખા. ૩૫) મહેતાજીને પાઘડી તથા ખેસના આખા. ૩૧)
 આસિચંડને ૩૧-૨-૦ પતાસાં ૩૦૧૧ સ્લેટપેન છોકરાઓને આખી.—
 નળીયાની ગૂ. નિ. ગોરજી બાણજી મ્હુલચંદજીએ પોતાના ચેલાને નિયાજે
 ખેસાડી ૩૨૧ ની મીઠાઈ ૩૨-૧૦-૦ મહેતાજીને પાઘડી ૩૦૧૧. મોનીટર
 તથા વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૨૩) ધનામ તથા મહાજને ૩૧૧ મીઠાઈ,
 બીજાણાના શેઠ સુદરદાસ બદવજી તરફથી ચોપડીઓ ૩૨૨૧૧ તથા ૩૧૧
 મીઠાઈ તથા ૩૦૧૧ મહેતાજીને પાઘડી. રા. બા. દીવાનજી સાહેબ, સ્કૂલમાં
 પધાર્યા તે વખતે રા. યાણદાર વગેરે મળી ૩૧૭ ની ચોપડીઓ ૩૧૧ ની
 મીઠાઈ. ૩૧૧ મહેતાજીને પાઘડી ૩૦૧૧ મોનીટરને ૩ માલનો. મ. પો. એ.
 સાહેબ પધારી છોકરાઓની પરીક્ષા લઈ મીઠાઈ વહેંચી.—નળીયા કુંન્યા-
 શાળા શેઠ કલ્યાણજી કેશવજીએ છોકરીઓને ચૂંદડી ૩૪૦) તથા મીઠાઈ
 ૩૫) મહેતાજી તથા આસિચંડને પાઘડી ૩૪) નળીઆના પોષ્ટમાસ્તર
 શંકરજી નારણજીએ ચોપડીઓ. ૩૨૧ તથા ૩૧) પતાસાં વહેંચ્યાં. રા. બા.
 દીવાનજી સાહેબ સ્કૂલમાં પધાર્યા તે વખતે શા. કેશવજી લાધાએ ૩૫)
 ૩ માલ તથા મહેતાજી અને આસિચંડને પાઘડી ૩૩) તેરાના પીરત્રી
 બાવામીઆએ ૩૪)નાં પતાસાં ૬૧. દામોદર મોનજીએ કોરી ૧૦ ની ચૂંદડી-
 ઓ. નાનજી જીવરાજે ૩૨)ની મીઠાઈ. સોની માણિકચંદ જીવરામે ૩૨૧ ની
 ચોપડીઓ ગામ શ્રી વાંકુના શા. બારમલ રતનશીએ, ગૂજરાતનો નકશો
 એક આખો. શા. કેશવજી. લખમશી, વેલજી પસાઈઆ, ઉકેડા, રતનશી,
 બીમશી નેહા, અરજણ હીરજી, તથા કુંન્યાશાળાના મહેતાજી, કરમશી
 ચોપડી, નળીઆ મુનિસિપાલ ઈન્સ્પેક્ટર ઈબ્રાહીમ અબુએ મળી ૩૯)

ના લાડુ ડોકરીઓને કોઠારા કુંભાશાળાના મહેતાજી ચંત્રભૂજલાલજી તથા તથા ચુકલ પેલાએ ૩૦૧ નાં પતાસાં વહેંચ્યાં. મે. પો. એ, ફિલિપ સાહેબે પધારી પહેલા વર્ગની ડોકરીઓને રેશમી ચોલી તથા ચૂંદડીઓ તથા નીચલા વર્ગના ડોકરીઓને મદ્રાસી છીટના રૂમાલ આપ્યા તથા મહેતાજીને પાઘડી આપી. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શ્રેષ્ઠ ધનજીભાઈ લખમશીએ ૩૫) ના કમખા તથા ૩૨૧ ના. ધાધરા. ૩૧૧ મીઠાઈ શ્રેષ્ઠ જીલાધર વીસર તથા ખીચરાજ તરપાળ મળીને ૩૨૧ ચૂંદડીઓ. ઠકર ગાંગજી યશદમીદાસે ૩. ૧૧૧ મીઠાઈ ભાટીઆ મહાજન તર્ફથી ૩૧૧ મીઠાઈ. ઠા. ધારશી વીરજીએ ૩૦૧ મીઠાઈ. શુરજી દેવચંદ તથા બાણજીએ ૩૧૧ ની મીઠાઈ વહેંચી. જખૌ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે દરબાર તરફથી ૩ ૧૩) ની ચોપડીયો. અને દરબારી નોકરો તથા મહાજન તર્ફથી ૩ ૨૧ ની મીઠાઈ. મે. રાયસા, રેવી-ચુકમિસનર સાહેબ ૩ ૧૧૧ મીઠાઈ.—રાપર વહિવટદારના સિરનેદાર કેશવલાલ ખીતાબરે ૩ ૧) બુકો તથા પરિખ નારણજી પાનાચંદે ૩૦૧ ની દ્રાક્ષ.—સાંધાણુ. બટ. મેઘજી દેવજીએ પોતાના ડોકરીને નિશાળે બેસાડી ૩૧) મીઠાઈ તથા ૩ ૧ મહેતાજીને પાઘડીનો—મજલ. ખોળ દાદુ રામજીએ તથા સોની કરમશી વિરચંદે ૩૦૧ ની સાકર.—ભુજા કુંભાશાળા. મે. પો. લીટીકાલે એન્ટ ફીલીપ સાહેબ તથા તેની મડમ સાહેબ તથા રાયબહાદુર દિવાનજી સાહેબ મળીને ૦૧ ૫ અધમણીને પાંચશરે મીઠાઈ, જડાચાંથા મજીએ ૩૧૧ ની મીઠાઈ. તથા શવજી પુરણોત્તમ કોરીપની મીઠાઈ—દોટકી કુંવર ગોડજીએ ૩ ૦૧ ની મીઠાઈ તથા ઠા. જલદજી પારખાએ ૩ ૦૧ ની મીઠાઈ. તથા ભૂજના મુનશી હુસેનમીઆં અમીરમહમદ ૩૧) મીઠાઈ.—બિંદડા. મહાજનોએ મળી ૩૪) ની મીઠાઈ.—ખેડોઈ. રા. જટાશંકર સોમજીભાઈએ ૩૨) તથા બીમા પૂતજીએ ૩૫) ઇનામ વહેંચ્યું.—નખત્રાણા રો. રા. રે. કમિસનર સાહેબ ૩ ૧૧ ની સાકર.—જખાલિ. રા. રા. ઇજનેર સાહેબ સ્કુલમાં પધારો ૩ ૧૧ ની મીઠાઈ.—સુ.રોહા. ઠા. રણછોડદાસ ગુલશીદાસને પેર પૂતનો જન્મ યવાથી ૩ ૧૧ મીઠાઈ—લખપત. રા. રા. રે. કમીશનર સાહેબે ૩ ૧) મીઠાઈ—સુંદ્રા કુંભાશાળા. સોની એંગાર માવજીને પેર પૂતનો જન્મ યવાથી ૩ ૧) પતાસાં, ૩ ૧) પુરેકો, શુરજી નાનચંદ

ગોપાળજીએ ૩ ૧૧ કેળાં વહેંચ્યાં. માંડવી બંદરના દી. ખીમજી મૂળજીએ
 ૩ ૧૧ ની મીઠાઈ શેઠ ખીમજી નેરામને ધેર પુત્ર જન્મ્યાથી ૩૩ ના પેડા
 વહેંચ્યા. મહેતાજીને પાઘડીના.—ચાંબારી. ધ્રુ. ઠ. લાલજી કાનજીને ધેર
 પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૦૧ મીઠાઈ.—જમકુ ઇન્પાશાળા. ઓઝા. પ્રાણજી.
 વન ડુંવરજીએ ૩ ૧) વાર્ષિક પરિક્ષા વખતે ૩ ૬) ઓઠણીઓ. ૩ ૬) ઓ-
 પડીઓ. ૩ ૧૦૧૧ મીઠાઈ. શેઠ ખીમજી નેરામને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી
 ૩ ૫) મીઠાઈ. ૩ ૪) મહેતાજીને પાઘડીના ને નોકરોને ૩ ૧) પાગડી હેડ-
 માસ્તર ચંત્રભૂજને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૧૧ પતાસાં ૩૦૧૧ ઓઠણીઓ
 વહેંચ્યા.—એરજા ભૂજ વાણીઆવાડની નિશાળના પે. આસિચંદ્ર હરજીવન
 લાલજીએ ૩ ૧) દ્રાક્ષ. આ. ગોમમાં આરજા થવાથી પટેલ ધનજી તથા
 બપાનજીએ ૦૧૧ મીઠાઈ ખૂદાવંદ હજુર સાહેબો પધાર્યા તે વખતે જોકરા-
 ઓને ૩ ૬) મીઠાઈ અને ૩ ૧૧ ની મહેતાજીને પાઘડી આપી. શેઠ ખી-
 મજી ચોપરીએ ૩૦૧૧ સાકર.—અંનારદ ગૂ. નિ. લાઇબ્રેરી અને વાલજી
 પ્રાણજીએ ૩ ૨) પતાસાં. વાણીઆવાડની નિશાળના મહેતાજી ચિવજી
 પુરુષોત્તમે ૩ ૬) ઇનામ વેહેંચ્યું. રા. રાજરામ રામકૃષ્ણે ૩ ૭) ની ચોપ-
 ડીઓ. તથા જુકસેલર અજવેધરે ૩ ૫) ની ચોપડીઓ તથા રા. રા. ડાકટર-
 સાહેબે ૩ ૨) મીઠાઈ. રા. રા. રે. કમિશનર સાહેબ પધાર્યા તે વખતે દા-
 કટર સાહેબે ૩ ૬) ની મીઠાઈ તથા રા. રાજરામે ૩ ૧૨) પુસ્તકો તથા
 જુકસેલર અજવેધર અનુરુદ્ધે ૩ ૭) નાં પુસ્તકો તથા ભાટીઆ ઠ. હરિદાસ
 કાનજી તરફથી ૩ ૨) ની મીઠાઈ.—માંડવી ખલકાન સ્કૂલ. મુંદ્રાના શેઠ
 ખીમજી નેરામને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી જોકરાઓને ૩ ૧૨) મીઠાઈ.
 શેઠ લીલાધર દારેકાંદાસને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી જોકરાઓને પતાસાં
 વહેંચ્યાં.—માંડવી. દ. ગૂ. નિ. વકીલ દેવજી જેઠા ૩ ૧-૨-૦ શેઠ ખીમજી
 નેરામને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩ ૪) મહેતાજીને પાઘડી ૩ ૧૧ ત્રીજા
 આસિચંદ્રને ૩૨) જે માનીયરોને ૩ ૧૧૧) પહેલા આસિચંદ્રને ૩ ૧૧) ત્રીજા
 આસિચંદ્રને ૩૦૧૧ નોકરોને અને જોકરાઓને મીઠાઈ ૧ મણ વહેંચ્યા.
 સલાયા—અંગ્રેજી સ્કૂલના હેડમાસ્તર ચંત્રભૂજને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી
 ૩ ૦૧૧ પતાસાં. રા. વહીવટદાર વજેરામભાઈ, શેજદાર રામોદરભાઈ તથા

મુનિસિપાલ એક્ટરી વિગેરે પધાર્થ હતા તે વખતે માયમ નુરમહમદે નિ-
શાળ સાફ બાક નં. ૮ કરાવી આપવા કબુલ થયા. અને ૩ ગા ની મિ-
ઠાઈ ઊકરાએને રાના તા. ૨૪-૩-૮૩

દસપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર.

એ. ધ. પ્રા. ૩૨૭

પ્રાંત આસાવાડ.

વાંટાવદર. ગાહ કમળજી પાથવીર તરફથી. ૩૧—ચરાડવા. નામદાર
ફિરુજનારાય દિફુત્તાનની મુસાફરી કરેલા પધાર્થનાં ફોરી વીસની મીઠાઈ ૩.
૩૦ ફોરી મહેતાજીને પાપડી—ગુજરાતી. શા. માણિકચંદ પાના
ચંદે પોતાના દીકરાને નિશાગે બેસાડી ૩૦૦ મીઠાઈ વેહેચી.—હાંબડી
કન્યાશાળા. મુલ્ય કમિટીએ પધારી કન્યાઓને કપડાં ફીરાડી આપ્યા.
૩૧-૩-૨.—હડાળા. ૩૦૦ આ. વહીવટદારે સા તા. મેંબરોએ ઊકરાને
ખાખી પાના માટે. પરબ મંડારી ૩૧૦ તથા ૩૧) મ. વીનાયકરાવ તરફથી
અરીમ ઊકરાએને ધનામ વહેંચુ.—ટોકમળાર. નિશાગનુ વામુ કમી ફેર-
રખાન પ્રેમીડેન્ટ સા. તા. મેંબરોએ ૩૪) ની મીઠાઈ વેહેચી. ૩૨૦ મો-
તાજીને પાપડી.—પાણુસીણા કન્યાશાળા. ૩૨) આ. બલેલ દુપ્પાશિલ્લારે
તથા કારકુનોએ નિવાગમા પધારી પગીલા લઈ ફેરખાન ઠાકોર સાહેબ
તરફથી ૩૨)ની ડોટ વેહેચી.—વઢવાણ કન્યાશાળા. ગુંદીઆળાના તામુક
દાર કેવળમિહજીએ ૩ ૫)ની ગોપડખિ તા. ૩૧) મીઠાઈ. ગઢગની ન્યાયકો-
ર્ટના કારકુન દેવચક્ર આબુદજી તા. જોરાપાપ મુળજી તા. ગઢગ તાલકા
માસ્તરે મળી મીઠાઈ ૩ ૧) ની વેહેચી.—તામ્નેસ. ૩ ૧) મ. વહીવટદાર
મા. ચાકરે તા. ૩ ૨) ડાકટર જમજનાથ દલજીએ પોતાને ત્યાં દીકરાનો
વચ્ચ વચ્ચથી ૩૨) ની સાકર.—ઓરુ. કબ ગા. મજમુન નાતુએ પોતાના
દીકરાને નિશાગે બેસાડી મામ્ તથા ૩ ૧૦ ગાહ દુવરજી લાધાએ પોતાના
પડગ હતારાની રખતા થયા તેની ખુશાલીમા ચાકર વેહેચી.—રામમુગ.
આ. વહીવટદાર મા. તથા તેમના કારકુનેએ ચોપડીએ તથા માકર વેહેચી
—આરવા. ૩૫) મ. નામદાર ઠાકોર સાહેબનુ પધાર્યુ થતા ચોપડીએ

તથા મીઠાઈ. ૩૦૦ નિશાળેનું વાસ્તુ કરી પટેલોએ ગામ ખાતેથી મીઠાઈ
 વેહેચી. — મેમકાં. મીઠાઈ પટેલ કાનજી તથા કલ્યાણજી તથા રામ તરફથી.
 — કલમ. મહેતાજી કાનજી ચતુરે નિશાળાઆનો પ્રીતિપિદમંત્યાસ તરફ
 વધારવા સાર ઓપડીઓ વેહેચી. — નાશીઆણું. સાકર મજુરે ગોમનાં ગં-
 રાથીઆ તરફથી વારશીક પરીક્ષા વખત વેહેચી. — સુરેલ. જરીફ જ્યમંદ
 મુળજીએ નિશાળમાં પધારી ઓપડીઓનું ઇનામ વેહેચ્યું. — જરપલાં. — મ-
 જુરના કામદારણછોડલાલ પરબુદાસે મીઠાઈ વેહેચી. — આણંદપુર. સા-
 કર મહેરેઆન ઓઠીલાના યાણદારે નિશાળમાં પધારી સાકર વેહેચી. —
 વવાણી કન્યાશાળા. અહીંના દરબારમાંથી કુંવરી શ્રી મયા કુંવરબાને તા.
 ૧૬-૫-૮૩ ને રોજ નિશાળે ખેસાડમાં તારે ૩ ૭-૧૫-૦ પાઘડીઓ ત્રણ
 મહેતાજી તથા પે. આસી. તથા બીજા આસીમંદને ત્રીજા આસીમંદને
 ૩૨-૧૩-૦ નું ધૂરઓળું આપ્યું. જીવણ શીક્ષકને ૩૨) રોકડા સાડલાના ક-
 હીને આપ્યા તા. ૩૧) મહેતાજીને રોકડો આપ્યો તા. ૩૬-૨-૦ ની સાકર
 તથા દ્રાક્ષ મળી મણ ૧૫ કન્યાએને મીઠાઈ વેહેચી. વઢવાણ પાં. નં. ૬
 લો—૩૨) મીઠાઈ શા. હગન ઝૂંઝાને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી છોકરા-
 એને મીઠાઈ વેહેચી. — સદર કન્યાશાળા. ૩૧) મુંબાઈના શેઠ જીવરાજ
 બાણની કન્યાશાળાના હેડમાસ્તર મણીચંકર માહાનંદ નિશાળમાં પધારી
 ૩૧)ની મીઠાઈ વેહેચી. તથા વઢવાણના રહીશ પાઠક જડુરામ કાશીરામ
 નિશાળમાં પધારી ઓપડીઓ તા. મીઠાઈ મળી કુલ ૩૫૦ નું આપ્યું. —
 ખોડુ. કચ્છ તાબાના ગામ મુદ્રાના શેઠ જ્યરામ રાવજીની તરફથી વજેશંકર
 જ્યશંકરે પધારી ૩૨) મીઠાઈ વેહેચી. — માલોદ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 ગામ લોકે તરફથી ૩૦૦ મીઠાઈ. — ઝીંબેલી. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 ગામલોક તરફથી ૩૦૦ મીઠાઈ. વઢવાણ શેહેર તા. ૧૧ જુલાઈ સન
 ૧૮૮૩—કોઠ. ત્યાંના જમીંદાર તથા મહેતાજીએ યદને ૩૦૦ મીઠાઈ વેહે-
 ચી. — ગુજરવઢી. બજાણના આજમ કારભારી સહિબે ૩૧) સાકર. —
 વઢવાણ મુખ્ય. મહેરેઆન ઠાકોરે સહિબની જન્મગાંઠને દીવસે ૩ ૧૦) મી-
 ઠાઈ ૩૩) ના મોત તકતા વીગેરે તેમના માતૃશ્રી તરફથી. — સદર પાંચ.
 નં. ૧ મહેરેઆન ઠાકોરે સહિબની જન્મગાંઠને દીવસે તેમના માતૃશ્રી બાઈ

શ્રી માછરાજબા તરફથી ૩૧૦ મીઠાઈ.—સદર કન્યાશાળા. ૩૨) મીઠાઈ તથા ૩માલ ઐનારબાજ રાજગ જ્યતિરાવના ચીફ મેનેજર મહેરબાન રામાસ્વામી તરફથી ૩૨) મહેરબાન ઠાકોર સાહેબની જન્મગાંઠને દીવડે તેમના માનુશી બાઈશ્રી માછરાજબા તરફથી.—રામધુરા. પટેલ જુખીમા નેહા તરફથી ૩૧) મીઠાઈ.—બાપોદરા. ૩૨) મીઠાઈ તથા ૩માલ ચેદ વધા રતનશીને સંઘ દીકરાનો જન્મ થવાથી તેની ખુશાલીમાં.—સાપસા.

- ૩૧૧) મીઠાઈ તથા ૩માલ મહેરબાન પ્રાંતના સાહેબ પધારતાં સાપલાના મહેરબાન દરબાર શ્રી તરફથી.—સરા. ૩૧) મીઠાઈ શા. લવજી હીરાણી તરફથી.—મુળી. ૩૨) મીઠાઈ મહેરબાન ઠાકોર સાહેબ તરફથી. મહેરબાન રાવબહાદુર ગોપાલજીબાઈએ નિશાબોની “વીઝીટ” કરી ત્યારે.—બુબ્બાણા ૩૧-૪-૦ ની મીઠાઈ ઓપડીયો વગિરે મહેરબાન દરબારશ્રી તરફથી વાર્ષિક પરીક્ષા વખત તથા ૩૧) રાજેશ્રી હીમતરામ જગજીવનદાસ તરફથી મીઠાઈ.—અખીઆણા. ૩૦) ની મીઠાઈ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ગામ ખાનેથી ૩૦) આ. કારભારી સાહેબ તરફથી ૩૦ ગરીબ છોકરાને સ્લેટો.—સેદલા. ૩૨-૧૫-૩ મીઠાઈ આજમ બજાણાના કારભારી સાહેબ મા. જોક્ચંદભાઈ તરફથી.—આદરીઆણા. ૩૧) મીઠાઈ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત થા. મગનચંદ લક્ષ્મીચંદ તરફથી.—વડગામ. ૩૪) મીઠાઈ તથા ૩માલ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત મહાજન તરફથી.—કરમડ. કરમડના તાબુકદાર રા. છાશ્રી દાદુભા બાપુભા તરફથી ૩૧) મીઠાઈ તા. કપડાના તાકા ખે. ૩૧) જાડેજાશ્રી રખાઈ તરફથી ૩૧) પરમાર રથા તરફથી ૩૧) કકરે મોતીચંદ અમરથી ૩૧) સોની હગમ ગણેશ મીઠાઈ.—

માથક—સ્કુલ કમીટીના પ્રેસીડેન્ટ રાણાશ્રી હરીસોશજી તરફથી ૩૧) કુંવરશ્રી નારંગજી તા. કુંવરશ્રી બાપુભા તરફથી ૩૩) મીઠાઈ—ગુજર-વદી. ઓપડીયો વગિરે આજમ મહે. સરદાર નાનામીઆએ પરીક્ષા લઈ પેટ્ટેચું ૩૩) મીઠાઈ—પાણુશીણા. તથા ૩માલ ખલોલ ટપાકારકુન વગિરે ૩૧) મીઠાઈ—મદર કન્યાશાળા. ચુંદડી તા. છીટ. ખલોલ ટપાકારકુન. ૩૪) —નાગનેશ. કંટાકટર ખેલેચરલાલ શોવલાસે પરીક્ષા લઈ પેટ્ટેચું ૩૧) મીઠાઈ—ખોસીવાદ.—૩૦-૭-૦ મહેરબાન રા. ખા. ગોપાલજી બાઈએ પ-

રીક્ષા લઈ મીઠાઈ તા. મહે. ડાકોર સાહેબે રૂ. ૭) ના રમાલ મીઠાઈ—લીલા-
પુર. પટેલ કાનંજી વાલંજી તરફથી રૂ. ૧૧ મીઠાઈ—ખજાણા. મહે. પ્રાંતના
સાહેબ પધારતાં રૂ. ૩૦) ના રમાલ રૂ. ૩ મીઠાઈ દરબારની તરફથી તા.
રૂ. ૧) રાજકોટના આ. કારભારી સાહેબ મોતીચંદભાઈએ મીઠાઈ તા. રાજ-
કોટના તારેખ. મુળચંદભાઈએ રૂ. ૧) ખજુર—અખીઆણા. રાજકોટના
કારભારી સાહેબે પરીક્ષા લઈ વેહેઓ રૂ. ૧) મીઠાઈ—વાગોદ. મહે. પ્રાંતના
સાહેબ પધારતાં તાલુકદાર તરફથી મીઠાઈ તા. રમાલ ચોપડીઓ રૂ. ૧૮-૪-૬
મહેતાંજીને રૂ. ૫) પાંધડીના—કલાદા. મીપાઈ મોક્ષમતખાં હેમતખાંને વા-
ર્ષિક પરીક્ષા વેખત—પાળીઆદ. શાકર દયાડાના કામદાર ગોવિંદજી ચંદર-
જીની જ્વન અહો આવતાં તેમણે શાકર વેહેઓ રૂ. ૧) શાકર—ધાંગધાં ક.
ન્યાસાળા. આજમ' હેડમાસ્તર જીવણલાલભાઈએ પધારી વેહેઓ રૂ. ૧)
મીઠાઈ—માળોદ. મજકુર ગામની સ્કુલ કમીટીના મેમ્બર સોની ટોકર
કુંવરજીએ પોતાનો દીકરો પરણાવ્યો તેની ખુશાલીમાં તમામ નિશાળોઆ-
એનિ જમાડ્યા—દીગરા. રૂ. ૫) વડોદરાના વૈદ્ય હોટાલાલ દરનાથ તરફથી
રૂ. ૧ રાધણપુરના મહેતા જગજીવન તરફથી રૂ. ૧) વડોદરાના વંકીજી ધોરજ-
લાલભાઈ તરફથી મીઠાઈ—ધાંપલપુર. પાળીઆદથી કાઢીની જ્વન આવતાં
તેમના કામદાર કાળીદાસ જુરા તા. છગન હરીચંદ તથા જગજીવન પુર-
વોત્તમ તરફથી પરીક્ષા લંબને રૂ. ૧) શાકર.

મુકામ રાજકોટ તા. ૧૬

કૃષ્ણલાલ ગોવિંદલાલ.

એપ્રિલ સને ૧૮૮૩, ભરૂચ વિ.સમ. ડે. એન્જુ. ઇ. પ્રાંત આલાવાડ.
ભરૂચની ગામઠી નિશાળ લજુભાઈના ચક્રાક્ષીમાંની—રાવસાહેબ પેટલાદના
મુનસફ પરમાનંદદાસ ભાળાભાઈના ચીરણજીવી હમ્મજાલ પરમાનંદદાસ
રૂ. ૭) ચોપડીઓ. આછોદ. ગુલાબચંદ કપુરચંદ કમીટીના મેમ્બરોએ રૂ.
૧) મીઠાઈ. અંકલેશ્વર કન્યાશાળા. દામોદરદાસ કસનદાસ રૂ. ૨) ચોપડી
તથા મીઠાઈ. દોરા. બાપુ નારણ રૂ. ૧) પા. ધશ્વર નારણ ઉછરાતદાર રૂ.
૧) ટલાટી નગીતદાસ જયુભાઈ રૂ. ૧) પા. પરસોતમદાસ રૂ. ૧) પા. ઉકાશ-
કર રૂ. ૧) ભગવાન નાગર રૂ. ૧) દરબાઈ રૂ. ૧૧ પા. નાથા જીભાઈ રૂ. ૧૧
ધમણાદના ડાકોર શમણસીંગ રામશીંગ રૂ. ૧૧ પા. ખુશાલ બેચર રૂ. ૧૧

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER
JUNE 1881

પુસ્તક રૂ. ૩ મું.

જીવ.

અંક ૧ લો.

મેંતાહ બહુ મોટું વૃક્ષ નામ તેમ છે કામ:-
કર ખેતે મન લેવની, ખરી ખેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્તિતિહાસ... ૧૨૧
મોટાં મોટાં શહેરોની વસ્તી .. ૧૨૬
સવેઆ એકત્રિસા ... ૧૩૨
રણછતસિંહ ... ૧૩૩
સારસંગ્રહ. ... ૧૩૬
નિશાળોનાં ધનામ પત્રક. ... ૧૪૦

A Short History of the English Nation. 121
Population of large cities .. 129
Poetry .. 132
Rangatsing .. 133
Pickings from the Press .. 136
List of Prizes distributed in Schools 140

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

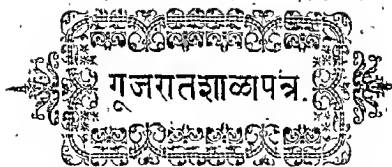
અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમધ્યે ધનામટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્ટ્સી કંપની
"લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય

{ ૩૧) વરસનો અગાઉથીજ. }
{ ૩૦) જુલુક એક અંકના }
જુલુક.

ટપાલ ખર્ચ
જુલુક.

પુસ્તાક ૨૩ મું.

જીવન.

સન ૧૮૮૪.

અંક ૬ ઠો.

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧૨મું સૈન્યસંતાક રાજ્ય. ઇ. સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ સુધી.

રાજ્ય વ્યવસ્થાપત્રકમાં પાલ્લીમેટ બોલાવવાના નિયમ આ પ્રમાણે મુક
૨૨ કયાં હતા. કાયોલિક અને દૂધીઓ એટલે જેમણે રાજ પહેરેલીને લગાઈ
કરી હોય તે, સિવાય એ બે સઘળાને ચૂંટણીનો હક આપવો. વિશેષ હક કાઢી
નાખવા, અને ૨૦૦ પાંડની સ્થાવર કે જંગમ મિલકત જેને હોય તે સઘળા
ચૂંટણીમાં પોતાનો મત આપી શકે. જે ગામડાં ઉગડ ધ્યા ઉગડ જેવાં
યઈ ગયાં હતાં, અને જેને નષ્ટ કે ગળવાનાં ગામ કહેછે, તેની પાસેથી
ચૂંટણીનો હક લઈ લેવો અને કેટલાં ગામો જે આ સમે મોટાં યઈ ગયાં
હતાં તેને તે આપવો.

આ ફરદાર ઘણો ખરો તો જુની પદ્ધતિમાં પસંદ કરવા લાંબકજ
સુધારો હતો. માન-ચેરર, લીડસ, હેલિકાકસ વગેરે જે હાલ મોટાં ચૂંટ-
ણી રચજો ગણાયછે, અને જે આ સમે પણ સારી આખાંદોપર આ-
પેલાં હતાં, તેને ચૂંટણીનો હક મળ્યો એ કોઈ પણ નિષ્પક્ષપાતી માણસથી
ગેરવાજખી કહેવાય નહિ. તેમજ જે ગામમાં એકે છાપરું રહ્યું ન હોય,
અથવા જ્યાં જમીનદારનાં દગ્ગવીસ એકુતોજ હાલ રહેતા હોય, તેને ચૂં-
ટણીમાં સામેલ રાખ્યા કરવું, એ પેલા જમીનદારને માત્ર રાજ્યમાં ગેર
વાજખી સત્તા આપ્યા બરાબરજ હતું. નષ્ટ ગામડાં ખાંચતનો સુધારો આ

ધોરલોજ સવાસો વર્ષ પછી પ્રખ્યાત પિટ આરંભ્યો, અને આપણા કાળમાં તે અમલમાં આવ્યો છે. પણ આ સમયે તો લોકે આ વાજબી સુધારાને માટે જુલમ ગણ્યો, અને પાંડળ્યી માટે વાંધો ઉઠ્યો કે આવી નવતર રીતે પાર્લામેંટ મળેલી તે દેશની પાર્લામેંટ કહેવાય કેમ. પણ એ બધાનું મુખ્ય કારણ તો એજ કે આડેલાકડે આડો વેહ, બળાતકારે કોઈ આપણું બધું કરે, તોપણ તે સારૂ લાગતું નથી.

રાજ્યમંડળ આટલીજ વ્યવસ્થા કરીને જેમ્સી રહ્યું હોય, તો તે વાજબી કહેવાત. રાજ્યરચના કેવા પ્રકારની કરી તે આ નવી પાર્લામેંટનાજ ઠરાવ ઉપર રાખ્યું હતું. પણ તેમણે ધાર્યું કે એ પાર્લામેંટ મળે તે દરમ્યાન રાજ્ય ચલાવવાનું ધોરણ તો લેઈએજ, અને મનમાં એમ પણ ખરું કે આપણે આપણને કારતી રાજ્યરચના એકવાર કરી મૂકવી એજ ઠીક.

આ રાજ્યરચનામાં ઠેરબુંધું કે કામચલા એના છંદગી મુધાનો દેશરક્ષક થાય. દેશ રક્ષકે ૨૧ મંત્રી રાખ્યા, અને તેમની સલાહે રાજ્ય ચલાવ્યું. દેશરક્ષક મંત્રીઓને નામ ખરો, પણ પછી તેમાંના કોઈની ખરતફી તો તે બધાની સંમતિથીજ થઈ શકે. તેમની મંજુરીવિના બીજા દેશના સાથે મધિવિગ્રહ તથા દેશમાં માટા બોધાની નોમણુને દ્રવી ચકાવ નહિ. પણ તથા વૌતો એણે નવી પાર્લામેંટ બોલાવવીજ, અને પાર્લામેંટની રજા વિના એનાથી ક્યારે પણ કર મૂકાય નહિ. કાયદા પાર્લામેંટની મંજુરીથીજ થાય, અને પાર્લામેંટનો કરેલો કાયદો દેશરક્ષક મંજુર ન રાખે, તોપણ તે ૨૦ દહાડા વીત્યા પછી મંજુરજ છે એમ ગણાય.

• આ રાજ્યરચના પણ વસ્તુતઃ નોવા જઈએ તો કાંઈ ખોટી નથી. જે જૂની પદ્ધતિ ઇંગ્રેજોને આટલી બધી પ્રિય હતી, તેનીજ એ નકલ છે. માત્ર અહિંયા રાજને ડેકાણે દેશરક્ષક એવો શબ્દ વાપર્યો છે. એકને અને કની; એટલે, રાજને પ્રજાની રાજાનું મંમિશણ, જે ઇંગ્રેજ રાજ્યરચનાનું ખાસ લક્ષણ, તે ખરાબર એમાં જળવી રાખેલું જણાય છે. જૂની પદ્ધતિ કરતાં જટલો એમાં ફર છે, તે રામજો પ્રજાનાજ લાભનો છે. એકને સર્વોપરી સત્તા આપી પણ તેને એવો બાંધી લીધો કે તેનાથી લોક વિરુદ્ધ જઈ શકત નહિ. શાસકાર (Legislative) ને શાસનકાર (Executive) ના

કામ તદનજ જુદાં પાડી નાંખ્યાં, અને વિશેષ એ કે મુખ્ય સાસનકારનો અધિકાર મંત્રી મંડળના અપૂર્વ સત્તાથી મર્યાદિત અને બપરહિત કરી મૂક્યો.

વળી, આ રાજ્યરચના આ સને ઇંગ્લાંડમાં જે અતિ પર ગએલા એ ઉલ્લા મત ચાંસતા હતા તે બંનેનો વચ્ચે ભાગ હતો. હડહડતા પ્રજા સત્તાકીઓ અનેકની જ સત્તા સ્થાપવાને તકની રહ્યા હતા, તેમજ હાલ દબાઈ ગએલા પણ સાગ આવે કૂદી પડવાને તત્પર થઈ રહેલા રાજબક્તો એકની જ સત્તા ઉપર દિદાં હતા. અનેકની અમર્યાદિત સત્તા શી ખરાબી કરે છે, તેલાંબી પાર્લામેન્ટના ચરિત્રો ઉપરથી ખરાબર સમજાય છે. એ કની સત્તા તો, ફુનિયાના તમામ ઇતિહાસો પોકારીને કહે છે, કે પૂરતા બંધનો વિના વિનાયકારી જ છે જ. પ્રજાનું મુખ્ય એકને અનેકની સત્તાના પોષ્ય શમિત્રણમાં જ રહેલું છે. હાલ ઇંગ્લાંડનું રાજ્ય જુદું નામે અને કાંઈક જુદું આકારે પણ લગભગ આ અવસ્થાપત્રકની મર્યાદાથી જ ચાલે છે, અને તેમ છે તો જ તે ફુનિયાનો રાજ્યપંક્તિઓમાં સર્વોત્તમ નીચડી ચડ્યું છે.

આવી રાજ્ય રચના, ફાંકડો ઇતિહાસ કરતાં મેકાલી સમજાય છે તેમ, કામચલ દેશહિતબુદ્ધિથી જ ઉપજાવી કાઢી કે બીજા કેટલાક કહે છે તેમ, એની અંદરખાને મતલબ પોતાનો રાજ્યલોભ તમ કરવાની જ હતી, એ મુકરર કરવું બહુ મુશ્કેલ છે. અમે ધારીએ છીએ કે એ બંને મતલબ ખરી. પણ આ વેળા ઇંગ્લાંડના લોકને તો એમ જ લાગ્યું કે આ બધી ફક્ત રાજ્ય પચાવી પડવાની જુસ્મિતઓ છે, અને હવે પછી એણે પાર્લામેન્ટ સાથે જે વર્તણુક ચલાવી તે ઉપરથી તેને પૂરતો ટેકો મળ્યો.

ચહેલી પાર્લામેન્ટ કામચલ ઉપલી અવસ્થાને અનુસરી બાલાવી, તેમાં તો એની બાવંના શુદ્ધ ને પ્રજાનું સ્વાતંત્ર્ય જાળવનારી જ લાગાય છે. ચૂંટણી કરનારા ઉપર એણે કાંઈ પણ લાગવગ કે બખાતકાર વાપર્યો નહિ, અને તેમ ને કર્યાની મોટી સાબીતી આ પાર્લામેન્ટ જાતે જ છે. ધર્મચૂસ્ટ પ્રેમિટેરિયન તથા ઉચ્છંકજ પ્રજાસત્તાકી, જે બંને એના આ સને હડહડતા ફુસ્મનો થઈ રહ્યા હતા, તે આ પાર્લામેન્ટમાં જરપદે આધ્યા. તેમજ રાજપક્ષની છૂપી પણ જખ્ખર લાગણીવાળા માણસોનીએ એમાં કાંઈ

ખોટ નહોતી. ટુંકામાં, ઇંગ્લાંડની બિબ બિબ વસિતને અનુસરતાજ એ સખામદો હતા, અને જેને ખરી દેશની સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ કહી ચકાષતેજ એ હતી. એવી સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ પહેલાં કોઈ પણ રાજ્યએ બેગી કરી નહોતી.

આ સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ આવી તુર્તજ પોતાનું સ્વતંત્રપણું બતાવવા લાગી. જેના રૂએતો તે બેગી યઈ હતી, તેજ બ્યવસ્થાપત્ર કરવાનો મંત્રી મંડળને અજીવાર નહોતો એવી તકરાર તેમણે મૂળ મંડાણમાં ઊઠાવી. કામ્બેલે કહ્યું કે કાયદાની બારીકીનો એ કુચલો તેમ હાલ કોથળે ધાત્રી મોટાં મોટાં સંધિનિગ્રહનાં તથા રાજ્ય બ્યવસ્થાનાં જે કાનો ચડી ગયાં છે તેનો પહેલો નિકાલ આણો. પણ આ મમતી લોકે એને ગણકાર્યો નહિ. તારે એણે હકમ કર્યો કે “એક પુરૂષ ને પાર્લામેંટના” જે સંયુક્ત રાજ્યબ્યવસ્થા અમે ડેરવી છે તે તો નહિજ ફેરવાય, અને નહિ ફેરવું એવી જે પ્રતિસા લેશે તેનેજ હું પાર્લામેંટમાં બેસવા દધય. સોએક જાણુ સિવાય બાકીના બધા આ સરત કબ્જલ કરીને રહ્યા, પરંતુ તેઓ પણ એ બ્યવસ્થાપત્ર પાર્લામેંટ હસ્તક મંજૂર થવા વિના કાયદેસર ગણાય નહિ એમ કહી, તેને કદમે કયમ લઈ ચૂંચવા બેઠા. અને એનો નિકાલ આંવતાં સુધી અસલની રીત પ્રમાણે નાણાં આપવાં બંધ કર્યા. લશ્કર પગારને માટે કમારનું બૂમા બૂમ પાડી રહ્યું હતું. રાજપક્ષનાં બેઠા પાછાં દેશમાં ઉઠવાની તૈયારી જણાઈ. પાર્લામેંટની આગાહનુજ આ પરિણામ છે એમ ધારી, કામ્બેલે યુરસે યઈ તેને કાઢી મૂકી. (ઈ. સ. ૩૧ મી જાન્યુઆરી ૧૮૫૫).

કામ્બેલનું આ કામ જેવું આપખૂરીનું તેવુંજ બેવકૂફીનું હતું. જે બેઠા ફિસાદાની એણે દેશજ રાખેલી, તે તો ઉત્તરમાં યોગણાં એના આ કૂલ્યથી ઉઠ્યાં. એના જબરદસ્ત લશ્કરે તે ચપટીમાં સમાવી નાંખ્યાં એ ખરું, પણ હવેથી હું કાયદેસર રાજ્ય કરુંછું એન કહેવાનું એને બહાનું પણ રહ્યું નહિ, અને એના અમલે ઉધાડું આપ અગ્નિઆરી અથવા લશ્કરીરાજ્યનું રૂપ પકડ્યું, કે જે લેખને સપજાની નજર રાજકુળ તરફ રવબાધિકપણે તાણાઈ. બધાને લાખું કે આંતો બકરી કાઢતાં ઊંટ પેડું. રાજાનો આપ અગ્નિપાર શેકવાં જતાં આતો આપણે કેવળ આપ ખુદી બેઠેલા લશ્કરનાજ

હાયમાં ફસાઈ પડ્યા. એના કરતાં તો ચાર્લ્સ જીવાની આપ આજીવારી પણ સારી એમ ઘણાને લાગવા માંડ્યું.

હવે જીવાનું એ રહ્યું છે કે આ લશ્કરી અમલ કેમ અને કયાં સુધી ચાલ્યો. અરે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તો સમસ્ત પ્રજાની અભિરૂચિ વિના ર્યા. પત્ર યદ્ય શકે નહિજ એ વાત આપણે પાછળ વર્ણવેલા બનાવો ઉપરથી સાબીત થઈ ચૂકી.

લશ્કરી રાજ્ય હવે ઇંગ્લાંડમાં કામ્બેલે ચલાવવા માંડ્યું. દશના ૧૦ લાગ પાડી અફ્રેકા સેનાપતિના હવાલામાં તે સોંપી દીધા. એ સેનાપતિએ શહેનશાહી સત્રાપની પેઠે ચાલે તેને પકડતા ને ચાલે તેને છોડતા. રાજ્યપક્ષવાળાને પ્રથમ કાપદાથી સામાન્ય માફી અપાઈ ચૂકેલી, તો પણ આ વખતે તેમની ઉપલ ઉપર કામ્બેલે દર્શાવેલો નાખ્યો. પોતાનાજ એક અજિવાર્ય મજૂરોમાં આવે તેવા કર ઉધરાવા માંડ્યા, અને એ કામ કાપદેસર નથો, એવી હામ્પડનની પેઠે એક જણે ફરીવાર માંડી ત્યારે તેની તફથી જ પકડીત થયો હતો તેને કિલામાં મોકલાવી દીધો. આવા જુલમથી કાપર થઈ લોકે સોપાનીયાના આકારમાં બારે પોકાર ઉઠાવી મૂક્યો. દરરોજ પોકાર પાડતાં સેંકડો નવાં નવાં સોપાનીયાં નીકળવા લાગ્યાં. આ જોઈ આ પ્રજાસત્તાક રાજ્યે એવું એક છાપખાતા ઉપર શપ્ત દેખરેખ રાખનારે ખાતું બેસાડ્યું કે તેની રજાવિના કોઈથી કાંઈ છપાઇજ શકે નહિ!

કામ્બેલની રાજનીતિ, તોપણ, બહુધા જાયા પ્રકારની, ડાહીને દીર્ઘદષ્ટિ બરેલી હતી. કામ્બેલે રાજ્યની પદ્ધતિ કેવળ આપ આજીવારીના આંખેનાં ચલાવી, તોપણ એનો અમલ બીજી સઘળી રીતે ઇંગ્લાંડના ઇતિહાસમાં ઘણાજ કીર્તિવંત છે. એના જીવો બંદોબસ્તને ઇનસાફ તો ઇગ્રેજોએ પહેલાં બાગ્યેજ દીધો હતો. એના વખતમાં ધર્મનો જળાત્કાર કોઈની ઉપર પણ હતો નહિ, અને કાયેલિક શિવાય ઘણાંખરાને તો છૂટ પણ પહેલાં કોઈ કાજે મળેલી નહિ એવી એણે આપી હતી. પાહુદીઓ, જેને ખ્રીસ્તી લોક પરંપરાથી ધર્મશત્રુઓજ ગણતા, આજ્યા હતા, તેને લંડનમાં સમાજ બાંધવાની પહેલવહેલી છૂટ મળી તે આ કામ્બેલનાજ અમલમાં, દશના બંદોબસ્ત માટે તો રાજપક્ષનો એક પરમમિત્રજ પોતાના પુસ્તકમાં

લખી ગયોછે કે એની આપ અખતીઆરીના એ આઠ વર્ષ અત્રે હમણાં ઘણી સમાધાની તથા આબાદીનાં ગણીએ ઇછાએ.

ઇંગ્લાંડ, સ્કોટ્લાંડ, ને આયર્લેંડ એ ત્રણે ઉકાણે જેવું એણે એક એકે રાજ્ય એલાવ્યું તેવું પહેલા કદી પણ કોઈ રાજ્યથી ત્યાં આણું ન હોતું. દશાવરમાં એણે ઇંગ્લાંડની કીર્તિ જે વધારી તેના તો એક ચતાંચ પ પણ પાછલા એ રાજ્યમાં હતા નહિ. ટુંકામાં, એના અમલ ઇંગ્લાંડને, બીજી બધી રીતે રાજી રાજી થવા તથા અભિમાન ધરવા ભેગ હતો. પણ આખી એજ કે તે ઇંગ્લાંડના લોકની મજીવિશ્વ સ્થાપન થએલા હતા. આપણા જેવા દેશમાં જો એવા કોઈ પ્રતાપી થઈ ગયો હોય, તો તેની આપ અખતીઆરી ન જોતાં તેના સદગુણ, ઈનસાફ, ને પરાક્રમનાં જીતેલાસમાં ગુણ ગાન થઈ રહે. પણ ઇંગ્રેજ લોકની પ્રકૃતિ જુદીછે. તેમને સ્વતંત્રતાનું વાંછીછે, અને તે જમાં નથી એવા રાજ્યથી કોટ્યાવધિ કાપવા થતા હોયછે, તો પણ તેને ગુસ્સો ગણી તેઓ સ્વતંત્રતાને મોટેજ મથેછે.

કામ્બેલ પાતે પણ સમજતો હતો કે, મારો અમલ કાપેદસરે સ્થાપન થયો નથી એ મોટી ખામી છે, અને તેથી એના મંત્રીઓની સલાહ ઉપરાંત એણે એક બીજીવાર પાર્લામેંટને બોલાવી (૧૭ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૯.)

બીજી પાર્લામેંટ બોલાવવામાત્રો કામ્બેલ પુઠકળ વગ વસીલો ને દાખ દખાણ વાપર્યું. તે છતાં પણ પોરજ ન રહી તેથી દરેક સજાસદને પાર્લામેંટમાં દાખલ થવા પહેલાં મંત્રીમંડળ પાસેથી સારી ચાલનું આત્રીપત્રક આણવાની જરૂર પડી, અને આ અપૂર્વ બજાત્કારથી સો જણને પાછું જવું પડ્યું. આવી પાર્લામેંટ તરફાળ એને અનુસરતા કામો કરી આપે એમાં કોઈ નવાઈ નથી, પણ તેણે એ સેનાપતિઓનો અમલતો મંજૂર રાખવાની નાજ પડી, અને તે બામતનું જે આઈટ હતું તે નાપસાર કરી નાખ્યું. આ જોઈ લજ્જત પાર્લામેંટ ઉપર ઓડવાઈ ગયું, પણ કામ્બેલ સંમતીને ચૂપ રહ્યો.

પાર્લામેંટ ઉપર આથી પણ વધારે કોપાયમાન થવાનું લજ્જતને કારણ મળ્યું. આ સમયે કામ્બેલ વગેરે ઘણાક વિચક્ષણ માણસોને અનુભવ પરથી માલમ પડવા આવ્યું હતું કે ઇંગ્રેજ લોક એમની રાજ્યપદ્ધતિમાં તો

કોઈ રીતે પણ ફેરફાર કરવા દેવાના નહિ. આ વિચારથીજ નૂની પદ-
તિના નમુના હિપર સધળી રચના નવા રાજ્યની કરવામાં આવી હતી. તો-
પણ હજી એક મોટો ફેર હતો; ગમે તેવું પણ હજી એ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય
કહેવાયું, અને તે નામજ આખી પ્રજાને. મહાં, અજાણ્યામાં હવું. રાજ-
નું, રાજ્ય એ બોલ સાંભળતાંજ બધાનો જીવ હર્ષથી પ્રકુલિત થતો. નામમાં
શું છે એમ કહેવાય છે, પણ કુનિયાનો ગાડરીયો પ્રવાહ તો નામને આધારે-
જ ચાલ્યો જાય છે. આમ સમજી આ પાર્લમેંટે એવો વિચાર કરવા માંડ્યો કે
દેશરક્ષક વામ કાઢી નાખી કામ્બેલ પાસે રાજપદ ધારણ કરાવવું જોઈએ. આ
પેરવી તેમણે એને કહે કે પોતાની મજે ચલાવી તે તો ઈશ્વર જાણે, પણ એ-
ને રાજ કહેવડાવવાની આ સમજ ખૂશી હતી એમાં તો કાંઈ ચક નથી.

પરંતુ એની પણ ખૂશી આ સમજ ઇંગ્લાંડમાં થા કામની હતી! આ સ-
મજે તો ઇંગ્લાંડમાં લશ્કરનું રાજ્ય હવું, અને તેની જે ખૂશી હોય તેજ ખરી.
આ મનસુખો બહાર પડતાજ મોટા મોટા સેનાપતિ પોતાના રાજનામા
લખી કામ્બેલ પાસે દોડ્યાં. એના જે ખરો મિત્ર હતા તે આજીજીથી એ-
ને વારવા લાગ્યા. છેવટે તમામ લશ્કરના જમાધોરાની સભાએ આજ્ઞા યુ-
વક એક ગંભીર વિનંતિ પત્ર લખી મોકલ્યું કે ઈશ્વરની આતર તમે આ
કામ કરશો નહિ. કામ્બેલ, ડાહ્યો હતો. એ જાણતો હતો કે, આ સિપાહીઓ
કાંઈ બાડુતી-રોટલા દાસીયા નથી. એમાંના પ્રત્યેક જણ પગારને માટે નહિ,
પણ પોતાના વિચારની આતર તલવાર લઈને બહાર પડ્યો છે. કામ્બેલ સ-
મજતો હતો કે આ ભક્તોજ આ સમજ ઇંગ્લાંડની સખળ શક્તિઓ છે, અ-
ને જ્યાંસુધી એ શક્તિઓનું સમગ્ર પ્રતિબિંબ હું મારા આલ્માંમાં ધારણ
કરી રહ્યો છું. ત્યાં સુધીજ હું જળવાન પરાક્રમી, કે જે કહેા તે છજી. જો
મારે એ તેજ હરણ થઈ ગયું, તો પછી હું કાંઈ નથી. એક સામાન્ય પુર-
ષ કરતાં મારે એક તુલુભાર પણ વધારે જાણવાનું નથી. મોટે, આ સધળો
વિચાર કરી શાણામનના નિગ્રહવાળા કામ્બેલ પોતાનો રાજ્યતુલ્ય કે દેશ
શાંતિની ઈચ્છા કરે મૂકી, અને પાર્લમેંટને કહાની મોકલ્યું કે મારે રાજપદ
ધારણ કરવું નથી. (૨૧.૧૧.૫૭).

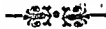
આ રીતે રાજપદ ધારણ કર્યું નહિ પણ પ્રજાનાં લાભની તે પાર્લમેંટ તરફની

જેને માગણીઓ હતી તે એણે ખુશીથી કબુલ રાખી. રાજ્યવ્યવસ્થા પત્રકમાં ફેરફાર કરી તેમણે જે ખર્ચો તેવાર કર્યો હતો તે મંજૂર કર્યો. જાણે આ કાયદાને અધારેજ પેટે દેશરક્ષક યતો હોય, તેમ વેસ્ટમિનિસ્ટરના મહેલમાં મોટા માટીના દરબાર ખરી પાર્લામેન્ટના પ્રમુખને હાથે એણે રાજ્યાબરણ ધારણ કર્યો, રાજ્યગુંડ લીધો, અને કમરે તલવાર બંધાવી. મંત્રીમંડળ તથા રાજ્યના અમલદારોની નીમણુકમાં પાર્લામેન્ટે જે બંધનો માગ્યાં તે કબુલ રાખ્યાં, અને હવે પછી તેના મંજૂરી વિના કર ઉઘરાવવા નહિ એમ દર્શુ. પાર્લામેન્ટના સભાસદોની યોગ્યાયોગ્યતાનું તોલ કરવાનો અધિકાર પાછો તેમનેજ આધીન કરી દીધો. આ કબુલતની રૂએ જે ૧૦૦ ગ્રહંઓ પ્રથમ ખાતમ કરાયા હતા, તે પાછા આ પાર્લામેન્ટમાં છૂટથી આવી ચક્યા. આ લોકે આવવાથી પાર્લામેન્ટનું કેટલુંક વળણુ દર્શુ, અને પાછી તકરારો ચાલી.

જૂની પદ્ધતિમાંનું હાલ એક એ બાકી રહી ગયું હતું. જે અમીરોની સભા નહોતી. તે જોટ પણ પૂરી પાડવાના હેતુથી પાર્લામેન્ટે નવી બ્યવસ્થામાં ફેરવ્યું હતું કે “બીજી સભા” બોલાવવી. અમીરોને લાગ્યું કે કોઈ પણ રાજપદ ધારણ કરનાર હોય, તોજ તેના આશંત્રણથી આપણે જ્યુ એ લાભમ કહેવાય, અને તેથી તેઓમાંના ઘોડાજ આબ્યા. તેમના જગા પૂરવા કામ્પેલે નવા માણુએને અમીર બનાવી ત્યાં મોકલ્યા. આ વાત એકે પક્ષને પસંદ પડી નહિ. પેલા સમચ્છેદકો કકળી ઉઠ્યા, કે વળી પાછો માણુસ માણુસમા આ બેદ ગો ? સામાન્ય લોક હસવા લાગ્યા કે આ ધાંચી મોચાઓ તે વળી અમીર કયા દહાડાના ? પાર્લામેન્ટે પણ આ નવા અમીરો સામા મોટો વાંધો ઉઠાવ્યો. કેટલાક સભાસદો તો એને અમીરોની મળા ન કહેતા. “બીજી મળા” એમજ બોલીને વાદવિવાદ ચલાવતા. વાત બહુ રસે ચડી અને કામ્પેલનો મિલજ અથો. પોતાના ઘરમાં બેઠો હતો ત્યાંથી ગુસ્સા કરોને એ ઉઠ્યો, અને એના એક મિત્રે બહુએ વોર્ષો પણ તેનું ન સાંભળતાં પાર્લામેન્ટમાં જઈ તેને એ રૂબરૂ આપીઆવ્યો. (૪ થી ડુ. ૧૯૫૮).

આ પ્રમાણે બીજી પાર્લામેન્ટ પણ એણે કોધાવેશમાં વિસર્જન કરી, અને પછી ગુર્તજ પોતાના મનમાં પરતાર્થ ત્રીજી પાર્લામેન્ટ બોલાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એના મિત્રો આશ્ચર્ય ખામવા લાગ્યા કે ધીરવીર કા-

એસ આ શા વેધ કાઢવા માંડ્યા છે પણ અરે તો એ હતું કે એ કાપર, કાપર, નિરાંત થઈ ગએલા જિવના દાંતીયા તેંધા છેલાં તફડીયાં હતાં. ધીરવીર કે કાપર, શાણાં કે અણધડ, સર્વેના મમોરયાં છેવટે ધૂળમાં મેળવનાર કુષ્ટ વમકુત એનાં માયા ઉપર હવે બંધી રેલાં હતા.

મોટાં મોટાં શહેરોની વસ્તી.

હિંદુસ્તાનના ૫૦૦૦૦ હજાર અને એથી વધારે વસ્તીવાળાં વસ્તીનાં અનુક્રમથી ગોઠવેલાં શહેરો.—

શહેરો. ઈલાકો અથવા સંસ્થાન. બધા ધર્મની ઉભય જાતીની

(સ્ત્રી પુરુષ) વસ્તી.

૧ મુંબાઈ શહેરને ટાપુ.	મુંબાઈ.	૭૭૩૧૬૬
૨ કલકત્તા.	બંગાળો.	૪૩૩૨૧૬
કલકત્તાના પરાઓ.	"	૨૫૧૪૩૬
દક્ષિણ સમરખન.	"	૫૧૧૫૮
ઉત્તર સમરખન.	"	૨૬૬૮૨૦
૩ મદ્રાસ શહેર.	મદ્રાસ.	૪૦૫૮૪૮
હેદરાબાદ શહેર } પરાં અને ચિકુ } દરાબાદ.	હેદરાબાદ.	૩૫૪૬૬૨
૪ લખનૌર.	વાયપ્રાંત.	૨૬૧૩૦૩
૫ બનારસ.	"	૧૬૬૭૦૦
૬ દિલ્હી.	પંજાબ.	૧૭૩૩૬૩
૭ પટના.	બંગાળો.	૧૭૦૬૫૪
૮ આગ્રા.	વાયપ્રાંત.	૧૬૦૨૦૩
૯ બેંગલોર.	મદ્રાસ.	૧૫૫૮૫૦
૧૦ અમૃતસર.	પંજાબ.	૧૫૧૮૬૬
૧૧ કાનપૂર.	વાયપ્રાંત.	૧૫૧૪૪૪

૧૨ લાહિરે.	પંજાબ.	૧૪૬૩૬૯
૧૩ અલહાબાદ.	વાલ્મીકીપ્રાંત.	૧૪૮૫૪૭
૧૪ જયપૂર.	જયપૂર.	૧૪૨૫૭૮.
૧૫ રંગૂન.	બ્રિટીશ બ્હારત.	૧૩૪૧૭૧
૧૬ પૂના.	મુંબાઈ.	૧૨૬૭૫૧
૧૭ અમદાવાદ.	"	૧૨૭૬૨૧
૧૮ બરેલી.	વાલ્મીકીપ્રાંત.	૧૧૩૮૧૭
૧૯ મુરત.	મુંબાઈ.	૧૦૯૮૪૪
૨૦ હૈદરા.	બંગાળા.	૧૦૫૨૦૬
૨૧ વડોદરા મહેર.	વડોદરા.	૧૦૧૮૧૮
૨૨ મીરત.	વાલ્મીકી	૯૯૫૬૫
૨૩ નાગપૂર.	મધ્યપ્રાંત.	૯૮૨૬૬
૨૪ લખનૌ,	ગ્વાલ્ધરનુ રાજ.	૮૮૦૧૬
૨૫ બીચીનાપત્રી,	મદ્રાસ.	૮૪૪૪૯
૨૬ પેશાવાર.	પંજાબ.	૭૯૬૮૨
૨૭ ડાકા.	બંગાળા.	૭૯૦૭૧
૨૮ ગયા.	"	૭૬૪૧૫
૨૯ જાલ્મપૂર.	મધ્યપ્રાંત.	૭૫૭૦૫
૩૦ ઇલોર.	ઇલોરનુ રાજ.	૭૫૪૦૧
૩૧ ગાદગદાનપૂર.	વાલ્મીકીપ્રાંત.	૭૪૮૩૭
૩૨ રામપૂર.	રામપૂર.	૭૪૨૫૦
૩૩ મદુરા.	મદ્રાસ.	૭૩૮૦૭
૩૪ કરાંચી.	મુંબાઈ.	૭૩૫૬૦
૩૫ મુલતાન.	પંજાબ.	૬૮૬૭૪
૩૬ બાગલપૂર.	બંગાળા.	૬૮૨૩૮
૩૭ અંબાલા.	પંજાબ.	૬૭૪૬૩

૩૮ મુરદાબાદ.	વાયવ્યપ્રાંત.	૧૭૩૮૭
૩૯ ભરતપૂર.	ભરતપૂર.	૧૧૧૧૩
૪૦ દરબંગા.	બંગાળા.	૧૫૬૫૫
૪૧ ફરકાબાદ.	વાયવ્યપ્રાંત.	૧૨૪૩૭
૪૨ કોઇલ.	"	૧૨૭૩૦
૪૩ સોલાપૂર.	મુંબાઈ.	૧૧૨૮૧
૪૪ સારણપૂર.	વાયવ્યપ્રાંત.	૫૯૧૯૪
૪૫ ગોરખપૂર.	"	૫૭૬૨૨
૪૬ કાલીકર્ત.	મદ્રાસ.	૫૦૦૮૫
૪૭ મીરજાપૂર.	વાયવ્યપ્રાંત.	૫૬૩૭૮
૪૮ ફેલખાદ.	"	૫૫૫૭૦
૪૯ બાપાળ.	બાપાળરોડ.	૫૫૪૭૨
૫૦ માંગીર.	બંગાળા.	૫૫૩૭૨
૫૧ તંજાવર.	મદ્રાસ.	૫૪૭૪૫
૫૨ નેગાપટ્ટન.	"	૫૩૮૫૫
૫૩ પંત્યાલા.	પ. રોડ.	૫૩૬૨૯
૫૪ બહારી.	મદ્રાસ.	૫૩૮૬૦
૫૫ મુલમીન.	બ્રિટીશ બહાર.	૫૩૧૦૭
૫૬ રાવલપીંડી.	પંજાબ.	૫૨૯૭૫
૫૭ બલંધર.	"	૫૨૧૧૯
૫૮ ચૂખા.	બંગાળા.	૫૧૯૭૭
૫૯ કાંપતી.	મધ્યપ્રાંત.	૫૦૯૮૮
૬૦ સાલેમ.	મદ્રાસ.	૫૦૬૬૭
૬૧ કમ્બોલમ.	"	૫૦૦૯૮

સવાયા એકત્રીસા.

ફરિ અંબસર નહિ આવે આવો, બાળપણું ભવું રહેયે;
બણાવિના બંધમાં બટકેથી, માનવિ માત્ર મુરખ કહેયે.

મોઢા યર્ષ મનમાં મૂઝાશે, ખારે રહેશે નહિ કાલા;

બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રહેા ઠાલા. ૧

જીયાનીમાં જરે મેળબું જોણે, જરે વિષે સુખથી ખાશે;

એમજ બાળપણે બણીયો, તે પાછળથી મુખ્યો યાશે.

સમજી એવું યવું સર્વદા, બણવા કાજેહાં યાજા;

બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રહેા ઠાલા. ૨

જવાનીમાં જરે નવ મેળબું, તે પાછળ દુઃખ્યો યાશે;

એમજ બાળપણે નહિ બણીયો, તે પાછળથી પરતાશે.

કપૂત નામ કહેવાશે તેથી, માત તાતને નહિ વાલા;

બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રહેા ઠાલા. ૩

કીર કરે અભાસ સદાતો, આદરથી સૌ જન પાજે;

કાન ધરી કોવલ રવ સુણુયે, કામ રાગથી કંટાળે.

ગુણને વય યાશે સઘળા જન, રંગ રહે નેહના કાળા;

બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રહેા ઠાલા. ૪

સરસ ફલ શીમળનું બાસે, શાબા જોતાં પદ્મ સમાન;

ગંધ હીન ગર્ધવ નવ સૂંધે, માટે કહુંહું ગુણને માન.

રાખી ટેક વિવેક ધરીને, બણેા કહું કાલાવાયા;

બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રહેા ઠાલા. ૫

કરે દીપક લઈ પડે કૂપમાં, એથી અંધર મુરખ જન કોણ;

બુદ્ધિ ખીલ્યે બોધ ન સાગ્યો, તે નર અરેઅરો અર બણ.

રાપટીપમાં વખત ગુમાવી, ફરો યર્ષ શાને લાલા;

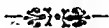
બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ શાને ઠોઠ રહેા ઠાલા. ૬

પેરે પેરે પશુ પ્રાણિને શિક્ષા આવે છે શાણી;

મદારિ કેરો મકંટ દખો એ તમને કહું એધાણી-

મહેનત પણ ફળ નહિ મળશે, માટે નવ કરશે કંટાળો;

બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ શને ઢોઢ રહેા ઠાલા.
કાબ્ય કળાનો સ્વાદ ન આપ્યો, તેનર તો છે પથુના તોલ:
અલંકાર બાકરણ વિનાના લાગે તેના ફીકા તોલ.
મોટા જન નવ માન આપશે, બલે કરો યઈ રૂપાળા;
બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ શને ઢોઢ રહેા ઠાલા.
બહુ બાળક નજરે નિરખ્યા મેં, તે બણતાં બહુ કંટાળે
નિદ્રાદિવીને આરાધિ આર્જસ ઉરથી નવ ટાળે.
તેને શિક્ષા માટે રચિયા છંદ ઉર ઉઠી જ્વાળા;
બણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ શને ઢોઢ રહેા ઠાલા.

રણજિતસિંહ.

૧૮૪૬ની શેષ બાગમાં જે વખતે અંગ્રેજ વેપારી દક્ષિણમાં કાલ્યાનનું
પ્રધાન્ય વિલુપ્ત કરવાનો પલ્ન કરતા હતા, એક ઉમરે પ્રગલ્ભ દરિદ્ર મુસલ-
માન સૈનિક પુરુષ મહીમુરનું સિંહાસન અધિકાર કરીને જ્યારે સઘળાઓના
દૃષ્ટિમાં વિશ્વમય અને ત્રાસના ગબીર રેખાપાત કરતો હતો, ત્યારે શીખોના
અંડ રાજ્યમાં એક ક્ષમતાવાન અને કાર્યકુશળ માણસનો આવિર્ભાવ થયો.
એ મહાપુરુષના આવિર્ભાવથી શીખો પાંચ મહાબલથી બળવાન થઈ પડ્યા.
એનું નામ રણજિતસિંહ હતું. સમગ્ર પૃથ્વીમાં આજ સુધી જોટલા ક્ષમતા-
હાવન મસંન મનુષ્યોનો આવિર્ભાવ થયો છે, તેમાં મહારાજ રણજિતસિંહ
બીજો છે. રણજિતસિંહનો પિતા માનસિંહ એક મિસિલમાં કામ કરતો હતો.
રણજિતસિંહ ૧૭૮૦ ઈસવીસનની ૨ જી નવેમ્બરે જન્મ લીધો હતો. મહા-
સિંહ અતિથય સાહસી અને રણ-પંડિત હતો. રણજિતે સર્વોચ્ચ પિતાનું
સાહસ અને રણ-પંડિતને અધિકાર કબ્જે. ખાંભીકાલે વસંત રોગથી તેની
એક આંખ ગઈ હતી, એ વાસ્તે તે સાંધારણમાં “કાણા રણજિત નામથી
પ્રસિદ્ધ થયો હતો. જ્યારે રણજિતસિંહની આઠ વર્ષની ઉમર હતી તે વખતે
મહાસિંહ પરસોકને પ્રાપ્ત થયો. રણજિત એ વખતે તેની માતા અને પિતાના
દેખાવાન લક્ષ્મીપત સિંહનો રક્ષાધીન થયો. રણજિત અર્ધકાલ વાળો હતો.
૧૮૧૭ તેના જીવિ, સાહસ અને પરાક્રમ અસાધારણ હતું. તે જીવિ, સા-

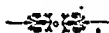
હસ અને પરાક્રમના ઉપર નિર્ભર કરીને પોતાનું પ્રાધાન્ય મ્યાપવામાં ઉદ્વૃત્ત થયો. એ સમયે પંજાબમાં દોઢ-રાણની બૂપતિનું આધિપત્ય હતું. અંગ્રેજો આમ્તે આમ્તે પ્રમલ થઇને પોતાનો અધિકાર મપ્રમાણિત કરતા હતા. મિંધિયા અને હોનકર બળ મગ્રહપૂર્વક ક્રમે અંગ્રેજોની ક્ષમતા-અપેક્ષી થઈ પડ્યા હતા. રણજિતસિંહ એઓમાં પોતાનું આધિપત્ય બદલ મૂલ કરવામાં ગુંથાયો હતો. તેને અહમદશાહ દોહરાણીનો પૌત્ર નેમાનશાહને વિજેય સા હાય કર્યાથી પુરસ્કાર મ્વરૂપ લાહોરનું આધિપત્ય પ્રાપ્ત કર્યું ક્રમે શિખોના મંડળમાં તેની ક્ષમતા વધવા લાગી, ક્રમે સમસ્ત મંડળ તેનું આપમત થઈ પડ્યું મહારાજ રણજિતસિંહ સમસ્ત પંજાબમાં આધિપત્ય સ્થાપન કરીને મિંધુ-નદ ઉત્તરેણુ પૂર્વક આફગાનિસ્તાનમાં જય-પતાકા ઉડાડ્યા. એ શિખોના ઇતિહાસમાં એક પ્રધાન મ્મરણીય બનાવ છે નેઓએ દશદ્વતી નદીને કિનારે હિંદુઓને પરાજિત કરીને બારતવર્ષમાં આધિપત્ય મ્યાપનું કર્યું હતું. તેઓના દશમાં પોતાનો જય-પતાકો મ્યાપન કરવામાં શીખલોકે આગળ પડ્યા. એક બાજુએ દીર્ઘકાલ, બીમિમૂર્તિ આફગાન જાતિ, બીજી બાજુએ યુદ્ધ-કુશલ ગિખસૈન્ય હતું. આર્યાવર્તના હિંદુનૃપતિ હેલીવાર મિંધુ નદીને બીજી પારથી હિંદુ પિજ્જી પઢાણના ઇણિત-જળમાં પૃથ્વીરાજ અને સર શીતા આત્માનું પરિનર્પણ કરવાને આજ્ઞા હતા એ અપૂર્વ દેખાવનો અનત મહિમા આજ કોણુ સમજશે ? આ મ્મલામાં કોણુ આ મહાવીરની મહા કીર્તિમાં કર્ણપાત કરશે ? મહારાજ રણજિતસિંહ એ યુદ્ધમાં પિજ્જી થઇને મહોશસથી પંચ નદીની તરફ પાછો આવ્યો. નઓચેરાના સંગ્રામમાં શિખોએ નેવું પરાક્રમ ગ્રહ્યન કર્યું હતું, તેનાથી અમગ્ર અફગાનિમ્યાન વિગ્મિત અને મ્તજિત થઇ પડ્યા. રણજિતસિંહ જાતિ-પ્રતિષ્ઠાના બળથી એવા દુર્બળ થઇને પંજાબનું રાસન કરવા લાગ્યો કે તેનો અધિકાર તદ્દીય રાજધાની લાહોરથી લઇને ઉત્તરમાં કાશ્મીર, પશ્ચિમમાં પેશાવર, દક્ષિણમાં મુઝતાન અને પૂર્વમાં ચતદ્રુ પર્વત પ્રસારિત થયો હતો, અને તેના યુદ્ધ કુશલસૈન્યો પુરોપિચન રીતિ પ્રમાણે શિક્ષા પામીને વીરન્દ્ર-સમાજના વરણીય થઇ પડ્યા. રણજિતસિંહ અંગ્રેજોની સાથે મધિ-મુઝમાં આબરુ હતો. તે મહામળ પરાક્રાન્ત નેવાજતા અંગ્રેજોના વિરુદ્ધમાં અમ્મ ધારણ

કરીને પવિત્ર મિત્રતાને કલંકિત કર્યું નહિ. . . . .
 રણજિતસિંહનું જીવન-ચરિત્ર લખનારાઓએ કહ્યું છે, 'રણજિતસિંહ
 મયાર્થે સિંહના જોષા હતો.' અને સિંહના પ્રમાણે આલોક પરિભ્રમ કર્યો છે.
 એ સિંહ વિક્રમ મહાવીરની સર્વ વાત આ જગ્યા ઉપર આનુષંગિક લખવી
 સંભાવિત નથી. જોયો યથાનિયમથી સુશિક્ષિત પ્રાપ્ત થયા છે અને જગ-
 તની સામે પોતાનો અસાધારણ વિસ્તાર કર્યું છે; તેઓની સાથે આ મહા-
 પુરુષની તુલના કરવી ઉચિત નથી. રણજિતસિંહનું સાહસ, ક્ષમતા અને
 જુદી બીજીની આપેલી શિક્ષાથી પરિપુષ્ટ થઈ નહોતી. એ સર્વ પોતાની
 મેળે વિકાસ પામી હતી. રણજિતસિંહ પોતાના એ રવબાવસિદ્ધ પ્રતિભા
 અને દક્ષતાના ચુલ્કથી જગતમાં મહત્ લોકના સંમાનિત પદમાં અધિષ્ઠ
 થયો હતો. પોતાના સૈન્યોને શિખવાડવું અને રણ-પારદર્શી કરવું એ તેનું
 સર્વથી પ્રધાન કર્તવ્ય કાર્ય હતું. તેણે એ કર્તવ્ય કાર્યમાં કદી પણ ઓદાસિન્ય
 દેખાડ્યું નથી. ફરિદ્દા સુર એકલાએ વાધોને માર્યાથી શરણાહ નામ
 ધારણ કરીને દિલ્હીના સિંહાસનપર આરોહણ કર્યું હતું. અસ્તાજિલો એક
 સમયે એવું સાહસ દેખાડીને, શેર, આફગાન નામ પરિગ્રહ પૂર્વક અતુલ
 લાલચવતી શૂરભૂતની સાથે પરિણમ-સૂત્રમાં આપદ થયો હતો. ઇતિહાસ
 આ બે વીરોના આ સાહસની વાત આજ પર્વત સર્વને વિસ્મય જન્માયે
 છે. પરંતુ રણજિતના સાહસી શિખ સૈન્ય મૃગયાની વખતે એકલા પશુરાજ
 સિંહની સાથે લડ કરીને, તેની ક્ષમતા પર્યુદેસ કરવામાં કાતર થયા નહિ.
 તેણે એના કરતાં પણ અધિકતર સાહસ અને ક્ષમતા દેખાડ્યા છે; તે-
 ઓએ અશ્વારોહણમાં, અસ્ત્રસંચાલનમાં અને શત્રુપક્ષનું વ્યૂહબેદ કરવામાં
 પૃથિવીના કોઈ પુરુષ-વીરે તેના જેવી યોગ્યતા દેખાડી છે. એ જણાવું નથી.

વસ્તુતઃ રણજિતસિંહ વીર-હીલાચર્ય જ ભારતનો મયાર્થ વીર પુરુષ
 હતો. અહારમી શદ્ધીમાં ભારતવર્ષમાં તેના જેવા વીર પુરુષનો આવિર્ભાવ
 થયો નથી. હિંદુરાજ ચક્રવર્તી પૃથિવીરાજે જ્યારે તિરોરીના પવિત્ર ક્ષેત્રમાં
 પહોંચે ત્યારે પરાજિત અને દૂરીભૂત કર્યો હતા, અને છેલ્લીવારે જ્યારે પુણ્યસ-
 લિલા દયદત્તીને કિનારે ગરિયસી જન્મભૂમિને માટે અનંત નિદ્રામાં નિમિત્ત
 થયા હતા, ત્યારે તેનું વિરત્વમાં શત્રુતા હૃદય પણ અજાણ્ય બરેલા થયાં

હતાં અદીન પરાક્રમ પ્રતાપસિંહ જ્યારે બારતનું ચર્માપલી યુદ્ધપુંજમય મહાતીર્થ હલદિઘાટમાં સ્વદેશીઓના ઓણિત-તરંગિણીનો તરંગોચ્છવાસ જોઈને ધાર ગંબીર સ્વરથી બોલ્યા હતા. “આવા બાવધો દેહ વિસન્નજનને માટે રજપૂતોએ જન્મ લીધો છે,” ત્યારે તેની લોકાતીત મહા પ્રાણતા અને સ્વદેશને માટે તેનો અનિર્વચનીય આત્મ ત્યાગ જોઈને વિધર્મી શત્રુ પણ તેના પ્રશંસા ગીતિ ગાતા હતા. વળી જ્યારે મહા વિક્રમ શિવાજી પર્વતથી પર્વતમાં જઈને વિભ્ય-ઘેરીના ગંબીર નિનાદમાં નિદ્રિત બારતને જગાડ્યું હતું, ત્યારે બારતનો અદ્વિતીય બાદશાહ પણ તેની અપૂર્વ દેશ ભક્તિ અને અપૂર્વ વીરત્વથી આદરિત થયો હતો. બારત ભૂમિ એક સમયે એવી હીતના વીર પુરુષોના અનંત મહિમાથી મહીસ્ત થઈ પડી હતી. બારતના ઉત્તર અને દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ એક યદને એક સમયે એ વીર પુરુષોની અનંત અને અક્ષય કીર્તિની કાહણી ગાજી રહી હતી. પરંતુ-એ વીરત્વ-વૈભવ શિવાજીની સાથેજ તિરોહિત થયું નહિ. જે વીર્ય-વન્દિતા ઉન્નત્તમ શુદ્ધિગથી બારતના પવન રાજ્યઓના હૃદય દગ્ધ થયા હતા, તે આ મહા શક્તિનો ભક્ત શક્તિયાળી બપતિના સાથે હોઝાયું નહિ. શિવાજીના પછી શુરગોવિંદ સિંહના મહામંત્રથી સંજીવિત થયા, રણનિતસિંહે વળી બારતમાં આ મહા શક્તિનું ઉદ્બોધન કર્યું હતું, વળી ઓતરફ ધીસ્ત્ર-મહિમા પ્રસારિત કરીને ભેરવ રવથી ઓ તરફમાં તાવી મૂક્યું હતું. તે પંજાબ કે હારીના પરલોક પ્રાપ્તિના સાથે શિખોની ત્રીતીય સ્થાપનાના અર્થો ગતિનો સૂત્રપાત થયો.

શ્રી. નારાયણ હેમચંદ્ર.

સારસંગ્રહ.

મિ. એ. સેંટ જાન નામના પ્રણે ટેલીફોનના સંબંધમાં એક નવું ચંત્ર ઓધી કાઢ્યું છે. તેણે કરીને તે કહે છે કે ટેલીફોનમાંથી જે કાંઈ સંભાવણું થાય છે, તે સાચું કાવમનું દસ્તાવેજી જ લખાણ થઈ જાય છે.

ફ્રેંચ બાપાની નિયામની ઓપડીઓ માટે અક્ષરમાં છાપવાનો ફરાવ ત્યાંની સરકારે કીધો છે. કેમકે ગ્રીણા અક્ષર વાંચવાથી વિદ્યાર્થીઓ પૂંકી નજરના ધાય છે. હિન્દીની સરકારે આ પર લક્ષ આપવું જોઈએ. કારણ કે હમણાં ચરમા પહેરનારા જુવાનીયા ઘણા વધી પડ્યા છે.

એક અમેરિકને એક સંચો બનાવ્યો છે. તેની અજમાયશ કરી તો ધ-ર્મ એતરમાં ઉભા હતા, તેને કાપવામાં, ઝાટકીને જૂદા પાડવામાં, કાંકરા વીણો કાઢવામાં, દળવામાં, આળી મિંદો કરાવવામાં, આટો ગુંદવામાં અને પાણી ભરીમાં બનાવવામાં તરણ મિનિટ અને બે સેકન્ડ થઈ હતી!

એડનની નજદીકમાં પોતાની રાજહુકુમત અલાવવાનો ફ્રેંચ સરકારનો ફરાવ. — એડનના અખાતમાં આવેલી ઓળોક નામની જગાએ પોતાંની હુકુમત અલાવવાનો ફરાવ ફ્રેંચ સરકારે કરવાની ખબર ગઈ તા. ૫મી માર્ચ સને ૧૮૮૫ના પારિસથી નીકળેલા તારના સંદેશમાં મળી છે.

અધિપતી ઉપર મોકલેલા દસ્તાવેજ ન છપાય તોપણ અધિપતી પાછા આપવાને બંધાએલા નથી એવું લંડનમાં એક કોરટમાં ફરી ચૂંચું છે.

તકસીરવારોની તસવીર લેવાની રીતથી કલંકતાના પોલીસને જુના મોરો પકડી ફહાડતાં વિલંબ લાગતો નથી. આ નવી યુક્તિ મુધરેલા દેશોમાં ઘણા વરસોની ચાલુ છે, અને તેનું જોધનેજ તેને કલકત્તામાં દાખલ કરવામાં આવી છે. કેદખાનાના સુદત પુરી થયા પછી છુટી જતી વેળા દરેક તકસીરવારનો પોલીસ ખાતા તરફથી તસવીર લેવામાં આવે છે, અને તે તસવીરની નકલો દરમાસે પ્રગટ થતાં પોલીસ સરકુલરમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. એ સરકુલરો કલકત્તા અને બંગાળાની પોલીસ ઉપરાંત બીજા હલિકાઓની પોલીસના વડાઓ ઉપર પણ મોકલવામાં આવે છે. આમ થવાથી બીજા ઠેકાણે બને છે તેમ કલકત્તાના પોલીસ અમલદારોને એક તકસીરવારની શોધમાં દેશવરો ખાતે જવું પડતું નથી. ઉપલાં સરકુલરોમાં, વળી તકસીરવારની છબી ઉપરાંત તેની આગલી પાછલી હકીકતો જે પોલીસના જાણવામાં આવી હોય તે પણ આપવામાં આવે છે.

બનારસનું પીત્તકદાન. — ગર્વને જાણીતું છે કે એ કામ પાછલ દરરોજ પર માણસો રોકાય છે અને દરસાત રૂબા જાખનો માપ બને છે.

કોઈ પણ વરસે આ માલ ઝોળે ઉતરતો નથી, કેમકે તેના અપ ચાલું છે. મારાદાખાદ ખાતેનાં ધાત્રુના વાસણો વિગેરેનાં કારખાનામાં ૧૪૦૦ માણ-સો કામ કરે છે અને ત્યાં દરસાપ રૂ. ૩)લાખથી વધારેના માલ તૈયાર થાય છે. વાયવ્ય પ્રાંતમાં લલિતપુર ખાતે એવી ત્રણ કુકાની છે કે જ્યાં બંદુકો તથા કુ-હાડીઓ બને છે. કેહે છે કે દરેક કુહાડી બનાવતાં એક અઠવાડીયું અને બં-ધુક પાછળ એક મહિનો લાગે છે,

મુંબાઈની લોકલ બોરડોનો કાયદો.—મુંબાઈની લોકલ બોરડોનો કાયદો સને ૧૮૮૪ના પહેલા આક્ટ તરીકે ઓળખાય. મજદુર એકટને મુંબાઈ સરકારે તા. ૨૩ મી જાનેવારીએ અને વડી સરકારે તા. ૫ મી માર્ચ ૧૮૯૨ કીધો છે તેથી તે ધારા તરીકે અમલમાં આવ્યો છે અને ગઈ ૧૧. ૨૨ મીએ સરકારી ગેઝીટના વવારા તરીકે તે બહાર પડ્યો છે.

લખ્યા પછી તહી દેખાય એવી શાહી.—એ શાહીથી કાંઈ પણ લખે-લું અથવા ચીતરેલું પહેલ પહેલા કાગળ ઉપર દેખાતું નથી. પણ જ્યારે પાણીમાં બાળીએ છીએ ત્યારે તે દેખાય છે. પાણી સુકાઈ જાય છે ત્યારે કંઈ પણ દેખાતું નથી. વળી પાણું વાચવું હોય ત્યારે તે કાગળને પાણી-માં ઓળવેા પડે છે. એ શાહી બનાવવામાં ૧ ભાગ અજસોનું તેલ, ૨૦ ભાગ એમોનાયાનું પાણી અને ૧૦૦ ભાગ સાદાં પાણીની મેળવણીથી બને છે. તેમાંથી લખતી વેળા તે ખુબ હલાવવી જોઈએ. કારણ કે તેલનો થોડોક ભાગ મેળવણીથી છુટો પડીને ઉપર તરફ કરે છે. અને તેવી હાલ-તમાં કાગળ ઉપર તેલના ડાઘ રહી જાય છે.

વીજળીથી ચાલતાં બલુન.—આ વીજળીના જમાનામાં નહિ બને એમ નથી, બે ફ્રેંચ લાઈઓએ હમણાં એવું એક મોટી ફતેહ સાધ બ-નાવ્યું છે. તે ગોળ નથી પણ લાંબુ, એક સોગારના આકારનું છે. તે ૩૦ વાર લાંબી અને ૧૦ વાર પહોળા એક નંબી રોડું છે. બીજાં બલુનો પેટે એમાં પણ હાઈડ્રોજન હવા બરેલી છે, પણ તેની હેઠળના મછવામાં વીજળીની બટેરી રાખી છે જે ત્રણ કલાક ચાલે એટલીજ હાલ તરત બતાવી છે અને તે આ બલુનને ગતી આપી શકે છે. આ બલુનથી તેઓ આકાશ તરફ ઉડી આવ્યા છે.

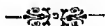

લાકડાંને ધાતુ બનાવવાની કળા ક્રાન્સમાં ઘણી વધી પડી છે. એ કળાથી લાકડાંને ત્રણ જાતની રસાયણી મેળવણીની ગરમ કેહડા મધે બાળી રાખવામાં આવેછે. પહેલી મેળવણીમાં પાણી ૧૯૪ ડીગ્રીની ગરમીનું હોય છે અને તેમાં લાકડું ત્રણ દાહડા બાળી રાખે છે, બીજી મેળવણીમાં ૪૬ કલાક અને ત્રીજી મેળવણીમાં ૧૦૦ ડીગ્રીની ગરમીમાં ૫૦ કલાક સુધી રાખે છે. તે તદ્દન મુકાયા પંછી તેના ઉપર ધાતુના સરખું પાલીસ ચઢે છે કે જે આરસી જેવું દેખાય છે. તે લાકડું કદી કોહતું નથી, અને તેને હવાથી, ઘવા બીજા કશાથી નાશ થતો નથી.

પતિભક્તિ.—એડવાર્ડ પેહેલા બાદશાહના રાણી ઇલીનોરે એક અદ્ભુત કાપથી પતિભક્તિ બતાવી હતી એડવાર્ડ બ્યારે પેલિસ્તાઇન દેશમાં લડાઈ કરવાને ગયો હતો તે વેળાએ તેને દુશ્મનના તર્ફથી તીર ઉપર ઝેર લગાડેલો તીર લાગ્યો, ડાકટરોએ કહ્યું કે જો કોઈ માણસ એ ધાના ઝેરને ચૂંચી લે તો રાજાનો પ્રાણ બચે, પરંતુ ચૂસવાવાળાને ઝેર ચડી જશે અને તેથી તે મરી જશે. તેના રાણીએ વૈધનો ઉપાય સાંભળ્યો અને તેણે પતિને પોતાના બોળામાં થુવાડીને બ્યારે તે કાંઈ અચેત થયો હતો તોપણ પોતાના છવન અને રક્તનો વિચાર ન કરતાં તેના ધાને ચૂસવા લાગી, એના પ્રીતીનું એવું સુંદર કૃપા નિપજ્યું કે પતિ જલદીથી આરોગ્ય યઈ ગયો, અને ઇશ્વરની કૃપા એવી યઈ કે રાણીને કાંઈ પણ ફલેશ નહિ થયો. એ સતી પતિવ્રતાના મ્મગણને માટે એડવર્ડે સિનકનથાપર અને નિસ્તમિવેસ્ટરના વચમાં એ સધળી જગ્યા ઉપર બ્યાં તે નીરથી ઠરીથી ત્યાં દેવાત્રય બનાવ્યા હતા. એબિંગ્ડોસ મંત્રબ એની પાદગીરીને માટે બનાવ્યો છે. તે આજ પણ ઉભા છે.

કેમબ્રીડજની પાઠશાળામાં યતારો સગવડ.—કેમબ્રીડજની પાઠશાળામાં જેઓ હિંદુસ્તાનની સણદી નોકરીની પરીક્ષાનો અભ્યાસ કરે છે તેઓને સગવડ કરી આપવા સાર તેમાં મરાઠીભાષા શીખવવાની ગોઠવણ થાય છે. એ કારણસર એક મરાઠી શીક્ષકની નીમણૂકને માટે માગણી થઈ છે. આવતા અક્ટોબર માસથી જે એક વરસ સુધી જે મરાઠી શીક્ષક નિમાયે તેને રૂ ૧૦૦૦ વરસ દહાડાની નોકરીના બદલામાં મળશે.

લાસને બાળવાની રમત હવે ઊતાનળાં કદમ લંમાવશે એવા મા-
ન્ટે જણાય છે. કોઈ ડાકટર પ્રાઈસ નામે ધણીએ પોતાનાં બાળકને ડા
ટવાને બદલે બાળ્યું હતું તે ઉપરથી ઉઠેના મુકરદમાના ચૂંટાદામા 'જડજ
સરજેશ સટીફને' ડાકટર પ્રાઈસના લાભમા ચૂંટાદો આપતાં જણાવ્યું કે
આસપાસના લોકોને ઈજા નહિ થાય એવી રીતે અંગ્રેજ લાસને બાળવામાં
આવે તો તે વિશે ધારામા કંઈ અટકાવ ફરમાવેલો નથી. ડાકટર કેમરન
નામે ધણી પારલામેન્ટમા થોડીક મુદતમા લાસને બાળવાની તરફેણમા એક
બીલ રજૂ કરનાર છે, જેને સર લાવનપલેકેર, સરજન લબાક, અને બીજા
ધણીઓ ટેકો આપનાર છે. મીલન ખાતે આ નવો રિવાજ માધ્યા પડી
એ માસની મુદતમા ૧૩૦ લાસને બાળવામાં આવી હતી, અને ઇંગ્લાડ
ખાતે પણ એ માટે મંડળીઓ ઉભી થઈ છે. રોમન ટ્રેડ્સીક પંધીઓ ત
ફ્રીધી આ રીવાજ સામે બહુ હરકત લેનાર છે. પણ ખુદ રોમ ખાતે આજે
પણ આ બાળવાનો રીવાજ ચાલુ થયો છે. આગળ વખતના રોમન લોકો
લાસને બાળતાજ હતા, તેમ હાલમા પણ એ કારણ થકી હલાયદી જગા
ખતાવનામા આની છે, જ્યાં એક લખનાર પી ટાલમસને અગર આપે છે
તેમ બે કલાકની અંદર લાસ થોડા ખર્ચમા બળીને સાફ થઈ જાય છે,
તોપણ તેમાંનો કંઈ ધુમાડો યા વાસ આસપાસ પસરતો યા નજર આ-
વતો નથી. જમીનમા ડાટેની લાસથી ૧૦ વરસ સુધી જમીન પાછી પવીત્ર
અને આમુદી થતી નથી, પણ ઉપલો જખનાર કોણે કે લંડનની જમીન
તો ૨૦ વરસે પણ પવીત્ર થતી નહિ હોય તે ગણતરી કરેછે કે ૧૮૫૯ થી
૧૮૮૩ સુધીના પચાશ વરસોમાં લંડન અને તેની આસપાસના પરાઓ
ખાતે એકંદરે ૧૮૯૧૩૧૪ લાખો લટાઈ છે. એ સર્વેથી લંડનની ભૂમિ ક્યાં
સ્વચ્છ થવાની.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

જા. નં. સને ૧૮૮૨-૮૪

હાલદરવાસ.—પંડ્યા ગણપતરામ અનુપરામ તરફથી રૂ. ૧) શા. હર.
ગોવંદ વપવદાસ રૂ. ૨) પંડ્યા જગન નથુરામ તરફથી રૂ. ૧) મીઠાઈ.—ખંડાલ

વકોલ હરીનાલ હરજીવનદાસ. મહેતાજી. દાનોદર. જેઠાભાઈ ૩૧) રૂકૂલ
કમિટીના મેમ્બરો તરફથી ૩૦ રાજેશી વલ્લવદાસ નંદલાલ વડોદરા સ્ટેટના
ડેપુટી એ. ઈ. ૩૧) મીઆં શ્રી સરદારસોંગજી ૩૨) મીઆં ગુલાબમીયાં
૩૧) કવિ પ્રભાશંકર સામળજી ૩૦) જોકરાએને ઓપડીના. યા. નામચંદ
સંકરદાસ ૩૦) મીઠાઈ.—જેદર, રૂકૂલ કમિટીના મેકટેરી યા. પરબુદાસ
લખમીચંદ ૩૧) જોકરાએને ઓપડીઓ. તથા ૩૨) મીઠાઈ.—સાંઘા.
હાકોરશ્રી અજાઅસોંગજી, ઉનાળામાં પાણી પીવા સાં ૩૪).—માલપૂર.
માલપૂરના રાવલ જીવીપસોંગજી તરફથી ૩૦ જોકરાએને ઓપડીઓ. તથા
૩૫) ની મીઠાઈ. તથા ૩૬) મહેતાજીને પાઘડીના. શરભારી મેઘાભાઈ ક.
૩૭) શ્યામંકર તરફથી ૩૦) જોકરાએને ઓપડીઓ.—માણસા. બાપાત બવાત-
સોંગજી તથા બાઈશ્રી ગુલાબ બાઈ તરફથી ૩૩ મીઠાઈ. હાકોરશ્રી રાજ
સોંગજી બીમસોંગજી તરફથી ૩૧-૪-૩ જોકરાએને ઓપડીઓ તથા ૩
૨) મીઠાઈ. તથા ૩૧૭) મહેતાજીને પાઘડીના. મૂખ્ય કામદાર કૃતેચંદ રા-
મચંદ તરફથી ૩૫) જોકરાએને ઓપડીઓ, કામદાર માધવદાસ પરસોતમ
દાસ ૩૧) જોકરાએને ઓપડીઓ, યા. જેઠારામ દમ્બારામ તથા બાપાત
કેસરીસોંગજી ૩૩) જોકરાએને ઓપડીઓ.—પેઠાપુર. માણુમાનાં હાકોર
રાજસોંગજી બીમસોંગજી તરફથી ૩૧૦) જોકરાએને ઓપડીઓ, તથા ૩.
૨) મીઠાઈ. માણુમાના કામદાર કૃતેચંદ રામચંદ ૩૧) મીઠાઈ. પરીખ જુ-
મખરામ ઉમેદરામ તથા બગુભાઈ મુરેચંદ ૩૨) મીઠાઈ યા. બંગવાન
વર્ધમાન તથા સુવાર ઉમેદચંદ આગારામ ૩૦) મીઠાઈ.—ઈસોલ. હાકોર
શ્રી વખતગોંગજી દીપસીગજી તરફથી જે વખત મળી ૩૧૩) જોકરાએને
ઓપડીઓ, તથા ૩૮) મીઠાઈ તથા ૩૧૬) મહેતાજીને પાઘડીના.—વાસ-
ણા. બાવસારે રેવચંદ વલ્લેરામ, માધવજી સુતચંદ તરફથી ૩૧-૬-૦ મી-
ઠાઈ, બાવસાર ઉમેદ વર્ધમાન તથા કાળા ગોપાલદાસ તરફથી ૩૧) મી-
ઠાઈ.—જોડાણા. કટોસણ જીજ્ઞાનાત મેપેશીઅલ યાજ્ઞદાર સામળદાસ
વિપનાય તરફથી ૩૧) મીઠાઈ.—મોહનપુર. ગોર અનુપરામ તરખેરામ
તરફથી ૩૧) મીઠાઈ.—વરસોલ. જમદાર કૃષ્ણશંકર હીમતરામ તરફથી
૩૦) મીઠાઈ.—મુદાસણા. હાકોરશ્રી પરમતર્ગોંગજી મેહબતસોંગજી તરફ.

થી ૩૫) મહેતાજીને પાધડી.—સરડોઈ. કોળદાર સામળદાસ અને જામી-
દાર કચ્છાશર ૩૧૧ મીઠાઈ.—વડોદરા.—મતાદાર ગેદાવજી તથા અમ-
રાજી તથા શા. નાહાજયંદ તરફથી ૩૪-૧-૦ ઓકરાએને ઓપડીઓ, તથા
૦-૧૫-૦ મીઠાઈ.—મહીસા. બાસ લેબાઈ જવેરદાસ તથા શા. મોતીચંદ
વાહાજી ૩૧) મીઠાઈ તથા ૩૨) મહેતાજીને પાધડી, બાવીસ દક્ષણ
બાગના પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર રાજેશ્રી પરભુરામ કેવળરામ તરફથી ૩૨૧ છો-
કરાએને ઓપડીઓ, તથા ૩૧) મીઠાઈ.—કપરપુર. ટલાટી મૂળજી વ્રજલાલ
તરફથી ૩૧) મીઠાઈ, તથા ૩૨) મહેતાજીને પાધડી.—ઈડર તાલુકા સ્કૂલઃ
મહારાજા શ્રી કેસરી સીંહજી તરફથી ૩૪૮) છોકરાએને ઓપડીઓ, તથા
૩૨૮૧ મીઠાઈ, તથા ૩૦૧ મહેતાજીને પાધડી, વડોદરાના વડા સરદાર
સુલેમાન મીઆ મુલામ હુસેન ૩૧૨-૧૫-૦ છોકરાએને ઓપડીઓ, તથા
૩૪) મીઠાઈ, ઈડર સ્વસ્થાનના દીવાન રાવસાહેબ હરીદાસ શ્રીહરીદાસ ૩.
૫) છોકરાએને ઓપડીઓ, તથા ૩૩૧ મીઠાઈ, ઈડરના અનસક રેવાચંકર
મગનલાલ ૩૨) મીઠાઈ.—બડોલી ઈડરના માજી આસા. પો. એન્ટ રાવ
બાહાદુર. ઓહવરામબાઈ ૩૨) મીઠાઈ, ઈડરના દીવાન રાવસાહેબ દરીદાસ
વીહારીદાસ ૩૨) મીઠાઈ, ઈડરના મહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી તરફથી ૩૪)
મીઠાઈ.—ચોટાસણ. એનન ૩૨) મીઠાઈ.—સાબળ. એનન ૩૧) છોકરા-
એને ઓપડીઓ, તથા ૩૧) મીઠાઈ, તથા ૩૫) મહેતાજીને પાધડી.—રા.
અગઢ. એનન ૩૧) મીઠાઈ, પાટણના બારોટ અમરસીંગજીના મુનીમ
બાઈચંકર ૦-૧૨-૩ છોકરાએને ઓપડીઓ, તથા ૩૦-૩-૬ મીઠાઈ.—
ભીલોરા. ઈડરના મહારાજા શ્રી કેસરીસીંહજી ૩૫) મીઠાઈ, ઈડર સ્વસ્થા-
નના દીવાન સાહેબ હરીદાસબાઈ તરફથી ૩૨) મીઠાઈ, રાજેશ્રી જીવતરા-
મ બવાનીચંકર જોઈન્ટ એક્ઝીસ્ટ તરફથી ૩૧) મીઠાઈ.—દીંદોઈ. દીંદોઈના
હાકોર દીપસીંગજી તથા કમીટીના અમ્બરો ૩૫) છોકરાએને ઓપડીઓ,
તથા ૩૨) મીઠાઈ, તથા ૩૫) મહેતાજીને પાધડી, હાકોરના બાબાત લક્ષ-
મણસીંગજી કીશોરસીંગજી ૩૦૧ મીઠાઈ, તથા ૩૧૨) મહેતાજીને પાધડી.
પોસીના. ઈડરના દીવાન રાવસાહેબ હરીદાસબાઈ તરફથી ૩૧) મીઠાઈ.
ઈડર કન્યાશાળા. નામદાર ઈડરના મહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી ૩૫)

જોકરાએને ચોપડીઓ, તથા ૩૭) મીઠાઈ, ઈડરના દીવાનસાહેબ રાવસાહેબ હરીદાસભાઈ ૩૧) જોકરાએને ચોપડીઓ, તથા ૩૮) મીઠાઈ. ઈડરના મહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી બીજી વખત ચોરણા રૂલા જોકરાએને ચોપડીઓ, તથા ૩૯) મીઠાઈ, તથા ૪૦) મહેતાજીને પાઘડી.—અમનગર. ઈડરના ચોપડીઓ ઇન્સ્પેક્ટર છબાભાઈ નાયાભાઈ ૩૨) જોકરાએને ચોપડીઓ. ઈડરના દીવાન રાવસાહેબ, હરીદાસભાઈ તરફથી ૩૨) મીઠાઈ.—મામડ. ઈડરના મહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી ૩૨) મીઠાઈ, રડોદરા મેઘરજ માહાલકરી છગનલાલ હરીભાઈ વગેરેના ૩૩) જોકરાએને ચોપડીઓ, તથા ૪૧) મીઠાઈ, તથા ૪૨) મહેતાજીને પાઘડી.—ચોઈલા. ખામડ મામલતદાર રાજેશ્રી જોડાલાલ પ્રાણજીવન ૪૧) મીઠાઈ, ઈડરના મહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી ૩૨) મીઠાઈ.—ગાખટ. ગાખટના ડાકોર તથા મેખરો તરફથી ૪૧-૭-૯ મીઠાઈ.—મેઘરજ. ઈડરના મહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી તરફથી ૩૨) મીઠાઈ, મેઘરજના માહાજન સમસ્તના ૪૧) મીઠાઈ. માહાલકરી છગનલાલ હરીભાઈ વગેરેના વાસ્તુ વખત જોકરાને જમાડ્યા. ૪૧) મીઠાઈ, ખામડ મામલતદાર જમીનપતરામભાઈ તરફથી ૪૩) જોકરાએને ચોપડીઓ, તથા ૪૧) મીઠાઈ.—જમણા. બડોલીના જાની લલુ હરજીવન ૪૨-૧૩-૦ મીઠાઈ, ૪૧) મહેતાજીને પાઘડી.—હડીઓલ. ગોસ્વામી માહારાજના કામદાર જ્યેષ્ઠ અમીચંદ ૩૨) જોકરાએને ચોપડીઓ તથા ૪૦) મીઠાઈ, જ્યેષ્ઠ કારબારી સંઘજીભાઈ તરફથી ૪૦) મીઠાઈ. જાદર. મેખર લલુ શીવરામ તથા હરી દોલા વગેરે ૪૧) મીઠાઈ.—અમનગર ઇન્વારાણા. ઈડરના ચોપડીઓ ઇન્સ્પેક્ટર રાજેશ્રી છબાભાઈ તરફથી ૩૩) જોકરાએને ચોપડીઓ, ઈડરના દીવાનસાહેબ રાવસાહેબ હરીદાસભાઈ તરફથી ૩૧) મીઠાઈ. તા. ૨૧ મહિ અગષ્ઠ સન ૧૮૮૩ પાલણુપૂરતાલુકા સ્કૂલ.—મેહરબાન પાલણુપૂરના દીવાનસાહેબ બહાદુર તરફથી નવા મકાનના વાસ્તુ વખત ૩૬) જોકરાએને ચોપડીઓ તથા ૪૮-૩-૦ મીઠાઈ, તથા ૪૩૮-૧૧-૩ મહેતાજીને પાઘડી.—દીસા. વારીઆ દીપચંદ ગાંગજી તરફથી ૩૨) મીઠાઈ, મેહરબાન પાલણુપૂરના દીવાન સાહેબ બહાદુર તરફથી નવા મકાનના વાસ્તુ વખત જોકરાને

જમાડ્યા તથા ૩૨૫) મીઠાઈ, રોકાણી એતસી જેઠાચંદ ઉનાળામાં પાણી
સાર ૩૧૩૩ મીઠાઈ, દીપચંદ ગાંગજી એતસી જેઠા તથા અવચળ વસરામ
તરફથી ૩૩) મીઠાઈ, મહેતા મયાચંદ રાયચંદ તરફથી ૩૧૩૩.—ધોનેગ.
કોઠારી હેમરાજ મૂળચંદ જે વખત મળીને ૩૩) મીઠાઈ, જગુણના 'બ્રા-
હ્મણ ભાઈચંદ અંબારામ ૩૧૩૩ મીઠાઈ, રાજેશ્રી અમરતલાલ માણિકલાલ
તેહેસીલદાર તરફથી પાણી સાર ૩૧) કોટવાળ તાલુ પીરભાઈ ૩૧૩૩ મીઠાઈ.
—માણણુ. શુકલ કમીટીના મેમ્બરો તરફથી ૩૧૩૩ મીઠાઈ, પાલણપૂર
દરબારના ભાઈ શ્રી ઉસમાનખાનજી તરફથી ૩૧) મીઠાઈ, તથા ૩૧)
મહેતાજીને પાઘડી.—૧૬ગામ. દરબારના રાણીજી હમીર બીબી તરફથી
૩૧) મીઠાઈ.—પાલણપૂર કારસી નિશાળ. મહેરખાન પાલણપૂરના દીવાન
સાહેબ તરફથી નવા મકાનના વાસ્તુ વખત ૩૨૨) જોકરાએને ચોપડીઓ,
તથા ૩૨૫) મીઠાઈ, તથા ૩૧૬-૧૨-૩ મહેતાજીને પાઘડી.—પાલણપૂર
કન્યાશાળા. એવન ૧૧-૧૮-૦ જોકરાએને ચોપડીઓ, તથા ૩૧૦)
મીઠાઈ, તથા ૩૧૫૩૩ મહેતાજીને પાઘડી.—રાંધણપૂર તાલુકા શુકલ.
મહેરખાન પાલણપૂરના પોલીટીકાલ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ વેટ સાહેબ પધાર્થો સારે.
નવામ સાહેબ તરફથી ૩૧૫) જોકરાએને ચોપડીઓ, તથા ૩૫) મહેતા-
જીને પાઘડી, પાલણપૂરના આસ્ટરન્ટ સરજન મણીનાલ ગંગાદાસ તરફ-
થી ૩૬) જોકરાએને ચોપડીઓ, મહેરખાન પાલણપૂરના પોલીટીકાલ મુખ-
રીન્ટેન્ડેન્ટ કરનલ લીજન્ટ સાહેબ પધાર્થો સારે નવામ સાહેબ તરફથી
૩૧૫) જોકરાએને ચોપડીઓ તથા ૩૫) મહેતાજીને પાઘડી, મહેરખાન
નદિઅલી ખાનજીને ત્યાં શહાબદાનો જન્મ થયો સારે ૩૨) મહેતાજી-
ને પાઘડીના.—સમી મહેરખાન રાધણપૂરના નવામ સાહેબને ત્યાં શહા-
બદાનો જન્મ થયો તે વખત મહેસાલદાર મારફત ૩૬ ની મીઠાઈ. શુકલ
કમીટીના મેમ્બરો તરફથી ૩૪ ની ચોપડીઓ.—પંચાસર રાજેશ્રી નરસંગ,
પ્રસાદ ત્રોકમલાન તથા શુકલ કમીટી તરફથી ૩૧ મીઠાઈ. માનોટા વાણ-
દાર વીઠલરામ નયુરામ તરફથી ૩૧૩૩ મીઠાઈ. તેહેસીલદારના કારકુન સં,
૩૫ચંદ તથા ત્રીભાવન મોતીલાલ ૩૧૩૩ મીઠાઈ.—

ગુજરાત શાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER
JULY 1881.

પુસ્તક રૂ. ૩ મું.

જુલાઈ.

અંક ૭ મો.

જોનાથ બહુ મોટું ગુજ નામ તેમ છે કાગ:-

કર અંતે મન લેવની, ખરી એંતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા

૫૪

CONTNTES

ઇંગ્લેન્ડની રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસ... ૧૨૫	A Short History of the English Nation, ... 125
ઇંગ્લેન્ડની આત્માનું રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસ... ૧૨૭	Exhibition of Educational W. 147
ફનાસિંહ. ૧૫૦	W. 150
મારસંચિહ. ૧૫૧	Pickings from the Press. .. 156
પુસ્તકોની પહેાંચ. ૧૫૮	Notices of books 159
નિશાચોનાં હનામ પત્રક. ... ૧૫૬	List of Prizes distributed in Schools. 159
જાહેર અખર. ૧૬૬	Nottingham 160

(ઇંગ્લેન્ડની આત્માના હુકમથી)

અમદાવાદમાં

મામાની હાલેલીમંચે કુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની
"સિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણજીતલાલ ગંગારામ છાપી પ્રગટ કર્યું

મુદ્રક { ૩૧) વરસાનો અમાહિયીલ. } દયાલ ખર્ચ
{ ૩૦) જટક એક અંકના } વૃદ્ધ.

ગુજરાતશાલ્પન.

પુસ્તક ૨૩ મું.

જીસાઈ.

સત ૧૮૮૪.

અંક ૭ મો.

દંચેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧૬મું. સૈન્યસત્તાકરાન્ય. ઈ. સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ સુધી.

કામચેતનું મરણ એના પરાક્રમ ઉપરથી એ આપો સુદૃઢ દેખાવે, પણ એનું શરીર તેવું નહોતું. આપણાંડને ફકાટલાંડમાં જ્યારે એ મદ્દાવિ-
ન્ય ઉડાવી રહ્યો હતો, તે વેળા એનું શરીર થત તાવમાં ત્યાં સપડાએલું હતું. રાન્યના ફિકર ચિંતાને લીધે આ તાવે એના શરીરમાં ઘર કબૂં. એ ફિકર ચિંતા તે કાંઈ જીવી તેથી નહોતી. આખા દેશમાં ફક્ત લશ્કરી સિ-
વાય બધાજ લોક એના દુશ્મન થઈ રહ્યા હતા. બધાજ એને દેશનો કાવો તથા દેશનું રાન્ય ડુબાયનારો ગણી ધિક્કારતા. જ્યારથી એણે જૂની પદ્ધતિ પાછી રચાવવાનું પ્રયત્ન કરવામાંડ્યું, સારથી તો પ્રજાસત્તાકીઓ પણ ફરીને યતુપક્ષમાં જતા રહ્યા હતા. દરરોજ બેંડકિસાદો ઉઘાજ કરતા મેંકડો મા-
ણસો છૂપી રીતે એનો જિવ લેવાનું પોણું લખને રાત દહાડો લાગજ શાધ્યા કરતા હતા. એ છૂપા બંકર મારાઓની દહેશત એટલી બધી વધી ગઈ હતી, કે નાગી તરવારવાળા વિપાસુ સિપાહીઓનો ઓપાસ થઈ પહેરો રાખ્યાવિના એનાથી એક ડગલું પણ બહાર નીકળાનું નહિ. ઘર આગળ પણ રાત દ-
હાડો બડી એકો રાખવી પડતી, અને તે છતાં પણ દગાની દહેશતે સુવા-
નો ઓરડો રાતમાં એ ને ચારવાર બદલતો.

તે છતાં, આ બધા ઉપાધિવ્યાધિને તો હજી આ વજ્ઞ જાતીવાળો વજ્ઞ-

બાહુનાયક કાંઈ ગાંઠ એવા નહોતો. પણ એના મનને એક મોટો આધિ પીડતો હતો. કેટલાક વખતથી એને એમ લાગવા માંડ્યું હતું કે અમે આ સ્વતંત્રતાપક્ષવાળા આટલું માથું ફોડી મૂઆ તે સઘળું છેવટે નિષ્ફળ જ નવાર છે. અનુભવથી એણે જોયું કે સૌકની મહાવિરહ રાજ્યરચના થઈ શકતી નથી. આમ સમજી એણે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની રચનાને જાની પદ્ધતિ તરીકે વાળવા માંડી, તોપણ લોકોને એટલાથીજ તૃપ્તિ થઈ નહિ. એની આવી યર્ષ કે રાજના રાજ્યવિના દેશમાં શાંતિ થવાની નથી, આવે પ્રસંગે કામ્બેલ પોતેજ એક રાજવંશનો સ્થાપક થવાની વાંચના કરે, તો તે કેવળ સ્વાભાવિકજ હતું; અને કેટલાક સંરક્ષકમતના ગ્રંથકારો પણ કબૂલ કરેછે, કે જો કામ્બેલે રાજપદ ધારણ કર્યું હોત, તો જલદીથી દેશમાં સમાધાની થઈ જત, અને વખતે ગાદી ઉપર આજ એનો વંશ ચાલતો હોત. પણ આ મનસુખો જરા હોઠ બહાર નીકળતાંજ, આપણે પાછળ જોયું કે, પ્રજા સત્તાક સેના જે એના બધા હૈય પગ હતી તે એક અવાજે ડોળા કાઢીને ના ના કહી ઉઠી. આવેલા કામ્બેલને માલમુખ્ય કે વીર સાધવા સહેલ છે, પણ તેને વય રાખતાં આપણેજ તેને સર્વદા વય વર્ષયું પડેછે. હવેથી એને અછેનિય બહુકારા થવા માંડ્યા કે મારો પંડ બેઠો છે ત્મા મુખા તો ઠીક, પણ ત્યાર પછી નિશ્ચય આ સઘળી નવિન રાજ્યરચના ઉપલી જવામા, અને દેશમાં ધર્મબળાત્કાર તથા પ્રજાપારતંત્ર્ય પામું જાના રાજકુળની ગાય દોડ્યું આવવાનુજ. આ પંદર પંદર વર્ષ મુખા જે દેશમાં લોહીની નદીઓ વહી તે સઘળી ફોકટ, કેવળ ફોકટજ જવાની, અને સ્વતંત્રતાપક્ષના નશીબમાં તો પાછો જુલમનો જુલમજ રહેવાનો. પણ કરવું શું? શું કર તો આ સ્વતંત્રતાનું રાજ્ય લોકપ્રિય થાય? શાંતિજ યાવ તો બમ છે પણ તે કરવી શી રીતે!

આડી આવી અછેનિય અનંત ચિંતામાં એ મોડીયો, બહાવરો થઈ ગયો, અને એનું શરીર છેક કયલ્યું હાડખર થઈને બેઠો હતો તે છેવટે કાગરપે બહાર નીકળ્યો. આ જિંદગી એ વેણાંચૂંટા કરના લાગ્યો કે "અરે" શું જે અપૂર્વ મહાકાર્ય જે આરંભ્યું છે તે અંતરે મૂકીનેજ મરિ જવું પડ્યું ના! ના! ધિર એમ થવા દે નહિ!" આ વિચારનો એને એવા બરોસો બેસી ગયો કે રોગનુ પૂર હાર્યાને વેગે બરાયું આપ્યું, તોપણ એણે પોતાની

આસપાસ ભેળા થએલા દાકતરોને તરખેડી 'નાખી એમજ' કહ્યું કે 'ધાર-
શા મા, કે હું મરવાનો છું. તમને લાગવું હશે કે હું લવું છું, પણ તેમ નથી.
હું સાચુંજ કહું છું. હું એ વાત તમારા ધર્મવેતરની: અરેક કરતાં વધારે પ્રમાણ
ભેગ આધારથી જાણું છું. અમારા ભક્તમંડળની પ્રાર્થનાનો ઇશ્વરે એ જ
વાચ આપ્યો છે" ખેચક બધા બસતો એટલે આખી સેના એતે: કરણ
પૂર્વક પ્રાર્થના કરી રહી હતી કે હે ઇશ્વર, હે પ્રભો, એને આ એકવાર ઉ-
ગાર. પણ એ સંઘના અસાની જિવના માણિક બામા છે. ઇશ્વર એનું
ધાર્મિક કેવું જાણે: કામ્બેલના માયાપર મૃતના ઓઘડીયાં વાગ્યો માંડ્યાં,
અને એ પણ હવે સમજ્યો કે મને દેવાસા યદ્ય ચૂકી છે. લયડતી જીભ
એ જાણ્યો કે મારા મનમાં છે કે, ઇશ્વરની તથા તેના આ જનોની નોકરી
બજાવવા હું હજી જીવું, પણ મારું કર્તવ્ય હવે પૂરું થઈ રહ્યું. તે છતાં પ્રભુ
પોતાના એ જનોની સંભાળ લેજેજ" જાણે ક્ષેત્ર પછી પોતાનો સમભાવ
જતાવતી હોય, તેમ આ સમે આખા ઇન્દ્રાંડમાં એવું બપાનક વાવાઝોડું
થયું કે ધરતાં છાપરાં અને જંગલોના મોટાં ઝાંડ પણ જડમૂળમાંથી ઉખંડી
ગયાં. આજેઈ બધાને લાગ્યું કે હવે આ મોટો કણ પડવાની તૈયારીમાં છે
એમજ થયું. ઈ. સ. ૧૯૫૮ ના સપ્ટેમ્બરની ત્રીજી તારીખ ને દિવસે એની
જિંદગીમાં બાગ્યશાળી ગણાતો હતો અને ને દિવસે એણે ડનગારને વરસ્ટ-
રના મોટી લડાઈએ જીતી હતી, તેજ દિવસે આ ખરાકમી મહા પુરેષે 'હેવટે
પોતાનો પ્રાણ શાંતિથી ડોડ્યો. શાંતિ ! શાંતિ ! શાંતિ હજો આ સ્વાતંત્ર્ય-
ભક્તના માયાત્રીજ પણ મૃદાળ આત્માને !

— ❦ —

કેળવણીને લગતું સંગ્રહસ્થાન.

પંદર્યાપર પાઠ. (રાસ્તગોશ્તાર.)

કેળવણી ખાતાને લેગતા સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકાએલી વસ્તુઓમાં એક
વંણા અગસંતા વર્જના સંબંધમાં જોનારાઓનું ધ્યાન એવાં છે. આ-
પણા ઇલાકામાં તેમજ હિંદુસ્તાનના બીજા સર્વે ભાગના કેળવણીખાતામાં
પ્રાણી, વનસ્પતિ, અને એનીજ પંદર્યાનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થિઓ તે પંદર્યાનું
વર્ણન ઓપડીઓમાં વાંચાને અથવા શિક્ષકને મોટેથી સાંભળીને મેળવે છે,

પણ, એવી રીતે મેળવેલું જ્ઞાન અપૂર્ણ હોય છે અને બાળકોના મનમાં લાંબો વખત રહી શકતું નથી. પ્રાણી, વનસ્પતિ વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન તે પદાર્થોને બાળકોની નજર આગળ ધરીને અથવા તો તે પ્રાણીનું ચિત્ર દેખાડવાથી એકજ વખત સમજાવેલો પાઠ બચ્ચાંના મનપર એવી રીતે ડહા જાય છે કે તેની આખી જીંદગી સુધી તે યાદ રાખી શકે છે. વળી, પદાર્થો નજરે નિવાથી બાળકો ધ્યાન રાખીને ટૂંક વખતમાં તેનું જ્ઞાન હોં-થપી મેળવે છે. એવી રીતે કેળવણી આપવાની રીત યુરોપમાં શરૂ થઈ છે, અને હિંદુસ્તાનમાં તે લાખલ કરવા યોગ્ય છે. પદાર્થો જેવા કે રૂં, રેશમ, બૂચ, ઘર્ણ, સાદડી, લોખંડ, મોનુ, રૂપું, ઈત્યાદિના પ્રાકો એપડીમાં છાપવાને બદલે દોઢથી બે ફુટ લાંબા અને એક ફુટ પહોળા જાડા કાગળોપર છાપવામાં આવે છે. એ પ્રાકોને મયાગે તે પદાર્થોને, તથા તે પદાર્થોની જે બીજી વસ્તુઓ બને છે, તે સમજી તે પાઠના કાગળ ઉપર શીવી લીવેલી અથવા વળગાવેલી હોય છે. લાખલા તરિકે રૂના પાઠને મયાગે રૂના ગ્રાડનું એક પાતર તે કાગળપર સરમે ચોટાડેલું છે, તે પાતરા પાસે જે જીંડવા જેવા છોડામાંથી રૂના કપાસીઆ નીકળે છે તે છોડું રૂના કપાસીઆથી બરેલું તે કાગળપર શીવી લીવેલું છે, એ છોડા પાસે રૂના છૂટા કપાસીઆ, રૂનું પોળીયું, મૂતર, મલમલ, છીટ, અને બીજાં રંગીન સૂતરાઉ કાપડના બે આગળ જેટલા ચોરસ કડકા એ પાઠને મયાગે વળગાવેલા છે. પદાર્થોની નીચે પાઠની અંદર ટૂંકમાં પણ સમજાવેલું એવી રીતે એ દરેક વસ્તુનું વર્ણન આપેલું છે. વળી તે સાથે રૂના પેદાશ કયા મૂલકોમાં થાય છે, રૂનાં કારખાના કયા શહેરોમાં કાઢેલાં છે તે તથા રૂના જાતજાતના કાપડના અમુક નામોનાં અમુક કારણ એ સર્વ વિગત એ પાઠમાં સમાવેલી છે, જે મકે જે કાપડને આપણે સરદીગ અથવા લોગકલોથ કહીએ છીએ તે પહેલાં કાલીકટથી વિલાયત મોકલવામાં આવતું હતું જેપરથી અંગ્રેજો તેને "કાલીકો" (Calico) કહે છે. એક બીજો કાર્ડ ઘર્જના પાઠનો છે. એમાં ઘર્જના કણસના સાયના સાંઠા, સાઠાની ટોપલી, સાદડી, તથા વિલાયતની સીઆની ટોપીઓ બને છે તે બતાવવા માટે તે સાંઠાઓની વણાટનો એક નમુનો; ઘર્જના આઠાની બનાવેલી સેવનું એક મૂછું અને તે આઠાની બનાવેલી.

એક બીસક્રીટ પણ વળગાવેલી છે, એટલુંજ નહિ પણ મજબૂત કાગળનો એક કડકો જે ધર્મના સાંકળો બનાવામાં આવે છે તે સર્વ એક કાંડપર વળગાવેલાં છે. એ સર્વ આંત્રોનું વર્ણન એ પાઠમાં કરેલું છે.

આ સંગ્રહસ્થાનમાં પદાર્થો પર રચેલાં એવા પાઠોના કાંડોની સંખ્યા એટલી મોટી છે કે તેનું વર્ણન કરતાં અમારા પત્રનો આખો અંક બરીએ તો પણ પૂરું થઈ શકે નહિ, પરંતુ આ સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકાયેલા કેટલાએક જાણવાના ગ પદાર્થો સાચના કાંડો છે જેમાંના થોડાક વિષે ટૂંકમાં અત્રે જણાવીએ છીએ. રેશમના પાઠમાં રેશમના કીડાનું ચિત્ર, કીડાનો કોશ્ટો, કોશ્ટામાંથી કાઢેલું રેશમ, મખમલ, સાટીન ઇત્યાદિ, ગાવના પાઠમાં ગાવના ચામડીનું બનેલું નેડાનું સફાઈદાર ચામડું, શીંગડાનાં બનેલાં બટન, ચમચ તથા કાંસકી, ખરી, છીછરાં વગેરે કચરા જેવી નજીસ પ્રાણી—પદાર્થમાંથી બનાવેલો સરસનો કડકો. એ પ્રમાણે ગાવના બનતા પદાર્થો પાઠને મથાળે ગાવના આકૃતિ પાડીને તેની પાસે કાગળ પર વળગાવેલા અથવા શીવી લીધેલા છે. લોખંડના પાઠમાં માટી ને કોવડા સાથે ભિજાવેલો લોહનો કડકો, લોહનો તાર, ખીલો, અને તોપનો નાનો નમુનો ઇત્યાદિ ગોઠવેલાં છે. એક કાંડપર ઘણાએક ખનીજ પદાર્થો તેઓની અસલ જમીનમાંની જ હાલતમાં ગોઠવ્યા છે. જેવા કે જસત, સીસું, કોલસો, ગંધક, સંગેમરમર ઇત્યાદિ. એક કાંડપર કામમાં આવતા ઘણીક જાતના લાકડાના કડકા ગોઠવેલા છે અને તેઓનું ટૂંક વર્ણન તે કડકા નીચે આપ્યું છે. વળી કેટલાક પદાર્થો જેવાં કે તરેહવાર જાતનાં મોઠાં ઝાડો, ઘરમાં વાપરવાનાં વાસણો ઇત્યાદિ જે કાંડની ઉપર મૂકી ન થકાય તે સર્વનું રંગ અને રૂપ સાચનું બરાબર ચિત્ર તે પાઠોને મથાળે આપ્યું છે. દરેક પ્રાણીનો પાઠ બંધે કુટ ચોરસ કાગળ પર ને પ્રાણીના ચિત્ર સાથે આપેલો છે. એ પ્રમાણે પ્રાણી અને પદાર્થોનાં ચિત્ર આપવાથી તેનું અર્થ રૂપ અને રંગનું જ્ઞાન બાળકોના મનમાં મજબૂત રહે છે. ઘરસંસારી કેટલાક પદાર્થોના પાઠનાં પાનાં જુદાં જુદાં છે, જેમ કે Jigજ અને Jigજ એવાં જુદી જાતનાં વાસણો પાડેલાં છે, અને તે શા ઉપયોગમાં આવે છે તે તે પાઠમાં સમજાવેલું છે. પણ ઇંગ્રેજી શીખનારાં દેશી બાળકો એ બંને શબ્દોનો અર્થ ફૂલો, ખાલું, અથવા લોટો કરે છે, પણ

એ બેના રૂપમાં જે મુખ્ય ફરક છે અને જેથી તે જુદે જુદે નામે ઓળખાય છે તે કદાચ તેમના શીખવનારા પણ જાણતા નહિ હોય, તો તેમાં કશી નવાઈ નથી. અમો સર્વે ખાનગી સ્કૂલોના માલિકોને મળ્યાનું બહામણ કરીએ છીએ કે, એવા કોડો તેઓએ પોતાની સ્કૂલમાં શીખવા આવતા બાળકોના બહાને અર્થે પોતાના ખાતાઓમાં દાખલ કરવા. અમે ધારીએ છીએ કે સરજમસેદજી જીજીભાઈની છોકરીઓના નિશાળોના તેમજ જરથોસ્તી છોકરીઓના નિશાળોના મુતવક્ત્રીઓ આવા કોડો ગૂંજરાતીમાં છપાવી પોતાના હાથ તળેની નિશાળોમાં જલદીથી દાખલ કરશે.

ફુલાસિંહ.

૧૮૦૬ ઇસવીસનમાં ભ્યારે અંગ્રેજ-દૂત સર ચાર્લસ મેટકાફ (પછી લાર્ડ મેટકાફ) અમૃતસરમાં રહેતો હતો, અંગ્રેજ-સેનાની કરનલ અકટરલોનીની સાથે એકત્ર થઈને ભ્યારે તે ગવર્નર જનરલ લાર્ડ મિરોરના હુકમથી મહારાજ રણજિતસિંહની સાથે સધિ યથાપવામાં આપ્ત હતો, ત્યારે એક સાહસી જીવાને નિર્ભયથી મીયાનમાંની તરવાર હાથમાં લઈને પોતાના કેટલાક અનુચરની સાથે પંજાબ-કેશરીની આગળ આવીને ઝંબીર-સ્વરથી કહ્યું. મહારાજ ! વિદેશી અંગ્રેજો અમારા રાજ્યમાં આવ્યા છે. અમે તેઓને આક્રમણ કરી હતા. પરંતુ તેઓજ અમોને ઘણા ખરાબ કરે છે. અપમાન કર્યું છે, મારા અનુચરોને ભગાડી મૂક્યા છે. જો આપ એનો પ્રતિવિધાન ન કરો ને જો આ પક્ષમાં વિધર્મિઓને સમુચિત ગણિત ન આપો તો આ તરવારના આઘાતથી આપના સાથે આપના વંશના સર્વ લોકોના પ્રાણ સંહાર કરીશ." રણજિતસિંહ અકસ્માત્ અતર્કિત ભાનથી યુવકના મોહિતિ આ કોરે વાત સાંભળીને વિસ્મિત થયો. સવિસ્મયથી યુવકની તરફ આવીને જોયું. યુવક નિર્ભયથી તરવારને ફેરવતો હતો, નિર્ભયથી વિશ્વાસિતરે આખી પોતાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા રક્ષાને માટે તૈયાર થઈને રહેલો જણાતો હતો. અસમયથી એ અપૂર્વ દશ્યના આ વિર્ભાવથી પંચનદનો અધાધર વિચલિત થયો નહિ, પોતાની ધોરતાની સામા અતિક્રમ કરીને અપજતાનો પરિમય

આપો નહિ. તેણે સ્નેહની સાથે ધીર-શંભીર સ્વરથી કહ્યું “યુવક તારા સા-
હસની પ્રસંસા કર્યું. પરંતુ અંગ્રેજ દૂતની સાથે હું બંધુતા-પ્રાપ્તમાં આબુદ્દ
યયોહું, તેનું કોઈ શીતે અનિષ્ટ કરી શકતો નથી. હું આપું આપવાને તૈયાર
હું. તારી તરવાર મારે ગળે મૂક.” મહારાજ રણજિતસિંહનાં આવાં સ્નેહ
બરેલાં વચનથી યુવકનું ઉત્તેજિત હૃદય થોડુંક શાંત થયું. યુવકે બીજી કોઈ
શીતનો ઉદ્ધત બાવ ન દેખાડતા ઉબત મરતકને અવનત કર્યું. રણજિતસિંહ
સંતોષના સાથે તેને એક ભેડો ચોનાથી બરેલો આપ્યો અને તેના અનુચરોને
વથાપોગ્ય દ્રવ્ય આપ્યું. યુવક ધીરબાવથી મહારાજ પ્રદત્ત મહાપ્રસાદ લઈને
આપ્યો ગયો.

એ તેજસ્વી યુવકનું નામ કુલાસિંહ હતું. કુલાસિંહ જાતનો ટક હતો.
શિખરુર ગોવિંદસિંહ અકાલી નામનો જે સંપ્રદાય સ્થાપન કર્યો હતો, તે સં-
પ્રદાયનો કુલાસિંહ હતો. અકાલીઓનો પોશાક કાળા રંગનો હોય છે. એઓ
સાહસમાં અટલ, વિક્રમમાં અન્ય અને કર્ષણ પ્રતિપાલનમાં અનલસ
હોય છે. યુવના બુદ્ધિદેમાં, યુવનો દુર્ગ અધિકારમાં એઓના કેવા પરા-
ક્રમનો વિકાસ થાય છે, કેવી રીતે ક્ષમતા-બળથી વિપક્ષની વિજયિની શકિત
વિલુપ થઈ જાય છે, તે ઐતિહાસકો આહલાદ અને પ્રીતિની સાથે વર્ણન
કરે છે. એઓ દુર્બલ ગરિબ દુઃખીના પરમ બંધુ, અને જુલમી ધનશાક્તીના
પરમ શત્રુ હોય છે. કર્તવ્ય-પ્રતિપાલનમાં એઓ પોતાના પ્રાણને પણ વુઝ
સમજે છે. શુર ગોવિંદસિંહ પોતાના સ્થાપેલા આ મહાસંપ્રદાયના પરાક્રમની
ઉપર નિર્ભય કરીને બાદશાહ ઐરંગઝેબની ક્ષમતાના ગતિ રોકવાને ઉ-
દ્યત થયો હતો. અને ઓગણીસમી શદીમાં કુલાસિંહ એ દલના અધિનેતા
થઈને એઓના સાહસ, એઓની કર્ષણ-શુદ્ધિ અને એઓનું વીરત્વ પવિત્ર
ઇતિહાસની સાથે પરિણિત કરી મૂક્યું છે. જે દિવસે કુલાસિંહ મહારાજ રણ-
જિતસિંહની સામે પોતાના અસાધારણ સાહસ અને તેજસ્વિતાની ઓળખા-
આપી હતી, તે દિવસથી અકાલીઓમાં તેની પ્રતિપત્તિમાં સંચાર થયો. તે
દિવસથી અકાલીઓએ સંમિલિત થઈને તેને પોતાનું અધિનેતા પદ અર્પણ
કર્યું. ક્રમે કરીને તેનું દલ પ્રગટ થયું, ક્રમે કરીને ચારસો અકાલી સર્વદા
તેનો હુકમ પાળવામાં તત્પર થઈ પડ્યા. કુલાસિંહ એ અનુચરોથી પરિવૃત

યદને નોના સ્થાનમાંથી અર્થસંગ્રહ કરવા લાગ્યો, નિરાશય દુઃખીઓની ર-
 ક્ષા કરવી એ તેઓનું પ્રધાન કર્તવ્ય હતું. તે સર્વ વખતે સર્વાન્તાઃકરણથી
 ઉપલા કર્તવ્ય પ્રતિપાલનમાં તત્પર થયો. બંધાં નિર્ધન, નિરાશય અને નિ-
 પોડિત માણસ દુઃસહ યાતનામાં નિરંતર દગ્ધ થતા, તે જગ્યા ઉપર રક્ષા
 કર્યા કુલાસિંહનો આનિર્ભાવ થવા લાગ્યો; બંધાં ક્ષમતાશાની ધનવાન લોક
 વિલાસના તરંગમાં ડોલતા ડોલતા પોતાની ધનવૃદ્ધિનુસુખકારક સ્વપ્ન
 ભેતા, ત્યાં કુલાસિંહ તેનું ધન લેવાને અને ક્ષમતા નષ્ટ કરવાને હાથ વ-
 ધારવા લાગ્યો; બંધાં નિઃસંમલ, નિઃસહાય અનાધિની પવિત્ર શોકની પ્રતિ-
 મૂર્તિ સ્વરૂપ નિર્જર્જન પર્ણ-કુટીરમાં નીરવે ખેંસી રહેતી હતી, અને પોતાના
 હૃદયની પ્રચંડ હુતાશન હોલવવાને માટે નિરંતર નયન-સાલિલથી સમુદય દેહ
 પતાવિન કરતી, તે જગ્યા ઉપર કુલાસિંહની દયા તેને શાંતિના અમૃતમય
 કોડમાં આશ્રય આપવાને અશક્ત થવા લાગી. કુલાસિંહનું એ સર્વ કાર્યનું
 વિવરણ ક્રમે કરીને પંજાબ દેશરીના કર્ણગોચર થયું. રણજિતસિંહે તેને
 ખાલાવી મગાવ્યો, અને પૂર્વના પ્રમાણે સ્નેહની સાથે તેને પારકાની સંપત્તિ
 ગ્રહણમાં વિરત રહેવાને અનુગ્રેહ કર્યો. પરંતુ કુલાસિંહ એ અનુગ્રેહ રક્ષા
 કરવામાં મેમત થયો નહિ. રણજિતસિંહે તેને ધણો સમજાવ્યો, પ્રકળ ધન
 આપના સાહુ. વાગૂનલ વિસ્તરીને શાંતિમય જીવનની એજતા સામેત
 કરવા લાગ્યો, પરંતુ કંઈજ માન્યું નહિ. તેની સલાહ, તેનું અંગીકૃત પુર-
 સ્કાર, તેની વાક્યાતુરીની મોહિની શકિત સર્વ કુલાસિંહની આગળ પરાજય
 સ્વીકાર કરી કુલાસિંહ રણજિતસિંહનો વધીવૃત્ત થયો નહિ. તે અટલપર્વતની
 પેઠે પોતાના સાધનમાં અટલ રહીને પેઢેલાના પ્રમાણે વિપજની વિપદ
 ઉદ્ધારમાં, દરિદ્રના દુઃખ મોચનમાં, અને ઉદ્ધત અને ગર્વિત ધનવાનોના
 ગર્વ હરણમાં વ્યાપ્ત થયો. એ વખતે કુલાસિંહના દશમાં ચાર પાંચ હજાર
 મનુષ્ય હતા, એઓ સઘળાઓ પોતાના દલપતિનો હુકમ પાળવામાં તૈયાર
 રહેતા. મહારાજ રણજિતસિંહે જાણી લીધું હતું કે કુલાસિંહને ભય ખતા-
 વ્યાથી કંઈ કળ થયે નહિ. ધીરભાવથી સ્નેહની સાથે નાના પ્રકારની લાવચ
 ખતાવ્યાથી તેને વશમાં રાખી શકાય. રણજિતસિંહે કુલાસિંહના વિરુદ્ધમાં
 પેઢેલા સૈન્ય મોકલ્યું હતું પણ તે વશમાં આવ્યો નહિ, ત્યારે છેલ્લીવારે એ

લિપાય અવલંબન કર્યો. એ ઉપાયથી તેની વાસના ફલવતી થઈ. કુલાસિંહ પંજાબ-કેશરીનો અનુગત અને ક્રમે કરીને તેનો પરમપ્રિય મિત્ર થઈ પડ્યો.

એ સમયથી મહારાજ રણજિતસિંહની ક્ષમતા પરિવર્દિત થઈ. એ સમયથી કુલાસિંહ અને તેના દળના લોકોનું અસાધારણ સાહસ અને પરાક્રમના ઉપર નિર્ભય કરીને રણજિતસિંહ દુર્ગ્ગેય આફગાનોના વિરુદ્ધમાં સમર્થિત થયો તેણે અનેક યુદ્ધમાં એ સૈન્યદલમાં વીરત્વથી વિજય-લક્ષ્મીનો અધિકાર કર્યો હતો. કુલાસિંહના દલના એક વીરપુરુષના લોકાતીત સાહસથી મુંલતાન અધિકૃત થયું અને કુલાસિંહે પોતાનું અસાધારણ પરાક્રમ બતાવીને ભૂલોક—સ્વર્ગ કામીરતે હાથ કર્યું. મહારાજ રણજિતસિંહે બ્યારે મિથુ નદી ઉતરીને આફગાનિસ્તાનમાં પ્રવેશ કર્યો, બહુ યુગના પછી પંચ-નદના હિંદુ ભૂપતિના આધીનમાં બ્યારે હિંદુ સૈન્ય જ્યો શરના યુદ્ધ-ક્ષેત્રમાં અફગાનોની સામે થયા, ત્યારે કુલાસિંહે જેવું લોકાતીત વીરત્વ દેખાડીને વિજય-લક્ષ્મીની સંબંધના કરી, અને જ્યો રીતે લોકાતીત સાહસની સાથે યવન સૈન્યને નિર્મૂલ કરતો કરતો છેલે તે નજોશરના સમરસ્થળમાં તે પવિત્રતામય પરમ તીર્થમાં, અકાતરથી અમ્બને લાવથી અનંત નિદ્રામાં નિદ્રિત થયો, તે ઇતિહાસના પાનાં સ્વર્ણાક્ષરથી અંકિત કરવા યોગ્ય છે. એ મહાયુદ્ધમાં પેહેલા શિખોનું પરાક્રમ વિચલિત થયું હતું, પેહેલા પદાનો જન્મ થયો એવી આશા કરી હતી. રણજિતસિંહના યુરોપિયન સેનાપતિ બેણુરુ અને એલાડ પણ પેહેલા આફગાનોના આક્રમણ નિરસ્ત કરવામાં પરા-સુખ થયા હતા. એ સંકટાપજ સમયમાં રણજિતસિંહ વિપક્ષિની ગતિ રોકવાને માટે પોતાના સૈન્યોને એકઠા કરવાની વૃથા મહેનત કરતો હતો, વૃથા ધધરનું અને પોતાના યુદ્ધનું પવિત્ર નામ ઉચ્ચારણ કરીને સૈન્યોને અગ્ર-સર થવાનો અનુરોધ કરતો હતો, વૃથા અમ્બ ઉપરથી ઉતરીને નિષ્કાપિત તરવાર હાથમાં પકડીને, બેરવ રવથી સેનાએને તેની પદ્ધવાડે આવવાને હુકમ કરતો, તેનાં તે અપૂર્વ વિક્રમથી, અપૂર્વ વિરતારથી અને અપૂર્વ સાહસથી કંઈપણ ફળ ફળ્યું નહિ. રણજિતસિંહ છેડીવારે દનાથ થઈને પડ્યો, સૈન્યોને યુદ્ધમાં વિમુખ બોધને ક્ષોભથી અને રોષથી એકલો તરવાર ફેરવતો ફેરવતો વિપક્ષના બુદ્ધમાં પ્રવેશ કરવામાં ઉર્ધ્વત થયો. એવા સમયમાં વ્વારે

ગુરુજી કહે" । એ આશાસપ્રદ વાક્ય તેના કણ્ઠગોચર થયું, એ વાક્ય દૂરાગત વત્સ-નિર્દોષતા ગંભીર રવયી તેના હૃદયના અંતર્યખમાં પ્રવેશ કર્યું અને તેથી એકવારે આશા, બરોશા અને આનંદનો તરંગ નાંખી મૂક્યો. રણજિતસિંહ સવિસ્મયથી વિસ્ફાટિત ચહેા જોના લાગ્યો, કુલાસિંહ કાલા રંગનો વાવટો ઉડાડીને પાંચશોમાત્ર અકાલી—સૈન્યની સાથે "વારે ગુરુજી-કિ હોતે ।" શબ્દ બોલતો બોલતો તે ગમનાતીત પહાન—સૈન્યના વિરુદ્ધમાં અગ્રસર થાય છે. તેણે કુલાસિંહને વિપક્ષના આધાતથી અથ ઉપરથી પડતો જોયો હતો, એ આધાતથી કુલાસિંહનો પગ બાગી ગયો હતો લોકો તેને ધરીને સ્થાનાંતરિત કર્યા હતા. રણજિતસિંહ તેને જોયો હતો. આ વખતે તેને જોયું કે કુલાસિંહ હાથીના ઉપર બેસીને વિપુલ ઉત્સાહની સાથે પોતાના સૈન્યોને ચલાવવા લાગ્યા. ગોળીઓના આધાતથી તેનું રેહ ક્ષત વિક્ષત થયું છે, તેમા બુદ્ધિય નથી, પ્રયત્ન લલાટે બીતી—વ્યંગક રેખાનો આવિર્ભાવ નથી, વિસ્તૃત લોચન હૃદયમાં કુચિતા તથા "નિગરા—ગૂચક કાલિમાનો આવેશ નથી. કુલાસિંહ હાથી ઉપરથી નિર્ભયમા જગદ—ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે "ઓરે ગુરુજી કિ હોતે ?" તેના સૈન્યો ગુરુ ગોવિંદસિંહના મંત્ર પૂત છે—એ પ્રાતઃસ્મરણીય વાક્યથી ઉત્સાહિત "યદને, પહાન—સૈન્ય નિર્મૂલ કરવામાં અગ્રસર થાય છે. કુલાસિંહની આ તેજસ્વિતા જોઈને પંચ-નદનો અધીશ્વર પ્રીત, અમતકૃત અને આશાસપ્રકૃત થયો. કેવા બળથી ગોવિંદસિંહનું મૃત્યુ થયું છે ? કેવા બળથી ગુરુ ગોવિંદસિંહની મહાપ્રાણુતા તેના રેહની સાથે ચિર દિવસને માટે વિદુષ્ઠ યદિ ગયું છે ? આગણીસમી શરીમાં—નઓચરાના આ પવિત્ર પુદ્ગલમાં પણ ગોવિંદસિંહ વર્ષમાન રહ્યો છે; નદીય હવેત ઉત્સાહપૂર્ણ વાક્ય અને સમરભૂમિમાં પણ તેનું પ્રતિષ્ઠિત સંપ્રદાયને મનાની મૂક્યો છે. કુલાસિંહ આજ ગુરુ ગોવિંદની મહાપ્રાણુતાની માહમાન્વિત યદને તેનો મંત્ર પૂત શાણુત અકલંકિત રાખવાને ઉદ્યત થયો છે, આ વિનશ્વર જગતમાં શિખ—ગુરુની એ મહિમાનો વિલય થશે નહિ. મહારાજ રણજિતસિંહ કુલાસિંહને પહાનના વ્યુહ જોઈમાં અગ્રસર યતો જોઈને અસામાન્ય વિક્રમથી સુદ્ધ કરવાનો આર્ણ કર્યો. આ વખતે કુલાસિંહનું પરાક્રમ પહાનો સહન કરી શક્યા નહિ. અકાલીઓ મુદ્દર્શ મુહુર્તમાં યવન-સૈન્ય નિર્મૂળ કરવા લાગ્યા. ક્રમે કરીને રણજિતસિંહનું બીજું

સૈન્ય આવીને અકાલીઓની સાથે મળી ગયું. કુલાસિંહ ને હાથી ઉપર બેઠો હતો, તેના માહુતના શરીરમાં એક કરીને ત્રણ ગોળી પ્રવેશ કરી હતી. કુલાસિંહ પોતે પણ એક ગોળીથી આરગી થયો હતો. તથાપિ તેણે દૃઢતાના સાથે હાથમાં હાથી અલાવવાને માહુતને હુકમ આપ્યો. આહત માહુત આ વેળા હુકમ પાલવામાં અશક્ત થયો. કુલાસિંહના પુનઃપુનઃ હુકમથી પણ માહુત બ્યારે અગ્રસર થયો નહિ, ત્યારે કુલાસિંહ સંકોધથી માહુતનું મસ્તક લક્ષ્ય કરીને પિસ્તોલ છોડી. માહુત પડી ગયો. કુલાસિંહે હસ્તશિયત તરવારના અગ્ર બાગદારા હસ્તી આલતા કરીને શત્રુમાં પ્રવેશ કર્યો. સાહસિક વીરપુરુષ એવી રીતે વિપક્ષિયોમાં ઉપસ્થિત થઈને સૈન્યોને ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યો. એ વખતે શત્રુના પક્ષની એક ગોળી આવીને તેના લલાટમાં પ્રવેશ થઈ. વીર-કેશરી એ આ ઘાતથી પરિત્રાણ પામ્યો નહિ. તેના ત્રાણ-શૂન્ય દેહ દુઝોદાર મધ્યે પડી ગયો. અધિનાયકના મરણથી અકાલીઓનો છત્રભંગ થયો નહિ. તેમણે પૂર્વાપેક્ષા સાહસ અને રોષની સાથે વિપક્ષીઓનું આક્રમણ કર્યું. આક્રાંત-સૈન્ય એ આક્રમણથી સ્થિર નર હી થકતા રહ્યો. ત્રયી પળાપત કરવા લાગ્યું. નઓચેરાના સમરાંગણથી કુલાસિંહના લોકાતીત રાકમથી વિજય-લક્ષ્મી પંજબ-કેશરીના અંકશાપિની થયો.

પદાનોએ ઘણા વિસ્મય સહકારે કુલાસિંહના આવા લોકાતીત વીરત્વની પ્રસંધા કરી હતી. ને સ્થળમાં કુલાસિંહનું મૃત્યુ થયું, તે જગ્યા ઉપર એક સ્તંભ બનાવ્યો હતો. એ જગ્યા હિંદુ અને મુસલમાન બંનેનું એક પરમ પવિત્ર તીર્થમાં પરિગણિત થયું છે. હિંદુ અને મુસલમાન, બંને સંદાય આ પવિત્ર તીર્થમાં આવતા હતા, અને ઉભય સંપ્રદાય બક્તિ-રસાદ્ર હૃદયથી કુલાસિંહના ઉદ્દેશ્યથી શ્રુતિવાદ કરતા હતા. જ્યાં સુધી એક ચક્ષુ-મૃદ્ધ ચિખબૂપતિ જીવતો હતો, ત્યાં સુધી બ્યારે નઓચેરાના યુદ્ધના પ્રસંગમાં કુલાસિંહની વાત થતી ત્યારે તેની ઉજ્જવલ આંખ ઉજ્જવલ તરે થતી, અને તેથી અવિરલ ધારાથી મુક્તાફલ બાહર પડીને ઝડ દેશમાં પડતા. વીર-બંકત વીર-કેશરી એવી રીતે પવિત્ર શાકાશ્રયી કુલાસિંહનો પરલોકગત પવિત્ર આત્મા સંતૃપ્ત કરતો.

શ્રી નારાયણ હે ચંદ્ર.

સારસંગ્રહ.

હિંદુસ્તાનમાં ખ્રીસ્તીઓની વસ્તી કેટલી છે.—હિંદુસ્તાનની છેલ્લી વસ્તીના ચોક્કસ હિસાબ લેખરથી જણાય છે કે આ દેશ ખાતે ૧૮, ૧૨૫૨૫ ખ્રીસ્તીધર્મ માનનારા જૂદા જૂદા ટોળાઓ વસે છે. ૧૮૭૨ ની ગણતરી મુજબ તેમની સંખ્યા ૮૯૭૨૧૬ ની હતી, માટે છેલ્લાં દશ વર્ષોમાં તેઓની સંખ્યામાં નજીક ૧૦ લાખ માણસોનો વધારો થયો છે. ઉપરના ૧૮૮૧ લાખમાંના ૧૪૨૦૦૦ યુરોપીઓનો, ૧૨૦૦૦ ક્રિશ્ચીઓનો, ૮૯૦૦૦૦ દેશીઓ, અને ૭૬૦૦૦૦ "બીજાઓ" છે, જેઓ વિવે કશું ચોક્કસ જણાવવામાં આવી શકે નથી, ઉપરના ૧૮૮૧ લાખમાં મોટો ભાગ યાને ૯૬૩૦૫૮ રોમનકાથોલિક પંથને લગતા છે. આપણા દેશમાં ખ્રીસ્તીઓનો સર્વથી મોટો ભાગ મદ્રાસ ખાતે વસે છે. ત્યાં ૭૧૦૮૦૭૮, ત્રાવણકોર ખાતે ૪૯૮૫૪૨ મુંબઈ ખાતે, ૧૩૮૩૧૭, કોચીન ખાતે ૧૩૬૩૬૧, બંગાળ ખાતે ૧૨૮૧૩૫, અને બીજાં કેટલાંક ધણી નાની સંખ્યામાં ખ્રીસ્તીઓ વસે છે. દેશીરાજ્યોમાં ખ્રીસ્તીઓની વસ્તીમાં માધસોર, હેદ્રાબાદ અને ત્રાવણકોર ખાતે હજારોની મોટી સંખ્યામાં માત્ર સાતસો માણસોની છે. મુંબઈ ઇલાકાના ખ્રીસ્તીઓમાં ૮૧૧૯૦ મરદો અને ૫૭૧૨૭ સ્ત્રીઓ છે. આ ઇલાકામાં એકંદરે ૧૬૦૦૦ પાદરીઓ અને ૩૦૦૦ પાદરીણી વસે છે.

ફ્રાંસની રમતમાં કેટલીકવાર રમનારાઓના જીવ જીવાના દાખલા વિચાર્યતા ખાતે બનેલા જણાય છે. પણ તેવાજ એક દુઃખ ભરેલો દાખલો કંઈકતાની ડાવેટલ કાલેજના એક જવાન વિદ્યાર્થીના સંબંધમાં બન્યો છે. આ રમતની દરમિયાન આ વિદ્યાર્થીના પેટમાં તેના હારીક ત-ફૂંથી જે મરતમે લાતો ખાતી પડી હતી, જે વખતે જો કે તેને કશી જીવ જીવી ઇજા થયેલી જણાઈ નહિ. તો પણ ત્યારબાદ ચાર દિવસ રહ્યા તે મરણ પામ્યો હતો.

નવા રેલવેઓમાં દેશીઓનું સાહસિકપણું વધતું જ જાય છે. કાનપોરથી અવનારા સૂબીના સરકારી રેલવેના એક પાા મૈત્રની નવી લાઈન મનડોપીઆથી બીથુર સૂબીની બાંધવાની છે, અને તે પાછળ ૩ ૧૭૦૦૦૦

નો અર્થ ગણાયો છે. આ અર્થનો અર્થ હિરણ્ય બીધુરના બે સુબેદારો વસંદેવરાવ અંના અને પુરૂષોત્તમરાવ તાતીઆએ આપવા કબુલ કર્યું છે.

કોલેરા ઉપર ગંધક અને કપુરની અસર:—મી. એસ. એફ. ગજદર નામે એક તબીબ મુંબાઈ મેજિસ્ટ્રેટમાં કોલેરાના દરદી ઉપર ગંધકથી યતી ઉત્તમ અસરોની થોડીક સમજણ આપે છે. તે પોતાના અનુભવ મુજબ ગંધકથી જેટલા દરદીઓ સાજા થઈ શકે છે તેટલા બીજા કયા ઈલાજોથી થતા નથી. માત્ર દરદીને ગંધકની ધૂણી આપવાથીજ સરતું નથી પણ દરદીને તે દવા તરફે પણ આપવા તે બલામણુ કરેછે, અને જો દરદીની શરૂઆતમાંજ એ વસ્તુનો પૂરતો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો તેથી સાફ પરિણામ નીપજે છે. વળી ગંધક પોતાની સ્વચ્છ દાલતમાં જેટલી સીરી અસર કરી શકે છે તેટલી બધી તેની ઝળવણી વાળી દવાથી યતી નથી, એવા આ તબીબનો અભિપ્રાય છે.

એક ગમથી બ્યારે આપણી તરફ આ રીતે અનેક તર્જાણો ગંધકના ગુણ દર્શાવે છે ત્યારે બીજી તરફથી એક યુરોપીઅન તબીબ કપૂરને કાલેરા ઉપર બહુ અકસીર ઈલાજ દાખલ જણાવી ગયો છે. છેક ૧૮૩૨ની સાલમાં આપણી તરફના કોલેરા વિષે લખતાં હનિમાન નામે એક તે વખતના પ્રખ્યાત તબીબે એવું ઝહિર કર્યું હતું કે કોલેરા ઉરે છે તે એ રોગ માહિલાં બહુજ ખારીક અણુદીઃ જીવજંતુને લીધે છે, જેનો સહિલો ઉપાય કપૂરછે. આ તબીબના જણાવ્યા મુજબ બ્યારે બ્યારે યુરોપમાં કોલેરા ફેલાતો હતો ત્યારે આ ઈલાજ કામ લગાડવામાં આવતો અને તે ગુણકારી માલમ પડતો હતો. જેમ છૂટથી કપૂરનો ઉપયોગ થાય તેમ કોલેરાના રોગનાં આ સૂક્ષ્મ બીયાં અથવા જીવડાં વધારે નિર્બળ અને નિર્જીવ થઈ જતા હતા, અને તેટલા મારે દરદીને કપૂર દવા દાખલ આપવામાં આવતો હતો, તેની સામડી ઉપર મસંજવામાં આવતો અને દેવતા ઉપર મૂકીને દરદીના ઓરડામાં તેનો ધૂમાડો કરવામાં આવતો હતો.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

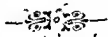
શ્રાધર્મ નીતિ, એ નામનું એક મહા ઉપયોગી, સુરસ, તથા મુખોધ-
કારી પુસ્તક પ્રખ્યાત પંડિતા રમાબાઈએ કેટલાક વખતપર મરાઠીમાં રચેલું
છે તેનું આ બાબતર બાઈ મુકુંદરામ નિતારામ મહેતાએ રચાને ગૂજરાતી
પ્રજા ઉપર મેટો ઉપકાર કર્યો છે. સ્ત્રી સુધારણાના વિષયપર હાલ જે પુ-
સ્તકો ગૂજરાતી કે કોઈ પણ પ્રાકૃત બાષામાં લખાએલાં છે તેમાં આ
નિઃસંદેહ સર્વોપરી છે અને વળી તે કરતાં એ એટલું ચડિયાતુ છે કે તેની
સાથે સુકાળલો કરવા એજ એને અપમાન આપવા બરાબર છે. શ્રાંઓની
સ્થિતિ કેવી રાંતે મુધરે એ બાબતમાં જડાણધી ઉતરી અને પંડિતા રમા-
બાઈએ પંડિતાધર્મીજ પોતાની સુરસ કલમ ગંબીર શુદ્ધસાક્ષર ચલાવી છે,
તથા એનું બાબાંતરકર્તા પણ ગૂજરાતી બાબાનો એક સારો લખનાર જ-
ણાય છે. મૂળ મરાઠીગ્રંથ અમારી પાસે હજાર ન હોવાથી આ બાબાંતરમાં
તથાઈતા કેટલી આવી છે તેનો નિર્ણય કરી શકતા નથી, પણ એનું ગૂજ-
રાતી અત્યંત શુદ્ધ, રૂઢ, તથા મિઠવા બરેલું પણ યયું છે એતો અમારે
કહેવુંજ નોંધએ. એ બાબા બીજા શુદ્ધવાન બી. એ. એને બાધ લેવા લાયક
નીવડી છે.

અમે દિલગીર છીએ કે આવા જાઓ ગૈરીના લોકોપયોગી સુરસ તથા
મુખોધકારી ગ્રંથની ગૂજરાતી પ્રજા તરફથી નોંધએ તેવી ખબર લેવાતી ન-
યો, અને તેનું કારણ એમ સંભવે છે કે એ ગ્રંથકર્તા હાલ ત્રિયાતમાં જન્મને
ખ્રીસ્તી યદ્દ ગર્જ છે. પંડિતા રમાબાઈનું એ કૃત્ય હિંદુ પ્રજાને ગમે એવું
અશ્રિય હોય, તો પણ આ રૂડા ગ્રંથને તો ઉપકાર સાથે માથે ચડાવવો
એમાંજ તેમની સુસતતા રહેલી છે. ગાંધી સાથે લડાઈ, માટે તેની સાકરને
પણ કડવી કહેવી એ આપણી રૂઝદ્રિષમાંજ આમીછે એમ બતાવી આપે,
પણ તેથી કાંઈ તે સાકરે કડવી યદ્દ જતી નથી. માટે અમે સર્વે ગૂજરાતી
સ્ત્રી પુરુષોને આ પુસ્તક આદરપૂર્વક વાંચવાની બલામણુ કરીએ છીએ.
એનાં પૃષ્ઠ નોટાં કદનાં ખારપેજી ૧૫૬ તથા કિંમત ૧૧ રૂપિયા છે.

ખજાને હુતર, અથવા, હુજારોનો ખજાનો. બનાવનાર શા. મેતી-

લાલ કચળચંદ, મદ્રાસ એગ્રીકલચરલકાલેજનો ગ્રાન્ડુએટ છે. આ ગ્રાન્ડુએટ પોતાની હુનરી કેળવણી દૃશ્યકલ્યાણુ અથે સફળ કરી છે. આ ચોપડીમાં ઘણી ઘણી જાતના હુનરો ચલાવવાની રીતો ટુંકામાં સારી રીતે આપી છે. એમાં શું શું બનાવવાની રીતો બતાવી છે તે જો લખવા માંડીએ, તો ઘણાં પાનાં ભરાય, અને વિશેષ ફળ કાંઈ હાંચલ થાય નહિ. હુનરરત્નાકર નામનું પુસ્તક થોડાંક વખત હપરે છપાયું હતું તેનાં હપરે એ છે અને કેટલેક ટેકાણે તેથી સારું પણ લાગે છે. એના પૃષ્ઠ નાના કદના ખારપેટા ૧૪૯ અને કિંમત રૂ. ૧—૪—૦ છે.

અતસુ ચાલુધ્રુદય તથા ભોગવતી ભાગ્યોદય. મોરબીવાળા શ્રીગ્રંથકવિ શ્રી શંકરલાલ મહિશ્વરે સંસ્કૃતમાં પાર્વતીખરિણ્ય એ નામનું એક મોટું પુસ્તક બનાવવા માંડ્યું છે તેનો આ એક ભાગ છે. હાલ એ ભાગ તથા તેનું ગૂજરાતીમાં છુટું ભાષાંતર પ્રગટ થયું છે તે બન્ને પુસ્તકો તેના બનાવનાર તેફથી અમને મળ્યાં તે માનપૂર્વક સ્વીકારીએ છીએ. મુખ્યાઈના આર્યધર્મ પ્રકાશ નામના માસિકમાં આ લઘુગ્રંથ છપાઈ ગયો છે તેથી ઘણાં વાંચનારાને એના સવિસ્તાર જોળખાણુ આપવાની કાંઈ જરૂર નથી, પણ અત્રે એટલું જ કહીએ છીએ કે એ પુસ્તક સઘળાં કુટુંબમાં અવશ્યે કરીને રાખવા જોગ છે. સ્ત્રીઓને એમાં વિવિધ પ્રકારનો પુરાણી ટપે બાધ કરવામાં આવ્યો છે, અને તે છતાં બાપા પુરાણી ટપની છેક નથી, સંસ્કૃતમય ગૂજરાતી લખીને આપણી ભાષાને અગાડનારા કોડીલા અધકચરા જીવાનો આ સંસ્કૃતનિપુંણ શાસ્ત્રીનીજ ભાષાનું અનુકરણ કરે તો કેવું સારું !

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

(પાછળ પાને ૧૧૪ થી).

મૂળપૂર.—દીવહીના શાહજહાં મીરજા કમરુદ્દીન તર્ફથી રૂના મીઠાઈ.
—સંકેશ્વર. દીવાનજી સાહેબ શીવલાલ ખૂશાલચંદ તર્ફથી રૂ. ૧ ચોપડીઓ.
અમદાવાદનાં વકીલ રાજેશી ચીમનલાલ કપૂરચંદ તર્ફથી રૂના ઇનામ.
વરાહી યાણુદાર આજમ દ્વારકાંદાસ ભોંગીદાસ તર્ફથી રૂ. ૧-૫-૩—કુવારદ.

મહેરબાન નાદેઅલી ખાનજી સાહેબ તર્ફથી રૂ. ૩) ચોપડીયો. રૂ. ૨) મીઠાઈ,
 મહેરબાન દેવીખાનજીના કારભારી હમિલાય જગજીવને રૂ. ૫) ચોપડીયો.
 રૂ. ૩) મીઠાઈ રૂ. ૨) મહેતાજી.—ધરાદ પરીખ અંબાબીદાસ મોતીચંદ તર્ફથી
 હનાખામાં પાણીસાર રૂ. ૨૦.—વાવ. ધરાદ ધાણુદાર ધરમચંદ એલજીએ રૂ.
 ૧) મીઠાઈ.—વારાહી. મહેરબાન પાપણુપુરના પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ
 પધાર્યા ત્યારે દરબાર તર્ફથી રૂ. ૭) ચોપડીયો રૂ. ૩) મીઠાઈ. મહેરબાન જીની-
 અર આસિસ્ટન્ટ સાહેબે પરીક્ષા કરી તે વખતે મલિક રવાજી તથા મરાકમ
 ઝાલીખાઈ તર્ફથી રૂ. ૧૦ ચોપડીયો રૂ. ૨૦ મીઠાઈ.—સુધગામ. વાવના કાર-
 બારી ધીરજીરામ મહેબરામ તથા સોજી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ અને ઠાકોર
 વેગરે મળી રૂ. ૨૦ મીઠાઈ.—સાંતલપૂર. ચણુવાના ઠાકોર દેવીશંકરજી તર્ફથી
 (૧) મીઠાઈ રૂ. ૨) મહેતાજીને. આડીસરના ઠાકોર લખાજી તર્ફથી રૂ. ૨)
 મીઠાઈ રૂ. ૨) મહેતાજીને. રૂ. ૫ કમિટીના મેમ્બરો તર્ફથી રૂ. ૩) મહેરબાન
 ઠાકણપૂરના પોલીટીકલ મુશ્નિટેન્ડેન્ટ કરનલ લીજન્ટ સાહેબ પધાર્યા ત્યારે
 (૩) મીઠાઈ.—ટેરવાડા. દીવાદર ધાણુદાર પીતાંબર બ્રમચંદ તથા મેમ્બરો
 અને ઠાકોરો તર્ફથી રૂ. ૬) ચોપડીયો રૂ. ૨) મીઠાઈ.—દીવોદર મુખી તાલુકદાર
 ચતરસંગજી તર્ફથી રૂ. ૧) મીઠાઈ. રવાના રૂ. ૪૫ આગળ સને ૧૮૮૪ યુ.
 સાદરા.—

(ઇંગ્રેજ સહી) , જયચરામ સત્યવચ્ચરામ.

ડ. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. મહીકાંઠા. તથા

પાપણુપુર વિભાગ.

જા. નં. ૨૭

એડાવિભાગ.

અનારા.—રૂ. ૫ કમિટીના મેમ્બરો તર્ફથી રૂ. ૫) ચોપડીયો.—પીપ-
 લવાડા પબ્લીક વર્ગ ખાતાના કારકુન કાચીરામ જીભાઈ રૂ. ૦-૮-૦ પતા-
 સાં.—પીપલગવર્ગ જાજીભાઈ ગલાભાઈ ૦-૧૫-૬ ચોપડીયો તા. મીઠાઈ.
 શીંદુગ. પટેલ રણજીત ગલાભાઈ રૂ. ૨) પતાસાં. શા. કાળીદાસ પરબુદારા
 ૦-૮-૦ મીઠાઈ. શા. નાનચંદ ચતુરચંદ રૂ. ૦૦ મીઠાઈ.—રતનપુર. એ.
 ડીમ્પ્ટ્રીકટ ડેપુટી કલેક્ટર સાહેબ, એડા રૂ. ૦૦ અજુર.—દેવાતબ. રા. સા.

મામલતદાર સાહેબ માત્ર ૦-૭-૦ પતાસાં. સોજીવાના હેડમારતર વજન-
દાસ નંદલાલ ૦-૭-૦ પતાસાં. —મોગર. ઠાકોર એદરસંગજી તથા ઠાકોર
સરદારસંગજી માધવસંગજી રૂ. ૧) સાકર. —વેહુરા. મ. કેનેડી સાહેબ આ-
સોરંટ કલેક્ટર સાહેબ ખેડા ૦-૧૩-૬ ચોપડીઓ. —ખંભાત. મીરજીકુમક
મહમદ રૂ. ૭-૧૫-૧૧ ચોપડીઓ. રૂ. ૨-૮-૦ પતાસાં. —વાંધરોલી. શા. ન-
રસી અમથાજી રૂ. ૧૧ પતાસાં. —કેસરા. મ. ડી. ડી. પુટી કલેક્ટર સાહેબ
ખેડા. રૂ. ૦૧ ચોપડીઓ, રૂ. ૦૧૧ પતાસાં અને મુંડાવણસોલમાં રૂ. ૮ પા-
જુર ૦૧૧૧૧. —કાળસર. મૂખી જોરભાઈ જોસંગભાઈ રૂ. ૭) ચોપડીઓ.
આગરવા. —મૂખી જીજીભાઈ રામદાસ ૦૧ ચોપડીઓ. તલાટી મગતલાલ
નહાનચંદ ૦૧ શેડ. જગજીવન પરબુદાસ ૦૧ કાછીઆ દાળજી મોરાર ૦૧
વડચલ. —બાસ રણજોડ ખેચર રૂ. ૧૧ ચોપડીઓ. —સાંઢેલી. મલેક. અ-
હમદ હમીદ મુખી રૂ. ૦-૪-૬ શા. કાળીદાસ નાનચંદ રૂ. ૦-૪-૧ ચોપડીઓ.
રવાના તા. ૭-૪-૮૩ (ઇંગ્રેજ સહી) દેવાસંકર ત્રીપુરાસંકર. દયે.
આ. રૂ. એ. ઈ.

અમદાવાદ વિ.

ધોધા. —આનસાહેબ મામલતદાર સાહેબ રૂ. ૧) પતાસાં. —કમલેજ.
શ્રી વળા દરબાર સાહેબ રૂ. ૦૧ સાકર. —ભુવાલડી. —મુલ કમિટિના મેમ્બરો
વગેરે રૂ. ૫-૬-૦ ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ. —અડવાલ. શા. પોઆત્રાલ ધૂળલાલ
તથા ઝવેરદાસ દાજીભાઈ રૂ. ૩-૬-૩ ચોપડીઓ તથા પતાસાં. —માંડળ. વિ.
રમગામ તાલુકાના અવલ કારકુન સાહેબ રૂ. ૨) સાકર તથા કસરત કરના-
રને. —સરોડા. ગામ ભોઠો તર્ફથી રૂ. ૧) ચોપડીઓ. —પાટડીકુન્યાશાળા. વીર-
મગામ તાલુકાના મામલતદાર સાહેબ. રૂ. ૧) પતાસાં. —અડવાળ. અડવા-
લના તાલુકદાર ઝાંઝા નાગભાઈ બાણાભાઈ તથા ઝાંઝા અઆભાઈ બગ-
તભાઈ રૂ. ૧) મીઠાઈ. —ગામડી. અણીઈયાના વેપારી. ગાંધી હંસરાજ
જેઠાભાઈ મેતા મગુરે વાધજી તથા ગા. વાધજી પુનન રૂ. ૧૧૧ પતાસાં—
ભુવાલડી. શા. દરજીવન નયુભાઈ રૂ. ૦૧૧ પતાસાં તથા શેઠીયાઓના ઝંડોળ.
માંધી શેડ દેવજીને ત્યાંથી રૂ. ૪-૬-૦ પતાસાં દાકટરે દરજીવન નયુભાઈ રૂ.
૧). —ધોજેરા. રા. રા. દેવચંકર પોષ્ટમાસ્તર રૂ. ૦૧૧ ડક્ટરગોવનજી નાગજીએ

પ્રાંચ નંબર ૧લામાં ૩૦૦ શેડ દેવજી ગીના પ્રાંચ નંબર ૨ જામાં ૩૧) અને કન્યાશાળામાં ચાલુદાર સાહેબ વ્રજભાણુદાસ મકનદાસ. ૩૧) ૨૧. ૨૧. ઉત્તમરામ અંબાબાલ સરકારકુન ૩૧) ખોળા ખુશાબ અવેર ૩૧) શા. મૂળચંદ વેનલી ૩૧) પરી. ગોવંદજી અવેર ૩૧) કુલ ૩૮) પતાસાં તથા કન્યાશાળામાં ૩માલો વગેરે.—છત્રીઆર. વીરમગામ' તાલુકાના અવવકાર-કુન મોહનલાલ કલ્નાણુજી ૩૧) સાકર.—મોડામા કન્યાશાળા. મ્યુનિસિપા-લીટી તર્ફથી ૩૬૦-૧૪-૦ રેળ તથા મીઠાઈ.—ઉવાસંદ. ગામના સદચ્છ-રૂપોએ ૩૦) મીઠાઈ.—આંબલી, મેંબર ૩૦, ખીમચંદ નયુભાઈ તથા શા. હરિચંદ ધનજી ૩૧) સાકરે ખુખી રામરામ દેશાઈભાઈ ૩૦૦ મેહેતા બ-ગેરે ભવાનીશંકર ૩૦૦૦.—નાહાનીઓર. જ્વેશી શિવશંકર બાપુજી ૩૦૦ શા. ત્રીભાનન દેવચંદ ૩૦૦ કુલ ૩૨૦ ચોપડીયો.—ગોધાવી ઇંગ્લીશ સ્કુલ. ચાલુદ દરમારના કારભારી દેવકરણુ આદેકરણુ ૩૧) પતાસાં.—ખારાધોડા. ગામના તવાટીએ ૩૧) પતાસા.

પ્રાંત હાજાર.

૨૦—૪—૮૪

બેડી.—મિસ્ત્રાસ મેકર્વાણેન્ડ સાહેબ ૩૪) મેવો.—અંબાલીયા. મહા-રાજા ભમસાહેબ તર્ફથી ૩૧૨) પૈડા. ઠા. દયાળજી ધનજી ૩૧૦) પતાસાં ઠા. જગજીવન ત્રેમજી ૩૪) શેરડી.—લાલપુર. આજમ મૂનસફ સાહેબે ગામલોકો તર્ફથી ૩૨) ચોપડીયો.—અંબાલીયા કન્યાશાળા.—અવવ કાર-કુન નરભેરંકરભાઈએ ૩૩) મીઠાઈ. મહારાજા ભમસાહેબ તર્ફથી ૩૧૭ —જોડીઆ. ઠા. કેશનજી જેરામ ૩૨) દ્રાક્ષ. ઠા. વ્રીકમજી તુળસી ૩૪) ઠા. પુરૂષોત્તમ ૩૦ દ્રાક્ષ. જ્વેશી વ્રીકમજી ૩૪) દ્રાક્ષ —જોડીયા કન્યાશા-ળા.—કકર વ્રીકમજી ૩૦૦ ખજુર. કંકર ખેચર ઝીણા ૩૧) ખજુર.—જાત્રીયાવવાણી. મ. ધોલના ખુખા કારભારી મહાદેવભાઈ ખજુર શેર ૨૦) —ગોડળ. મહારાજા કાકેર સાહેબ તર્ફથી ૩૯) પતાસાં અને કન્યાશાળામાં ૩૨૦) પતાસાં તથા કપડાં.—સુલતાનપર. રેકૂલકમિટિ તર્ફથી ૩૮-૧-૦ —મોવેઆ સ્કુલ કમિટિ તર્ફથી મહેરબાન રેવન્યુકમિશનર સાહેબ ૩૨) પતાસાં.—વીરપુર. કાકેર સાહેબ તર્ફથી છોટ તથા પૈડા ૩૧૧-૧૨-૬

—જાસા. પાટણવાવના વહીવટદારે સાહેબ ૩૧) સાકર. — પાનલી. સ્કૂલ-
કમિટી તર્ફથી ૩૨) પતાસાં. — મોરબી. રાજેશી પેલાબાઈ ગૂઢરી જતાં
તેમની માતૃશ્રી. માણેકબાઈ ૩૨૦) મીઠાઈ. — દંદારા. આ. વહિવટદાર વિ-
ધનાય શંકરજી ૩૫) પતાસાં. — સરધાર. શા. લક્ષ્મીચંદ બગવાનજી ૩૧)
પતાસાં. — ખંભાણીઆ. શ્રેઠ નારણજી પ્રેમાનંદ. — ભાટીઆ. લાંબા બંદ-
રના રહેવાશી જમનાદાસ નારણ ૩૯) થાકર. — મેમણા. આકટીંગ મહે-
તાજી જતું અંબારામ ૩૦-૧-૦ પથરપેન. — જોડીઆ. દરે બેચર ઝીણા
૩૪) ખંજુર. — આમરણ બાદનપરના દરબાર અખુબા ૩૩ા. — કાલાવડ.
મહારાજ જામસાહેબ તર્ફથી ૩૨ા થાકરે તથા ૩માલ અને કન્યાશાળામાં
૩૧ા ૩માલ. — મોરબી. અસ્મતપના બાઈ શ્રી મોઢીઆ તર્ફથી ૩૪) શેરડી
અને ખાંચસ્ક્રમમાં ૩૨ા) ૩માલ ૬. જણ રવજી ૩૨) શેરડી. — ચરખડી.
સ્કૂલકમિટી તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ. — ભડિર. સ્કૂલકમિટી તર્ફથી ૩૫) મી-
ઠાઈ. — સોધીકા. સ્કૂલકમિટી તર્ફથી ૩૬-૨-૦ ચોપડીયો તથા થાકર. —
ખોરસરા. મ. કા. પ્રાં. સ. સુ. સા. હેડક્લાર્ક રાજેશી જીવણલાલ દરજી-
વન ૩૧) થાકર. — મેમણી. દરબાર તર્ફથી ૩૧) થાકર. — સીસાંગ. સ્કૂલ-
કમિટી તર્ફથી ૩૩-૧૦-૦ ચોપડીઓ તથા થાકર. — રાજકોટમેશન. ધ્રાંગ.
ધરાના મહારાજ જામસાહેબ તર્ફથી ૩૬) પતાસાં. — ખંભાણીઆ. ખું-
બાઈના શ્રેઠ મી. નારણજી પરમાણંદ ૩૬૧) કપડાં તથા મીઠાઈ. — જાંબુડા.
ઠાકરીઆ ડોસા જસાણી ૩૦ મીઠાઈ. ગઢવી. દેવીવાન નારણ ૩૦ મી-
ઠાઈ ગઢવી લગધારે રાજાણી ૩૦ મીઠાઈ. — કાલાવડ. મહેરબાન રાધવ
જેઠાણી વજીર, સાહેબ ૩૦) કપડાં તથા મીઠાઈ અને કન્યાશાળામાં ૩૦
કપડાં તથા મીઠાઈ. — કોટડા સંગાણી. દરબાર તર્ફથી ચોપડીયો તથા
મીઠાઈ. — રાજપરા. તાલુકદાર તર્ફથી ૩૧) સાકર. રવાના તા. ૨૦-૪-૮૩.

(અંગ્રેજી સહી.) ગણપતરામ અણપરામ ત્રીવેરી.

કે. એ. ઈ. દાખર વિભાગ.

ભરૂચ વિભાગ.

ભરૂચ ગામઠી નિયાજ. — રાવસાહેબ પેટલાદના મુનસફ પરમાનંદ.

દાસ ભાગાભાઈના ચારણજીવી ઇચ્છાલાલ પરમાર્નદદાસ રૂ. ૭) ચોપડીઓ.
 —આછોદ. ગુલાબચંદ કપુરચંદ કમીટીના મેમ્બરો મીઠાઈ.—અંકેશ્વર
 કન્યાશાળા. દામોદરદાસ કચનદાસ રૂ. ૨) ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ.—દોરા.
 બાપુ નારણ રૂ. ૧) પા. ઈશ્વર નારણ ઉધરાતદાર રૂ. ૧) ટલાટી નગીનદાસ
 જશુભાઈ રૂ. ૧) પા. પરચોતમદાસ રૂ. ૧) પા. ઉકાશંકર રૂ. ૧) ભગવાન નાગર
 રૂ. ૧) દરભાઈ રૂ. ૦૫ પા. નાથા જીભાઈ રૂ. ૦૫ ધમણદાસના ઠાકોર શંખભૂષીંગ
 રામશોંગ રૂ. ૦૫ પા. ખુનાવ્ર બેચર રૂ. ૦૫ વેરાગી મનોરદાસ નરસીદાસ રૂ. ૦૫
 ડકર ઈશ્વર તળચી રૂ. ૦૫ સોની લાલભાઈ ખુશાલ રૂ. ૦૫ ચોપડીઓ રસદો
 તથા મીઠાઈ.—ટંકારીયા. શેઠ પરચોતમદાસ દ્વારકાંદાસ રૂ. ૦-૧૪-૬ પટેલ
 દોદાભાઈ લક્ષ્મીદાસ રૂ. ૨-૧૨-૬ શેઠ પ્રેમાર્નદ દામોદરદાસ જંજીસરના રૂ. ૦૫
 ચોપડીઓ તથા સાકર.—હાંસોટ કન્યાશાળા. મહાલકરીની કચેરીના કાર.
 કુન ત્રીભાવનદાસ તથા કૃષ્ણાવધનદાસ રૂ. ૧) મીઠાઈ.—સમતી. ગુલાબ.
 દાસ કપુરચંદ કમીટીના મેમ્બર તથા જ્ઞાભાઈ દેવચંદ રૂ. ૦-૧૨-૦ મીઠાઈ.
 —ભરૂચ કન્યાશાળા નં. ૧. રાવસાહેબ લલુભાઈ મથુરાદાસ રૂ. ૨) રાવ
 સાહેબ દામોદરદાસ જમનાદાસ રૂ. ૧) શેઠ નથરવાનજી અરચંદજી રૂ. ૩)
 રાવસાહેબ ચંદુલાલ મથુરાદાસ રૂ. ૨) લલુભાઈ ધરમચંદ રૂ. ૧) શેઠ અરવિસર
 ડોસાભાઈ રૂ. ૧) રાવસાહેબ હરીજીજી મનસુખરામ રૂ. ૨) રાવસાહેબ અમત-
 લાલ મોતીલાલ રૂ. ૧) શેઠ મોટાભાઈ નવરોજજી રૂ. ૦૫ રાવસાહેબ નરહરિભ
 વકીલ રૂ. ૧) વકીલ ત્રીમંતરામ રૂ. ૧) મોહનલાલ રૂ. ૧) રાવસાહેબ અમનલાલ
 લલુભાઈ રૂ. ૨) માસ્તર લલુભાઈ હરજીવનદાસ રૂ. ૦-૧૨-૦ રાવસાહેબ ભ-
 ગવાન પેહેલાભાઈ રૂ. ૨) ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ.—દીશનાડ દોલતરામ
 હીમતરામ ભરૂચના કારકુન રૂ. ૦-૬-૦ પોલીસ પટેલ. ગુલાબ હરીભાઈ રૂ.
 ૦૫ ગરાસીઆ નીજમખાં નયુ રૂ. ૦૫ ગરાસીઆ આમીઆ ગુરખાં રૂ.
 ૦-૫-૦ સાકર, રેલ તથા ચોપડીઓ.—કેરવાડા. પોલીસ પટેલ હીમચંદ
 દેવચંદ રૂ. ૦૫ વાંઠા ગામના ટલાટી જીવનદાસ દાજી રૂ. ૦૫ શેઠ ગુલાબચંદ
 નારણજી રૂ. ૦૫ ગણપતરામ નરહરિભ રૂ. ૦૫ પતાસાં તથા ચોપડીઓ.—
 હાંસોટ કન્યાશાળા. મહાલકરી સાહેબ મોતીલાલ દ્વારકાંદાસ તથા હરકીસન
 વનમાળી તથા પ્રાણજીવન હરગોવનદાસ રૂ. ૧) મીઠાઈ.—કેરાલુ. પટેલ દર-

ભાઈ હાથીભાઈ ૩૧) મીઠાઈ.—અમલેશ્વર. બરચના પ્લીડર દામોદરરાવ
 દાદાજી ૩૧) મીઠાઈ.—આહોદ. કમિટીના મેમ્બર ૩૧) મીઠાઈ.—કતપોર.
 પોલીસ પટેલ લાલભાઈ નરસિંહભાઈના ચારણજીવી ૩. ૩-૯-૦ ચોપડીઓ.
 —સીમલીયા. મળકુર ગામના માજી મુકરદમ નાગર નયુ ૩૦૧ પતાસાં
 —દેગામ. બાઇ સદાશેઠ કરસનદાસ ગીરધરની વીધવા ૩૪-૧૪-૮ સદરહુ
 બાઇએ દર વરસ એ રકમ સીવાય ઇનામ માટે ૩૩) આપવાનો ફરાવ કર્યો
 છે ચોપડીઓ.—મહેગામ. કાચીદાસ મકનદાસ ૩૦ નરસિંહ અમાઈદાસ
 ૩૦ છાંતા ખોડા ૩૦ દીઆળ નરસિંહ ૩૦ કેશવ નયુ ૩૦ પટેલ રામશં-
 ગ વજુ ૩૦ પટેલ પરાગા માનશીંગ ૩૦ મનાડના પોલીસ પટેલ દીમત
 પરતાપ બરચના શેઠ ઇશ્વરદાસ મકનદાસ ૩૧) બરચના શેઠ બીઆભાઈ
 કેશવજી ૩૦૧ પટેલ રણજોડ ખુશાલ ૩૧) મીઠાઈ, પતાસાં, પેન, સાકર,
 ખાંડ—અમલુર.—દેહેજ. મહેરબાન પોટ આતાના ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ ૩.
 ૦-૧૧-૦ ચોપડી તથા નાણું.—વહાલુ. ટલાટી જમનાદાસ પરચોતમદાસ
 ૩૧) પોલીસપટેલ બાપુ વલીધરા ૩૧) મહેતાજી પ્રેમાનંદ શેવકરામ ૩૨)
 કમિટીના બાકીના મેમ્બરો તથા ગામલોક તરફથી ૩૨૧ ચોપડીઓ.—જા-
 હોર. રાજેશ્રી ઉધરાતદાર પટેલ દલપતરામભાઈ ૩૧) એ ગૃહસ્થ બીજા
 કામમાં મદદ કરે છે શેઠ દીપચંદ તલકચંદ ૩૧) પોલીસ પટેલ પરબત અ-
 પેશીંગ ૩૧) મોહનકુર્લબ ૩૦૧૧ જીણેરા પહાડશીંગ અમીપ ૩૦૧ મુળજી
 ઉમેદ ૩૦૧ દિધાઈની પાણી પીવાસાર ૩૨) હરસાલ આપવા ફરાબ્યા છે.
 તથા વિદ્યાઈની બેસવાને માંડવો બંધાવ્યો ને અડચણ દુર કરી.—દેહેજ.
 પોટ આતાના ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ ફરામજી દીનશાજી ૩૦-૧૧-૦ દેહેજના
 કારબારી માણેકચંદ જગવાન ૩૧૧૧ નાણું તથા ચોપડીઓ.—પાનોળી.
 સ્ટેશન માસ્તર ધીરજરામ ગોકળદાસ ૩૦૧ પતાસાં.—મહુંબર. પા. મુસે-
 આદમ અસમાન ૩૨) ચોપડીઓ.—ત્રાલસા. પટેલ નરોતમદાસ ઉચક ૩.
 ૧) મીઠાઈ.—સીમલીઆ.—રામદાસ સખીદાસ ૩૦૧ ચોપડીઓ.—અંક-
 લેશ્વર ઉર્ફ. અબુમની અહંખ્યાબ નામની મીટીંગના સેરમેન તથા બીજા
 મેમ્બર ૩૧૩૧ ચોપડી, સ્લેટ, પતાસાં, સુરવાલ તથા પેહેરણનું કપડું.—
 કહાનવા. વડોદરાના રહેનાર શ્રીમંત નારાયણ રામકૃષ્ણ મુનશી તથા જીવુ.

સરના મામલેતદારે સાહેબ રૂબા મીઠાઈ.—દાંદા. પટેલ મુળજી નારણ રૂબા મોહન જીભાઈ રૂબા ચાચુક સવારે સેખ નીજમદીન બાપુમીઆ રૂબા મીઠાઈ.—ઠીકરીઆ. પોનીસપટેલ મહાશંકર વપભરામ રૂબા મતાદાર પટેલ રશીકદાસ આશારામ રૂબા પટેલ રાજનરામ ભગવાન રૂબા પંડ્યા પ્રાણશંકર રણુછોડ રૂબા બટ મહાશંકર આત્મારામ રૂબા પટેલ કાશીભાઈ ઈશ્વર રૂબા ચોપડીઆ તથા પતાસાં. તા. ૨૬-૩-૮૩

(ઇંગ્રેજ સહી.) ગણુપતરામ ગવરીશંકર શાસ્ત્રી.

ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર બરૂચ વિભાગ.

—જિંદગી—

જાહેર સ્વચર,

લોઅરગ્રેડની સરકારી નોકરીમા દાખલ થવાને સાફ પહેલા અને બીજા વર્ગના સર્ટિફિકેટ મેળવવા ઈચ્છનારા ઉમેદવારોની પરીક્ષા નીચે લખેલી જગ્યાએ ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૪ ને રોજ વાર સોમ તથા પછીના દિવસોએ થશે —

અમદાવાદ, નડીવાદ, બરૂચ, સુરત, ગોધરા, અને રાજકોટ.

૨. ઉમેદવારોએ ૮ મી આગષ્ટ સને ૧૮૮૪ સુધીમા ઉમરના સર્ટિફિકેટ મુકરર કરેલા આકારમા કમિટિના પ્રમુખ ઉપર મોકલવા. ઉમેદવાર ન્યા જન્મ્યો હોય તે જિલ્લો, તાલુકો, અથવા એજન્સી, તથા ગામ કે ગ્રામ તેણે રૂપરૂ રહેતે લખવું. જે મધ્યસ્થજે ઉમેદવાર પરીક્ષા આપવાની ઈચ્છા રાખતો હોય ત્યાના પ્રમુખને અર્જ કરવાથી ઉમરના સર્ટિફિકેટનાં ફાર્મ તે મફત પૂરા પાડશે.

૩. મહીકાદા અને પાલણુપેર ઇનાકામા રહેનારા ઉમેદવારોએ પરીક્ષા આપવા અમદાવાદ આવવું.

જે મહેતાજીના હાથ નીચે પ્રથમ અભ્યાસ કર્યા હોય તેના સિવાય બીજા કોઈની પાસેથી ઉમર બામતનુ સર્ટિફિકેટ આપ્યું હશે, અને જો તે સર્ટિફિકેટમાં લખેલી ઉમર થક પડતી તથા નિયાજના રેજીસ્ટર સાથે ન મળતી માલમ પડશે, તો તે સર્ટિફિકેટ રદ ગણી તે ઉમેદવારની પરીક્ષા

નહિ લેવામાં આવે તથા પ્રેસિડેન્ટને જે ફી આપી હશે તે પાછી મળશે નહિ.

સુ. ૫૪૨૨૭ } (સહી.) ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈ.
તા. ૩૦-૫-૧૮૮૪ } આર્કિટંગ એજ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર. ઉ. પ્રાં.

-૦૦૦૦૦૦૦૦-

ઈનામના નિર્વંધોની જાહેરજવાબદારી.

ઈનામ ૧ હું રૂ. ૮૦) રૂ.

“પૂરવે બહાની શું કરવું ?” એટલે વિદ્યા બહાનાના હેતુ અને બહાના પુરવના કર્તવ્ય વિષે શુદ્ધ અને સરળ ગૂજરાતી બાણમાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને શ્રેષ્ઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસનું સને ૧૮૮૪ ની સાલનું ઉપહું રૂ. ૮૦)નું ઈનામ આપવામાં આવશે. એ નિબંધનું કદ બુદ્ધિપ્રકાશ જેવડાં છાપેલાં પૃષ્ઠ ૮૦ થાય એટલું ઓછામાં ઓછું નોંધએ, તથા તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સને ૧૮૮૪ સુધીમાં નીચે સહી કરનારને તે પહોંચાડવો નોંધએ. મુદત વિત્યે આવેલો નિબંધ નકામો ગણાશે. જેનો નિબંધ સૌથી સરસ અને ઈનામને ઈનામ લાગક જણાશે તેનેજ ઈનામ મળશે.

ઈનામ ૨ હું રૂ. ૨૦૦) રૂ.

“સ્થાનિક સ્વરાજ્ય” વિષે શુદ્ધ અને સરળ ગૂજરાતી બાણમાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને શ્રેષ્ઠ સોરાળજી લખશેદજી જીજીમાઈનું સને ૧૮૮૪ તથા ૮૫ એ બે સાલોનું ઉપહું રૂ. ૨૦૦)નું ઈનામ આપવામાં આવશે. એ નિબંધમાં રાજ્યનું હેતુ, સ્વરાજ્ય ને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ? તથા તેનો ઉપયોગ અને લાભાલાભ, એ વિષયોમાં સમાવેશ થાય તેવી દરેક બાબતોનું સપ્રમાણ અને વિગતવાર વર્ણન ખુલાસાથી કરવું. એનું કદ બુદ્ધિપ્રકાશ જેવાં છાપેલાં પૃષ્ઠ ૭૫ થાય એટલું ઓછામાં ઓછું થવું નોંધએ, અને તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બર સને ૧૮૮૪ સુધીમાં નીચે સહી કરનારને તે પહોંચાડવો નોંધએ. મુદત વિત્યે આવેલો નિબંધ નકામો ગણાશે. તથા જેનો નિબંધ સૌથી સરસ અને ઈનામને લાયક જણાશે તેનેજ ઈનામ મળશે.

ઈનામ ૩ જુનું રૂ ૧૨૫) જુનું.

‘શ્રીજાતિની યો વતા અને શ્રીઓનાં કર્ણબ’ એ વિષે સહેલી, શુદ્ધ અને સરળ ગૂજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને પાર્વતીકુંવરે સ્મારકફંડાનું ઉપજી રૂ ૧૨૫) નું ઈનામ આપવામાં આવ્યું. એ નિબંધ લખાવવાની મુખ્ય મતલબ શ્રીઓની ધરસંસારી તથા નીતિસબંધી હાલત સુધરે એ છે. માટે એ મતલબ પાર પડે તેવા નિબંધ લખવા જોઈએ. એનું કદ જુદિપ્રકાશ જેવડા છાપેલા પૃષ્ઠ ૧૨૫ ઓઝામાં ઓછા થાય એટલું જોઈએ, અને તે તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૮૪ સુધીમાં નીચે સહી કરનારને ૫ રૂામાંડયો જોઈએ. મુદત નિત્યે આવેલો નિબંધ નકામો ગણાયે, તથા જેનો નેબંધ સૌથી સરસ અને ઈનામ લાયક ઠરે તેનેજ ઈનામ મળે.

સૂચના — દરેક નિબંધ લખનારે પોતાનું નામ ઠામ ખુલ્લું નહિ જ હાનતા નિશાની લખવું એક કહેવત પોતાના નિબંધ ઉપર લખવી, અને એજ કહેવત બીજા એક હલાયદા પરબીડિયા ઉપર લખી તેમાં પોતાનું પૂરું નામ ઠામ લખેલો કાગળ બીડી તે પરબીડિયું નિબંધ સાથે મોકલવું. નહારા અક્ષરથી અને અરુદ્ધ તથા અમ્મરુ લખેલો નિબંધ નકામો ગણાયે.

ગ. વ. સોસાઈટીના ઓફિસ. } (સહી) મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ.
એમદાનાલ, તા. ૧૬—૪—૮૪. } ઓનરરી એક્ટરી, ગૂ. વ. સોસાઈટી.

જાહેરખબર.

આ ગ્રંથ જુરના મહારાજાએ મારવાડી બાપામાં રચ્યો હતો. તેનું
ગૂજરાતીમાં બાપાતર યદ્ય છપાઇને બહાર પડી ચૂકેલું છે. એનાં ૨૫ પ્ર-
કરણ એટલે બાગ છે, અને મોટા નાના સર્વ રાગોની ઉત્પત્તિ, લક્ષણ,
રૂપાંશુ એ સારી ધેડે વિસ્તારથી તથા ધાતુઓ અને ઉપધાતુઓ મારવી
તથા શુદ્ધ કરવી, તથા મોટા નાના રસ, ઉકાળા, ચૂર્ણ, ગોળીઓ, અર્ક,
તેલ, ધી વગેરે દવાઓથી બનાવવાની તરેહવાર વિધિ એમાં લખેલી છે.
મોટે એ ગ્રંથનો અભ્યાસ કીધાથી મેટો વિદ્વાન વૈદ થઈ શકશે. એનાં શા-
ળાપત્ર જ્યેષ્ઠ સર્વ મળીને ૭૨૫ને સુમારે પૃષ્ઠ છે. પૂંડું કપડાનું પાકું, પાંડે
સોનિરી અક્ષર પાડેલા છે. એની કીમત ઘણીજ જુજ ૩. ૬) કંપની ટપા-
લખચું મુદ્દાંત રાખેલી છે. એ પુસ્તકની હવે ફક્ત જુજ નકલો બાકી
છે, મોટે જોને જોઈએ તેણે નીચે સહી કરનાર પાસેથી ટપાલમા મની-
આડેર કરાવી તાકીદ મંગાવી લેવું. નહિતો પછી પશ્તાયો ! ! !

મુ. બેરસદ જીવે ગેડા.

ત્રીભોવનદાસ ગીરવેરદાસ.

ગુજરાતરાજાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER
AUGUST 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું.

આગષ્ટ.

અંક ૮ નો.

ગ્રાંતાજી બેટ્ટ મોટું દુલ્લ નામ, તેમ છે કામ:-

કરે અંતે મન લેવની, ખરી જેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા

૫૪

CONTNTES

ઉચ્ચલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ... ૧૧૬

અંચકાર રૂપે રા. રા. ગૌરીશંકર

ઉદયશંકર આ.સી.એ. આ. ૧૭૮

પુસ્તકોની પહોંચ... ૧૮૧

મારસંચલ... ૧૮૫

નિયામોનાં ધનામ પત્રક... ૧૮૭

A Short History of the English Nation... 169

Mr. Gaurishankar Udayashankar Oza as an author... 178

Notices of New Publications... 181

Prizes from the Press... 183

List of Prizes distributed in Schools... 187

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદમાં

માગાની હરીતીમંથે પુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્ટરી કંપની
"પ્રિન્ટિંગ"ના પ્રેસમાં રેણુજીડલાજી-જંગરાંજી છાપી પ્રગટ કરું

મૂલ્ય { ૩૧) વરસનો આગાઉથીજ. } દરખાસ ખર્ચ
{ ૩૦)જ પ્રુટક એક અંકના } લાડું.

જાહેરખબર.

આ ગ્રંથ જોપુરના મહારાજાએ માગવાડી બાપામાં રચ્યો હતો તેનું
ગૂજરાતીમાં બાનાતર થઈ ઉપાધને બહાર પડી ચૂકું છે. એના ૨૫ મુ-
કરણ એટલે ભાગ છે, અને મોટા નાના સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ, લક્ષણ,
માથ એ સારાં પડે નિશ્ચારથી તથા ધાતુઓ અને ઉપધાતુઓ મારવી
શુદ્ધ કરવી, તથા મોટા નાના રક્ત, ઉકાળા, ચૂર્ણ, ગોળીઓ, રમ્પકે,
તથા ધી વગેરે દવાઓથી બનાવવાની તરેટવાર વિધિ એમાં લખેલી છે.
માટે એ ગ્રંથનો અભ્યાસ કીવાથી મોટો નિદાન વૈદ થઈ શકશે. એના શા-
ળાપત્ર જેવડા સર્વ મળાને ૭૨ પને મુમારે પૃષ્ઠ છે. પૂંડું કપડાનું પાતું, પાંડે
સોનેરી અક્ષર પાડેલા છે. એની કીમત ઘણીજ જુજ ૩. ૧) કંપની ટપા-
લખર્ચ સુદ્ધાત રાખેલી છે. એ પુસ્તકની હવે ફક્ત જુજ નકલો બાકી
છે, માટે જોને જોઈએ તેણે નીચે સહી કરનાર પાસેથી ટપાલમા મની
આડેર કરાવી તાકીદ મંગાવી લેવું. નહિતો પગી પમ્તાણા ! ! !

મુ. બારસદ જીવે ગેડા.

ત્રીભોવનદાસ ગીરધંધામ.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

AUGUST 1881.

પુનઃપ્રકાશનું.

આગષ્ટ.

૨૫

જોતા હોય તેમને પૂછવા નામ તેમ જી. ૮૪. અંક ૮ મો.

કર અને ગત હોયની, ખરી જોઈ

આવુકનગિયુકા

૫૪

સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

અંગ્રેજી ભાષામાં સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ...

અંગ્રેજી ભાષામાં સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ... ૧૮૪૭ થી ૧૮૬૦ સુધી.

પ્રથમ ભાગ, ૧૮૪૭ થી ૧૮૬૦ સુધી, ૧૮૬૦ થી ૧૮૬૯ સુધી, ૧૮૬૯ થી ૧૮૭૫ સુધી.

૧૮૭૫ થી ૧૮૮૦ સુધી, ૧૮૮૦ થી ૧૮૮૫ સુધી, ૧૮૮૫ થી ૧૮૯૦ સુધી.

૧૮૯૦ થી ૧૮૯૫ સુધી, ૧૮૯૫ થી ૧૯૦૦ સુધી, ૧૯૦૦ થી ૧૯૦૫ સુધી.

૧૯૦૫ થી ૧૯૧૦ સુધી, ૧૯૧૦ થી ૧૯૧૫ સુધી, ૧૯૧૫ થી ૧૯૨૦ સુધી.

૧૯૨૦ થી ૧૯૨૫ સુધી, ૧૯૨૫ થી ૧૯૩૦ સુધી, ૧૯૩૦ થી ૧૯૩૫ સુધી.

૧૯૩૫ થી ૧૯૪૦ સુધી, ૧૯૪૦ થી ૧૯૪૫ સુધી, ૧૯૪૫ થી ૧૯૫૦ સુધી.

૧૯૫૦ થી ૧૯૫૫ સુધી, ૧૯૫૫ થી ૧૯૬૦ સુધી, ૧૯૬૦ થી ૧૯૬૫ સુધી.

૧૯૬૫ થી ૧૯૭૦ સુધી, ૧૯૭૦ થી ૧૯૭૫ સુધી, ૧૯૭૫ થી ૧૯૮૦ સુધી.

૧૯૮૦ થી ૧૯૮૫ સુધી, ૧૯૮૫ થી ૧૯૯૦ સુધી, ૧૯૯૦ થી ૧૯૯૫ સુધી.

૧૯૯૫ થી ૨૦૦૦ સુધી, ૨૦૦૦ થી ૨૦૦૫ સુધી, ૨૦૦૫ થી ૨૦૧૦ સુધી.

૨૦૧૦ થી ૨૦૧૫ સુધી, ૨૦૧૫ થી ૨૦૨૦ સુધી, ૨૦૨૦ થી ૨૦૨૫ સુધી.

૨૦૨૫ થી ૨૦૩૦ સુધી, ૨૦૩૦ થી ૨૦૩૫ સુધી, ૨૦૩૫ થી ૨૦૪૦ સુધી.

૨૦૪૦ થી ૨૦૪૫ સુધી, ૨૦૪૫ થી ૨૦૫૦ સુધી, ૨૦૫૦ થી ૨૦૫૫ સુધી.

૨૦૫૫ થી ૨૦૬૦ સુધી, ૨૦૬૦ થી ૨૦૬૫ સુધી, ૨૦૬૫ થી ૨૦૭૦ સુધી.

સજો પેઠો નહોત, તો લોકની એ સઘળી તૃષ્ણાઓ તેમના મતમાંજ રહેત એમ લાગે છે.

લશ્કરમાં કુસંધ કામ્બેજ મૂઝો તારથીજ હોમા થયો હતો. મોતીની માળાનો દોરો તૂટ્યો કે મોતો યેરણુ એરણુજ યઈ જાય છે. હજી આ ભક્ત બોદાઓનું શૈય, હજી તેમની પ્રજાસત્તાક રાજ્યપર ભક્તિ, હજી તેમનો ધર્માસાહ, એક અણુમાત્ર પણ ઝોછો થયો નહોતો, તોપણ યેગ્ય નાયક વિના એ આખી સેના નિર્માલ્યજ યઈ રહી હતી. સમયનાયકો સમયને દોરેછે એ વાત તો ખોટીછે, અને ખરું તો તેઓજ કેવળ સમયથી દોરાય છે, તોપણ એ નાયકોમાંજ સમયમૂર્તિ સંપૂર્ણપણે પ્રકાશવાને લીધે તેઓ તે સમયમાં તો સર્વમાન્ય ને સર્વ શક્તિમાન યઈ પડેછે. સમયના સઘળાં બળોને એક કુંદમાં આણનાર તેઓજ હોયછે, અને તેઓ ગયા કે સઘળાં બળ છટાં પડી સામસામા આવી જાયછે.

આ પ્રમાણે આ ભક્તસેનાને થયું. કામ્બેજની પછી એ લશ્કરને એક તંતે રાખી શકે એવા કોઈપણ સરદાર રહ્યો નહિ. કામ્બેજની પેઠે આપણે પણ મોટા સત્તાધીશ યઈ પડીએ એવી લક્ષ્મતા રાખનાર તો મળ્યાએ હતા, પણ જેનો ભાર એવા પડે કે તેને બધાએ આધીન રહે, એવા સરદાર આ સમયે કોઈ પણ નહોતો. જે હતા તે સાધારણ બુદ્ધિનાં અને સાધારણ શક્તિના હતા. લામ્બર્ટ, ફ્લીટ, વગેરે સરદારો પોતપોતાના સ્વાર્થની તજવીજી કરવા લાગ્યા, અને તેથી કોઈપણ એક જણ સર્વ સત્તાધીશ ન થતાં જુદી જુદી પક્ષટનો જુદા જુદા સરદારોને પક્ષે ચડી જવાથી આખી સેના છિન્નભિન્ન અવસ્થામાં પોતાની મેજેજ આવી પડી.

આ સરદારો પરસ્પર લડીને છેવટે પોતાનો તથા દેશનો નિર્ધાર ખરાબી કરવાના છે એમ બધાને લાગ્યું. પણ કરવું શું! આ વિચારમાં આખો દેશ ગિરફતાર વયો. એવામાં સેનાશક્તિ મોકલે દુશ્મન્નજિતવાર કે સ્વદેશના બાવથીજ રાજપક્ષ પકડ્યો, અને તે અર્થે એણે એવી પકાડથી પોતાની ગત અવાધી કે લોહીનો એક પણ છાંયો પડ્યાવિના જૂનું રાજકુળ પાધું આરીને ઇંખાંડની ગારીએ ભેસી ગયું.

જનરલમૉન્ડને સ્કાટલૉન્ડમાં બંદોબસ્ત સાર કામ્બેજ રાખ્યો હતો એતો આપણે પ્રથમ કહી ગયા છઈએ. એવી પક્ષટનોમાં પ્રજાસત્તાક મતની અનુવ

મૂળથીજ યોડી હાથ એમ લાગે છે, 'એને' કદાપિ કેટલીક હથે, તો પણ તે-
મને લાગ્યું કે લંડન તરફની પલટનો પોતાની મેજે એકલીજ મરજીમાં આવે
તેમ રાજ્યની ઘડબાંગ કર્યા કરે છે. 'એ કાંઈ વાંઝળી નહિ.' સીમાડાપરની
બીજી પલટનો પણ એવાજ વિચારથી ઘણી ડુભાઈ રહી હતી.

તેથી હાલે જે લશ્કરી કમિટિ લાંબઈ નાંખી હતી, તેનો અધિકાર
જનરલમૉન્કે કબ્જા રાખ્યો નહિ, અને ૭૦૦૦ હંતર ઘડાએલા સિપાહીઓની
સાથે તે ઇંગ્લાંડનો બંદોબસ્ત કરવા ધસી આવ્યો. લશ્કરમાં ખુલી કાઠ પ-
ડવાના આ શુભ સમાચાર સાંભળતાંજ તમામ રૈયતનો જીગ્રસો જે અ-
તાર સુધી તેના નામનોજ દહેયતે દબાઈ રહ્યો હતો તે છટકારોની સાથે
બહાર નીકળી આવ્યો. લોકે કરે આપવાની ટપોટપના કહેવા મીડી, અને
સ્વતંત્ર પાર્લામેંટને માટે બારે પોકાર ઉઠાવ્યો. નોકાસેન ટેમ્સનદીમાં આવી
સૈન્યસૈનાનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યું. લાંબઈ જે જનરલ માનકની સાંભા લ-
ડવા ગયો હતો, તેને તેના સિપાહીઓજ છોડીને જતા રહ્યા, અને તે કેદી
પકડાયો. ફૂંકી પાર્લામેંટવાળાએ પાછા આવી પોતાની મેજેજ પાર્લામેંટ બ-
રી, અને તેને કેટલીક પલટનોએ પણ કબ્જા રાખી, કેમકે પરસ્પરના કુસં-
પથી દરેક પલટન પોત પોતાનીજ ફિકરમાં પડી હતી, કે રખેને આપણે
એકલા પડી ગયા તો આ ચોતરૂં લોકનો પ્રકોપ ઉઠવા માંડ્યો છે તેમાં
આપણેજ માર્યા જઈશું.

ફરફાકસ પોતાની તરફનું નવું લશ્કર એકઠું કરી જનરલમૉન્કને મળી
ગયો. વાંટમાં ગામેગામના લોકે સ્નેહસત્કારથી મૉન્કને બીનવવા લાગ્યા કે
તમે અમને સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ અપાવો. આ બધો રંગ જોતો, મૂગો મૂગો,
જનરલમૉન્કે લોકના હર્ષનાદની સાથે ખિન હરકતે લંડનમાં આવી પહોંચ્યો.
(૩ જુ. કે. ૧૮૬૦.) લંડનમાં આવીને પણ પોતાના મનુનો પાર કોઈને
ન આપતાં એણે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની પાછી પ્રતિષ્ઠા લીધી, અને પોતે
સેનાધિપતિ નીભાયો. હવે એણે જાહેર કર્યું કે સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ જોઈએ,
અને તેનીજ સાથે લોકમાં આનંદની હેલી થઈ રહી. ઇંગ્લાંડના તમામ દેવ-
લોમાંથી હરખબર ઘેરોનો ઘણુઘણાટ ગાજી ઉઠ્યો, નાચરંગ ધેરધેર ચાલ્યા,
અને લાંગલાગટ ફેટલાક દિવસ સુધી રાત્રે આતસબાજીઓથી આકાશ

મોતફ ઝળાં ઝળાં થઈ રહ્યું. જનરલ મૉન્કે જ્યાં જ્યાં જાય, ત્યાં હજારો માણસનાં ટોળાં જયજયકારનો પોકાર કરતાં એનીજ પૂછેજ ગાંડાનીપેઠે કેર્યા કરે.

હજી પણ પોતાના મનનો ધૂરો પાર કોઈને ન આપતાં એણે હવે અંદરઆંતરથી આદર્શ સાથે પત્ર બ્યવહાર ચલાવવા માંડ્યો, અને આ લાંબી પાર્લામેંટમાંથી અસખ કર્નલ પ્રાઇડ જે જે સલાસદોને કાઢી મૂક્યા હતા તે સધળાને પાછા આવવાની છૂટ આપી. આ પાર્લામેંટ આખી એકઠી થઈ, તેની સાથેજ બધાને ધીરેજ વળી, કે હવે આ પાખી સૈન્ય-સત્તા જવાની, અને રાજનું રાજ પાછું થયે અરૂં. બીજી પાર્લામેંટ મળવાના હુકમ કાઢી, આ લાંબી પાર્લામેંટ, જે છેક ૧૮૪૦ માં નીમાએલી, જે પોતા સિવાય કોઈનાથી વિસર્જન કરાય નહિ એવા સ્મરણાર મેળવી મોકલી, જેણે પોતાના રાજને હરાવી કાયર કાયર કરેલો, અને જે પોતેજ પોતાના લશ્કરંથી હારી કાયર કાયર થએલી, જેને કર્નલ પ્રાઇડ જ્વાળી ગોડી નાંખેલી, અને જેનો એક કકડો મેએવાર સૈન્ય સત્તાથી કાઢી મૂકા-લો અને પાછો અણાવલો, તે લાંબી પાર્લામેંટ આ વખત પાછી અખંડિત થઈ પોતાના મેળે રાજખૂશીથી પોતેજ વિસર્જન પામી ગઈ (૧૮મી માર્ચ ૧૮૪૦).

કામ ચલાઉ પાર્લામેંટ.—હવે જે નવી પાર્લામેંટ મળી તેને કામ ચલાઉ પાર્લામેંટ કહે છે, કેમકે ઇંગ્લાંડના કાયદા મુજબ રાજનતા જોવાવ્યા વિના અરેખરી પાર્લામેંટનો મળી શકે નહિ. આ કામ ચલાઉ પાર્લામેંટમાં અસંવના અમીરો તથા રાજબક્તો રાજી રાજી થતા આવ્યા. અરૂં દહીએ તો આ સમે ઇંગ્લાંડમાં આખો દેશજ રાજબક્ત હતો. પ્રજાસત્તાક મતવાળા કોઈ કોઈ રજા હતા તે દેશ છોડીનેજ નાઠા, કે કાંતો ખૂણામાં જિવંલમને સંતાઈ પેઠા.

ફક્ત પેલાં બક્ત સિવાહીએ, જે હજી પણ પોતાના નિરંકુશી મતમાં અડગજ હતા, તેની સામા કેટલીક તૈવારંએ કરવાની જરૂર હતી. જનરલ મૉન્કે પોતાની પલટનોજ લંડનમાં મૂકી, અને તેને ચડાવી પટાવી સધળા લોકે અપ રાખવાની અનેક તત્ત્વજિને કરવા માંડી. શ્રીમંત મૂહરયો રાતો ડગલો જોય કે તેને હૃતથી બાજાવી હેસે હેસે ખવાડવા પીવાડવા લાગ્યા.

દારના શીસા તેમણે એવા છૂટા મૂક્યા કે કેટલાક ભગતો તો બાન વિનાનાં યાદી ગટરોમાં આલેટતાં થયાં. બીજી તરફથી પ્રગણાઓમાં કેકાણે કેકાણે મિલિશિયા લશ્કર ઉઠું કહ્યું, અને ધારવા મેળે તે એક લાખને વીશેક હજારથી ઓછું થયું નહિ હોય. લંડન શહેરમાંજ આવું ૨૦૦૦૦ માણસ બરાબર સજ્જ થઇને રૂવા લાગ્યું. સૈન્યની કેટલીક પલટણો જે બહુજ એકેટ હતી, તેને તજવીજથી રજા આપી. હવે રાજકુળને પાછું આણવામાં કાંઈ હરકત જેવું રહ્યું નહિ.

રાજાનું પુનરાગમન હરકત વગર યાદી શકવાનુંજ એમ જ્યારે આ રીતે નિશ્ચય થયું, ત્યારે જનરલ મૉન્ડે આર્લ્સને લખ્યું કે હવે તમે તમારી તરફનાં કહેણ પાર્લીમેન્ટ ઉપર મોકલો. એ ઉપરથી એણે પાર્લીમેન્ટને એક કાગળ લખ્યો, અને તેમાં પેતે કણ્ડલ થયો કે પાર્લીમેન્ટ ખાતલ કંરે તે સિંધાવના તમામ માણસોને ગઈ ગૂજરી વાતને માટે મારી તરફની સંપૂર્ણ માફી છે, તથા પ્રજા સમક્ષને ધર્મની છૂટ તથા લશ્કરને ચટલો પગાર આપવા હુ રાજી ખૂશી છું. પાર્લીમેન્ટ જેને માત્ર નામની ખાતરજ કાંઈ આર્લ્સ તરફનું કહેણ જોઇતું હતું, તેણે આ કાગળ સર્વાનુમતિ મંજૂર રાખ્યો, ને બીજી કાંઈ પણ પાકી બાલી કરાવી લીધાવિના બીજા આર્લ્સને રાજા તરફે સ્વીકારી તેના નામનાં એકદમ જાહેરનામાં કાઢ્યાં પછીથી તુર્તજ એને આદરસત્કારથી તેડી લાવવા કેટલાક અમીરોને સામા મોકલ્યા. બીજાં આર્લ્સ ઇંગ્લાંડની ભૂમિપર પગ મૂક્યો કે વાટમાં ગામે ગામના લોક જયજયકારના પોકારથી એને વધાવી લીધા, અને તા. ૨૮ મી મે સને ૧૮૬૦ ને રોજ બિન હરકતે જાણે સહેલગા ઉપરથીજ પાછો આવતો હોય તેમ—આખી પ્રજાના પરિપૂર્ણ હર્ષનાદની સાથે પોતાના રાજનગરમાં એણે પ્રવેશ કર્યો. આ જોઈ એણે સ્મિતહાસ્ય કરીને કટાક્ષમાં કહ્યું કે જેને જોઈયું તે મારા આગમનને માટે આટલા બધા ઇતેજાર જણાયછે, તો હું આવી વફાદાર રૈયતને અત્યાર સુધી આવી મળ્યો નહિ એમાં મારીજ કચુર જણાયછે.

આ રીતે ઇંગ્લાંડમાં પાછું સરેતોરે રાજાનું રાજ લાખલ થયું. લોકવિચાર જીલ્લો, અને પેલા લોકવિદ્ધી યોડ પ્રજાસત્તાકીઓના સ્વપ્નાં પૂર્વેતે સ્વપ્રવત્તજ સાબીત થયાં.

ભક્તસેના આ સમે કેમ કાંઈ પણ બોલી નહિ એવું કદાપિ કોઈ પૂછશે, પણ તે બિચારી શું બોલે? એ સેનાનો પ્રાણાત્મા કામ્બેલ ગયો ત્યારથીજ તે નજીવી યઈ રહી હતી, અને હાલનું આ મોઘડીયું તો તેના સંપૂર્ણ અસ્તનું, કેવળ લગ્નમ્પદ નૈસ્તેજ્યનું હતું. આ મોઘડીયે તો આ પ્રજાસત્તાકી ભેદાગ્રેષ્ઠ રાજાના પુરપ્રવેશનો ઠાઠ પરિપૂર્ણ કરવાને અર્થજ રમતાની બે બાજુએ હારોહાર ઉભા રહેવાનું સર્જિત હતું! કાળનો મહિમા કેવો અજબ છે, કે જેણે હાથમા હથીયાર પકડ્યાં ત્યારથી પરાજય એ શબ્દ જાણ્યો નહોતો, જેણે સૈંકડો લડાઈઓ મારી દૂર દેશવરોમાં પણ પોતાનો પ્રતાપ બેસાડ્યો હતો, જેના અભિજય નામમાત્રથીજ આખો રાજપદ આશા મૂકી વીસ વીસ વર્ષ સુધી ખૂણામાં ધૂળ્યાજ કરતો હતો, તે જીહંકળ નિરંકુશી ધર્મમસ્ત સાચા યુરવીરોને આ મોઘડીએ શહમાતજ યઈ રહેવું પડ્યું! પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ધર્મમસ્ત લહેરમાં જે ભક્તસેનાએ એકવાર પોતાના પ્રાણપ્રિય અગ્રણી કામ્બેલને પણ રાજપદ ધારણ કરવા દીધેલું નહિ, તે ભક્તસેના આ સમે પોતાને જેની સાથે હાડપેર, જે પોતાના ધર્મનું વિરોધી, ને આપ અત્રીયારી રાજ્યનુંજ પ્રતિપાદક એવું જે જૂનું રાજકુળ, તેના સમીપાણને શોભાવવા આવેજ પોતાના લશ્કરી લેમાસમાં અગ્રશસ્ત્ર ધારણ કરીને ઉભી રહી! જે-યયું, તે આ સિપાહીઓએ ધુરંકતી નજરે, પણ નીચા ડોકે ને બિદાસી ચહેરે જોવાજ કર્યું!

કુમંપથી છિન્નભિન્ન યઈ ગએલી આ સેના, લોકવિચારનું પૂર મોતફૂંથી પોતાની આસપાસ હલટેલું જોઈ સમજી ગઈ હતી કે હવે—ધૈર્ય-રેશ્છા એમજ છે, ધૈર્યરેશ્છા જાણી પૂર્વે એ ભક્તસેના જેવો જુદામાં ધીરવીર પણે વસી હતી, તેવીજ આ સમે તે પોતાની પરમ પડતીમાં પણ ધૈર્યરેશ્છાને ધીરવીરપણાથી તાબે યઈ. ઇંગ્લાંડના લોકો રાજાને પાછો ગાદી ઉપર આણવા વિના રહેવાના નથી, અને કામ્બેલના મરણથી ધણીવિના દોર જેવા છેક નિરાધાર યઈ ગએલા જે આપણે તે કાંઈ-તેને અટકાવી ચકવાના નથીજ એવી જ્યારે એના આત્રી યઈ ત્યારે તેણે ધૂર્તજ ઈંડો નિસાસો મૂકી પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સાધળી આશા તથા પ્રવનો છોડી દીધાં, અને અકળાઈને પોતાના મનમાં એટલુંજ બાલવા લાગી કે હે ધૈર્ય તને જે ગમ્યું તે અર્થ.

થોડા માસ પછી જ્યારે આ લશ્કરે ધણું ખર્ચ કરી કરવામાં આવ્યું, ત્યારે પણ આ ભક્ત જોદાઓ મૂગે મોઢેજ ઘેર જાહેન પોત પોતાને ધંધે વળ્યા. બાગેજ કોઈ દેશમાં આવી મદોન્મત સેના ઉભી થઈ હશે, અને કોઈ પણ સેનાએ આવી શાંતિથી પોતાના હથીયાર છોડ્યાં તો નથીજ. સિપાહીઓને જ્યારે સામઠા ખેરોજગારી કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ અંડક્રિસાદ અને તેમ નહીં તો લટકાઈને મારામારીનો ધંધો લઈ બેઠા વિના કદી પણ રહેતા નથી. જો સિપાહીગીરીના કુદરતી ધંધા પેટ ભરેલું, તેનાં હાડકાં મહેનત મજૂરીમાં બાગેજ વંચી શકે છે પણ ધન્ય છે આ કોર્મવેલના જોદાઓને કે તેમણે તો હથીઆર છોડ્યાં તેના સાથેજ તુર્ત ઓગરો પાછાં હાથમાં લીધાં ! એમાંનો એક પણ ઓરી કરતો કે બીજા માગતો માલમ પડ્યો નથી ! અરે ! તેઓ તો પોત પોતાને ઉદ્યોગે એવી એક નિષ્ઠાથી લાગ્યા કે હવેથી જો કોઈ મજૂર કારીગર અસાધારણ મહેનત કે ધ્યાનતદારી ભરેલો માલમ પડતો, તો લોકો એમજ અનુમાન બાંધતા કે એ કોઈ પેલી ભક્ત સેનામાંનો હશે !

અરે ગમે તેમ કહેા, પણ આ જોદાઓ ધંધીટ તો સાચા, અને તેમણે પોતાની જાનમાં ગમે એવી કૂરતા કે મૂર્ખાઈના કેટલાંક કામો કર્યાં, તો પણ ભક્તસેના એવું જે નામ તેમણે ઉપહાસમાં મેળવ્યું છે તે ગંભીર પક્ષે પણ વાજવાજ છે અને ઇંગ્લાંડના ઇતિહાસમાં તેને વિચારવંત પુરૂષો સદા સર્વદા પૂજનિકજ ગણશે. તેઓ પોતાની સમજ પ્રમાણે ઇશ્વરના તથા જનસ્વાતંત્ર્યના ખરેખરા ભક્તજ હતા. એ વાત ખરી કે તેમની સમજ કાળવિરુદ્ધ હોવાથી તે કુળીભૂત થઈ નહિ, અને પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય ઉલટું હવે પછીના લગભગ ત્રીસ ચાલીસ વર્ષ સુધી તો ઇંગ્લાંડમાં ચૂંપ જોડાઈ રહ્યું. તો પણ તેમની મહેનત બરબાદજ ગઈ એમ સમજશો નહિ. રૂંડ કે ભૂંડ કોઈએ કાંઈ પણ કર્મ કર્યું, તો તેનું કુળ જગતમાં પરિણામે થવા વિના રહેતું નથી—પછી મોડું કે વહેલું. એમણે જે પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના વિચાર દેશમાં રોપ્યા તેનો ૫૦ વર્ષ કાંઈક અંકુર ફૂટ્યો; અને પર્વતે હાથ ઇંગ્લાંડની ચાલુ રાજ પદ્ધતિમાં રાજ તથા અમીરોની સત્તા માત્ર નામનીજ રહેતી સઘળું કતીહતીપણું આમની સંજાના હાથમાં, અને આમની સંજાના હાથમાં એટલે છે એ સ-

૧૭૮ અંકાર રૂપે રા.રા. ગૌરીશંકર ઉદયશંકર ઓઝા.સી.એસ.આઈ.

વાળે એ સભાને પસંદ કરનાર ને સાધારણ રેયત તેનાજ વિચાર ઉપર આવી રહ્યું છે. તે સધળાનું, અને એથી પણ વિશેષ તો પ્રથમ એ બુદ્ધો ઉદાવવાનું તથા તદ્યે પહેલવહેલો મહા ભગવિય પ્રજા કરવાનું માન આ ભક્ત સેનાનેજ છે.

અંકાર રૂપે રા.રા. ગૌરીશંકર ઉદયશંકર

ઓઝા. સી. એસ. આઈ.

ભાવનગરના મોજી દિવાન, અને મુંબઈ ઇલાકા ખાતે હિંદુસ્તાનના આ એક મોટા રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષે અંકાર રૂપે દેખાવ આપી આખી પ્રજામાં સાનંદાશ્વર્ય ઉત્પન્ન કર્યું છે. એ ગૂર્જરરત્નની અસાધારણ રાજ્ય પ્રકરણી બુદ્ધિનું તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ભાવનગરની વર્તમાન સ્થિતિજ છે કે જે જ્યારે એમના હાથમાં આવ્યું ત્યારે ગણથા ગાંધ્યા થોડાંજ ગામનું નાનુંસરખું એક અજ્ઞાણ રાજ્ય હતું. અને હાલ તે કાંઠીયાવાડમાં પહેલા વર્ગનું સુધારા વધારામાં સૌથી આગળ પડ્યું અને રાજ્ય પ્રજાની આખા દીમાં નમુના લાવક રાજ્ય સરકાર મુખી મનાઈ ચૂક્યું છે. રાજ્યત્રી ગંગા ભાઈનું નામ યૂરોપમાં પણ અજ્ઞાણ નથી. પાર્લામેન્ટમાં પ્રસંગોપાત એમની રાજ્ય પ્રકરણી બુદ્ધિના હર્ષભરે વખાણ થએલાં છે. પણ હાલ સ્વરૂપાનુસંધાન એ નામનું એક સમર્થ પુસ્તક વેદાંત જેવા ગહન વિષય ઉપર લખી એ ગૃહસ્થે પોતાનો પારમાર્થિક અભ્યાસ, અદ્ભૂત સ્મરણ શક્તિ, તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ અખંડિત હૃદય એ નિર્વિવાદપણે જાહેર કર્યા છે.

રાજ્ય પ્રકરણી પુરૂષો અંકાર યાવ એમાં પરણતઃતો કાંઈ આશ્ચર્ય કારક નથી, પણ હાલ જ્યારે આપણા દેશી રજવાડાના સાધારણ કારબારીઓ જેવું તેવું ગૂર્જરાતી લખી જાણવું અથવા ઘણું તો મહેતાગીરીની કેળવણી એનેજ પોતાના કામને માટે ચોખ્ખતા મેળવવાની પરિસીમા ગણે છે, તે સમે આજ એક રાજદરબારી પુરૂષની તરફથી તત્ત્વવિદ્યા ને વિદ્યાની

વિદ્યા કહેવાય છે તેનું પુસ્તક પ્રગટ થાય એ ઘણું જ પ્રશંસનીય તેમજ સાનેદાત્મ્ય ઉત્પન્ન કરનારું છે.

બાકી આપણા દેશમાં જ આદિકાળનું જોઈએ, તો સઘળા રાજ્ય પ્રકરણી પુરૂષો વિદ્વાન, વિદ્યાને ઉત્તેજન આપનારા, અને જાતે પણ ગ્રંથો રચી શકે એવા જ હતા. જો એક પોતાના નાના સરખા ઘરનું પણ કામકાજ યંયાયોગ્ય રીતે ચલાવવાને માટે સારી કેળવણીની જરૂર પડે છે, તો જેની ઉપર લાખો માણસના મુખ દુઃખ અવલંબન કરીને રહ્યાં છે એવા રાજ્ય રૂપી મંદા વિસ્તીર્ણુ ને કોટ્યાવધિ સાંધાવાળા ઝાઝને આ વિચિત્ર સંસાર સાગરમાં સલામતીથી ચલાવવાને માટે તેના નાવિકમાં કેટલી અસાધારણ કેળવણી, ચતુરાઈ, તથા સમય મૂલ્યકતા હોવી જોઈએ? જેમ માત્ર અનુભવથી અજ્ઞાસાજ યદ્ય શકાય છે, પણ મહાસાગરમાં વહાણ એડનારાં કમાનનું મદ મેળવી શકાતું નથી, તેમ વિદ્વાન-ખંતી, ખાસ, ને પોતાના વિષયની અસાધારણ—વિદ્વાના વિના કદી પણ કોઈથી સારા રાજ્યકાર્યભારી યદ્ય શકાતું નથી. અમણ રાજ અમણકે કારભારીને હાય તેનું રાજ્ય મોઢું વહેલું પણ ડૂબેજ, અને તેનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો જોઈતો હોય, તો પાછલા એ દોઢસો વર્ષમાં દેશી રાજ્યો ડબોડબ કેવી રીતે ડૂબ્યા તેનો ઇતિહાસ લક્ષ પૂર્વક તપાસી જોવો.

જ્યારે દેશનું ભવિતવ્ય સાંઝે હોય છે, ત્યારે તેના રાજા અને રાજ પુરૂષો વિદ્વાન, તથા વિદ્યા તરફ સદા સર્વદા ઉમળકાથી જ જોનારાં હોય છે. ભર્તૃહરિ, શ્રી હર્ષ, બાજ વગેરે અનેક રાજાઓનાં નામ સમર્થ અંચકાર તરફ આપણા પ્રાચિન ઇતિહાસમાં અદ્યપિ ઝળકી રહ્યાં છે. મંત્રીઓ તો સંપૂર્ણ વિદ્વાન સિવાય કોઈ યદ્ય શકતું જ નહિ એના દાખલા આપણને ઠેકાણે ઠેકાણે મળે છે. આણંદ્ય, યોગેશ્વરાયણ, શુકનાથ, વગેરે મંત્રીઓને કેવા વિદ્વાન ચાતરેલા છે ! અકબરશાહના વખતમાં પણ અશ્વલક્ષ્મી, ફૈઝી, તોડરમલ, રાજા માનસિંહ વગેરે દરબારીઓ કેટલી બધી કેળવણી પામેલા ચતુર પુરૂષો હતા ! હાલ ભરતખંડના દુર્ભાગ્યે કારભારી વર્ગ બહુધા શાક્ષર શુભ્ર દીકરામાં આપે છે, તો તેનું માફું ફળ પ્રત્યક્ષ જ છે.

યુરોપમાં જોવા જઈશું તો વિદ્યાનંદી રાજપુરૂષોના આ વાતના ડગલે ડગલે દાખલાઓ મળી આવશે. આપણાં હાલનો લોકપ્રિય પ્રધાન ગ્યાંડરોન અનેક

૧૮૦ અધિકાર રૂપે ૨૧.૨૧, ગૌરીશંકર ઉદયશંકર, ઓ.કા.સી.એસ.આઈ.

પુસ્તકો તથા ચોપાનીયાના લખનાર તરીકે પ્રખ્યાત છે. એણે હોમર કવિ ઉપર ને ટીકા લખી છે તે ઘણીજ વખેણાય છે. એ રાજ્યપ્રકરણી બુદ્ધિથી તેટલોજ પોતાની વિદ્યાને બજે હાલની સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે. એણે મિડલેન્ડિયનમાં આપેલા એક ભાષણથીજ આખા દેશને કેવો સમવિચારી કરી નાખ્યો હતો ! બલગેરીઆમાં ટુર્ક.લોકો તર્ફથી ગૂંચરેલા જીલમ વિષે એણે ને ચોપાનીયું લખ્યું હતું તેની અસર ફેટલી બધી થઈ હતી તે હજી અમારા વાંચનારની યાદદાસ્તમાં હશેજ એમ, અને ધારીએ છાપ્યે. એમાં એણે કલમનું જોર એવું ચલાવ્યું કે તેથી આખો યુરોપખંડ બેઉથલ થઈ ગયો, ટુર્કસ્તાનની સામા જખમરદસ્ત ફિટકાર ઉઠ્યો, ઇંગ્લાંડમાં રાજ્ય ચલાવનારા એના પ્રતિપક્ષીઓ એહમાતજ થઈ ગયા, ને નીચે માટે એણે ખતાવેલ માર્ગે આલવાનું પ્રયત્ન કર્યું, તોપણ છેવટે હારી રાજની લગામ એનેજ સોંપવી પડી. આતે વિદ્વાન રાજ્ય કારબારીઓના પરાક્રમ કહેવાય. માજી પ્રધાન લાર્ડ બિકન્સફિલ્ડ ને ડીક્લેરી એ નામે પ્રથમ સાક્ષર પ્રયત્નોથીજ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો હતો, તેની રચેલી અનેક કાદંબરીઓ હાલ ઇંગ્રેજ ભાષામાં હર્ષથી વંચાય છે, અને આવતા જમાનામાં પ્રધાનપદા કરતાં એ કાદંબરીઓને લીધેજ એનું નામ અમર રહેવાનો વધારે સંભવ દેખાય છે. આપણા દેશનો જોરખાં પેલો બલોફસેટ ને હાલ પ્રધાન મંડળમાં પોસ્ટ ખાતું સમાલે છે, તેણે અનેક લખાણો કર્યા છે. તેમાં એનું અર્થ વિદ્યા સંબંધીનું સઘન પુસ્તક કોઈ પણ તરછાત્રના અભ્યાસીને અજાણ્યું નથી. એની સ્ત્રીએ પણ એજ શુદ્ધ વિષય જાપર એક રસાલું પુસ્તક રચ્યું છે. એ સિવાય બ્રાઈટ, લિટન, રિચાર્ડ ટેમ્પન, વગેરે ઘણાએ હયાત રાજ-કારબારીઓના નામ દઈ શકીએ ને રાજ્ય પ્રકરણમાં તેટલાજ પોતાના સાક્ષરત્વને માટે પ્રખ્યાત થયેલા છે.

આવા રાજ્યપ્રકરણી તેમજ વિદ્વાન પ્રયત્નોની હારમાં રાજ્યસ્ત્રી ગૌરી-શંકર ઓઝાનું નામ નોંધાએલું જોઈ ક્યા ગૂંચરાતીને આનંદ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે ! ગોકુળજી ઝાયા વેદાંત જ્ઞાનમાં બહુ સારા કહેવાતા હતા, પણ તે બાબત દિલગીરી એટલી રહી ગઈ કે તેનો લાભ પોતાના દુશીએને આ.

પવા તે. અકાળ મૃત્યુથી કે કોઈ બીજા કારણથી શક્તિમાન ત્યા નહિ. પણ ગંગા બાધાએતો; રાસ્તગોસ્તાર કહેછે, તેમ ધર્મ, અર્થ, કામ, ને મોક્ષ એ ચારે પદાર્થ સમાન રીતે સાધી પાતાના જિવનને સંપૂર્ણ કૃત કૃત્ય કર્યું છે.

પુસ્તકોની પહોંચ.

કાદંબરી. પંચા છગનલાલ હરિલાલ બી. એ. એ આ નામાંકિત પુસ્તકનો તર્જુમો કરીને ગૂજરાતી બાષાના ટુંકા ગ્રંથબંડોળમાં અગત્યનો વધારો કર્યો છે. એ મૂળગ્રંથનો કર્તા સંસ્કૃતમાં બાણપંડિત છે; એણે પાતાના કાવ્યમાં શાધી શાધીને એટલા બધા અલંકાર બર્વાંછે કે હવે પછીના કવિને નવું એક પણ ઉપમાન ઉપમેય મળવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. એ ઉપરથી વિદ્વાનવર્ગમાં એક કહેવત ચાલે છે કે વાળોચ્છિદ્રે જગત્સર્વે, એટલે, દુનિયામાં બીજા કવિઓમાં ને ને રસાલંકાર હોય તે બાણના ઉચ્છિદ્ર એટલે તેના ગ્રંથમાંથી લીધેલાજ સમજ્યા.

આ ગ્રંથ રસચાતુર્ય શૈલીનો એક સર્વોત્તમજ નહિ, પણ અનુપમ નમુનો છે. એની જગતમાં જોડીજ નથી. જેમ દુનિયામાં તાજમહેલ, ઈશુમનો પિરામીડ, ને ચીનનો કોટ, તેમ આ કાદંબરી ગ્રંથ તે સાક્ષર વિષયમાં એકોજ, અનુપમ, ને જેનો વિચાર વાંચ્યા વિના અંધાર્ધજ શકે નહિ એવા એક ગ્રંથ છે.

આવા ગ્રંથનું વિવેચન કરવું કાંઈ હાંસિજેલ નથી. જે ગ્રંથ લખતાં કવિની આખી હૃદયી પૂરી થઈ અને તેના પંડિત પુત્રે મહા પરાક્રાટા એ પૂરો કર્યો, તે ગ્રંથનું ગદ્યાર્થ વિવેચન ઘણા અભ્યાસ અને મનન વિના કરવું. એ અનાદૃત અન્યાયજ કહેવાય. મારે હાલતો અમે એના આ બાષાંતર વિષેજ કાંઈક અમારા વિચાર આપીએ છઈએ, અને એ દરમ્યાન આપણા પૈતા જીવાન ઘોડીના લખનારાએને માત્ર એટલી ચેતવણી આપીએ છઈએ કે તમે

એની નકલ કરવાપર ઉતરી પડ્યો નહિ, કેમકે એ ચાતુર્ય ચેલી બાણ ક. વિને હાથે રસમય નાવડીએ ખરું, પણ તે એવી અસ્વાભાવિક છેકે એનું છે-વટ બહુધા રસહીન કંટાળાભરી શબ્દને અર્થની ક્ષિણતામાંજ આવી રહેછે.

આ બાષાંતર અસાધારણ કાળજી, સમજ, તથા ચતુરાઈથી કરેલું જણાય છે. કાદંબરીની ગુંથણી સંક્ષિપ્ત અને ડગલે ડગલે શબ્દાલંકારથી ભરપૂર હોવાને લીધે એનું બાષાંતર કરવું બહુજ મુશ્કેલ અને સંસ્કૃત સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવનારી આપણી પ્રાકૃત બાષાઓ સિવાય બીજીઓમાં તો તે યથોજ અશક્ય એમ અમારો દૃઢ મત છે. તે છતાં આ બાષાંતરતો ગૂજરાતી નિદાનને હર્ષથી વાચવા યોગ્ય થયું છે, એ આ બાષાંતરકારની અમૃત કાળજી તથા ચતુરાઈનુંજ ફળ છે. બાષા સર્વત્ર પ્રાદ, શુદ્ધ, અને રૂઢ પણ છે. એમાં સંસ્કૃત શબ્દો પુષ્કળ છૂટથી વાપરેલા છે એમાં જરા પણ સંદેહ નથી, પણ તે સંસ્કૃત શબ્દો બહુધા ગૂજરાતી શિષ્ટ ગ્રંથો કે શિષ્ટ મંડળમાં વપરાતા અથવા વપરાઈ શકે એવા છે. સ્તેષપદના બાષાંતરમાં તો ઘણીજ ચતુરાઈ વાપરી છે. આથે મ્યજે બાષા કાઠિન્ય આ-આવિતા રહેજ નહિ, પણ તે છતાં નોટની મદદથી ગૂજરાતી વાંચનારને તે સમજાઈ શકે એવા છે.

બાષાંતરકાગ્રે પ્રથમતો મૂળ ગ્રંથનો રસ પોતે સમજના સારી મહેનત લીધેલો જણાય છે, અને એ પ્રમાણે રસવૃત્તિનો ગ્રંથકારસાથે સમભાવ કરી નાંખવાથીજ આ બાષાંતર સરસ નાખ્યું છે. એ રસ વાચનારને દેખાડવા નોટમાં મ્યજે મ્યજે સંક્ષિપ્ત પણ સફળ ઈસારા કર્યા છે. ગ્રંથને અંતે નાનોસરખો કઠિણ શબ્દોનો કોષ આપ્યો છે, તેપણ સાધારણ વાંચનારને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો.

ગ્રંથને આરંભ બાણબદ્ધનું નિવન અરિત તથા તેની શુણ ગણના ન કરીછે તે સમયોચિતજ છે. સાર પછી કાદંબરીની કથાનો સાર સંક્ષેપ રૂપે પ્રથમ આપ્યો છે તેતો જરૂરનોજ હતો. બાણબદ્ધે વસ્તુસંકળના એની પુક્તિથી આડી આવળી કરી છે, અને પૂર્વાર્ધના લગભગ અંત સુધીતો તે એની અકલિતને અકલિતજ રહેછે, કે કેટલાક ચાત્રીઓ પણ એનો કથાભાગ ખરાખર જાણતા નથી. એની કથાનો સાર એકઠો કરવો એ

દરિયામાં ડૂબકી મારી મોતી કાઢ્યા બરાબર' છે. વિવાતનો તો 'કાંઈ' પત્તો લાગતો નથી એમ કહી ઘણા સાધારણ વાંચનારને સંસ્કૃત કાદંબરી ઊડી દેતા અમે જોયા છે, અને એમ છે તો ગૂજરાતી વાંચનારને તો બેચક્ર આવી સહાયતાની જરૂર જ હતી.

અર્થાત્:—આ કાદંબરીનો કુર્લભ સ્વાદ ગૂર્જર પ્રજા આજે તેને માટે જોટલી સુગમતાઓ કરી આપી ચક્રાય તેટલી કરી આપવામાં બાઈ છંગ નલાલે કાંઈ પણ કસર રાખી નથી, અને હવે એનો સ્વાદ પરિપૂર્ણ આજવા એ વાંચનારની ચક્તિ ઉપરજ આધાર રાખે છે, કેમકે ગમે એટલી સુગમતા બાબાંતરકાર કરી આપે, તો પણ કાદંબરીએ ગ્રંથજ એવો છે કે સંપૂર્ણ લક્ષ અને ક્ષણેક્ષણ વિચાર કર્યા વિના સાધારણ વાંચનારથી કદી પણ પૂરેપૂરો તેના રસની સાથે તે સમજાય એમ નથી. એક વૃજભાપાના કવિએ નીચલો સોરઠો લખ્યો છે તે આના કાવ્યને બરાબર લાગુ પડે છે.

મિત્રોપાનં સમાન, ધૂવત કઠિન લાગત કહતિ;

જો કીમે રસપાન, તો જાને રસના રસહિ.

ભાવાર્થ:—ગૂજરાતી અડઝ્યાથી કઠિણ લાગે છે અને તેને આવતા મહેનત પડે છે, પણ જ્યારે તેના રસનું પાને કરીએ છીએ, ત્યારે જીભ ભણે છે કે આ સ્વાદ કાંઈ ઓરજ છે. તેમ કાવ્યના રસનું છે." અમે કહીએ છીએ કે બીજા કાવ્યનું તો હો કે નહિ; પણ બાણભટ્ટની વાણીનું તો એમજ છે.

બાળરોગ ચિકિત્સા મરાઠીમાંથી બાબાંતર કરનાર બાંટવાના દાકતરે રઘુનાથ વિનાયક શાસ્ત્રી બાળકને કેવા કેવા રોગ શાયી યાજે તે અને તેના ઉપાય અહિંયા ટુંકામાં પણ ઠીક વર્ણવેલાં છે. કોઈ કોઈ ટેકાણે મૂળનાજ શબ્દ વાપર્યા છે તે ફરેબા હોત તો વધારે સારું. પૃષ્ઠ ૧૧૯ ને કિંમત રૂ. ૨૧.

ધ્રુવ ઇશ્વરભક્તિ નાટક બનાવનાર કહાનજી ચંકરજી હાથી એના નામ ઉપરથીજ એનો વિષય શો છે તે સમજાયે. પૃષ્ઠ ૧૩૧ કિંમત રૂ. ૨૧).

બાળા ગરબાવળી બનાવનાર કાનજી શંકરજી હાથી. એમાં જોડી-
એને ગાવા લાયક શાગોપમોગી ગરબીઓ છે. ત્નાવા તથા પદ્યબંધ સારો છે.

રાજકોટ રાજકુમાર કાલેજનું વર્ણન રચનાર કવિ શિવલાલ ધનેશ્વર.
એમાં એ રાજકુમાર કાલેજનું મકાન, મારતરો, રાજકુંવરો વગેરેનું નામ
હામ સહિત મોજાસી ઢપે વર્ણન કર્યું છે, પરંતુ તેમાં ડેકાણે ડેકાણે ઉત્પ્રેક્ષાદિ
અલંકારો આણી કવિતા બીજાને પણ વાંચવા લાયક બનાવી દીધી છે.

વકીલ દામોદરદાસ દેવચંદનુ વૃત્તાંત. ચોડાંક વર્ષ ઉપર કીડી ઉર્ફે
માણેકબાઈ નામની સ્વસાતિની વિધવા સાથે પુનર્લગ્ન કરી આ વકીલ
સુધરેલી દુનિયામાં જાણીતા થયા છે, કેમકે - કાઠીયાવાડખાતે એ કામમાં
પ્રસિદ્ધ પહેલ કરનાર એજ શખસજ છે. આ સાહસ કૃત્યથી મોહિત થઈ બા-
વળાના કોઈ કવિ જયસંગદાસ ત્રીકમદાસ પટેલે તેનું આ જન્મચરિત્ર
ઉપજાવી કાઢ્યું છે. એમાં સુધારાનો જુસ્સો તેમજ મરી મસાલો પણ
ખૂબ જણાય છે, એ વરવધૂના લાગતા વળગતા તથા પ્રતિસ્પર્ધીઓ ઉપર
જે છૂટથી ટીકા કરી છે તે વાજબી હશે, તોપણ મર્યાદામાં રાખી હોત તો
ઠીક, કેમકે એ સઘળાં પાત્રો હજી હયાત છે.

સ્વદેશ હિતબોધક એ નામનું ત્રિમાસિક પણ ઉપજાજ કવિ જયસંગ
બાઈ ત્રીકમદાસની મદદથી આપાઠ માસથી પ્રગટ થવા માંડ્યું છે તેનો
૧ લો અંક અમને પહેાંચ્યો છે. એ અંક શુદ્ધ ને રસિક બાપામાં લખા-
એલો છે, અને તેના સઘળા વિષયો વાંચવા લાયક છે. સંસાર સુધારો એ
એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જણાય છે, અને એ કામને માટે એક ખાસ ચોખ-
નાયાની જરૂરજ હતી, એની કિંમત પોસ્ટેજ સુદાં વર્ષ દહાડે ફકત ૧૫
આનાજ રાજેલી છે તે જોતાં એ બેશક સસ્તામાં સસ્તુંજ અને હાલ જે
રીતથી લખાએલું છે તે પ્રમાણે લખાયે તો એ કદના સર્વ ચોખનાયામાં
સારામાં સારું પણ એ નીવડશે એમ અમને લાગે છે.

સારસંગ્રહ.

અમદાવાદમાં ભર્યંકર આગ:—અમદાવાદમાં તા. ૧૬ મી જુને રાતના સુમારે આઠવાગે એક ભર્યંકર આગ લાગી હતી, તેથી બધું મળી રૂપિયા પંદર લાખનું નુકશાન થયેલું હાલમાં અટકળવામાં આવે છે. એ પોળમાંની મોટા એક શાહુકારોની શાળીતો અને સુંદર હવેલીઓ આગના કોપથી બળી આપ્ત થવાથી શહેરની શાળાને મોટી હાની પહોંચી છે. એવી ઇમારતો ફરી ત્યાં ઉભી થઈ શકવાની નથી.

વિલાયતમાં ચાકરી ધંધો કરનારી સ્ત્રીઓ:—વિલાયતમાં ઉદ્યોગ, ધંધો અને ચાકરીમાં દિનપરદિન સ્ત્રીઓનો પ્રવેશ અધિક થતો જાય છે. સન ૧૮૭૧ થી તે સન ૧૮૮૧ સુધીના દશ વરસમાં સરકારી ચાકરીમાં ૩૩૧૪ સ્ત્રીઓ હતી તે હાલમાં ૭૩૭૦ થઈ; ચિત્રો કાઢવાં અને ખીલું કળા કોથળાનાં કામ કરનારી ૯૩૬ હતી તે ૧૮૩૫૩ થઈ; શીખવવાના કામમાં ૯૪૨૩૫ હતી તે હવે ૧૨૩૯૯૫ થઈ. વેપારી લોકને ત્યાં મહિતાગીરીના કામ પર ૧૭૧૫ હતી તે ૬૦૭૮ થઈ; છાપખાનાના ધંધામાં ૭૪૧ હતી તે ૨૨૦૨ થઈ.

આનંદીબાઈ જોશી:—એ બાઈ જે વૈદક વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાને અમેરિકા ગઈ છે તે ફીજાડેલફીયાના પેન્સીલવેનીયા ખાતેની “સ્ત્રીઓને માટેની વૈદક શાસ્ત્ર શીખવવાની કાસેજમાં” માટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ફેલેબંદ ઉતરી છે. તેના ભરથારે પોતાની આ ભાગ્યશાળી ધર્મ પુત્રિની મુજાકાત લેવાનું બની આવે એ કારણથી પોતાની સરકારી નોકરી પરથી રજા મેળવી છે, અને તે અમેરિકા જનાર છે.

પંડિતા રમાબાઈ:—આ વિદુષી બાઈની એલટન હામની સ્ત્રીઓના પાઠશાળામાં સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષાઓના પ્રોફેસર તરીકે નીમણુક કરવામાં આવી છે.

દેશી સ્ત્રી એડીટર:—“ભારતી” નામનું એક માસિક ચોપાસું શ્રીમતી સુરમો કુમારી ઘોસ નામની ઉચ્ચ કેળવણી પામેલી જંગાળી સ્ત્રી

તરફથી હાજરમાં બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. તેનું તંત્રીપણું તેણીએ પોતે લીધું છે. સદરહુ ઓપાનીવાનો પહેલો એક જે બહાર પાડવામાં આવ્યો છે, તેમાંના લખાણની કલકત્તા ખાતે સારી પ્રશંસા થાય છે.

સત્તેદી નોકરી:—આ દેશની સિવિલ સર્વેયસની પરીક્ષા માટેના ઉચ્ચદવારોની ઉમરની હદમાં વધારો કરવા બાબતની ચર્ચા આ દેશમાં ચાલે છે, એટલુંજ નહિ પણ વિલાયતમાં વસનારા દેશીઓ તથા હિંદુસ્તાનનું હિત ધ્યાનમાં રાખી અંગ્રેજોની સભા સર ચીલકરીડ લોસનના પ્રમુખપણા હેઠળ મળનાર હતી; પણ પ્રસિદ્ધ બાજુલાલ મોહન ધોસ આગરી હોવાથી તે સભા મુલતવી રાખવામાં આવી હતી.

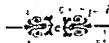
ખંભાતના નવાબ સહિય:—બહુવિધ ધણી ખુશી ઉપજે છે કે ખંભાતના નવાબ સહિયને હિંદુસ્તાનની સરકારે “હીઝ હોઇનેસ” નો ખતાબ આપ્યો છે, જેથી હવે પછી એ સહિય “હીઝ હોઇનેસ” થી નવાબ “કેમલ”ના ખતાબથી ઓળખાશે.

મહારાણીનું પુસ્તક:—આ પુસ્તકનો ગૂજરાતીમાં તર્જુમો કરવાની પરવાનગી નામદાર મહારાણીએ મીસ પુતલી બાઇને આપી છે.

વીજળી પેદા કરવા માટે પાણીનું બળ:—નાયગરાના નામીયા પાણીના ધોધનું બળ એવડું મોટું છે કે તેની મદદથી વીજળી પેદા કરવાની આજ એ વરસની વાત ઉપર ન્યુયોર્કના એક રહેવાશીએ સલાહ ઉભા કીધો હતો, અને આજે તેની ગોઠવણ મુજબ નાયગરા ખોતેથી કુનેટેડ સ્ટેટસના ૬૫ જીલ્લાં જીલ્લાં શહેરો ખાતે વીજળી રવાના કરી શકાશે. એ માટે જોઈતી વીજળીની માટરીએલ ધોધવાળી જગા આગળ ગોઠવવાં ધારી છે, જેઓ ધોધના પાણીના બળથી ચાલશે. આ રીતે પેદા થએલું બળ જમીનમાં ડાટલાં એક રૂપાના તારની માર્ફતે આસપાસ રવાના કરી શકાશે. અને કહે છે કે નાયગરાથી રોચેસ્ટર શહેર ખાતે ચારે દિશામાં એટલી બધી વીજળી રવાના કરી શકાશે કે જેથી ત્યાં બાર કલાક સુધી ચાલે એટલી બધી વીજળીક રોચની પૂરી પાડી શકાશે.

ભૂરા રંગના પાણીનો વરસાદ:—કમકમવાળા ઇંગ્લિંધમેન પંત્રને તેનો એક ખબરપત્રી જણાવે છે કે, ગઈ તા. ૧૦મી જુનને દિને જ્યન-ગર ખાતે કાદવ જેવા ભૂરા રંગના પાણીનો વરસાદ પડ્યો હતો. ગ્રાડોનાં

પાતરાં, ધાસ તથા ખુલ્લી જગામાં મુકાવા. મેલેલાં કપડાંપરે એ વરસાદથી બૂરા રંગના ડાઘા પડી રહ્યા હતા.

નિશાળોના ઈનામ પત્રક.

જા. નં. ૪૧૨.

પ્રાં. આલાવાડ.

વાંઠાવંદર—શા. કરચનજી પાચવી તર્ફથી ૩ ૧ મીઠાઈ.—ચરાડવા. નામદાર કરચના રાવ હિંદુસ્તાનની મુસાફરી કરવા પધારતાં કોરી (૨૦) મીઠાઈ, અને કોરી (૩૦) મહેતાજીને પાઘડીના.—ચુજરવદી. શા. મા. શ્રિકમંદ પાનાચંદ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી ૩ ૦૦ મીઠાઈ.—લીંમડી કન્યાશાળા. સ્કૂલ કમિટી તર્ફથી ૩ ૧૩—૩—૨ મીઠાઈ.—દુકાળા. આ. વહીવટદાર સાહેબ તા. મેંબરોએ પાણી પાવા માટે પરખ મેંડાવી ૩ ૧૦૦ તથા ૩ ૧) મે. વિનાયકરાવ તર્ફથી ગરીબ જોકરાઓને ઈનામ.—ટોકરાળા. મહેરબાન પ્રેસીડેન્ટ સા. તથા મેંબરોએ ૩ ૧૦૦ મીઠાઈ, ૩ ૨૦૦ મહેતાજીને ફ્ર. ૩ ૪).—પાણુશીણા કન્યાશાળા. આ. બલોત ટપાફોજદાર તથા કારકુનોએ મહેરબાન દરબાર સાહેબ તર્ફથી ૩ ૨).—વઢવાણ કન્યાશાળા. ગુદીઆળીના તાલુકદાર કચળસિંહજીએ ૩ ૫) ની ચોપડીઓ ૩ ૧) મીઠાઈ. તથા ગઢડાની ન્યાયકોર્ટના કારકુન દેવચંકર આણંદજી તા. જોટાલાલ મુળજી તથા ગઢડા તાલુકા માસ્તરે મળી કુલ ૩ ૧) મીઠાઈ.—નાગનેશ. મે. વહીવટદાર, સાહેબ ૩ ૧) સાકર ૩ ૨) ડાકતર જગન્નાથ કુલજી એ પોતાને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી ૩ ૨) સાકર કુલ ૩ ૩).—ખોડુ. શા. ચત્રખુજાનાતુએ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી ૩ ૦૦ સાકર. તથા શા. કુંવરજી લાધાએ પોતાના પડળ છતરાઓંતેથી દેખતા થયો તેની ખુશામીમાં ૩ ૧૦ સાકર વહેંચી.—રામપુરાં. આ. વહીવટદાર સાહેબ તથા તેમના કારકુનોએ ૩ ૧૦૦ ચોપડીઓ તથા સાકર.—ખારવા. ૩ ૫) ખુ. નામદાર કાઠોર સાહેબ ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ. અને નિશાળનું વારુ કરી ગામ આંતેથી ૩ ૦૦ મીઠાઈ કુલ ૩ ૫૦૦).—એમકા. પટેલ કાનજી તથા

કલ્યાણજી તર્ફથી રૂ ૦૧૧ મીઠાઈ.—કલમ. મહેતાજી કહાંતજી ચતુરે
 નિયાળીઆના પ્રિતી વિદ્યાઆસ તર્ફ વધારવા સાદ રૂ ૨-૧૩-૬ આપ-
 ડીયો.—નારીઆણા, રૂ ૧) મજકુર ગામના ગરામીઆ તર્ફથી વારશીક
 પરીક્ષા વખતે રૂ ૧) મીઠાઈ.—સુરેશ. જરીક બ્યેચંદ મુળજીએ રૂ.
 ૨૧ આપડીયો.—જરવલા. કામદાર રણુજીડાસ પરબુદાસે રૂ ૦ મીઠાઈ.—
 આણંદપુર. મે. ચોટીલાના થાણુદાર સાહેબે રૂ ૦) સાકર.—વટવાણુ કું-
 ન્યાશાળા. કુંવરી શ્રી મવાકુંવરબાને તા. ૧૬-૫-૮૩ ને રોજ નિયાળમમાં
 ખેસાડમાં ભારે રૂ ૭-૧૫-૦ પાપડીઓ ત્રણ મહેતાજીને તા. પૂ. આસિ-
 સ્ટન્ટ તા. બી. આસિસ્ટન્ટને ત્રીજા આસિસ્ટન્ટને રૂ ૨-૧૩-૦ ધરમોજી આ-
 પ્યું તથા ચિત્રણ શીક્ષકને રૂ ૨) રોકડા સાડનાના કહીને આપ્યા રૂ ૧)
 મહેતાજીને રોકડો આપ્યો. રૂ ૬-૨-૦ સાકર તથા દ્રાક્ષ મળી મણુ રૂ ૧૧
 કુલ રૂ ૨૨-૧૪-૦ ઇનામ વહેંચ્યું.—માયક. સ્કૂલ કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ રાણા
 શ્રી હરિસીંગજી તર્ફથી રૂ ૧) કુંવર શ્રી નારચંમજી તા. કુંવર શ્રી બાપુબા
 તર્ફથી મળી કુલ રૂ. ૩).—ગુજરવદી. આ. મે. સરદાર નાનામીઆંએ રૂ.
 ૩૧૧ મીઠાઈ.—પાણુશીણ. બલોલ ટપાકારકુલ રૂ ૧) મીઠાઈ. અને કુંન્યા-
 શાળામાં રૂ ૪) ચુંદડીઓ તથા છોટ.—નાગલેશ. કંટાકટર બેહરચરલાલ શી-
 વજાલે રૂ ૧) મીઠાઈ.—બોસડીયાદ. મહેરબાન રા. બા. ગોપાલજીબાઈએ
 રૂ ૦-૭-૦ મીઠાઈ. રૂ ૩) મહેરબાન ઠાકોરે સાહેબે રૂ માત્ર તથા મીઠાઈ.—
 લીલાપુર. પટેલ કાનજી વાનજી તર્ફથી રૂ ૦૧૧ મીઠાઈ.—બળાણા. મે. પ્રાં.
 સા. પધારતાં રૂ ૧૦) રૂ માત્ર રૂ ૩) મીઠાઈ, મે. દરબાર શ્રી તર્ફથી તથા
 રૂ ૧) રાજકોટના આ. કારબારી સાહેબ મોતીચંદબાઈએ મીઠાઈ રૂ ૧ રા-
 જકોટના પારખ મૂળચંદબાઈએ કુલ રૂ ૧૫૧ —અખીઆણા. રાજકોટના
 મે. કારબારી સાહેબ રૂ ૧ મીઠાઈ.—વણોદ. મે. પ્રાં. સા. પધારતાં તા-
 લુકદારો તર્ફથી રૂ ૧૮-૪-૬ મીઠાઈ તથા રૂ માત્ર તથા આપડીઓ.—કલાડાં
 શીપાઈ મોહિબતખાં હેમતખાંએ વારશીક પરીક્ષા વખતે રૂ ૧) સાકર.—
 પાળીઆદ. દયાડના કામદાર ગોવિંદજી ચંકરજીની જન આવવાથી સાકર
 વહેંચી. રૂ ૧) કાંગડા કુંન્યાશાળા.—આજમ હેડમાસ્તર જીવણલાલબા-
 ઈએ રૂ ૧) મીઠાઈ.—ભાજોદ. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર સોની ગેકર કુંવર-
 જીએ ખોતાના દીકરાને પરણાવ્યો તેની ખુશાલીમાં સ્કૂલના ડોકરાઓને

જમાડ્યા.—દીગરા. પડોદરાના વૈદ જોડાલાલ હરનાથ તર્કથી રૂ ૧) રાધ-
નપુરના મહેતાજી જગજીવન તર્કથી રૂ ૧) પડોદરાના વકીલ ધીરજલાલભાઈ
તર્કથી રૂ ૩) કુલ રૂ ૮) ધનામ.—ધાંધસપુર. પાળીવાદથી કાઠીની જન
આવતાં તેમના કામદાર કાળીદાસ ભુરા તથા છગન હરીચંદ તથા જગ-
જીવન પ્રયોતમ વિગેરે રૂ ૧) સાકર. રવાના તા. ૧૯-૩-૮૩ મુરાજકોટ.

કોટ.—મહેતાજી તથા જમીદારે યદને રૂ ૦૧૧ મીઠાઈ.—ગૂજરવદી.
બજાણના આજમ કારભારી સાહેબ રૂ ૧) શાકર—વઢવાણ. મહેરબાન
ઠાકોર સાહેબની જન્મ ગાંઠને દિવસે રૂ ૧૦) મીઠાઈ રૂ ૩) મીત્ર તકત્તા વિ-
ગેરે તેમના માતૃશ્રી તર્કથી કુલ રૂ ૧૩) અને નંબર ૧ લાની ખાંચમાં રૂ ૧૦)
મીઠાઈ અને કુંવાશાળામાં રૂ ૨) મીઠાઈ તથા રમાજ એનિરેબલરાજ ગ-
ન્ધતી શયના ચીફ એનેજર મહેરબાન રામાસાહેબ તર્કથી રૂ ૨) મહેરબાન
ઠાકોર સાહેબની જન્મ ગાંઠને દીવસે તેમના માતૃશ્રી બાબઈ શ્રીમાજી રા-
જીયા તર્કથી—રામપુરા. રૂ ૧૧ મીઠાઈ પટેલ શ્રીમાજી તર્કથી—ખાપોદરા.
રૂ ૨૧ મીઠાઈ તથા રમાજ શેઠ વધા રતનશીને ત્યાં જોકરાનો જન્મ યવાથી
તેની ખુશાલીમાં.—સાયદા. રૂ ૧૧) મીઠાઈ તથા રમાજ મહેરબાન પ્રાંતનો
સાહેબ પધારતાં દરબારશ્રી તર્કથી સરા. રૂ ૧૧ મીઠાઈ શા. લવજી હીરા-
ણી તર્કથી.—મૂળી. રૂ ૨) મીઠાઈ મહેરબાન ઠાકોર સાહેબ તર્કથી મ. રા.
ખા. ગોપાળજીભાઈએ રૂકુલને વિકટ કરી સારે.—બજાણ. રૂ ૧૧ મીઠાઈ
ચોપડીયો વિગેરે દરબારશ્રી તર્કથી વાર્ષિક વખત રૂ ૧૧ મીઠાઈ રા. હીમત-
લાલ જગજીવનદાસ તર્કથી.—અખીયાણાં. ગામ ખાતે રૂ ૦૧૧ મીઠાઈ
આજમ કારભારી સાહેબ તર્કથી રૂ ૦૧૧ રૂ ૦ ગરીબ જોકરાએને.—સેદલા.
આજમ બજાણના કારભારી સાહેબ માણેકચંદભાઈ તર્કથી રૂ ૨-૧૫-૩.
—આદરીઆણા. વાર્ષિક પરીક્ષા વખત શા. મગનચંદ લક્ષ્મીચંદ તર્કથી
રૂ ૧) મીઠાઈ.—વડગામ. વારસાક પરીક્ષા વખત મહાજન તર્કથી રૂ ૪)
મીઠાઈ તથા રમાજ.—કરમડ. તાલુકદાર રાણાશ્રી દાદુભા ખાપુભા તર્ક-
થી રૂ ૧૨૧ મીઠાઈ તા. કપડાના તાકા એ રૂ ૧) જતેજીશ્રી રતુભાઈ તર્કથી
રૂ ૧) પરમાર રધાભાઈ તર્કથી રૂ ૧) ઠકર મોતીચંદ અમરશી રૂ ૧) ચોની
છગન ગણેશ.—લખતર. મહેરબાન ઠાકોર સાહેબના રાણી સાહેબ બાઈ-
શ્રી રામબા તર્કથી રૂ ૨) જોકરાએને કેરી વહેમી.—વણા. રાણાશ્રી અ-

ખુબાઈ પોતાના દીકરાને નિથાગે બેઠાડી રૂ. મીઠાઈ વહેંચી.—વઢવાણ
 આંચ. નં. ૧ શા. છગન ઝંઝાને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી રૂ. મીઠાઈ
 અને કુંવાશાળામાં રૂ. મુંબાઈના શેઠ જીરાજ બાલુની કુંવાશાળાના
 હેડમાસ્તર મણીચંકર મહાનંદ નિથાગમાં પધારી રૂ. મીઠાઈ વહેંચી વઢ-
 વાણના રહીશ પાઠેક જીરુરામ કાશીરામ સ્કૂલમાં પધારી ઓપડીપો તથા
 મીઠાઈ મળી કુલ રૂ. નું આપ્યું.—જોડુ, સુદાના શેઠ જયરામ રામ-
 જીની તર્ફથી વલેચંકર લેચંકરે પધારી મીઠાઈ વહેંચી.—ભાલોદ. રૂ. ૧૦
 વાર્ષિક પરીક્ષા વખત ગામલોકો તર્ફથી રૂ. ૧૦ મીઠાઈ.—લીમડી, ગામલોકો
 તર્ફથી રૂ. ૧૦ મીઠાઈ. રથાના ૧૧-૬-૮૩.

કૃષ્ણલાલ ગોવિંદનાથ
 રૂ. એ. ઈ. પ્રા. ગ્રાન્ડવાડ.

પ્રાંત હાલાર.

જા. નં. ૪૧૭

સલાવા.—શેઠ નારણજી પરમાણુદ તર્ફથી રૂ. ૭૫) ઓપડીપો તથા
 કપડાં—બેસા. ઠ. કાવા દેવકરજી રૂ. ૪) મીઠાઈ.—કાલાવડ. મહારાજા જા.
 મસાહેબ તર્ફથી રૂ. ૨૦) મગજના લાડુ.—શ્રેણા. ઠ. દેરામ કરસનજી રૂ. ૨)
 ગોળ.—સરધાર. મહેરવાન ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી રૂ. ૨) સાકર—માવેઆ.
 શેઠ રતનથી ડાહ્યા રૂ. ૧૦૦ પાણી પવરાળ્યું.—ગણોદ. ભડેલ ત્રી ભગવત
 સિદ્ધજી અમિસિંહ રૂ. ૧) પતાસા.—બેડ. આજમ પડાણા મહાલકરી સાહેબ.
 રૂ. ૩-૨-૦ મીઠાઈ.—સલાવા. મેતા. હંબીજદાસ કંદાંનજી રૂ. ૦-૮-૬
 પેન. ઠકર દેવજી બીમજી રૂ. ૦-૪-૬ સાકર. ઠકર. પરસોતમ માવજી રૂ.
 ૧-૧૪-૦ પતાસાં. આજમ પ્રાણશંકર પરબુદાસ તથા મહાલકરીએ રૂ.
 ૧-૧૪-૦ પતાસાં. ઠકર બાણજી મધજી તથા ઠકર વાલજી મેઘજી પાણી
 પાવ છે.—ગઢકા. ઠ. જીવા લાવાણી રૂ. ૧૦ સાકર. પડાણા મહેરવાન
 મહાલકરી સાહેબ દુસેરાય મયવંતરાવ તથા ન્યાયાધીશ સાહેબ હીંગનાય દેવ-
 ચંદ રૂ. ૧૦) રમાલ.—આમરણ. શ્રી દરબાર શ્રી તર્ફથી રૂ. ૨૧-૭-૦ છાંટ
 તથા સાકર.—બેસા. ગામ લોકો તર્ફથી રૂ. ૧) સાકર.—કુધઈ. સ્કૂલ કમિટી
 તર્ફથી રૂ. ૧૦ સાકર વહેંચી.—બાલેભા. આ. મહાલકરી સાહેબ શવજી
 રણજીડ રૂ. ૧૦ પતાસાં.—રાજકોટ. મહારાજા ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી રૂ. ૧૦

મીઠાઈ.—ગોંડલ. શ્રી દરબાર તફ્ફી. દરેકને રૂ ૨) મુજબ કુલ રૂ ૨૫) અને ખાંચ સ્કૂલમાં રૂ ૧૦) સાકર.—ભોવૈયા. બાડવા દરબાર તફ્ફી રૂ. ૧) સાકર. શા. રતનથી ડાહ્યા રૂ ૦૫ પાણી પાયું.—મુલતાનપુર. શેઠ ઝીણાશા રૂ ૦૫ ગોળ.—ભાયાંવદર. ગોંડળના મહેરબાન રેવન્યુ કમિશનર સહિબ રૂ ૨) પતાસાં. અને મંસ્કૃતયાજામાં રૂ ૧૫ પતાસાં.—જોડીયા. મહારાજ જામસહિબ તફ્ફી રૂ ૫) પતાસાં. ઠ. નરથી હરખાણી રૂ ૫) પતાસાં. રવાના તા. ૨૫-૭-૮૩ મુ. નવાનગર.

ગણપતરામ અતુપરામ.

સ. ડ. એ. ઈ. પ્રાં. હાલાર.

જા. નં. ૫૬૨.

સોરઠ પ્રાંત.

૧૬-૭-૮૩.

પોરબંદર.—મહેરબાન રાણા સહિબ બાહાદુર તફ્ફી રૂ ૧૦) મદ્રાથી ફેટા તથા મીઠાઈ. મે. ડાકટર સહિબ કેપ્પશર એલજી તફ્ફી રૂ ૧) સાકર.—માધવપુર. મુંબાઈના શેઠ હરિદાસ ખીમજી તફ્ફી રૂ ૬) ચોપડીયો. —જુનાગઢ. ખુદાવંત નવાબ સહિબ તફ્ફી રૂ ૪૬) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ. અને ખાંચ સ્કૂલ નં. ૧ લામાં રૂ ૭) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ અને ખાંચ સ્કૂલ નં. ૨ જામાં રૂ ૭) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ પાઠયાજામાં રૂ ૫) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ અને ઉર્ફુસ્કૂલમાં રૂ ૪) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ. અને કુંભાયાજામાં રૂ ૨૫) ઓડણાં તથા મીઠાઈ.—લેસાણા. પોલીસપટેલ જંગજીવન પ્રાગજીએ રૂ ૯-૯-૦ મીઠાઈ.—વલુથલી. રા. અનંતરાવ ન્યાળચંદ. રૂ ૧૦) રૂમાલ તથા મીઠાઈ.—બગસરા. રૂ ૧૮) આ. મે. સર્વે ભાગદારો તફ્ફી રૂ ૩) પતાસાં રૂ ૧૫ સાકર રૂ ૧૦) મહેતાજીને પાઘડીના. અને રૂ ૫) આસિમંટોને પાઘડીના.—કુકાવાવ. રૂ ૧) શ્રી વાળ આલા બીમા.—ઠસા. દેશાઈ અંબાઈદાસ જીવાબાઈ રૂ ૦૫ સાકર.—વડેરા. સ્કૂલ કમિટી તફ્ફી રૂ ૦૫ સાકર.—જાફરાબાદ. મહેતાજી તથા આસિમંટોને રૂ ૨૫) જંગરા સ્વસ્થાનના મે. આ. પો. એ. સહિબ તફ્ફી અને સ્કૂલમાં રૂ ૧-૫-૧૦ ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ અને રૂ ૨) શેઠ કમળચી પ્રેમજી તફ્ફી

સ્કાલરશીપ રૂ ૨) જાકારાબાદના પોલીસ સુપ્રિટેન્ડેન્ટ મી. દેવીદાસ જીવાબાઈ
 રૂ ૨૫ શેક. કમળશી પ્રેમજી તર્ફથી ચોપડીઓ. રૂ ૧) મીઠાઈ. રૂ ૨) મહે-
 રબાન રૂઘનાથરાવ વિનાયકે જાકારાબાદના મામલતદાર સહિબ. અને
 જીવણ માવજી રૂ ૩) જોકરાએને ઉનાળામાં ત્રણ માસ સુધી પાણી પાવું.
 —જેતપુર, શેક. તળથી હરખચંદ રૂ ૪) મીઠાઈ, ડેકરવાના તલાટી શા.
 હેમા જીવા. રૂ ૧૧ મીઠાઈ દરબાર શ્રી વાળા દેશા બીમા. રૂ ૪) રૂમાલ
 તથા ચોપડીઓ. રૂ ૧) મીઠાઈ. રૂ ૨) મહેતાજીને પોતીયાંના. — બીલખા.
 મહેરબાન દરબાર શ્રી કાલા દેવદાન. રૂ ૫) રૂમાલ તથા ચોપડીઓ. રૂ ૧)
 મીઠાઈ. રૂ ૨) મહેતાજીને પોતીઓટો. મહેરબાન બીલખા બાગદારો તર્ફથી
 રૂ ૧૫) ચોપડીઓ તથા રૂમાલ. રૂ ૧) મીઠાઈ. રૂ ૧૦) મહેતાજીને બનાત.
 અને રૂ ૨) આસિસ્ટેન્ટને પોતીયાં. (અધુરું)

પ્રાંત કચ્છ.

તા. ૨૮-૬-૮૩

ભૂજ નં ૧.—ચુસાંઈ બાણગરે પોતાના ચેલાને નિશાજે બેસાડી રૂ.
 ૨) પતાસાં વહેંચ્યા. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાઓબી મેં. જંગરજી ૫.
 હાદૂર તર્ફથી રૂ ૩૦) ચોપડીઓ. અને—ભૂજ નં ૨. સારસ્વત ગુણચીદાસે
 પોતાના જોકરાનું સગવણ યવાની ખુશાલીમાં રૂ ૨૧ પતાસાં. અને વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે મહારાઓબી મેં. જંગરજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ ૨૫) પુસ્તકો
 શેક ગરજાવજી ઓધવજીના પુત્રને જનોઈ દીધી તેની ખુશાલીમાં રૂ ૪)
 મીઠાઈ. અને મોહોમિદન સ્કૂલમાં હાજરે મનુયાય મીશાણીએ પોતાના
 જોકરાને કુરાન શરીફ પઞ્ચા બેસાડ્યો તેની ખુશાલીમાં રૂ ૧ મીઠાઈ. રા.
 બધુબાઈ માધવજીએ પોતાના પૌત્ર ભાગીનાથ રાત્તરામને નિશાજે બેસાડી
 રૂ ૫) પતાસાં. અને નંબર ૨ જાના મહેતાજી રા. દાદામીઆં હબીબજીએ
 પોતાના બાઈએ કુરાન શરીફ પુરો કર્યો તેની ખુશાલીને માટે રૂ ૨૧ સાટા
 અને રૂ ૧૧૧, ઉમ્તાદખીર મહમદ ચુલમહમદને પાઘડીના આખા મીયાંજી
 હાંસમ ખુશાલીએ પોતાના જોકરાએ કુરાન શરીફ પુરો કર્યો તે માટે રૂ ૧૧૧
 મીઠાઈ વહેંચી. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ ૨૦) નુ ઇનામ વહેંચ્યું.

—જિન્નંજી—

(અધુરું)

ગુજરાત સાળાપત્રના લખાણને વિગરેનાં નાણાંની પહોંચ.

તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૮૮૪ થી તા. ૩૦ મી અગ્રિલ સને ૧૮૮૪ સુધી.	સને ૧૮૮૩ સને ૧૮૮૪.
કોની તફતી.	
મ. લાડી મુખ્યકારભારી સાહેબ.	૦-૦-૦ ૨-૧-૦
આ. તાલુકા સ્કૂલમાસ્તર (રાજકોટ).	૧-૧૨-૦
મ. નાંદોદ સ્ટેડીંગ એક્સીસના સેક્ટરી સાહેબ.	૧-૩-૦
મ. વલસાડ મ. જ. જીજીભાઈની સ્કૂલ.	૨-૧-૦
એ. ખેડા અંગ્રેજી સ્કૂલ.	૦-૧૩-૦
મ. વલસાડ અંગ્રેજી સ્કૂલ.	૧-૩-૦
આ. નવસારી. સ. ગૂ. ગાયકવાડી સ્કૂલ.	૧-૩-૦
આ. મોરબી તાલુકા સ્કૂલ નંબી, સરપંડ, } આંતપુર, સાપર.	૪-૧૨-૦
આ. વડવાણ સ્ટેસન સ્કૂલ.	૧-૩-૦
આ. રણછોડલાલ ધરવરદાસ.	૧-૩-૦
આ. વાઘજીભાઈ વેલજી.	૧-૩-૦
મ. અમદાવાદ બ્રાંચી સ્કૂલ. તં. ૧ના હેડમાસ્તર.	૧-૦-૦
મ. અંકેલેરવર. ક. એ. એ. વ. સ્કૂ.	૧-૩-૦
મ. ડીસા અંગ્રેજી સ્કૂલના હે. મા.	૧-૩-૦
મ. રાદેર અંગ્રેજી સ્કૂલ. ના. હે. મા.	૧-૩-૦
મ. રા. સા. આતાવાડી પ્રાં. કે. એ. ઈ. સા.	૧૧૧-૧૧-૦
આ. દારકાંની નિગાળના મહેતાજી.	૧-૩-૦
મ. વડોદરા કેમ્પ. એ. વ. સ્કૂ. મા.	૧-૩-૦
મ. મોરબી. એ. વ. સ્કૂ. મા.	૧-૩-૦
મ. મહુવા. " " " "	૧-૩-૦
મ. નવસારી. ક. એ. એ. વ. સ્કૂ.	૧-૩-૦
મ. ભલેસ્વર પુસ્તકાલયના સેક્ટરી સાહેબ.	૧-૩-૦
મ. બેરચ હાઈસ્કૂલના હેડમા.	૧-૩-૦
મ. ગાંડલ અંગ્રેજી સ્કૂલના હે. મા.	૧-૩-૦
આ. માણસા. સ. ગૂ. નિ. મ.	૧-૩-૦
આ. નયુરામ મહાદેવ.	૨-૧-૦
મ. રા. સા. રેવાકાંઠા. પં. કે. એ. ઈ. સા.	૨૩૧-૦-૦
મ. વડવાણી સોટી સ્કૂલના. હે. મા. સા.	૧-૩-૦
આ. પ્રાંચદરા અંગ્રેજી સ્કૂલ	૧-૩-૦
આ. નડીયાદ લાઇબ્રેરીના મે. સા.	૧-૩-૦
આ. લીમડી અંગ્રેજી સ્કૂલના. હે. મા. સા.	૧-૩-૦
મ. રાજકોટ લાંચ પુસ્તકાલયના સેક્ટરી સાહેબ.	૧-૨-૦

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER
SEPTEMBER.

પુસ્તક ૨૩ મું.

સપ્ટેમ્બર.

વર્ષ ૯ મો.

મતાશુ બહુ મોટું પુત્ર નામ તેમ છે કામ -

કર ખતે મન દેવના, અરી જેતો ધરો હામ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS.

ક્રિસ્ટોદાસપાલ. ... ૧૯૩

પ્રાચીન ભારત વર્ષનાં કાળ નિ-

શ્ચય યંત્રો... ૧૯૬

પદિ ધરા ન કરવા નિષ. ... ૨૦૧

પાક ન કરી લાવવા ખાખત છો-

કરાને શિક્ષા થાય કે નહિ ૨૦૮

સરકારો જાહેર અખરો. ... ૨૧૨

Kristodas Pal 193

The Ancient Instruments of

India. For measuring Time. 199

Waste of money on caste-dinners, 206

Punishing Boys for not pre-

paring their Lessons at home, 208

Departmental Notices ... 212

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદમાં

માર્ગમાની દેવેલીમધ્યે પુનાઈટડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની

“મિનિટિડ”ના પ્રેસમાં રણજીડલાલ અંગારાજી છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય

{ ૩૧) વરસનો અંગાઉધીજ. }
{ ૩૦) ૧૦૦૬૬ એક અંકના }

૮૫૫૫ અર્થ
ગાંધી.

ગુજરાતશાલપત્ર.

પુસ્તક ૨૩ મું.

સપ્ટેમ્બર.

સન ૧૮૮૪.

અંક ૯ મો.

ક્રિસ્ટોદાસપાલ.

કોણ બાણે, ઇશ્વરની શી પ્રજ્ઞા છે કે ભરતખંડના રત્નપુત્રો ને મૂ-
ળેજ ગણ્યાગણ્યા અને બાગે ઉત્પન્ન થાય છે, તેને હાલ થોડા વખતમાં
ટપોટપ ઉપાડી લવા માંડ્યા છે. દયાનંદ સરસ્વતિની મરણપત્રિકા અમે
પૂરી નહોતા લખી રહ્યા એટલામાં તો કેથવચંદ્રના સ્વર્ગારોહણના બાણ-
કારા વાગવા માંડ્યા, અને તે થોડીજ મુદતમાં ખરા પડ્યા. આ ધર્મવીર
કેથવચંદ્રનો શોક હજી કાંઈ પણ વિસારે પડ્યો નથી એટલામાંજ આ અ-
ભાગી ભરતખંડને એક બીજી કારી ધા લાગ્યો છે. દેશી વર્તમાનપત્રોનો
પિતા, તેને હાલની પ્રતિષ્ઠિત અને સમજ સ્થિતિમાં આણનાર, સર્વે દેશો
અધિપતિઓનો રાજ્યપ્રકરણી ચર્ચામાં અગ્રણી તથા મુર, અને જેનું
જુસ્સા ભર્યું પણ વિચારશીલ લખાણ વાંચવાને ગવનર જનરલો પણ
આંકાંક્ષિત રહેતા હતા, તથા જેની ઉપર વખતે રાજકોળમાં તે
આધાર પણ રાખતાં, એવા ને બંગાળના હિંદુપેટ્રિયટ પત્રનો અધિપતિ
આનંદજી શ્રી ક્રિસ્ટોદાસપાલ તે ગણ જુલાઈ માસની ૨૪ મી તારીખે
દેવલોક થયો છે. એ મધુપ્રમેહના રોગથી કેટલાક વખતથી પીડાતો હતો,
અને પાછલા અઠવાડિયામાં એને કાંઈ ફેર મડવાના સમાચાર ફરીખળવાથી
આખો ભરતખંડ રાજીયો બતાવવા લાગ્યો હતો એટલામાંજ કુટ દેવે તે
મને સદાના નાઉમેદ કરી નાંખ્યા છે. અરેખર હિંદ પોતાનો એક અમૂલો

પેટ્રિયટ (દેશનુરાગી વીર) યશસ્વી હિંદુ પેટ્રિયટના આ યશસ્વી અધિપ-
તિના મરણથી ખોબોછે, અને તે જાણી કેળવાએલાં વર્ગમાં જે ચોતરૂં
અકુશોથી ફેલાઈ રહેલી છે તે કેવળ વાળખીજ છે. ક્રિસ્ટોદાસપાલના જ-
વાથી રાજ્યવર્ગમાં ભાર પડે એવાં લખનાર કોઈ રહ્યો નથી.

આ સ્વર્ગવાસી પ્રણે પોતાનું સઘળું આયુષ્ય દેશ સેવામાંજ અર્પણ
કર્યું હતું. ક્રિસ્ટોદાસે થાળા જોડ્યા પછી તુર્તજ ઘણા લોકોની પેટે નોકરી
તે ચાલતાં વર્તમાનપત્રોમાં ઇંગ્રેજ લખવા માંડ્યું, અને થોડા વખતમાંજ
હિંદુ પેટ્રિયટ જે એ ચાર વર્ષથી કલકત્તામાં નીકળ્યું હતું તેનું એને અધિ-
પતિપણું મળ્યું, અને તે એણે ૨૫ વર્ષ સુધી—એટલે પોતાની આખર ઘડી
સુધી—એવી એક નિષ્ઠા તથા અસાધારણ કાબેલિયતથી ચલાવ્યું કે
એ પત્રની આખર અપાઠાબંધ દેશીતેમજ ઇંગ્રેજ લોકોમાં દિનપરદિન વ-
ધવા લાગી, અને પહેલે ક્રિસ્ટોદાસનો અમુક રાજ્યપ્રકરણી બાબત
ઉપર શા અભિપ્રાય છે તે જાણવાને (ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે) ગવર્નરજન-
નરેલો પણ ઉત્કૃષ્ટિત રહેવા માંડ્યા. આથી વર્તમાનપત્રોના સમસ્ત
વર્ગને પણ ફાયદો થયો. ક્રિસ્ટોદાસના લખવાના ઇંગ્રેજોને કબુલ કરવું
પડ્યું કે દેશીઓમાં પણ કોઈ કોઈ લખવાની રીત હશે, વિચારવંતે, અને લેક્ષ
આપવા યોગ્ય હોયછે, અને તેજ વખતથી દેશી વર્તમાનપત્રોના અભિપ્રાય
ઉપર સંસ્કાર થોડું ઘણું પણ ધ્યાન આપવા માંડ્યું છે. આ પચોશ વર્ષના
લાંબા અધિપતિપણામાં ક્રિસ્ટોદાસપાલે જે જે પ્રજાહિત કામો ઉપર પો-
તાની કલમ ચલાવી તેનાં નામજ ગણાવવા માંડીએ, તોપણ એક મોટી
ઓપડી બરાબ, અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી કેમકે સાર્વજનિક કામોની
ચર્ચા તથા ચિંતન એજ એનું કામ અથવા ધંધો હતો. હાલને સમે આ-
પણા દેશમાં અધિપતિનું કામ (અલબત્ત તે એક નિષ્ઠાથી યથાયોગ્ય બજા
શકે તોજ) સર્વેથી વધારે પારમાર્થિક છે. અધિપતિએ, અંધકારો, તથા શિ-
ક્ષામુદ્રઓ, એ આ કાળના પૂજ્ય આદાણો છે, અને જ્યારે એ આદાણો
પૂર્વત પોતાના કર્મમાં પરિપૂર્ણ કુશળ તથા સર્વ આન્ય થશે, ત્યારેજ આ
દેશનું નિવન પાડું સતેજ અને પ્રતાપી થશે એમ અમારું સમજવું છે.

પેટ્રિયટ સરખા રોહંદાપત્રનું અધિપતિપણું ચલાવતા યકાં પણ ક્રિ-
સ્ટોદાસપાલને બીજાં લોકોપયોગી કામને માટે જોઈતો વખત મળતો. દશી-
ઓના હક સંબાળવાને સાર, બંગાળામાં જે બિટિયઈડિયા આસોસિએશનની
મંડળી છે તેના સેક્રેટરીનું કામ પણ ઘણાં વર્ષે સુધી એ ગૃહસ્થનાજ હા-
થમાં હતું, અને વાંચનારને વાદ કરાવવાની જરૂર નથી કે જે કોઈ સભા
કામ કરવામાં અંચળ હોયછે તો તેનો લગભગ બધો ખર્ચ ઉઠાવનાર સેક્રે-
ટરીજ હોયછે, અથવા બીજા શબ્દમાં કહીએ તો કોઈપણ સભાનું આંચલ્ય
કેવળ તેના સેક્રેટરી ઉપરજ આધાર રાખેછે. ક્રિસ્ટોદાસપાલ જેવા ઉત્સા-
હી અને ઉદ્યોગી સેક્રેટરીનાં અમલમાં આ સભાએ બંગાળાનાજ નહિ પણ
આખા ભરતખંડના હિતના કેટલાંક કામો આદર્યાં તથા તેને ફતેહની સાથે
પાર પણ ઉતાર્યાં.

કલકત્તાની મ્યુનિસિપાલિટીના એક સભાસદનું કામ ૨૦ વર્ષ સુધી
કર્ણુ હતું, અને ત્યાં માધું ધૂણાવવાજ આ પુરૂષ જઈ બેસતો હશે એમ
તો હોયજ નહિ. ક્રિસ્ટોદાસપાલ જ્યાં જાય ત્યાં પ્રજાહક ને પોતાની ફરજ
કદી પણ ભૂલતો નહિ.

આવા *ગુણુ જોઈ બંગાળાની ધારા બાંધનારી સભાના મેં-
બર દાખલ એની નીમણુક થઈ અને ત્યાં પણ ૬૪ વર્ષ સુધી
લાગલાગટ એણે પોતાની ફરજો બજાવી. છેવટે લાર્ડરિપન સાહે-
બે પોતાની ખાસ સર્વોપરી હિંદુસ્તાનને માટે ધારા બાંધનારી સભામાં
એક મેંબર દાખલ કોઈને પોતા તફ્ફી બેલામણુ કરવાનું બંગાળાના
જમીનદારોને કહ્યું તારે તેમણે સર્વાનુમતે આ હિંદુ પેટ્રિયટના અધિપતિ
ક્રિસ્ટોદાસપાલનેજ પસંદ કર્યા. ત્યાં જઈ પ્રજાહકની એ કેવી હિમાયત કરતો
હતો તથા એના અભિપ્રાયને માટે સઘળા કેટલું માન ધરાવતા હતા તેનો
તાજો દાખલો ઇલ્યઈબિલની તકરારો વેળા જોઈએ તેવા મળ્યો હતો.

* સરકારે રાજ્ય થઈ (હાલ કાંઈ સાધારણ થઈ પડેલો) રાવબ-
હાદુરનો અને પછીથી સી. એસ. આઈ. નો ખિતાબ આપ્યો હતો, પણ
આવા મહાપુરૂષના ચરિત્રમાં એ કાંઈ અમને વિશ્વ બનાવ ન લાગ્યાથી
અમેજીમાંજ તે સૂચવવો ફરજ લાગેછે.

આ પ્રતાપી બારતભૂપણ *પ્રજાહકનોજ હમેશાં હિમાયતી છતાં, તેની શૈલી એવી હતી કે તેથી રાજ્યને પ્રજા સઘળાં એની ઉપર ખૂંચજ થતાં. પચોથ વર્ષના અધિપતિપણમાં એને સરકારના કામકાજની સામા દીકા કરવાનાં હજારો પ્રસંગ આવી જવાજ જોઈએ, અને તે આવી ગયા; તોપણ તે કદી પણ સરકારને અપ્રિય થઈ પડ્યો નહોતો. આ ઉપરથી 'એમ ન સમજશો કે તે આં રાજ્યને બાળનારો હશે.' એ તો સદા સર્વદા પ્રજાપક્ષનો સ્પષ્ટચક્ષુ હિમાયતી હતો. પણ એ પ્રજાપક્ષ એવામાં અવિચારી, ઉન્મત્ત, કે ઉગાંડ્યો નહોતો. એ કેટલાક ખોટાં દેશબિમાની પુરોનો પેડે ઇંગ્રેજ અને ઇંગ્રેજ રાજ્યને વખોડ્યુંજ એમાં કાંઈપણ દેવને લાભ નથી એ પાકુ સમજતો હતો.

એ જેવા દયબક્ત તેવોજ રાજ્યબક્ત હતો. એ જે ભક્તિ ખરા અંત કરણની હોવાથી એના સઘળા લખાણમાં સ્વાભાવિક રીતેજ તે દેખાઈ આવતી, અને તેથી સરકારી કામકાજની સામા પ્રમંગોપાત ગમે એવી એ કરડી અને તીખી ટીકાઓ કરતો, તોપણ સરકારને એમજ લાગતું કે એ રાજ્યના લાભને માટેજ નાલે છે. તેમજ એ વગરે પાથે વગર વિચારે કાંઈટીકા કરતો નહિ. એની તોનનશક્તિ બહુ સારી હતી, અને તેથી દરેક પ્રસંગે અમુક કામ દેવને અરેખજ લાભકારી છે કે નહિ તે ખરાખર જોધો કાઢતો, અને એ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછીજ પોતાની કલમ છૂટથી ચલાવતો. આવું લખાણ પ્રતિપક્ષાએને પણ વિચારણીય અને લક્ષ્ય આપવા યોગ્ય લાગે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, અને તેમજ છેવટે થયું. ગંવરનર ને ગવરનર જનરલ પર્વેત સઘળા અમલદારો અમુક કાદો કે કામ કરતી વેળા ક્રિશ્નોદાસપાનનો એ બામત શા વિચાર હશે તે જાણવાને આજુર રહેતા. હિંદુ પેરિયટથીજ ઇંગ્રેજો દેશી વર્તમાનપત્રો વાચવા તર્ફ દોરવા,

બંગાળમાં જે જમીનદારો અને એકતો ગ્રગડો ચાલેછે તેમાં એ સદા જમીનદારોનોજ પક્ષ કરતો અને એનો પક્ષ જમીનદારોના લાભમાં બહુ જમરો થઈ પડ્યો હતો એ વાત ખરી, પણ તે ઉપરથીજ એ શ્રીમંતનો પક્ષ કરનાર હતો એમ કાંઈ કદી થકાવ નહિ. એ આર્યિય નિયમમાં મોટા મોટા વિદ્વાનોના મત જુદા જુદા છે 'અને તેમ' એને પણ જમીનદારોનો પક્ષ વાજખી લાગ્યો હોય.

અને હાલ પણ એના જેવું ઇંગ્રેજોમાં કોઈપણ દેશી વર્તમાનપત્ર વેચાતું નહિ હશે.

આ પરાક્રમ કાંઈ નાનું મૂનું નથી. દેશીઓ તેરાબ્યપ્રકરેણમાં વળી શું સમજે, શું લખી શકે, કે શા વિચાર બાંધી શકે, એમ જ ને વેળા છે. ઇંગ્રેજો સમજતા હતા, તે વેળા તેને પોતાનું લખાણ વાંચતાજ નહિ પણ તે તેમ માન ધરાવતા કરવા, એ ક્રિસ્ટોદાસપાલના ખરા બંધાતરની અર્થ કૃતકૃત્યતા સમજાવે છે. અને એથી દેશી વર્તમાનપત્રો સમગ્રતે ધણો ફાવેલો થયો છે. દેશીઓ નહીં આવા સમય પણ શાણા લખાણની આજ્ઞાલ ધણી જરૂર છે. વગર વિચારે બકબક કરવાથી દેશી છાપાનો ભારખોજ પડતો નથી અને એકવાર રાજદ્રોહીમાં ગણાઈ ગયા પછી તે ગમે એવું રાજ્યને લાભકારી લખાણ કરે છે તોપણ સરકાર તેને કાને ધરતી નથી. હાલની સ્થિતિમાં આપણને આ કેમ પરવડે? આપણે તો ધણા ધણા પ્રકારનાં ધણી ધણી દાદે સરકારની પાસે માગવાની છે અને તેથી તે સાંભળે એજ પહેલું મોટું પગથીયું હાલ આપણે ચડવાનું છે.

બેશક ક્રિસ્ટોદાસપાલના મરણથી તેના જગો ખાસીજ છે હાલ એવા પુરૂષ એકાએક બીજી નીકળે એમ સંભવતું નથી, અને તેથી જ ભરતભૂમિનો એક આ પ્રસંગે ધણો જડો છે. બંગાળભૂમિને સ્વરૂપે કાળી ચાદર એટલી અકસોસમાં ગરક થએલી પારસી પંચે એક રસિક ચિત્રમાં આજેખી છે, પણ અમે તો કહીએ છીએ કે આ ક્રિસ્ટોદાસપાલના મરણથી આખી ભરતભૂમિ હાથ મારી જડી મૂઝામાં પડી છે. હાલ હવે દેશીની દાદ સરકારનું ચિત્ત હરી તેના લક્ષમાં ઉતારે એવા સફળ લખક કોઈ નથી. પણ ઇંગ્રેજો, ઇન્દર દીનદાસજી છે અને તે દુઃખમાંથી પણ મુખ્ય નીપજતવી શકે છે. તેનોજ ભરતભૂમિ ભરોસો રાખવો જોઈએ.

ક્રિસ્ટોદાસપાલના એકાંજ મૃત્યુથી (આ વેળા એના ઉમર માત્ર ૪૫ વર્ષનીજ હતી) હાલ જે દેશમાં એક ચર્ચા ઉડી છે તેનું જો વધારિયત નિરાકરેણ થાય અને તે ઉપર દેશી વિદ્વાનો લક્ષ આપે, તો ખરે દુઃખમાંથી ઇન્દર મુખ્ય નીપજતવા જેવુંજ થાય એમ છે. હાલ ચર્ચા એ ઉબો થઈ છે કે દેશી વિદ્વાનો શા માટે વૃદ્ધાવસ્થાને પહોંચતા નથી. યુરોપમાં જોઈએ

છઠ્ઠાએ તો ગ્નાડમોન, બિસ્માર્ક, વિલિયમ વગેરે યુદ્ધાઓ હેસી હેસી વર્ણના થયા છતાં પણ રાજકાજનો બાર ઉઠાવનામાં જેવાને તેવાજ જબરદસ્ત માનમ પડે છે તેઓ આજીવ આજીવ વર્ષ થયા મનની રજા મહેનતમાં રાતદહાડો ગુંથાએના છતાં છતાં તેમની કામ કરવાની શક્તિ જીલ્લું થઈ નથી. પણ એથી ઉલટું આપણામાં તો જે વિદ્વાનો રાજકાજ કે દેશ સુધારાના માનસિક કામમાં રાતદહાડો મેંડ્યા રહે છે તે યોગ્ય વખતમાં ધસાઈ જઈ આજીવ પચાસ વર્ષની ઉંમરે તો આતતાજ થાય છે. હા દશકામાં બગાળા ખાતે આના કેટલાક નામાકિત પુરૂષો ॥ મરણ નીપજવાથી ગ્નાડાનિક રોલિંગ ત્યાના અને તેનું માબળી આ તર્ફના પણ સમૂળા વર્ષમાનપત્રો હાલ એકીને પૂના લાગ્યા છે કે આમ થવાનું કારણ શું ? એના જવાબમાં વિવિધ અભિપ્રાયો નીકળતા માગ્યા છે, અને બારે સર્ચા ઉઠી પડી છે. કોઈ કહે છે કે આવા અકાળ મૃત્યુઓ નીપજવાનું કારણ વિદ્યાભ્યાસનો અપૂર્વ અમ, કોઈ કહે છે કે બાળનગ્નાદિ નહારી રિત્તિઓ, કોઈ કહે છે કે કસરત અને પૌષ્ટિક ખોરાકની ખામી, કોઈ કહે છે કે સુપરતા દર્શન ક્ષણ પણ નહીં એવો ધમસાર અને નાતજનતા બધન, અને કોઈ કરે કે કે તિવ્ર લાગણીનાગા પુરૂષોને તિરસ્કારમય પરતંત્રતામાં પોતાની નિરદની ગુજરેથી પડે છે એજ, આના અકાળ મૃત્યુઓનું મરણ છે. આ બધામાં કાંઈક સત્ય બેશક રહેલું કે ખરૂં, પણ એમાના યજ્ઞાખરો કારણોનો ઘણા મગધી દેશમાં ચાલ્યા આવે છે તેથી હાલ જે આ વિદ્યા બનાવ નેત્રામાં આવે છે તેનું કાઈ નિર્ણય મરણ હાલુ નોંધએ.

આ સર્ચા મટુ મોરી છે અને તે વિશે અમે અને નિમતારથી નો લવા આહતા નથી, પણ આશા રાખીએ છઠ્ઠાએ કે દેશાનુરાગી વિદ્વાનો આ મહા ઉપયોગી માર્ગનિક નિષ્પન્ન થયાર્થતાથી તોનન કરી એ રોગને મૂળમાંથીજ હામગના કાઈ ઉપાયો દર્શાવશે. હાલ તો આપણા દેશમાં ધાય છે શું કે વિદ્યા, અનુભવ, અને વા એ તણેથી બરા ૧૨ પરિપક્વ થઈ દેશ સેવા ખરેખરી અત્યથી શકતાનો વખત આતે, તે વેળા તો આપણા વિદ્વાન ને ઉત્સાહી દેશમન્થોને મરીરના ધસાગથી આ કુનિષા ઊડીને આવાજ જવાનો વખત આવી પહોંચે. આતીજ પચાસની ઉંમર

જે પુરોષમાં મહાભારત ગંભીર કામો. આરંભવાનોજ યોગ્ય સમય ગણાય છે તે આપણા દેશમાં આજકાલ મરવાનોજ સમય બહુધા થઈ પડ્યો છે !

પ્રાચીન ભારત વર્ષનાં કાલ નિર્ણય યંત્રો.

લખનાર—શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર.

અમે, પ્રાચીન ભારતવર્ષનાં શિલ્પ વિષય લખનામાં પ્રવૃત્ત થયાછીએ. તેમાં કાલ જ્ઞાન-સાધન શિલ્પ અમારી પ્રથમ આલોચનો વિષય છે. પૃથ્વી સૂર્યને વેદિત કરીને રાત દિવસ ઉત્પન્ન કરે છે. દિવસના પછી રાત, રાતના પછી દીવસ એ પ્રમાણે પુનઃ પુનઃ ફરીને આવે છે. તે લઘને પખવાડીયું માસ, વર્ષ. શો વર્ષ, યુગ વગેરેની કલ્પના કરી છે, એ સધળા સ્થુલ કાળ છે. એવી રીતનો સૂક્ષ્મકાળ પણ આદિમાં માનવની કલ્પનાનો વિષય થયો હતો તે સ્પષ્ટ સાબિત થાય છે. યામ, અર્ધયામ, સુહૃત, દંડ, દંડાર્ધપલ, અનુપલ, વિપલ, ભુટિ વગેરે પ્રાચીન પ્રાચીન શબ્દો એની સાક્ષી છે.

દંડ, દંડાર્ધ વગેરે સૂક્ષ્મકાળ આજનો કાલિક, અથવા પ્રાચીન કાલિક માણસોને પ્રયોજનીય છે. મનમાં લાંબશો ના કે પ્રથમ કાળના માણસોને એટલા સૂક્ષ્મ કાલની જરૂર નહોતી. સૂક્ષ્મ કાલની જરૂરતે હતી તેથી તેને જાણવાના શબ્દ-રાશિ પેદા થયા. જ્યારે જોવામાં આવે છે કે પ્રાચીન કાલમાં પણ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ કાળના વ્યવહારની જરૂર હતી અને તેના ધોષક શબ્દ હતા, ત્યારે જરૂર સંજોગે કરવું જોઈએ કે તે તે કાળ નિર્ણય કરવાનો કોઈ જાતનો ઉપાય હતો. વૈદિક કાલની યંત્રવિદ્યા પર્વા લોચના કર્ણથી તે તે સૂક્ષ્મ કાલ વ્યવહાર-સત્તાનો નિર્ણય થાય છે. એટલા માટે સૂક્ષ્મ કાળનો વ્યવહાર અને તેના નિર્ણયોપાય અપણા પૂર્વ પુર્યોના જાણવામાં હતા.

જાણ કર્ણથી જાણવામાં આવે છે કે, અતિ પ્રાચીન કાળમાં સૂક્ષ્મ તથા અંડ કાલો રજાભાવિતે બનાવથી નિર્ણય કરતા. શબ્દોચ્ચારણ, થાલ-પ્રચાલ, મનુષ્ય-દેહનું રંત ફરવું, સૂર્યની છાયા, આંખની પલકો ઇત્યાદિ.

એવી રીતે પ્રત્યેક રાત્રિ-દિવસ નિષ્ક્રિય નેરગિક પ્રક્રિયા આદર્શ કરીને બનાવના પ્રક્રિયાનો અવિર્ભાવ થયો છે. છાયા-યંત્ર (સનડાયલ) ધનુર્વંત,

અક્યંત, તોય યંત્ર (પાણીનું) ઘડીઆલ તથા તામી ઘડી) મધુર, નર અને વાનરાકૃતિ યંત્ર વગેરે વિવિધ કાલજ્ઞાન-સાધન યંત્રનો આવીર્ભાવ થયો. છેલ્લે તેના પછી પાસે અને જલ-ઘટિત ગરમી વરસાદાદિ પરિભાગક યંત્ર (યર્માન્ટર અને પ્યારો મેટર) યંત્ર જન્યા એ સર્વ વિશ્વાસ્ય પ્રમાણ અને નિર્માણ-કૌશલ્ય વગેરે હવે પછી અંતર્વામાં આવશે. શબ્દોચ્ચારણ, શ્વાસ પ્રશ્વાસ, નાડીની ગતિ, નેત્રોન્મેષ વગેરે નિયમિત નૈમર્ગિક અનાવના જોવાથી કાળ નિર્ણય થતો હતો-અગ્રે તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

શબ્દોચ્ચારણ—શબ્દોચ્ચારણ દ્વારા કેવી રીતે અંડ કાળનો નિર્ણય થતો હતો તે જણાડવામાં આવે છે.

કંઠથી વર્ણ ઉચ્ચારવામાં જે સ્વરની જરૂર જણાય છે તે સ્વરને વિ. એજન કરીને તેના દરએક સમ મૂઠ્ઠમાંથોને માત્રા કહે છે; હંદ ગાંયાના જેવા તેના એક, બે તથા તેનાથી વધારે એકઠા કરીને જે જે વિશેષ વિશેષ તાત્કાલ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના વિશેષ વિશેષ નામ -હ્રસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુત કહેવાય છે એ -હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત કાળ-ઘટિત નિયમથી ઉત્પન્ન થાય છે એ જીમ્સ, નીચ, વિભિન્ન મ્વરમાં આ બધે યપાથી ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત નામથી વપરાય છે. પ્રાચીન કાળના ત્રયિંશો જ્યારે વર્ણોચ્ચારણ સંબંધમાં એવા નિયમ બાંધ્યો, ત્યારે તેઓએ જોયું કે સમસ્ત દિવા રાત્રમાં ૨૧૬૦૦૦ એનાથી વધારે ગુરુવર્ણ ઉચ્ચારિત યદ્ય શકતા નથી. એક ગુરુ વર્ણમાં બે માત્રા રહે છે, તેથી સમસ્ત રાત્ર દિવસમાં ૪૩૨૦૦૦ માત્રાત્મક મૂઠ્ઠ અંડ કાળ છે. ત્યાર પછી તેઓએ એ પણ અવધારિત કર્યું કે, એક રાત્ર દિવસનો ૪૩૨૦૦૦ અંશનો એક અંક એક માત્રા છે. જ્યારે એવું કાળ-જ્ઞાન અને એવી જાતના વર્ણોચ્ચાર નિર્ણિત થયા ત્યારેજ તેને જાણ કરીને તદનુગત દંડ દંડાર્ધ વગેરે કાલ-નિર્ણાયક વર્ણોચ્ચારણની વિધિ બાંધી.

૧. દશ ગુર્વક્ષ રોચાયઃ કાલઃ પ્રાણઃ વડાત્મકઃ ।

૨. તૈઃ પલં સ્યાન્ તતઃ ષટ્થા દંડ કન્યાગિયંયતે ॥

૩. એનો અર્થ આ છેકે દશ ગુરુ અક્ષર ઠીક ઉચ્ચારણ કરવામાં જે સમય લાગે છે તેનું નામ પ્રાણ છે. છ પ્રાણમાં ૬ પલ. તેના ૬૦ પલમાં ૧ દંડ અને એવા ૬૦ દંડમાં એક રાત્ર દિવસ થાય છે.

એવી રીતે અતિ પ્રાચીન કાળના લોકો અક્ષર ઉચ્ચારણ કરીને દંડ, પદ્મ, દંડાદિ વગેરે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ અંક કાઢીને વ્યવહાર કરતા હતા. જોનાથી અક્ષર ઠીક થાય અર્થાત સમ રાત્રિન્દિવાર એક રોજ દિવસનો ૨૧૬૦૦૦ ગુરુ વર્ણ તથા ૪૩૨૦૦૦ લઘુ વર્ણનો ઉચ્ચારણ સમાપ્ત થાય છે, એવી રીતના શિક્ષા અને અભ્યાસ કરતા હતા. શિક્ષા અને અભ્યાસના બંનેથી તેઓ અક્ષર ઉચ્ચારણ કરીને સહેલાઈથી સૂક્ષ્મ કાળોને જાણતા હતાં. પૂર્વે એવી અણીના શિક્ષિત લોક બહુ હતા ત્યાર પછીના વખતમાં એ કાળ નિર્ણાત્મક વર્ણ-ઘટિત એક શ્લોક તૈયાર કર્યા હતા, તે અદ્યપિ સુધી પ્રચારિત છે તેનું નામ 'પદ્મ બણવાનો શ્લોક' છે," એમકે,—

માકાન્તે પક્ષ્યાન્તે પર્યા કાશે દેશે સ્વાપ્સાઃ ।

કાન્તં વંકમ્ પૂર્ણં ચંદ્રં મત્વા રાત્રૌ ચેત્ ક્ષત્કામઃ

પ્રાટં પ્રાટં એતત્તો રાહુઃ કૂરઃ પ્રાણાત્ ।

તસ્માદ્વાન્તે હમ્યે સ્યાન્તે દ્યૈયે કાન્તે કર્તવ્યા ॥

આ શ્લોક એક વારે ૬૦ ગુરુ અક્ષરથી રચેલો છે નિયમસર એક વેળા આ શ્લોકને વાંચ્યાથી એક પલ સમય થશે ઘણાકો 'કહી' શકશે કે ઉપલો 'શ્લોક' એકવાર વાંચ્યાથી જ એક પલ થશે અને ૬૦ વાર વાંચ્યાથી જ એક દેડ થશે એ ઠીક પણ થઈ શકશે નહિ. ત્યારે એ સ્થૂલ સમજણ પડે છે માત્ર અમે તેમાં ઉત્તર આપીએ છીએ કે નહિ—શુદ્ધ સ્થૂલ સમજણ તું નથી એમાં સૂક્ષ્મ પણ સમજાય છે. અંર, કારણ એના ઉચ્ચારણનો જોવા નિયમ જોવામાં આવે છે કે તેમાં કમ બ્યાદા થવાની સંભાવના નથી. ઇચ્છા કરીને જલદીથી અથવા ઇચ્છાથી 'વિલેખિત' વંચાઈ શકાવું નથી. પાક માત્રનો નિયમ છે અદ્યત, અવિલંબિત, અવિરુદ્ધ, અતિ વિરુદ્ધ અલ્પ પ્રાણ ઇત્યાદિ ઘણીક જાતના નિયમ હિંદુઓના 'વણાચ્ચારણ' માં અનુગત છે તે સઘળા નિયમના રક્ષા કરીને વાંચ્યાથી, વિશેષતઃ તેવી રીતના શિખેલા અને જાણનારા માણસો અતિ સાવધાનથી વાંચ્યાથી તેમાં કંઈ ફરક પડતો નથી અમે અશિક્ષિત છીએ તથાપિ અમે પરીક્ષા કરીને જોયું છે કે, ઘણુંઅંર ઠીક થાય છે.

૨૪ મીનીટમાં ૧ દંડ અને ૨૪ સેકન્ડમાં એક પલ થાય છે. ઉપલો સ્લોક ૬૦ ગુરૂવર્ણથી કરેલા સ્લોક બોલવાને ૧ પલ અથવા ૨૪ મેકન્ડ થાય છે અને, અભ્યાસ નથી અને અમે વૈદિકોના પ્રમાણે વર્ણોચ્ચારણ વિષયથી શિખેલા નથી, તથાપિ અમે ઘડીઆળ લઈને પાઠ કરીને જોયું છે, એ સ્લોક આપત્તિ કરવામાં એ મેકન્ડનો વધારે તફાવત થયો નથી.

ભારતવર્ષ વાસી પુરાતન મનુષ્યો યંત્રાદિ શાધવાની પહેલા એવી રીતે વર્ણોચ્ચારણ દ્વારા સૂક્ષ્મકાળ નિર્ણય કરતા હતા. એમાં અસુવિધા ઘણું યુગ્મ. એક માણસ કામ કરતો તો બીજો માણસ ત્યાં હાજર થઈને અનન્ય મનથી વર્ણોચ્ચાર કરતો રહેતો હતો.

વર્ણોચ્ચાર દ્વારા કાલ-નિર્ણયની રીતિ લખવામાં આવી હવે શ્વાસ શ્વાસ, નેત્ર-નિમેષ અને નાડીની ગતિ અનુસાર જે કાલ નિર્ણય થતું હતું તેનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે.

નાસારંધ્રના જે છેદ હોય છે શ્વાસપતન એ જે છેદથી થાય છે ખેરા, પરંતુ યુગપત્ અને હિઠ્ઠમાંથી સમાન રીતે શ્વાસ નિકળતો નથી. આદિમ માનવોએ જોયું કે જાગ્રત સૂત્ર, દિવસે, રાતે સર્વ વખતે અને સર્વ હાલ-તમા શ્વાસ નિકળે છે. માણસ જે અમ કસરત વગેરે શ્વાસ-ક્રિયાના ઉત્તક કોઈ કામ ન કરવામાં આવે, સ્થિર બાવથી રહેવામાં આવે તો દરએક શ્વાસ નિકળવાનો વ્યવધાન કાળ સરખો રહે છે. અને એ પણ તેઓએ અનુભવ કરીને જોયું છે કે, એકવારે ઉભય નાસારંધ્રથી શ્વાસ નિકળે નહિ. એક બંધ રહે, અને એકમાથી શ્વાસ બાહર નિકળે તે પરિવર્તિત થાય, બીજી ક્રિયાવાનુ થાય છે. એ જે સ્વાભાવિક બનાવથી તેઓ જુદા જુદા બે, અસાધારણ રૂપ આહરણ કયો હતો, સર્વ હાલતમાં અને સર્વ કાળમાં શ્વાસપતનની અવિરિહિતતા એનાથી એક રીતનો કાળ નિર્ણય થાય છે, અને નાસારંધ્રના પરિવર્તન અનુસાર બીજી એક રીતનો કાળ નિર્ણય થાય છે. નાસારંધ્રના ફેરફારથી જે કાળ નિર્ણય થાય છે તે એક સ્થૂલ કાળ થાય છે. આ સ્થૂલ કાળ કેટલા કાળના સૂક્ષ્મતમ અંશની-સમષ્ટિ છે. જેમ કે દંડ અને મુહુર્વાદિ.

શ્વાસ-પતનનો દ્વારે પરિવર્તન—વિધાતાનું કેયુ અનિર્વચનાય વિધાન છે એ દ્વારે પરિવર્તન પણ નિયમિત રીતથી થાય છે, કદાચિત્ નિયમમાં

ભંગ થતો નથી. પૂરા કાળનો લોભો તેનો શોધ કરીને જોયું કે એક મુહૂર્ત અંતરે આસ પતનનો દ્વાર પરિવર્તન થાય છે જે મુહૂર્તમાં નાસિકાનો જે રંધ્ર આસ ક્રિયા ચાલે છે તે મુહૂર્તમાં બીજો રંધ્ર વિનામ કરે છે. પૂર્વ કાળના મોતવોએ નિયમને અવલંબન કરીને મુહૂર્તો કાળ નિર્ણય કરતા હતાં. રાત દિવસમાં ત્રિયંત્ર મુહૂર્ત છે, એટલા માટે જે મુહૂર્તમાં જે નાક માંથી આસ નિકળશે તે તેઓ દૃઢ સિદ્ધાન્તમાં આબદ રાખતા હતા. આ સંપત્તન, અંતે નાસિકા રંધ્રનો પરસ્પર જેવા સંબંધ છે તે તેઓને વિશેષ પરિચિતમાં હતો, જ્યારે સારે તેઓ કહી શકતા હતા કે, એ અમૂક મુહૂર્ત છે.*

અવિચ્છેદમાં આસક્રિયા—આ સ્વતઃસિદ્ધ વ્યાપાર લઇને તેઓ પૂર્વો પેલા સૂક્ષ્મ કાળનો અવધારણ કરતા હતા. જેમકે,—

“પટ્ટિશ્વાસૈર્ભવેત્ પ્રાણમેઘટ્પ્રાણા નાડિકા મતા ।

પટ્ટિનાડગા દ્યહોરાત્રા । એકવિંશતિ સાહસ્રં પટ્ ઘતાધિક મૌશ્વર”

જણાય છે કે કોઈ શોધક પુરુષ જમણાદિ રહિત થઇને શ્વાભાષિક અવસ્થામાં રહીને આસ પ્રવાસ ગણના કરી હતી. તેનાથી નિશ્ચય થાય છે કે એક રાત દિવસમાં ૨૧૬૦૦ આસ થાય છે. તેનાથી વધારે તથા કમ થતા નથી. તેથી એને ભાગ કરીને દંડાદિમાં આણીને તત્તોપતનો બંધાર કરતાં.

*, “પ્રાણગતિઃશ્વાસઃસમુહૂર્તાન્ પરિવર્તતે” આ મુહૂર્ત કેટલાક કાળનું નામ છે, તે આ જગ્યાપર નિશ્ચિત રૂપથી જણાવી શકતા નથી. કારણ શાસ્ત્રકારોએ કદિ એક દંડને મુહૂર્ત કહે છે, વળી કોઈ વળાએ બે દંડને પણ મુહૂર્ત કહે છે. અત્રે પરિક્ષા કરીને જોયું છે, આસ પથના પરિવર્તન થાય છે. અર, પરંતુ તે કેટલી વખત અંતરથી જોવામાં આવતું નથી. પરંતુ એક રંધ્ર જે એકવારે નિષ્ક્રિય થાય છે, એવા અનુભવ થતો નથી, તોપણ એક છિદ્રમાં જ્યારે આસ ક્રિયાનું આધિક્ય રહે છે, તે વળાએ બીજો છેદ તત્ક્રિયાનું વિશેષ ન્યુનતા રહે છે. અર, વસ્તુતઃશાસ્ત્રકારોએ એ આધિક્ય અનુસારે એક બદ રહે છે બીજો ક્રિયાવાન રહે છે એવું કહ્યું છે સંશય નથી.

પતન ઉત્પત્તન ૩૫ પ્રાણુ-ક્રિયા ૧૦ વાર થતા જોડલો વખત લાગે છે તે કાલ પ્રવાહનું નામ પ્રાણુ કહેવાય છે. છ પ્રાણુ-પરિમિત કાલમાં એક દંડ થાય છે. એના ૧૦ દંડમાં એક રાત્રિવસ થાય છે.

આ નિયમ આપત રહ્યાથી દંડાદિ વગેરે મૂલ્ય કાલ અનાયાસથી જાણી શકે છે પરંતુ તેના મામલામાં ઘણાક વિગ્ર છે. આસ પ્રધાસનો કદાચિત્ શીઘ્રતા કદાચિત્ વિલંબ જોવામાં આવે છે. જમણ, કસરત વગેરે પરિશ્રમ-કાલે આસની શીઘ્રતા પેદા થાય છે અને તેના સંધિસ્થળમાં વિલંબ પેદા થાય છે એ વાસ્તે જો આસ પ્રધાસના દ્વારાકાલ નિર્ણય કરે છે, તેઓના પક્ષે વિરોધ વિરોધ ક્રિયા કરવી વર્જિત છે. વિરોધ વિરોધ દૈહિક અને માનસિક ક્રિયા વર્જિત થઇને તેઓ સ્વાભાવિક આસના ગતિ રક્ષાનો અભ્યાસ કરવો, એવી વિધિ છે. અભ્યાસથી મહિમા આશ્વર્ય છે ! જો આ પુરની આગળ એવી કૌશલ શિક્ષા કરીને અભ્યાસ કરી છે, તેઓ જાણાય છે કે પ્રાણુગતિ દ્વારા કાલનિર્ણય કરવાથી અધિક વ્યતિક્રમ થતી નથી.

પ્રાચીન કાળના કથિત શિક્ષાત અનુસારે અંગ્રેજી ૨૪ કલાકમાં જો ૧૧૬૦૦ વાર પ્રાણુ ક્રિયા થાય છે, તો તેથી પ્રત્યેક કલાકમાં ૬૦૦ વાર થશે. એક ઘડી (૨૧) દંડમાં અંગ્રેજી એક કલાક થાય છે. તેથી એને ૨૧ ભાગ કરીને એક દંડમાં અને અંગ્રેજી ૨૪ મિનિટમાં સ્વાભાવિક આસ પ્રધાસ ૩૬૦ વાર થાય છે તે કહેવું જોઈએ. તેમા ૧૮૦ પતન અને ૧૮૦ વાર ઉત્પત્તન છે. ૩૬૦ એને ૨૪ ભાગ કરી લીધાથી અંગ્રેજી પ્રત્યેક મિનિટમાં, તનંદરોસ્ત અવસ્થાપત્ર માણસના આમોઝાથી ૧૫ વાર થાય છે. ૮ વાર પતન અને ૭ વાર ઉત્પત્તન છે. અથવા ૭ વાર પતન અને ૮ વાર ઉત્પત્તન થાય છે. અમે પરીક્ષા કરીને જોયું છે કે, ઇચ્છા કરવાથી પાંકડો પણ પરીક્ષા કરીને જોઈ શકાય કે, એક મિનિટમાં ઉક્ત સંખ્યાધિક આમોઝાસ સમજાવા થતો નથી. અમે પરીક્ષા કરીને જોયું છે ૧-૩ એકંડના અતિરિક્ત કરકે પડતો નથી.

પ્રાચીન ભારતવર્ષીયોના એતદ્વચ અનુસંધાન હતો. તેઓના એતદિગ સિદ્ધિતા હો જાણીને તેઓ પરવર્તિ પુત્ર પૌત્રગણ સમધિક ઉબતિની પાણી ઉપર અદવાને સમર્થ યઈ હતી. કેટલીક રીતના પ્રાચીનકાલ નિર્ણ-

પત્ની રીતિ વર્ણન કરવામાં આવી છે. તેના સિવાય બીજા ખેતાર છે. જેવા કે-રક્તસંચયન તથા નાડીની ગતિ, નાકાત્રિક ઉત્પાત્ત ઇત્યાદિ સઘળા ઘણું કરીને એવી રીતના છે, તેથી તેનો વિસ્તાર કર્યો નહિ. હાલ મધ્યકાલમાં કાળ નિર્ણયની રીત જેમાં શિલ્પસંયોગ છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

૭૫૨ વર્ણના પેદેલા બાળર તથા બાસ્કરાચાર્યની લિપિ અને તેનાથી પણ બહુ પૂર્વસિ સૂર્ય સિદ્ધાંતની રચનાવળીને ઉપજ્ઞસ્ય કરીને અતિ પુરા-
તન કાળ નિર્ણાયક યંત્રોની વાત લખ્યું અર, પરંતુ તે સર્વ વિલુપ્ત ચિન્હ યંત્રાવળીનો આકાર પ્રકાર અને નિર્માણ-પરિપાટી યથાર્થ રૂપે કહેવું હાલ અસંભવ છે. તે સઘળા યંત્ર હાલ અનાવશ્યક છે તથાપિ અત્યવશનિ જે કોઈ અનાવશ્યક આવેતો તેઓને જરૂરી મેહેનતની આવશ્યક થશે.

પુરાતન જ્યોતિર્ગ્રંથમાં લખ્યું છે, કાળ વિનિર્ણયને માટે પૂર્વે ત્રણ જાતના યંત્ર હતા. છાયા-યંત્ર, ઘટ્ટી-યંત્ર અને સ્વયસ્વહ યંત્ર જેમકે—

“કાલસ્વ દિન ગતાદ્દેઃ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન નિમિત્તં સ્વયસ્વહ ગોલાતિ
રેકાનિ સ્વયસ્વહ—યંત્રાણિ સાધયેત ગંણકઃ શિષ્પાદિ સ્ત્રઘૌશલ્યેન
મારયેત । ”

(રંગનાથ)

“છાયા યંત્રેર નેકપા । ”

(સૂર્યસિદ્ધાન્ત)

“ઘટ્ટાર્થ સ્તનાકારં યંત્રં ઘટ્ટી યંત્રમ્ ”

(રંગનાથ).

એટલા માટે કાળનો મૂક્ષમ નિર્ણય કરવો પૂર્વે કાળના લોકોના અ-
સાધ્ય નહોતો, એ જરૂર માનવું પડશે.

છાયા-યંત્ર—છાયા-યંત્ર ચાર પ્રકારના હતા.

શંકુ (૧)

પથિ (૨)

ધનુ (૩)

ચક્ર (૪)

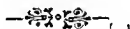
યંત્ર ધૃષ્ટિ નામનાં છાયા-યંત્રને હમણા ધુરોપની ભાષામાં “સનડાઈલ” નામ ધારણ કર્યું છે. ખીજા છાયા યંત્રની કરવાની રીત અંને ગણિતાદિ વિચાર સિદ્ધાંત શિરોમણિ ગ્રંથમાં લખ્યો છે. યુરૂપેશ સિવાય તે ઉત્તમ પ્રકારે સમજાઈ શકાતો નથી. તેથી તે અંકિત કરીને પ્રકાશે કરવાની ચે-
ષ્ટીથી વિરત થયા છિએ. પરંતુ કાંશીમાંના વેધાગ્રય તથા માનમંદિરમાં એ સઘળા યંત્ર ભગવાવજીન અવસ્થામાં મિરાજ રહેલા છે, બુદ્ધિમાન મુસા-
ફરોને તેનું થોડું આભાસ મળી શકશે.

સિદ્ધાંત શિરોમણિ ગ્રંથમાં “શંકુ” નામના છાયા યંત્રના વિષય આવી રીતનું વ્યાન કર્યું છે.

સમતલમસ્તક પરિધિઃ ભ્રમસિદ્ધો દંતિદન્તજઃ શંકુઃ ।

તદ્દૃષ્ટાવાતઃ પ્રોક્તં જ્ઞાનં દિગ્ દેશ કાલાનામ્ ॥ ”

“શંકુ” નામનું યંત્ર હાથી દાંતથી તૈયાર કરવામાં આવે છે, અને તેનો શિરો ભાગ અને પેરાવો સરખો હોય છે એ યંત્રની દ્વારા દિશાનો નિ-
ર્ણય અને કાળનો નિર્ણય થાય છે.

વાઢે વરા ન કરવા વિષે.

ગરબી.

વીરાઓ, મમતે બળી નહિ મરણ—

વાર્યું નહિ કર્યો તો હાર્યું એ કર્યો વીરાઓ.—(૮૬.)

પેખી ચાલો નિજની પોચ વિચારી,

શીખામણ માન્ય અમારી સારી,

ગુરત સ્થિતિ મુધરથે તમારી—વીરાઓ. ૧

કરી વાઢ કામ કર્યું નહિ કર્યું,

ખાલી અભિમાન રૂઢેમા ન ધર્યું,

અકકય ના હોય તો કહ્યું અનુસર્યું—વીરાઓ. ૨

જગતના જનો તમને સહુ તાણે,

બવનમાં ન પીરશી જશે કોઈ બાણે,
 કરો પંગ લાંબો તો શોડ પ્રમાણે—વીરાઓ. ૩
 કનક કેરૂં પાતળું પ્રતરૂં જો હોયે,
 ટીપો ટીપો લાંબુ કરે જન કોયે;
 તૂટી જતાં આખરે તે પત જોએ—વીરાઓ. ૪
 શકિતવાળા હોય સૂઝે તેહ કરે,
 બલે બાયમાં આબલું તેહ બરે;
 આપણી તેથી હાંચિ થશેજ આખરે—વીરાઓ.
 જોડે લાંબા નરનો કદી ટુંકો જાય;
 પુરે પુરો મનમાં પછી તે પરતાયે;
 મરે નહિ તોય અંતે માંદો થાયે—વીરાઓ. ૬
 જોડા પ્હેરી કાંઠામાં જન કોઈ ચાલે,
 દખી તેનો મૂરખ વાદ કદા લે;
 કોનો વાંક કાંઠા વાગી પછી ચાલે—વીરાઓ. ૭
 તારો પડ્યો કોઈ સમુદ્રનો માંહી,
 વાદે અણુશીખાઉ જો પડે મ્હાઈ;
 છુટે જાતે હોય તે કોણનો ભાઈ—વીરાઓ. ૮
 ખાવા પીવાને ખેરસલા અચીત,
 ધીગાણા પ્હેતિરા તે ક્યાંની રીત;
 ચાનક લાગે તોતો વિચારોને ચિત્ત—વીરાઓ. ૯
 બકયું બકનારનો મુખમાં નેચે,
 નહી ગણગારો તો કુખ નયિ લેચે;
 લીધું લક્ષમાંતો જરૂર કુખ દેચે—વીરાઓ. ૧૦
 બારિકમાં બારિક આ સમય હવે આઓ,
 બચાવાય તેટલું દ્રવ્ય બચાવે;
 નિકરે થશે પાછળથીરે પસ્તાવો—વીરાઓ. ૧૧
 ચાંતેથી વિચાર કરી સદા ચાલો,
 તજો તમે ઉપરનો બંધ કાલો;
 હજુ રહ્યું છે તે ખુલાખી સંભાળો—વીરાઓ. ૧૨

પાઠ ન કરી લાવવા બાબત જોકરાને શિક્ષા

યાપ કે નહિ. ?

કેળનણી અને નિશાળોના વહીવટ ઉપર સદા દેખરેખ રાખવી અને તેમાં આનતી ખામીઓ ઉપર સમજથી શી ચર્ચા ચલાવવી એ એક મુખ્ય રેવા છાપાની અચૂક નિશાની છે. નિશાળોની સ્થિતિ ઉપર કોઈ પણ દેશનું ભવિષ્ય જોઈતું આધાર રાખે છે તેમજ તે કોઈ પણ બીજી એક ખામત ઉપર આધાર રાખતું નથી. આ કારણથી ઈંગ્લાંડના સઘળાં વર્તમાનપત્રો જેમ રાજ્ય પ્રકરણી ખામતોને વારંવાર ચર્ચે છે તેમજ નિશાળોની સ્થિતિ ઉપર પણ પોતાની કલ્પમ જોશથી ચલાવે છે, અને એમ થવાથી દેશને બહુદ ફાયદો થાય છે. આપણા વર્તમાનપત્રો કે માસિકો પણ હજી આ વિષયનું અગત્ય હજી ખરાબર સમજતા થયા નથી. ઘોડા વખત ઉપર બ્યારે સરકારે એજ્યુકેશન કમિશન ગેસાડી કેળનણી તથા નિશાળોના વહીવટ સંબંધી લોકોને જાણવાનો પ્રસંગ આપે આપ આપ્યો હતો, ત્યારે પણ ગૂજરાતો વર્તમાન પત્રોને ખાસ કાંઈ પોતાને કહેવાનું હોય એમ જણાઈ નહોતું. તેમણે માત્ર ઈંગ્રેજ વર્તમાન પત્રોનોજ પ્રતિધ્વનિ કાંઈ ઉઠાવ્યો, અને ઘોડા વખતમાં પાછા ચૂર્પ થઈ ગયા. ટુંકામાં હજી ગૂજરાતી પ્રત પોતાના જોકરાં શું અને કેમ બણે છે તેના કાંઈ પરવાહ રાખતી નથી, અથવા તે ખામત કાંઈ સમજતી નથી, અગર જો તેમાંનાં કેટલાક મા-બાપ પડે બણેના હશે ખરાં.

આવી જ્યાં દેશની ગેદકરક સ્થિતિ છે ત્યાં કાંઈ વર્તમાનપત્ર થોડું થોડું પણ કોઈ કોઈ વખતે નિશાળોની સ્થિતિ સંબંધી લખાણ ચલાવે, તો તેના નોંધ લેવી એ અમારી ખાસ ફરજ સમજીએ છઈએ, બે ત્રણ વર્ષથીઅમે ખૂચીની સાથે જોતા, આવીએ છઈએ કે સુંખાઈનું લોકમિત્ર આંતરે આંતરે આ વિષય ઉપર કાંઈક લક્ષ આપે છે, અને અગર જો અમે તેના અભિપ્રાય સાથે એક મતલબસહ્યે છઈએ એમ નથી, તો પણ એવા વિષય ચર્ચવા એજ જનકેળનણીના લાભનું અને આપણા દેશના ભાવી ઉદયનું મોટું મિત્ત હ.

એ કારણથી મથાળાના વિષયને લંગતો હેવાલ હાંલ લોક મિત્રમાં ઇ. ગ્રેજી પત્રોને આધારે છપાયો છે તેને માટે અમે અહીંયા જગો કરીએ છઈએ, અને આશા છે કે એ વાંચી આપણા ઇંગ્રેજ ગૂજરાતી મહેતા-જીએ ઘટતો બાધ લેશે.

ઇંગ્લાંડની જાહેર નિશાળોના સંબંધમાં ત્યાંના લોકો તથા વર્તમાનપત્રો તર્ફથી, કેટલોક વખત યથા સમ્પત બોલોમાં ફરીઆદ કરવામાં આવે છે. ફરીઆદ એવી મતલબની છે કે, જોડરાંઓ ઉપર અભ્યાસનો બોલો તેમની શક્તિ કરતાં વધારે નાખવામાં આવેછે; અને તે જોડે શીખવામાં પાછળ પડનારાં જોડરાંઓને નિશાળમાં ગોંધી રાખીને સમ્પત સજ કરવામાં આવેછે. ઇંગ્લાંડમાં એ ફરીઆદ આજ કાલ સાધારણ થઈ પડી છે, અને તેમાં કેટલાકો તો બહુ ઉશ્કેરાઈ પેણુ ગયા છે. તેઓ એટલે મુર્ખાં માનેછે કે, અભ્યાસના ભારી બોલોથી; તથા સમ્પત સજ અને તેનાં ડરથી, જોડરાંઓ પોતાની તનફુરસ્તી બોલી માંદાં પડેછે, અને તે માંનાં કેટલાક તો મરણુ પેણુ પામેછે. કેટલાક લોકમાં એ વિચાર એટલો તો મજબુત બેસી ગયોછે, કે મરણુ પામેલાં બે આર જોડરાંઓનું મોત એજ રીતે આવેલું જણાવી તેમની લાશપર કારોનરની જુરી વટીક તેઓએ ભરાવી હતી. એ શાળાઓનો કારોબાર જોડરાંઓની મંડળીની માફતે ચાલેછે, અને તે કારોબારીઓ એ કીસમની ક્ષ્યાદમાં શરાહવાત બહુ થતી જણાવી, પોતાની કરેલી અભ્યાસની ગોઠવણનો તથા તે પ્રમાણે કામ બજાવનારા શિક્ષકોનો બચાવ કરેછે. તેઓના મનમાં એવા વિચારે બેસી ગયોછે કે, ખાનગી નિશાળવાળાઓ જાહેર નિશાળોની હરીફાઈ કરવાને અર્થ એવી શરાહવાત ભરેલી વાતો બહાર પાડેછે; અને તેથી ચાલુ ફરીઆદની ઝાઝી દરકાર કર્યા વિના તેઓ પોતાનું કામ ચલાવ્યા બપેછે. પણ આખરે તેઓ કૃતેહમંદ ઉતરનાર નથી, એમ અમને લાગેછે. ઇંગ્લાંડની જાહેરશાળાઓના અભ્યાસનાં વોરણો તપાસીને અને તે જોડે દરેક વોરણુ શીખનારની તેમાં અગત્ય કરીને નીચડા વોરણો શીખનારાં જોડરાંઓની ઉમરને ધ્યાનમાં લઈને, કોઈપણ અનુભવી પુરૂષ કહી શકશે કે, કુમળી વયનાં બાળકો ઉપર અરેખર ત્યાંસમ્પતાઈ ગૂજરવી જોઈએ, અને

૨૧૦ પાઠ ન કરી લાવતા બામત છોકરાને શિક્ષા થાય કે નહીં.

તે વિષે ઉઠેની ફરિયાદ અરી હોવી જોઈએ ધોરણની ગોઠવણ પ્રમાણે અભ્યાસનો જથ્થો એટલો મોટો થઈ પડ્યો છે કે, વર્ગની અદર માત્ર છોકરાઓનો પાઠ લેવાનોજ વખત શિક્ષકને મળે છે, અને તે પાઠ શીખવાનું કામ છોકરાઓને પોતાને ધેરજ કરવું પડે છે. એમ અને એ કેળવણી આપવાના નિયમથીજ ઉત્કું છે. છોકરાઓ જો નવી નવી બામતો પોતાના ધરમાજ શીખી શકતા હોય, તો પછી તેમને નિશાળમા મોકલવાની જરૂર રહે નહિ. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે, તે તત્ત્વ અસંભવિત છે. છોકરાઓ પામે એ રીતે કામ લેતા તેઓને ધરમા માડી રાત સુધી અભ્યાસ કરવો પડે, અને તેમ કરવાનું સઘળાજ છોકરાઓથી બની શકતું નથી. જેમને ધરમા કોઇપણ શીખનારાની મદદ મળી શકે, તથા જોઓની તનદુરસ્તી અને શરીરનો બાવો મજબુત હોય અને તેમની સારી સ્થિતિને લીધે ફીનામ્પિની તથા ખેમવા ઉઠવાની જગાની સમ્બડ હોય, તેમનાથીજ તે બની શકે છે. એ ત્રણેમાની એક પણ જોગવાઈની આમીનાળા છોકરાથી તમ બનતું નથી, અને તેનાઓની સખ્યા અનખત બટુ મોટી નીકળશે તેના છોકરાઓને, અધુરા પાઠના વાટે ઇચ્છાડની જાહેરશાળાઓમા નિશાળ છૂટ્યા પછી ગાંધી રાખીને પાઠ કરાવવાની તથા ફટકા મારવાની સજા કરવામા આવે છે. એ સઘળું ખોટું તથા કુમળા છોકરાઓપર સખતાઈ ગૂજારનારું છે, અને તેના સામેની ફરીઆદ વાજબી તથા ઘટતી છે ઉપના જણાવેની સજાથી વધારે કઠાળાને કેટલાક માબાપોએ કાયદાની માર્ફત તેના અટકાવ કરાવવાનો નિચાર કર્યો હતો, અને તમા તેઓ ફતેહમંદ ઉતર્યા છે નિશાળમા ગાંધી રાખીને રાજ કોના એક છોકરાના માબાપે અત્તરતમા ફરીઆદ કરવાથી ન્યાયાધીશે એની સજાને કાયદાથી ઉતરી ગણી છે, તે વિષે અમા જણાવી ગયા છઈ એ, કોર્ટના આના મત પછી ઇચ્છાડની જાહેરશાળાઓમા એવી સજા વગર દોશને કમી શકાવાની નથી અને તેના કારોબારીઓને તેની બંધી કર્યા વિના હવે ચાલાર નથી એ પરિણામથી કેટલાકોને ખુશી થવાનું કારણ મળશે, પણ અમે તેમ થતા નથી એમા સારાને બદલે નરસા પરિણામની વકી વધારે રહે છે. છોકરાઓને એક જાતનો વાક કરવાની હાનતમા

કાલેમ રાખીને તે વાંકેની સજા 'કહાડી નાખવી', એ તે છોકરાંઓને બર્ગાડી નાખી તેમનો તથા તેમની નિશાળનો હકમાં નુકસાન કરવા બરાબર છે. છોકરાંઓને જે જાતની સજામાંથી મોકળાં કરવા હોય, તે સજાને લાવકેનો વાંક કરવાને તેમનાથી બની નહિ શકે એમ કરવું એ સર્વથી સંરક્ષા એને તદ્દન બંધબેસતો ઉપાય છે. તેથી ઇંગ્લાંડની જાહેરશાળાઓનાં અધ્યાપકો વારણે જેમના તેમ રહેવા દઈ, તે પ્રમાણેનો અભ્યાસ કરી નહિ શકનારાં છોકરાંઓને સજામાંથી મોકળાં કરવાથી તેઓમાં બદરકારી પેદા થઈ તેઓ થોડો પણ પાઠ ધેર-કરશે નહિ, અને તેથી તેમને તથા તેમની શાળાઓને એક વધારે ગેરફાવદો થશે. ત્યારે ધટ્ટી રીતે જે થવું જોઈએ તે એકે અભ્યાસના વારણે હલકાં કરી નાખવાં એને જે શીખવાનું હોય તે છોકરાંના વર્ગમાંજ શીખવવાને વધારે બની આવે, અને છોકરાંઓને ધરનાં બેશીને શીખવાનું જેમ અને તેમ બહુ થોડુંજ રહે એવું કરવું જોઈએ.

આ સઘળી સુચના ઇંગ્લાંડની જાહેર શાળાઓ કરતાં અહીંયાંની જાહેર તેમજ ખાનગી નિશાળોને માટે અમો વધારે કરીએ છીએ. અહીંયાં આંની હાલત પણ એજ પ્રમાણેની બલકે એથી પણ નરસી છે. અહીંયાં પણ અભ્યાસનાં વારણો બહુ ખામી ભરેલાં છે. તે ખામી મુખ્ય કરી એ છે કે, છોકરાંઓની ઊમરના તથા શાળામાં શીખવવાંના વખતના પ્રમાણમાં અભ્યાસનો જથ્થો બહુ ઓટો છે. તે પ્રમાણે દરરોજનો પાઠ અહીંયાં પણ વર્ગમાં માત્ર તપાસવાનેજ બની આવે છે, અને તે શીખવાનું સઘળું કામ છોકરાંઓને પોતાને ધેરજ કરવું પડે છે, તથા સવારે પાછા આમદાદમાં ઉડીને કામ લાગવાની જરૂર રહે છે. તેમ કરતાં, અને નિશાળનો વખત સાથે લેતાં, બાંપેડાં છોકરાંઓને સવારના પાંચ કે છ વાગ્યાથી રાતના નવથી દસ વાગ્યા સુધી શીખવતા કામમાં રોકાઈ રહેવું, અને ખડે બરડે બેશી રહેવું પડે છે. કુમળી વયનાં છોકરાંઓ ઉપર એ બાબતે કોઈ જોવા તેવા સમજવા નહિ જોઈએ. એથી તેમના મનની શક્તિઓ મંદ થઈ જાય, એમાં કોઈ શક નથી. અલગત સંવર્ણાંજ છોકરાં એટલો વખત રોકાઈ રહેતાં નથી, પણ જેઓ તેમ કરતાં નથી, તેમનો દરરોજનો અભ્યાસ પૂરો થતો નથી, અને વર્ગમાં ચડતે નખરે તેમનાથી રહી શકાવું નથી. મુંબાઈના

જાહેર તથા ખાનગી શાળાઓના એ ખામી પણ હવે ઉતાવળે સુધારવાની અગત્ય છે. ઇંગ્લાંડની માફક અહીંઆં પણ કોઈવાર સખત ઉપાયો લેવાય એ બનવા, ભોગ છે, અને ત્યાં સુધી જોટી રહેવામાં કાંઈ પણ ડહાપણ નથી. એકના દાખલા ઉપરથી બીજાએ ઘડો લઈને પોતાની કમુરને દુર કરવી એ સરસ રસનો છે. અને તે પ્રમાણે વરતવાની મનજીવત ભલામણ મુખાઈની સરકારી તથા ખાનગી શાળાઓના કારોમારીઓને અમો કરીએ છીએ.

લોકમિત્ર.

સરકારી જાહેર ખબરો.

ગવર્નમેંટ સેંટલ બુક ડીપો મુંબઈ.

નવા નિયમો.

બુક ડીપો કોડના ખંડ ૧ લા ની કલમ ૧૩ તથા ખંડ ૪ થા ની કલમ ૪ અને ખંડ ૫ માં પુરો એ-૨૬ કરીને તેને બદલે નાએ લખેલા નિયમો ઠરાવ્યા છે. તે તા. ૧ લી આગષ્ટ સને ૧૮૮૮ થી અમલમાં આવશે. અને ડીપો કોડની સુધારેલી નવી આવૃત્તિ છપાવતી વખતે તેમાં દાખલ કરવામાં આવશે. એ નિયમો કેળવણી ખાતાના અમલદારો, સરકારી કામદારો, તથા બીજા લોકો, અને વેપારીઓ વગેરે સઘળા ડીપોના ધરાકોને એક સરખા લાગુ પાડવામાં આવશે.

જથાબંધ—ખરીદ વકરો.

૧. જથાબંધ ખરીદી એટલે પચાસ (૨૫) રૂપીઆ કે તે કરતાં વધારે કિંમતની ચોપડીઓ એકી વખતે વેચાતી લેવી અગર તે વિષે માગણી કરવી.

ટીપ—સુરત તથા પુના એ બેઉ જિલ્લામાંની સર્વ ખાંચ બુક ડીપો બંધ કરી છે. માટે બીજા હુકમ થતા સુધી તે જિલ્લામાંની નિયાજોના માસ્તરોને વાસ્તે જથાબંધ ખરીદી એટલે દશ (૧૦) રૂપીઆ અથવા તે કરતા વધારે રૂપીઆની કિંમતની ચોપડીઓ એકી વખતે વેચાતી લેવી અગર મંગાવવી.

૨. મુંબઈની ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપોએ છપાવેલ પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકો તથા નકશાની જથ્થાબંધ ખરીદીપર પ્રસિદ્ધ કરેલી કિંમતમાંથી સેંકડે ૨૦ ટકા લેજે વટાવ આપવામાં આવશે. રૂપીઆના અપૂર્ણાંકપર વટાવ આપવામાં આવશે નહીં.

૩. જે પુસ્તકો તથા નકશા ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપોએ છપાવેલ પ્રસિદ્ધ કર્યા ન હોય અથવા જેના વેચાણનો બાવ મૂળ કિંમત કરતાં ઘટાડેલો હોય એવાં પુસ્તકો તથા નકશાનું જથ્થાબંધ વેચાણ કરવું અથવા તે ઉપર વટાવ આપવો અગર ન આપવો એ બાબત ક્યુરેટરના અખરોમાં છે.

૪. ક્યુરેટરના છાપેલાં ફોટોગ્રામમાં જે પુસ્તકો—“સરકારે છપાવેલ પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકો” અગર “કમિશનપર વેચવાને રાખેલાં (બીજાઓનાં) પુસ્તકો” એ મથાળા હેઠળ હશે, તે ઉપર વટાવ મળવાનો નથી.

૫. મોકલેલા માલ વિષે માર્ગમાંના તુકથાનનું કિંવા ખરાબીનું જોખમ અને સર્વ પ્રકારનો ખર્ચ ખરીદદારને શિર છે. ટપાલમાં મોકલેલી બોંદડીમાં એક રૂપીઆ કરતાં વધારે કિંમતનો માલ હોય તો તે ટપાલમાં ગેરવહે પડેથી તે સંબંધે તકરાર હોત નહીં માટે તે અવશ્ય રજીસ્ટર કરાવવામાં આવશે. રેલવેમાં જવાની બોંદડીમાંનો માલ, જે ‘ખરીદદારના’ તેવી સુચના હોય તો તેનો વીનો ઉતરાવીને રવાના કરવામાં આવશે.

૬. જથ્થાબંધ ખરીદી કરવી તે મુંબઈની સેન્ટ્રલ બુક ડીપોમાંથી જ કરવી જોઈએ. જથ્થાબંધ (સામટું) વેચાણ કરવાને સર્વ પ્રકારની ખાંચ બુક ડીપોને મના છે.

૭. બ્યારે ચાલુ આવું રાખ્યું નહોત ત્યારે એવા નિયમ સમજવો કે માંગણીપત્ર સાથે પૈસા મોકલ્યા નહીં હોય તો તેપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહીં.

ટીપ—ઉધાર આપવાનાં ડીપો કોડમાંની કલમ ૪ ચિવાવનો અંક ૪ થાનો સર્વ બાગ લાગુ છે.

૮. જથ્થાબંધ ખરીદીપર આ નવા નિયમોમાં જે વટાવ મળશે એમ જણાવ્યું છે તે મળવો એવી ઇચ્છા હોય તો અગાઉ રોકડા પૈસા

મોકલ્યા શિવાય તે મળવાનો નથી એવા નિયમ સમજીને, પૈસા અગાઉ મોકલવા અગર આપના નોંધાવે.

૬. જ્યાંબંધ ખરીદીના નિયમો પ્રમાણે ચોપડીઓ મોકલવાની માં. ગણી સાથે મોકલવાના પૈસા-મંગાવેલી ચોપડીઓની કિંમત, બારેદાનખર્ચ, ટપાલ હાંસીલ અને ચોપડીઓના કિંમત રૂ. કરતાં વધારે હોય તો રજીસ્ટર કરાવવા માટે પડવાની ફી અથવા રેલવે નુર વર્ગિતે સર્વ બાબતો પુરા પડે એટલા હોવા નોંધાવે.

૧૦. માંગણી પ્રમાણે માલ રવાના કરતી વખતે, મોકલેલા પૈસા-માંથી કંઈ બાકી રહેશે તો તે જરૂર માલધણીને ખર્ચ પાછા મોકલવા-માં આવશે.

૧૧. પૈસા મોકલવાના તે મુદતની હુંડીઓ, તરતની હુંડીઓ કિંવા મુબઈ ધલાકામાં ચાલતી નહોતી એવી નોંટ એવે પ્રકારે મોકલશે તો તે મોકલનારને ખર્ચ વસાવવામાં આવશે.

૧૨. મોકલવાના પૈસાને બદલે ટપાલની ટીકીટો શિવાય બીજા પ્રકારની ટીકીટો મોકલશે તો તે લેવામાં આવશે નહીં. ટપાલની ટીકીટો મોકલે તો તે દર રૂપીએ એક આના પ્રમાણે વસાવ સુધાં મોકલવી નોંધાવે, નહીં-તો મોકલેલી રકમમાંથી દર રૂપીએ એક આના પ્રમાણે બાદ કરેલ બાકીની રકમ આવી એમ માનવામાં આવશે.

૧૩. બારેદાન બટોખરૂત સામાન્ય વહીવટ પ્રમાણે કરવામાં આવશે. એટલે (૧) વરસાદના દહાડા શિવાય બીજા કોરા દિવસોમાં રેલવેમાં અગર પોસ્ટમાં રવાના કરવાની બીંદડોપર જાડા કાગળનું આચ્છાદન (લપેટો). વરસાદના દહાડામાં મીણકપડનું આચ્છાદન. (૨) રેલવેમાં જવાની મોટી બીંદડીઓને સર્વે રૂબરૂમાં દેવદારી પેટીઓ તથા તે ઉપર ડાંખર સહિત કંતાન. (કોઈ અગાઉ સૂચના કરશે તો ઉપર જણાવેલા ડાંખર સહિત કંતાનને બદલે પેટીઓને એકરથી ચીનાઈ પતરાં જડાવવામાં આવશે.) (૩) નકશાને ચોમાસામાં અવશ્ય ચીનાઈ પતરાના ડબ્બા કે ભૂંગળાં.

૧૪. એકવાર વેચેલું પુસ્તક વિશિષ્ટ કારણ શિવાય પાછું લેવામાં આવશે નહીં.

૧૫. મુંબઈની ખાનગી દુકાનોમાંથી આવવા. હિંદુસ્થાનમાંના કોઈ પણ ડેકાણેથી પ્રસ્તુત મંગાવીને મોકલવા, એવું કાંઈનું લખાણ આવશે તો તે પ્રમાણે મંગાવીને મોકલવામાં આવશે પરંતુ તે પર સેકડે પાંચ ટકા લેખે ડીપોનું કમિશન લેવામાં આવશે.

૧૬. માંલ કદી 'એલ્યુ ચેમ્પેયન' 'પાસિલ પોષ્ટ' થી મોકલવામાં આવશે નહીં.

કે. એમ્. ર્યાટ ફીલ્ડ.

ડીરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

જાહેર ખબર.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

સંઘર્ષી ગુજરાતી નિરાજના મહેતાજીએને ખબર આપવામાં આવે છે કે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૬ી માર્ચે અક્ટોબર સને ૧૮૮૪ ને સોમવારને રોજ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં સવારનાં ૯ થી વાગે શરૂ થશે. આ પરીક્ષા છઠ્ઠા ધોરણમાં લેવાશે. માટે તમારે ત્યાંના આસિસ્ટન્ટો, મોનાટરો તથા વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવાને લાપક હોય ને કોલેજમાં દાખલ થવાની મરજી હોય તે સર્વેને ખબર આપશે.

૨. સને ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રની એક નમુનો છપાવો છે તે મુજબ મહેતાજીએ સર્ટિફિકેટ આપવાં. એને તેમાં ઉમેદવારને ૧૭ વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં છે, શરીરની ખોડખાંપણ નથી, અને આજ સંજગતે સારી છે એ બાબત અમુક લખવી. કેમકે તે વિના કોઈ ઉમેદવારને પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવતો નથી.

૩. જે ઉમેદવારે પરીક્ષાની પહેલાં પાછલા બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેણે તે સર્વેનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં, અને આજસમયગતની બાબતમાંતો પરીક્ષાની પહેલાં એક મહિના અગાઉનું સર્ટિફિકેટ આત્રી લાપક ગણાશે.

૪. પરીક્ષા થઈ રહ્યાબાદ શરીર સંબંધી તપાસને માટે જ. ડાક્ટર સંલિખ પાસે મોકલવામાં આવશે. તેથી ઉમેદવારને કાંઈક વધારે વખત રોકાવું પડશે તેની ગોઠવણ કરીને તેઓએ ધેરથી આવવું. તા. ૨-૬-૮૪

(ઇમેજીસહી). નવલરામ લલિતરામ.

પ્રિન્સિપાલ. ટ્રે. કોલેજ. રાજકોટ.

અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

જા. નં. ૨૧૯૪

આ ચાલુ વર્ષની અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા ૧૦ મી નવેમ્બર ૧૯૮૪ ને તથા પછીના દિવસે આ સ્થળે પ્રેમચંદ રાવચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં થયે.

૨. ઉમેદવારોની ઉંમર ૧૭ વર્ષની પૂરી થયેલી પબ્લિક સર્વિસ સેક્ટર ક્લાસનું સર્ટિફિકેટ, અને શરીર ખોડ ખાંપણથી દૂર હોવું જોઈએ.

૩. વર્તમાન ધોરણ ૧૬ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. જ્યાં જ્યાં દોકડા મેળવશે તેને સ્કાલરશિપ મળશે. જે પાસ થશે પણ સ્કાલરશિપ મેળવી નહિ શકે, તે માફીમાં દાખલ કરી શકાય.

૪. ઇન્સ્ટ્રુક્ટર સાહેબ સ્કાલરશિપ લેનારને પસંદ કરશે, અને તેની સંખ્યા પોતાની મઠી પ્રમાણે રાખશે. માફી સ્કાલરોની સંખ્યા પણ મઠી મુજબ રાખવામાં આવશે.

૫. એ કોલેજના ઉર્દુ ક્લાસમાં દાખલ થનારા ઉમેદવારોની પણ પરીક્ષા એજ તારીખે ઉર્દુ ધોરણ પ્રમાણે લેનાશે.

અમદાવાદ (ઇંગ્લેન્ડ સહી). ગોપાળજી સુરભાઈ દેસાઈ.
૨૭ મી આગષ્ટ રાત્રે ૧૯૮૪] આ. એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્ટ્રુક્ટર. ઉ. પ્રા.

ગૂજરાતના કાચા કુના ઉપરનો કર લેવાનો બંધ કરવામાં આવ્યો—
ઉનર વિભાગના કમીશનરેના સરકાર નોગના એક કાગળના જવાબમાં એવો સરકારી ઠરાવ બહાર પાડ્યો છે કે કમીશનરે આ બાબત સરકારના કાનપર લાવવામાં ફીક કોપું છે અને નામદાર ગવર્નરની કાર્ગીસાઇ, ગૂજરાતના સમજા કાચા કુવાઓ ઉપર કોશબાવ લેવામાં આવે છે તે કાલાડી નાખવાની કમીશનરેને સત્તા આપે છે.

પુનામાં હિંદી દરજ્જાની સ્ત્રી ફેળવણી—પુનામાં જિંદા દરજ્જાની સ્ત્રી ફેળવણીને માટે એક હાઇસ્કૂલ સ્થાપવાનો વિચાર કરવા માટે પુનામાં એક મોહાટી જાહેરસભા ભરાઈ હતી, જેમાં ઘણા યુરોપીઅન તથા દેશી ગ્રહસ્થો અને બાનુઓ હાજર હતા.

જાહેરખબર.

સોંચુ ભાડુ ને “સુબોધ પ્રકાશ”ની જાત્રા.

પાંચવા લાખક “સુબોધ પ્રકાશ” ની દરમિયાં ૧૮૦૦ પ્રતો ખર્ચ છે. વર્ષ ક્રકત પાંચઆના+પોસ્ટેજ પણ આના. દસ નકલ રાખનારને પોસ્ટેજ માફ. પોસ્ટેજ મળવાથી નમુનાની એક પ્રત બહિસ. ટોકાણું—પુરુષોત્તમ કાદાનજી ગાંધી, લીંબડી.

કીમત અરધો અરધ ઓછી કરવામાં આવી છે.

નવા ફાજદારી કામ ચલાવવાની રીતી બા. ના સને ૧૮૮૨ ના આ-ક્ટ ૧૦ મા ઉપર હાથકોરના લગભગ ૧૨૦૦ ફેસલા સરક્યુલર વગેરે સા-ચેનું પુસ્તક અમે બાહાર પાડ્યું છે. પેનલકોડ ઉપર પણ ૭૦૦ ફેસલા સરક્યુલર વગેરેનું પુસ્તક અમે બાહાર પાડ્યું છે કાપવાનું જ્ઞાન મળવાનારને તો બહુ ઉપયોગી છે એવું વર્તમાનપત્રોનું મત છે, હીસાબ બંધ કરવા માટે તેની ઘોડી નકલો છે તે છેક અરધો કીમતે વેચી નાખવાની છે માટે જોઈએ તેણે આ નોટીસ છપાઈ પેહોચે ત્યાંથી ૧૫ દીવસમાં મનીઓરડ-રથો નાણાં મોકલી મંગાવી લેવા તેની કીમતની વીગત નીચે પ્રમાણે.

અસલ કીમત.

હાલની કીમત.

ફાજદારી કામ ચલાવવાની રીતીના ૩૬-૬-૦ ૩૩-૦-૦

પેનલકોડના ૩૩-૦-૦ ૩૧-૮-૦

કાંઈ પણ રૂપાંતરણ લેવામાં આવશે નહીં.

ત્રીકમરાય ઉદેગંકર.

ડે. ત્યાપાધીસ, વળા, કાઠીયાવાડ.

જાહેરખબર.

જોલે વીસજપુર તાલુકે સાણંદની સરકારી ગુજરાતી નિયામમાં કેળ-વણીની સ્થિતિ સારી છતાં કેટલાક ગયા એક બે વરસમાં પાંચમા ધોરણ-માં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાનો મ્વાદ ચાખ્યા વગર ઘેર રખડે છે. તેઓને ઉત્તેજન આપવા સારું હું આ નીચે સહી કરનાર ખબર આપું છું કે જે વિદ્યાર્થી મહેરબાન ડી.યુ.ટી. એજન્સી દેશનપ ઇન્સ્પેક્ટર સાહિબની આ-વતી એટલે સને ૧૮૮૫ની સાલની વાર્ષિક પરિક્ષામાં સારા માર્ક મેળવી પેહેલું નંબર પાસ થશે તેને નર્મગદ્ય અથવા રૂા રોકડા બહિસ આપ-વામાં આવશે. તા. ૫ મી. અગષ્ટ સને ૧૮૮૪

સહી. સા. મગનજાજ લક્ષ્મીચંદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

GUJARATI SCHOOL-PAPER
OCTOBER.

પુસ્તક ૨૩ મું.

અક્ટોબર.

અંક ૧૦ મો.

કાંતાણ નામ મોટું ગુજરાત નામ તેમ કે કામ :-

કર અંતે મન લેવની, અરી અંતી પરી હામ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS.

હંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ... ૨૧૭

પ્રાચીન ભારતવર્ષનાં કાળ નિ-

શ્ચય યંત્રો... ૨૨૪

વિદ્યા મહાગ્વય... ૨૩૦

મારસંગ્રહ... ૨૩૨

નિશાળોનાં હનામં પત્રક... ૨૩૫

જાહેર અખબાર... ૨૩૬

A short History of the English Nation ... 217

The Ancient Instruments For measuring Time in India. ... 224

Verses on Learning ... 230

Pickings from the Press ... 232

Lists of Prizes distributed in Schools ... 235

Notifications ... 236

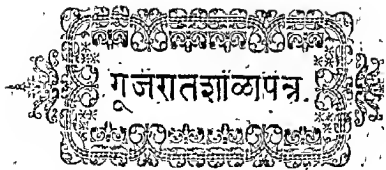

(કેળવણી ખાતાનો, હુકમથી)

અમદાવાદમાં.

આમાનાં હવેલીમંત્રે પ્રનામીટેડ પ્રિન્ટિંગ અને વર્કસ બેંગલુરુ કંપની
મલિમિટેડના પ્રેસમાં રમુજોડલામ ગંગારામ છાપી પ્રમટરે

મુદ્રણ (૩૧) વરસનો અગાધિધીવ. ૧. ટપાસ અર્થ
(૨૦) ૧૯૮૬ એકે અંકના ૧ વર્ષ.

પુસ્તક ૨૩ એ. અક્ટોબર. સન ૧૮૮૪. અંક ૧૦ મો.

ઈંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧૮ મું બીજો આદેશ. ઈ. સ. ૧૬૬૦થી ૧૬૮૫ સુધી.

પુનઃસ્થાપના, એ નામથી આદેશનું ઇંગ્લાંડની ગાંદીએ આવવું છે. તિહાસમાં ઓળખાયું છે. હાલ રાજ્યની નહિ પણ આખા દેશની પુનઃસ્થાપના કરવાનું હતું, પણ તે કામ પેલી કામ ચલાવે પાસે મેંડે, બધું નોતાં, ગંભીર અને ડહાપણથી કર્યું.

પહેલું કામતો પાસે મેંડે કરવાનું એ હતું કે સામાન્ય માણસોની કોને કોને બાદ કરવા નોંધ્યે તે મુદ્દરે કરવું. રાજ્યમાં આખા પછી વૃત્ત એક બહેરનામું કર્યું હતું, તેમાં અગર નોં તે વસ્તુતઃ કબુલ થયો હતો કે માછ રાજ્યને રહાંત. હંડ કેરવનારા ન્યાયાધીશોમાંથી ને ચરણ થયે તેની ઉપર રહેમ કરવામાં આવશે, તો પણ એ પાછળથી વૈરભાવને આધીન થઈ ને ને માણસો એ કામમાં કાંઈ પણ સામિલ હતા તે બધાના જ પ્રાણ સંવડાવવા આંદુર થઈ રહ્યો. રાજ્ય નહિ પણ આખો રાજ્યપણ (તેની સંખ્યા હાલ પાણીના ધૂની પેઠે વધી જતી હતી) તે જુસ્સાંથી પેર પેર પોકારવા મંજ્યો. પાસે મેંડે નાચારીથી છેવટે માછ રાજ્યના રૂઢ ન્યાયાધીશ અને બીજા પણ કેટલાએકની ઉપર કામ ચલાવવાની રજત આપી, અને તેમાંના દરેકો બાગલાં જુનેહવાર-હરી ગર્દન માંથી ગયા.

૧. આગીરોની પુન સ્થાપના કરવી એ એવી પણ વધારે મિકટ કામ હતું. રાજની આગીરોતો તેને ઘૂર્ત પાછી સોંપી દેવામાં કોઇને વાધો નહોતો, અને તે પ્રમાણે થયું. પણ જે આનગી આગીરો લાખી પાર્લામેંટે કે પછી ના રાજ્યે જામ કરી વેચી નાખેની તેનું કરેલું શું? પાર્લામેંટનો વિચાર એમ હતો કે ખરીદદારનો કાઈ એમા વાક નથી, પણ એ બાબતના ગિલ ને કર્વા તે રાજની કારખારી કનારનુંડને રસખાબ્યા કર્યા, અને એવામા પાર્લામેંટને રજા પડી કે તે દરમ્યાન જૂના આગીરદારો આવી જખૂરાઈથી પોત પોતાના આગીરો કબજે કરી પડ્યા. પુન સ્થાપનાનો જીરુઓ એતરૂં એઠલો બધો વધી પડ્યો હતો કે જેનો જરખરીદી તથા કમજનો હક એ ખો હતો તે પણ કાઈ ન બોલતા રડીનજ રહ્યા. પણ આટલાથી એજૂના રાજપક્ષ વાળા ધરાય એમ નહોતુ. ખાજ્યા વીચ વીચ વર્ષના બખેડામા તેમને વારંવાર ડંડ થવા હતા, અને તે જરવા માટે અથવા માછરાજાને બુઝાઈમા મદદ કરવા રાજ ખુશીથી, તેમણે પોતાની કેટલીક આગીરો વેચી નાખી હતી તે બધા હાલ ધાઈ ધાઈને રાજ પામે આની હોસખેર કે હેવા લાખ્યા. કે એ બધા વેચાણો રદ કરી અમને અમારી પાછી આગીરો તથા નુકસાનીનો બદલોતો અખાડુબોલ જોઈએ. રાજકુળને ખાતર તેઓ ખરાબ યઈ ગયા હતા અને તેઓ રાજ પાસે આ સમે બદલાની આરા રાખે એમા કાઈ આશ્ચર્ય નથી, પણ જે રાજ ખુશીના આનગી વેચાણ પણ તેમના માગવા પ્રમાણે રદ કરવામા આવે, તોતો એ મિલકતોની પુન. સ્થાપના નહિ, પણ કેનજ ઉત્પાપનાજ યઈ જાય. તેથી પાર્લામેંટે એ માગણીનીતો એખી ના પાડી, અને તે મતવજનુ એક આન્ટ કયું

પ્રજની આ પ્રમાણે બ્યવસ્થા કરી પાર્લામેંટે રાજ્યસીતિઓ તરૂં પોતાનુ લક્ષ આખ્યું. લાખી પાર્લામેંટના જે જે કાયદા ઉપર રાજની સહી યઈ હતી તે બધા મંજૂર રાખવામા આવ્યા, અને ખરે આ વખતે કોઈની પણ એવી મજૂતો નહોતી કે મારજેખર, હાઈ કમિશનના કોર્ટ, કે વાહાલુવેરાની રીતો પાડી દાખ્ખન કરવી. આ ઉપરથી મજૂ જણાય છે કે લાખી પાર્લામેંટનો પ્રવાસ કાઈ મિથ્યા ગયો નહોતો

ફુડુલ ધારાની પરિપૂર્ણ સમાપ્તિ રાજનો એક હક ઉલટો આ વ-

ખતો લઈ લેવામાં આવ્યો. ક્યુડલ ધારો ખસોતો ક્યારનો નાબુદ. યહ ગયો હતો, તોમણ. એનો એક અંશ હતો. કાયમ હતો. તે આ વેળા કાઢી નાંખવામાં આવ્યો. આગીરદારો ઉપર રાજાની બીજી તો કાંઈ સત્તા રહી નહોતી, પણ તાલુકો પહેલું પહેલો પોતાના હાથમાં આવે ત્યારે રાજાને મોટો નંજ રાણા આપવો પડતો, એક એકર જમીન પણ રાજાની પરવાનગી વિના વેચા શકતી નહિ, અને જો સગીર ઉમરનાં છોકરાં મૂકીને તે મરી જાય, તો તેના વાલી દાખલ સમજો તાલુકો રાજાના હાથમાં જતો, અને તેની ઉપજનો ધણો ભાગ તે પોતાની મહેનત બદલ પોતાને સાંજ જમ કરતો. રાજાના વાલીપણામાં એથી પણ મોટું દુઃખ એ હતું કે તે કહે તેને જ સગારે પરણવું પડતું; અને ઘણીવાર રાજાએ ન માંખાંથી કન્યાઓને વેચી પોતાનું જીવનું ભરતા કે તેની સાથે પરણાવી કોઈ ભૂખડુ માનીતાને વ્યાલ, કરી દેતા આ જોઈ આગીરદારો રાજાથી બીહીતા રહેતા કે રખેને આપણે જો એકાએક મરી ગયા, તો આપણા બાલ બચ્ચાંના તથા તાલુકાના બૂરા હાલ કરવા એ એના હાથમાં છે, અને તેથી રાજાનો એ અપ દેક અમીરો ઉપર ઘણાં દાખનું કારણ હતું.

પણ આ દેકનો વીશ વર્ષ થયાં ભાગવટો ન હોવાને બીધે તે છોડતાં રાજાને કાંઈ વસતું લાગ્યું નહિ, અને વળી એ દેક બદલ એને દરસાલ એક લાખ ચૌડ મળવાનો ઠરાવ થયો હતો. આ નુકસાનીના નાણાં જ આગીરો સ્વતંત્ર થઈ તેની ઉપર જ કર મૂકીને અપાવવાનો પ્રથમ વિચાર હતો, પણ બળાવાના જે ભાગ એ કહેવત પ્રમાણે આગીરદાર પક્ષના લોકે તેમ કરવા ન દેતાં ૧૩ વગેરે કેટલીક ઓળે ઉપર જકાંત નાંખી, જે થોડાના લાભને સારૂ આખી પ્રજાએ ડંડ ભર્યા જેવું થયું.

સ્થાયી લશ્કર થોડુંકે રાખી બાકી બીજા બધાને આ પાલીમેંટ રહેતી આખી પેલી પ્રજાસત્તાકી સેના આ ઠરાવને કેવી ખુશીદાર રીતે તાબે થઈ તેનું તો આપણે પાછળે બ્યાન કરી ગયા છઈએ. પાલીમેંટ કાયદો કર્યા કે ૧૦૦૦ સ્વાર તથા ૪૦૦૦ પેદાશ કરતાં વધારે લશ્કર રાજાએ રાખવું નહિ. આ કાયદાનો હેતુ તો લશ્કર ઓછું કરવાનો હતો, પણ પરિણામે એથીજ ઇંગ્લાંડના સ્થાયી લશ્કરનો પાયો નખાયો. યાદ રાખવું કે અત્યાર સુધી

ઇંગ્લાંડના રાજા પાસે સ્થાયી લશ્કર કોઈ પણ રહેતું નહિ. ક્યુડન વખતમાં તો અમીરો ને તેના માણસો એ જોઈએ તેવું લશ્કરજ હતું, અને જ્યારે તે ધારો દૂટી ગયો ત્યારે એવા રિવાજ નીકળ્યો કે અપ પડે ત્યારે રાજા પ્રગણે પ્રગણેથી લશ્કર ઉભું કરે અને કામ થઈ રહે ત્યારે તેને પાછું પોતા પોતાને ઘેર રવાને કરે. એવા પ્રસંગોમાંથી લશ્કરને મિલિશિયા કહેતા. તેવું લશ્કર ભેળું કરવાનો હક તો અલખત રાજાનો હતો તેમ કાયમજ રહ્યો.

ધર્મસમાજનો બંદોમસ્ત કરવાંનું એક કામ હવે ફક્ત બાકી રહ્યું. પણ સૌથી મુશ્કેલ તેજ હતું. એપિસ્કોપલ પંથ પાછો ફરી રીતે દાખલ થઈ શકે? આખું પાટ્રીઆરુ હાલ પ્યુરિટાન મતના માણસોથી ખરેખર હતું. તે લોક કદી પણ એપિસ્કોપલ પંથના ક્રિયાઓ સ્વીકારે નહિ, અને ત્યારે શું તે બુધાને બરતરૂં કરવા 'રાજાએ કહ્યું કે ત્યારે એપિસ્કોપલ પંથના આંચરવિચારમાં એવા કાઈ ફરફાર કરો કે કોઈને વાવો રહે નહિ. આખત કેટલીક સભાઓ મળી, અને મોટી ભાંજધડ ચાલી. પણ એ સધળા ટોંગ હતા. ચોતરૂંથી રાજપક્ષનું બળ ઉભરાઈ જવા માંડ્યું. જાના ધર્મોપદેશો (એપિસ્કોપલ પંથના મિત્રો) આનીને ટપોટપ અમીરોનો પંકે પોતાના ગ્રામીરો કબજે કરી બેઠા, અને રાજાએ પાર્લામેંટને પાછી રસ્ત પરથી ન બાધા વતાં વિસર્જનજ કરી દીધી. (૨૬ મી ડીસેમ્બર ૧૬૬૦)

• કોવેલિયર પાર્લામેંટ—હવે ને નવી પાર્લામેંટ આની તેમા ઘણું કરીને સધળાજ કોવેલિયર એટલે રાજના ભક્ત અને પ્રજા સ્વાર્થને ધિક્કારનારા હતા. એ લોક આવ્યા તે પહેલાજ તેમના પક્ષનું જોર એટલું બધું વધી ગયું હતું કે કામ ચલાઈ પાર્લામેંટને પણ જતા જતા એવા જંગલી હુકમ કરવા પડ્યો હતો કે કામ્વેલ, આડશા, અને આર્થન એ ત્રણના મહાને કબરમાંથી કાઢી બહાર શૂળાએ લટકાવવા. અરે પેલા પરમુખવિત્ત દેશભૂમતો હામ્પડન અને પીમના મહાને પણ વેશ્ટ મિનિસ્ટરના પાદશાહી કબરસ્તાનમાંથી ઘસડી કાઢી કોઈ સામાન્ય ડેકાણે ડફણાવવામાં આવ્યા!

• વેના નામના એક ઉત્સાહી પણ શુદ્ધ અંતઃકરણના પ્રજાસત્તાકીને કાસોએ જવા નહિ દળ એમ જ્યારે રાજાએ વચન આપ્યું હતું ત્યારેજ

કામ ચલાઉ પાર્લામેન્ટે તેનું નામ સામાન્ય માંદીમાંથી બાદ કર્યું હતું, પણ આ સમયે તે ન ગણકારતા તેને તથા લાંબાઈને પકડી કરડી નજરથી કામ ચલાવવા માંડ્યું. એને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાની આસનો છટાથી બચાવ કર્યો, અને એનું એ સાચાપણું એજ એના મોતનું કારણ થઈ પડ્યું. લામ્બર્ટ, જે આ વેળા બાઇલાઇથી કરગરી પડ્યો, તેને માત્ર દેશ નિકાલનાં સબંધોમાં પોતાની જુસ્સુ ભૂંડમી આ રીતે બચાવી તે પરદેશમાં બંધ રહ્યો, અને ત્યાં રોમન કાયદાકીય માર્ગ સ્વીકારી ૩૦ વર્ષ સુધી રહ્યો. કામ્બેલની ટેડ બક્સ્ટનેનાનો સર્વ સલાહીય થયાનો મૂર્ખાઈ બરો પ્રયત્ન નેણે કર્યો હતો તેજ આ લામ્બર્ટ, અને તેમાં તે ગા માટે તે વેળા કુતેહ ન પામ્યો તે હવે એના આ ગુણ ઉપરથી બરાબર સમજી શકીએ છીએ. પેલી સાચી શૂરવીર બક્સ્ટનેનાં તે આવા બાઇલાઇ ધર્મે પાલટુથી હાથ એકાંતે તેને વચ કેમ યાપ? જયારે સત્યમેવ.

ધુરીટાન લોકપર જીજ્ઞસ હવે આ રાજબક્ષિતને તાને ચરેલી પાર્લામેન્ટે મિસુતમ ગુજારવા માંડ્યો. ‘ઇંકૌપોરેશન આક્ટ’ એ નામનો એક કાયદો કર્યો તેના મતપ્રત્યં એ હતી, કે ‘કાપિનાન્ટનો’ ધનકાર કરે અને અનરોધ મતની એટલે રાજ કે તેના અમલદારો સામે આત્મ રક્ષાના કારણને સાદ પળુ મારે કદી ગરજદારણ કરવાં નહિ એવી જે પ્રતિજ્ઞા તે તેનાથીજ મ્યુનિસિપાલ એટલે *કસબાઓમાંની સરકારી નોકરી થઈ શકે. (ઈ.સ. ૧૬૫૨) બીજી સેશનમાં ‘મ્યુનિસિપાલિટી આક્ટ’ કાયદું તે તો આ આ પાટીખાતાને પદબદ્ધ કરવા બરાબરજ હતું. તેમાં એવું હતું કે દરેક પાટીએ ‘એપિસ્કોપલ પંથની પ્રાર્થનાપોથી’ ને હું શુદ્ધ મનથી માનુંકું એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી, ધર્માધ્યક્ષ પાસેથી દિલા ધારવી, કાપિનાન્ટનો ત્યાં કરવો, અને અનરોધ મતના સ્થાગન લેવા; અને એમ જે અમુક મુદતમાં નહિ કરે તેને ખરતઈ કરવામાં આવશે. તે મુદત પરી થતાં બીજે વર દહાડે એ પ્રમાણે નિર્દયતાથી અમલ કરવામાં આવ્યો. ૨૦૦૦ હજાર.

* મ્યુનિસિપાલિટીને તાને ઇંગ્લાંડમાં સપ્ત રાજનિક સ્વરાજ્ય છે અને તે કચરાપટ્ટીનું આપણી પેઠે કામ કરે એમ કાંઈ નથી. માણ-ગ્રેટનું કામ પણ મ્યુનિસિપાલિટીનુંજ ત્યાં ગણાય છે.

ધર્મગુરુઓ જેમા કેટલાક તે સમયે દેશના અત્યુચિત નિહાન અને મહાવાન પ્રશ્નો હતા. તેની બરાબર કદર જાણ્યા વિના એકદમ પદભ્રષ્ટ કરવામા આવ્યા. તેમને સરકારી ધર્મનયોમાથી કાઢી મૂક્યા તો તો ગિર, પણ આ નગી સ્થળોમા પણ ધર્મમોલ કરવાની શક્ત મનાઈ ડરી. તે છતા પણ બ્યારે પ્યુરિટાન લોકો પોતાના ધર્મગુરુને જીવજગી રહ્યા, ત્યારે એના કાયદો કર્યા કે તેમના વ્યાખ્યાનવેળા કોઈને મળું થેર કુટુંબ સિવાયના ગીજન પામથી જો વધારે માણસ ભણા થએના માનમ પડશે, તો તે સર્વને સાત સાત વર્ષ દેગનિકાનની સજા કરનામા આવશે. એને 'કાન્વેન્ટિકલ આફ' કહેજે. (ઈ. સ. ૧૬૬૮). આવું જોખમ વેઈને પણ બ્યારે કેટલાક યજ્ઞ માનો પોતાના ગુરુને ઘરમા બોનાવી ખૂણામાં બરાઈ વ્યાખ્યાનો સાબળેજે એમ માલમ પડ્યું, ત્યારે અતિપર આનેલી આ ગુનગી પાર્લામેંટે "પામ્ મૈનનો કાયદો" ગયા એટલે ગોઈ પણ કમ્પાનિ કરતા પામ્ મૈન સુધાના એ ધર્મ ગુરુઓએ વસવું નહિ, અને તેમજ કોઈપણ ટેકાણે નિશાળ મા ડાનો વધો કરેવો નહિ. ઈ. સ. ૧૬૬૫. આ કાયદો તો તેમના પેટ ઉપર પૂરે પૂરો પગ મૂકના બગામ હતો નાસતા ભાગતા ખૂણે ખોચે બરાઈ કકડો રોટલો પામતા હતા તે પણ ઊનની નહિતે ખિચારાએને ભૂંએ મારવાનોજ આ ઉપાય હતો. હવે પ્યુરિટાન ધર્મગુરુઓના છેક કુતરાના અવતારે થયા, અને ઘણા રાજા રાજાડી જે મહીખાનામા સડી સડીને મરી પણ ગયા.

બંદીખાના તો આખા દેશમા આ સજા ઠેરઠેર તરતરી રહ્યા હતા. કેવાને ટેટલા બધા પ્યુરિટાનોને દરરોજ બંદીખાનામા પૂરવામા આવતા તેનો વિચાર વાચનારના મનમા બરાબર આવેવો મુશ્કેલ જે, પણ નીચેની હકીકત ઉપરથી તે કાઈ તેનો ખ્યાન કરી શકશે. "કવેકર" શરખો તે વેળા નામેને ડુનિયામા કેશળ નિરંજનથી થયેલ જેની સામા એક ખ્યાલ આકટ કરવામા આવ્યું હતું, તેના ૪૦૦૦ માણસ પહેલેજ અપાર્ટ જે કરવામા આવ્યા, અને બ્યારે પાડળથી રાજાએ "સર્વેમનુ જાહેરતામુ" કાઢી ધર્મ નિમિત્તના કેરીઓને છૂટા કર્યા, ત્યારે તેમા આ માત્ર એકર પથનાજ ૧૨૦૦૦ માણસ માનમ પડ્યા હતા !

અરે આ સમ દેશમાં ધર્મનો જે જુલમ આવી રહ્યો તેવા તો પ્રજા વિગ્રહનો ભડકો ઉઠાવનાર પેલાં ઝનુની બિપપલાડના વખતમાં પણ નહોતો. સૈન્યસત્તાથી લોકો આટલા ભયભિત થઈ ગયા હતા, તોપણ તેના વખતમાં એ આવી પકડાપકડી તો કોઈએ દીઠી નહોતી. કુટોથી ડરી બિચારા પુરિયાનો ધરને ખૂણે કે ગામ બહાર જંગલમાં ધિર સ્તવનને માટે પાંચ દશ ભજા યાચ કે પોલિસનું ધાડું (જે હાલ ચોરને ખૂનીએ કરતાં તેમનેજ પકડવા વધારે આતુર હતું) તે તેમની ઉપર ધસી આવે, બલબલને પૂરા બેઠું મેંત કરી માલિસ્ટ્રેટની પાસે ધસડી જાય, અને તે કાંઈ પણ દાદ કે કથાદ સોંભળ્યા વિના તેમને એકદમ ગડદાને પાટુની સાથે તુરંગમાં મોકલવાયે છે. “ભક્તપ્રવાણ” એ નામનું ઇંગ્રેજ ભાષામાં જે લોકપ્રિય આપ્યાન છે તેનો કર્ણ પેલો ભક્તિમત્ત કુંસારો બનિયન કેટલાક વર્ષ સુધી બંદીખાનાનો જાસૂસી થઈ પડ્યો હતો, અને ત્યાંજ ઘણું અફે એણે જે લોકપ્રિય કીર્તિનું અંમર પુસ્તક લખ્યું હતું. વિદ્વાન અને વિદ્યાનપ્રિય મહા કવિ મિલ્ટન પણ ક્રોડાફ મેહીના બંદીખાનું પોતાના ઘડપણમાં સેવી આવ્યો હતો. ટુંકામાં આ સમ દેશમાં વિદ્વાન, નીતિમાન, કે ભક્તિમાન, ગણાતા હતા તેમાંના ઘણાંજો આણસો ધર્મ બળાટકારના દયામણા ભાગ થઈ પડ્યા હતા.

આ બધો જુલમ રાજના દબાણ કે કહેવાથી થતો હતો એમ સમજશો નહિ, એતો આ કાયેજિવર પાર્લામેન્ટનુંજ કર્મ હતું, અને તેને આ સચિના લોકવિચારના જોઈએ તેવી પ્રુટિ હતી. પાંચનારને કદાપિ શંકા ઉઠશે કે જે એપિસ્કોપલ પંથના અભાવથી તો ઇંગ્રેજ લોકે મોટો પ્રજાવિગ્રહ મળગાવ્યો હતો, તે પંથનાજ તેઓ આટલા ગંધા ભગત હમણાં જ્યાંથી થઈ ગયાં પણ એનો ઘણો કારણ હતો. વિપત્તિ એ ઘણાં સદ્ગુણ અને બળના પ્રાપ્તિ કરાવનાર અનુલ્લ સાધન છે. વીચ વીચ વર્ષો સુધી જે પંથને સારૂ દારૂણ દુઃખો વેળ્યાં, અને પૂર્ણ નિરાશને સમ પણ જે પંથના સ્તવન બજાવથી આત્માને દિવાસો મળતો, તે પંથ જેમ જેમ જુલમ વેરના ગયા તેમ તેમ રાજપક્ષ વાળાઓને પ્રાણથી પણ ખારો થતો ગયો. બીજાને પણ તેમનાં દુઃખ જોઈ પ્રથમ દયા અને પછીથી સમજાવ તેમના ધર્મસત

સાથ યવા લાગ્યો. વળી, એપિસ્કોપન પંચને રાજભક્તિ એ ખંનેને લાગી મુદત મુંધી ભેળી ભેવાના અભ્યાસથી લોકો તેને એકરૂપજ સમજવા લાગ્યા, અને બ્યારે દેશમાં રાજભક્તિનો ઉભરો ઉભરાતો હતો, ત્યારે ઘણાંનો ભાવ એપિસ્કોપન માર્ગ તર્ફ વધી પડે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. તે છતાં પણ હાલ દેશનો ઘણો ભાગ એપિસ્કોપન સાંકીજ થઈ ગયો હોય એમ તો કાંઈ નહોતું. એ માર્ગમા હાલ પંજુ હતા તો પૂર્વની પેઠે ખડુધા ઉપના વર્જનાજ લોકો, પંજુ એ લોક હાલ સર્વપ્રિય ને તેમ હોવાથી દેશમાં સર્વ શક્તિમાન થઈ પડ્યા હતા, અને એ લોકનો તો ભાવ પોતાના પૂર્ણ વિજય કાળે સ્વભાવિકપણેજ પૂરે જોશપર આવી ગયો હતો. એથી પણ મોટું કારણ તો એ હતું કે પાછલા અનુભવ ઉપરથી પુરિટાની પંચ બધાને રાજદ્રોહી, પ્રજાસત્તાકી, અને દેશનિંતાથી દેખાતો હતો. તેથી પોતે હડહડતા એપિસ્કોપન નહોત, તો પણ રાજકિય વિચારથી એ ઘણા લોક પુરિટાન પંચને છૂદી જીવ અવા ખૂશી હતા. અને ખરે એપિસ્કોપલ માર્ગનાળા પણ આ સમ્રે ધર્મ કરતા રાજ્યપ્રકરણી બુદ્ધિથીજ આયો દેર વર્તીનવા વધારે પ્રવર્તમાન થયા હતા.

આકી રાજના પંડને તો ધર્મખળાત્કાર સ્વભાવિકપણેજ ગમતો નહોતો, અને એની ખાતરી રાજનીતિ તે બામત સંપૂર્ણ છૂટ આપનાનીજ હતી. જે ઇંગ્રેજ પ્રજાને ધર્મની છૂટ જોઈતી હોત, તો આ સમ્રે તેમને મેયક મળી હોત. પણ ઇંગ્રેજ પ્રજાજ તે વ્રાતની સામા, ખૂબ સામા હતી. થા માટે અને કેમ તે રાજનો સ્વભાવ અને રાજનીતિ જાણા પછી બરાબર સમજાયે.

પ્રાચીન ભારત વર્ષનાં કાલ નિર્ણય યંત્રો.

લખનાર—શ્રી નાગાયણ હેમચંદ્ર.

સામગ્રીમા આગે છે કે પૂર્વકાળના લોકો અતિ સરલ હતા. તેમિથ્યા ન થઈ શકે, પરંતુ તેઓ ચમત્કારી અને આશ્ચર્યકારક વિદ્યાનાં સંબંધમા ડૂબેલ હતા તેમા અણમાત્ર મદદ નથી તે વાસ્તેજ આપણા દેશથી બન્યો-

તિવિદ્યા, માયાવિદ્યા (ભાગ્યલાઠી) યોગે અને શિષ્ય છૂપું છે. સૂર્ય સિદ્ધાન્તકારે કાળનિર્ણાયક બહુતર યંત્રનાં વિષય થોડું થોડું વ્યાન કરીને છેલ્લે કહ્યું છે.

“શંકુ યદિ ધનુશ્ચક્રે રૂઠાયા યંત્રેરનેકથા ।

ગુરુપદેશાત્ વિજેયઃ કાલજ્ઞાનમંતન્દિતૈઃ ॥”

“ગુરોર્નિર્વ્યાજકથનાદઘતન્દિતૈરભ્રમૈઃપુરુષાઃ”

કાલજ્ઞાનં વિજેયં સૂક્ષ્મત્વે નાવગન્તવ્યમ્ ॥”

ચુર જે અકષટથી ઉપર લખેલા યંત્રનો ઉપદેશ આપે તો તેથી સૂક્ષ્માનુ સૂક્ષ્મરૂપથી કાળનિર્ણય કરી શકશે નહિ તો કરી શકશે નહિ. આદિ તેમ હોય, કાળનિર્ણયને વાસ્તે પહેલા ૪, ૫ જાતના છાયાયંત્ર હતા, તેમાં કંઈ સંશય નથી.

— ઘંટીયંત્ર—આ ઘંટી-યંત્ર ઘણીક જાતના હતા. તેમાં કેટલાંક નિરપેક્ષ અર્થાત્ સ્વયંબુદ્ધ હતાં અને કેટલાંક સાપેક્ષ અર્થાત્ અનિર્વહ હતા. સૂર્યસિદ્ધાન્ત અને સિદ્ધાન્ત શિરોમણિ ગ્રંથમાં એ જ જાતના યંત્ર બનાવવાની રીત અને તેનું કાર્ય કારિતા વગેરેનું વર્ણન છે. પ્રચીન છાયા યંત્રો નિર્મળ દિવસમાં જ કામમાં આવતા હતા, રાત્રિ તથા મેઘાચ્છન્ન દિવસમાં તે વગર કામના થઈ પડતા હતા. એ વાસ્તે સર્વ કાલ-સાધારણ યંત્રની આવશ્યકતાથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એ જ જાતના ઘંટી-યંત્રથી સૃષ્ટિ થઈ હતી. એ ઉપર લખેલા ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ લેખ્યું છે.

જળ યંત્ર, કપાલ યંત્ર, રેણુ યંત્ર, વગેરે સાપેક્ષ ઘંટી યંત્રો જાણીને લખ્યું છે. અને મયૂર-યંત્ર અને વાનર યંત્ર વગેરે નિરપેક્ષ યંત્રોની મજે ચાલનાર યંત્ર જાણીને ગણ્ય થયા છે.

જળયંત્ર તથા કપાળ યંત્ર અથવા રેણુ યંત્ર હજીત સુધી પ્રચલિત છે. તેને તામી ઘડી અને વાળી ઘડી કહે છે તેજ જળયંત્ર અને રેણુયંત્ર છે. મયૂર અને વાનર વગેરે યંત્ર હાલમાં નથી તેથી એનું વર્ણન કરવું આવશ્યક છે.

સૂર્ય સિદ્ધાન્તનો ઉપદેશ આ છે.—

“તોયયંત્રકપાલાદૈર્ મંચૂરનર વાનરૈઃ

સત્ત્વરેણુર્ગર્ભશ્ચ સમ્યક્ કાલં પ્રસાધયેત્” ॥

આ શ્લોકમાં જે “મયૂર” અને “વાનર” યંત્રનો ઉલ્લેખ છે તેનો આશય રૂઝનાથે અર્થ વિસ્તારીને કહ્યો છે કે,—

મયૂરાણ્યં સ્વયંવહયંત્રં નિરપેક્ષં વાનરયંત્રંચ

સ્વયંવહં નિરપેક્ષં એતૈઃ સમૂત્ર રેણુ ગર્ભૈઃ ।

સૂત્રસંહિતા રેણવો મૂલયો ગર્ભે મધ્યે યેવાનૈઃ ।

સૂત્રપ્રોતાઃ યાષ્ઠસંખ્યાકા મૃદ્ધઘટિકા મયૂરોદવસ્થામુલાત્ ઘટિકાન્તરેણ સ્વત્ત એવ નિઃસરતોતિ લોક પ્રસિદ્ધા તાદૃશૈયંત્રૈ રિત્યર્થઃ ।

એવં મયૂરાદિ સ્વયંવહ સાધનાનિ વહવાઃ ।

યંત્ર મોરના આકાર વાળો હોય છે, તેની અંદર સૂત્રગ્રથિત ઇત્યાદિ મૂનમય ઘટિકા સુમક ૧૦ ભાગ રહે છે. પ્રત્યેક એક દંડ અન્તર તેના મુખથી તે સૂત્ર-ગ્રથિત એક એક ભાગ પોતાની મેળે નિકળે છે અને તામ મયૂર યંત્ર છે. વાનર યંત્ર પણ એવું હોય છે, ઉદરમાં રેતી બરેખી હોવાથી મોઢામાથી દરેક દંડ એક એક અપડી રેતી નિકળે છે.

એ પોતાની મેળે ચાલનાર યંત્ર બનાવવું અતિ કઠિન સાધ્ય વ્યાપાર છે અને સર્વ માણસના સંબંધમાં તે કરવું સુલભ નથી પરંતુ એ પોતાની મેળે ચાલનારો પ્રક્રિયા કેવળ પારો, મુતર, તેલવાળું પાણી ઇત્યાદિ કેટલીક વસ્તુથી બનાવું પરંતુ કેવી રીતે કરવાથી એની યોજના કરી ચકાવ તે હાલ અમે સમજી શકતા નથી. સર્વ શિક્ષાંતકારે કહ્યું છે કે, સ્વયંવહ ક્રિયાનો પ્રયોગ ધણી દુર્લભ છે. નમ્ર કે—

પારદારાસ્તુ સૂત્રાણિ શુક્લતૈલજલાનિચ ।

ત્રીજાનિ પાત્રવસ્તેષુ પ્રયોગાસ્તેઽપિ દુર્લભાઃ ॥

શિક્ષાન્ત શિરોમણિ ગ્રંથમાં કેટલાક પોતાનાં મેળે ચાલનાર. યંત્ર બનાવવાની રીત લખી છે, અમે તે સુપ્રખ્યાત ગ્રંથોથી કરવામાં અસમર્થ છીએ. દેખાડાને માટે કેટલાક ગ્રંથોક આ જગાપર ઉતારીએ છીએ, આગા કરવામાં આવે છે કે શિષ્ય નિપુણ જુદામાન પાઠકો થઈ કરવાથી તે બનાવી શકશે.

લઘુકાષ્ટજસમચક્રે સમદુષિરારા સમાન્તરા નેમ્યા ॥

કિંચિદ્રક્ત્રાં યોજ્યાઃ સુષિરસ્યાદ્દે પૃથક્ તાસામ્ ।

રસ પૂર્ણે તચ્ચક્રં દ્વય ધારાશ્ચ સ્થિતં સ્વયં ધ્રમતિ ॥

ઉત્કૌર્ઘ્યં નેમિમથવા પરિતો મદનેન સંલાભમ્ ।

તદુપરિતાલ દલાદામ કૃત્વા સુષિરેરસંક્ષિપેત્ તાવત્ ॥

યાવદસૈકપાર્થે ક્ષિતં જલં નાન્યતો યાતિ ।

પિહિત છિદ્રં તદતઃ ચક્રં ધ્રમતિ સ્વયં જલાકૃષ્ટમ્ ॥

ઈત્યાદિ.

— એ સર્વ સ્વયંવદ પ્રક્રિયા આ દેશમાંથી ધણા કાળથી લોપ થઈ ગઈ છે. કોઈ તે શીખી જાય એ વાસ્તે છુપાવીને એને બનાવવામાં આવતી હતી ગ્રંથકાર પણ છુપાવીને બનાવવાનો ઉપદેશ આપતા નેમકે—

“एकाकि योजये द्वौजं यंत्रे विस्मय कारिणि ।”

(સૂર્ય સિદ્ધાન્ત)

અમાકારવાળા સ્વયં વદ ચંત્રમાં બીજા અર્ધાત્ પારો આદિ સંયોગ કરવાની વેળાએ એકલા રહેવું. એ રીતના દોરાત્મયથી આ દેશમાંથી ધણીક વિદ્વાનો મૂજોચ્છેદ થઈ ગયો છે એ કંઈ થોડા દુઃખનો વિષય નથી.

શિલ્પ સંહિતા નામનું એક પુરાતન પુસ્તક છે તેમાં મયૂરનર ચંત્ર અને વાનર ચંત્રના વિષયની બીજી રીત લખી છે. મયૂર ચંત્ર એ ધાત્રનું યાવ છે. એ એવી કૌશલ્યથી બનાવવામાં આવે છે કે દંડ, પરિવર્તિત થયા પાંચ પોહોળી કરીને જુદા પાડે છે. તેપણ ઉતારીએ છિયે. જુઓ નર ચંત્રની સાથે હાતના કલાક (મોઠા ધડીઆલનું સરઆપણું છેકે નહિ).

कल्पितांगां विपुवती माकाशे चानुमानतः ।

पङ्गत्य नुगतश्चक्रान् परिस्रमवे ग्रहः ॥

તદ્દૃષ્ટાન્તા નુગતે ચક્રે પ્રસક્તં કાલમાન ક્રુત્,
યંત્રં કુર્વાન્ પરિધ્યંશાન્ ચતુર્વિંશતિ માગતઃ ।

અહોરાત્રિ પ્રમાણંચ પ્રસક્તં જાયતે નૃણામ્ ॥

(શિલ્પ સંહિતા ૨૪ ૨૫)

એનો મર્મદર્શ એ છે કે, આકાશ કક્ષિત વિધુવ રેખા દૃષ્ટે લૌહાદ
ધાતુમાં વિરુખવત્ રેખાનું ૩૫ કક્ષિત યંત્ર કરવું અર્થાત્ જે રેખા યંત્રને
એવી કૌશલથી રાખવું કે નિરંતર તે યંત્ર દક્ષિણ અને ડાબી તરફ ફૂલતું
રહે અને જેના ગમનનું ૩૫ ગ્રહ નક્ષત્રાદિના ચક્રાકારમાં ગતિ થાય એ
દૃષ્ટાંતથી અનુમાન દ્વારા કાળ-નિર્ણયક યંત્ર બનાવવું. ૩૬૦ અંશમાં વિ-
ભક્ત આકાશ મંડળની પરિધિને ૨૪ અંશ ભાગ કરીને રાત્ર દિવસ કાળનું
નિરૂપણ કરવું. અર્થાત્ ૧૨ ભાગમાં દિવસ અને ૧૨ ભાગમાં રાત ગણ-
વું. જેમકે—

ત્રિધુવાલ્પં લૌહયંત્રં સમ્યા સમ્ય ભ્રમાત્મકમ્ ।

યત્પ્રભાવા ચક્રમુત્તે ભ્રમતે નાહો કંટકમ્ ।

(શિલ્પ સંહિતા)

જમણા ડાબા ભ્રમાત્મક કંપિત ત્રિધુવાખ્ય લૌહ યંત્ર છે. એ “હોય
તો આજકાલનું પેંડુલમ અથવા હ્યારસ્પ્રિંગ હોય ” એના પ્રભાવથી ધંત્રો-
પરિ નાડી બાંધક કંટકના ચક્રવત્ ભ્રમે છે. બીજું લખ્યું છે.

લૌહ મુદ્રા સંકુચિતા મનુષ્યાલ્પાં પ્રકલ્પયેત્ ।

ષ્ટકસ્થાચ તાં મુદ્રા સૂક્ષ્મ શૃંગલ વેષિતામ્ ;

ગતાનુગત મન્તવ્ય પૂર્ણ જ્ઞાત્વા પદં ગુલમ્ ।

નતઃ સ્વાભાવિકં કુર્વુર્વિલોભેનચ શિલ્પિતઃ ।

(શિલ્પ સંહિતા)

મનુષ્યાખ્ય લૌહ મુદ્રાને મંકુચિત અર્થાત્ જડીને ઘોટવાની અંદર
રાખીને બારીક શંકડથી વીંટાળીને બીજી કીક્રને અર્થાત્ ખુટાને બાંધવી

એ લૌહમુદ્રા મેનસ્પ્રી અને બારીક, શાંકલ એ મેનના નેપો પદાર્થ સમજાય છે. વિષુવવંત્ર અર્થાત પેંડુલમ તથા હેરસ્પ્રોના ખલથી છ આગળના માપવાળી બારીક શાકલ ન્યારે એ મનુષ્યાખ્ય લૌહ્યંત્રને ઘેરો કરતી શિથિત થાય છે ત્યારે તે બીજા ખુટાને વીટાય છે. શિથિતે અનુમાનથી અનુભૂત કરીને પાછું તન્નિયમથી વિલોમ પ્રકારે એ યંત્રની સૂક્ષ્મ શાખાને વીટાલ-વી એ આગળ માપવાળી શાકલને અનુલોમ ગતિમાં રાત દિવસ ગતા-ગત દંડાદિ નિર્ણય થશે.

શિલ્પસંહિતાના ૨૪ મા અધ્યાયમાં અને ૨૮ મા અધ્યાયમાં એવી રીતે ઘટીયંત્રના વિષય વર્ણન કર્યું છે છેલ્લે એવી ઉક્તિના દ્વારા અધ્યાય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યાં છે.

एषा घटा काल परीक्षणाय प्रकल्पिता विश्व कृदात्मजेन सम्यक्
सुविज्ञाय हिताय जन्तोः शिष्यान् समादिश्य गताम्बरे पुनः

(શિલ્પ સંહિતા ૨૮)

બ્રહ્માનો પુત્ર વિશ્વકર્મા કર્તૃક એ કાલ પરીક્ષા ફારક ઘટીયંત્ર કલ્પિત થયું હતું. શિલ્પવર વિશ્વકર્મા સારી પેઠે જાણીને માનવહિતાર્થે પૃથિવિમાંના શિષ્યોને એના શિક્ષા આપીને પાછો અમ્બર માર્ગમાં ગયો હતો.

શિલ્પસંહિતા જે વાસ્તવિક પુરાતન હોય તો એ ઘડીઆલ બનાવવાની રીત નવાઈ નેથી છે ખરી નહોતી તોપણ ઉપર લખેલા મયૂર અને વાનર વગેરે સ્વયંવદ યંત્રો પ્રાચીન ભારતની સામાન્ય કીર્તિનો વિષય નથી.

એટલું જ નહિ સર્વસિદ્ધાંતથી જે “પારદામ્બુસૂત્રાણિ” વચ્ચન ઉતારવામાં આવ્યું છે એ શિલ્પસંહિતામાં તેને કાલનિર્ણાયક ન કહેતા ગ્રીઆદિ નિર્ણાયક જાણીને ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. નેમકે—

तुंग बीज प्रयुक्ति योगात् तद्वन्निर्ययते धर्म

(તુંગ બીજં પારદમ્)

પારાધી ગરમી અને હવાનો નિર્ણય કરવા કૌશલ જે શિલ્પસંહિતા અવગત હોય તો જે કમથી કમ ૪૦૦ વર્ષનો પુરાતન ગ્રંથ પણ થાય છે, તો તેથી યર્મોમિટર અને બેરામિટર નિમાતાને પુરાતન વસ્તુનું નવું નામ

મુગ્ધ.

મે. મ. સા. પેનાકામ પચમહાત્મના - એ. ઈ. સા.	૧૬-૫-૦
આજમ રાજકો મેસન મકુનમાતર	૧-૨-૦
મે. કુચ પ્રાતના એ. ઈ. સા. મ.	૮૨-૭-૦
મે. રા. મા. ગોહીનનાડ ના. રે. એ. ઈ. મા. ત્રિપુરા મેડના.	-૧૨-૦
આ. દ્વાકાની સ. ગૃ. નિ. મે. તા. જ.	૧-૩-૦
આ. નરનાતના મૂનમી સાં. મ.	૧-૩-૦
આ. બગસરો તા. કુકા માતરનો તફથી.	૧-૩-૦
આ. મોરમી તા. કુકા મકુન માતર મા.	૧-૩-૦
મે. નડોરો મે. લાઈમેરીના મે. કુરો સા.	૧-૩-૦
ન. મિષપ્રાતના એ. ઈ. મા.	૭-૨-૦
મ. રાજકાટ મે. નિગોળના પ્રિમપાન માં. મ.	૧-૨-૦
મે. રા. મે. હાઈમકુનના મે. માતર	૧-૨-૦
મ. મ. સા. મુમાઈની મ. ગૃ. નિ. રે. એ. પ્ર. સા. ૧૮/૧ ના.	૨૧-૦-૦
રા. મમા પનાજી (મા. રી) મે. ૧૧/૮-૬૫.	૧-૩-૦

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER
NOVEMBER.

પુસ્તક ૨૩ મું.

નવેમ્બર.

અંક ૧૧ મો.

ક્રાંતાઈ બદ્ધ મોટું ગુજ નામ તેમ છે કામ-
કરે અંતે મન ક્ષેત્રના, ખરી જેતી પરી હામ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS.

આજીવન અનેખજારકરનું

“વેધવ્ય.” ૨૪૧

નાટકયાજ્ઞાને મોખીચંદ નાટક. ૨૪૬

કુંડી હતીનો રોગ. ૨૫૬

સારસંગ્રહ. ૨૫૬

અરકારી વલ્લેરુઅખર. ૨૬૦

નિયાજોનાં ઇનામ પત્રક ૨૬૦

“Early marriage & Enforced

Widowhood.” 241

Gopichand Natak 249

Short-sightedness 256

Pickings from the Press 259

Departmental Notifications.. 261

Lists of Prizes distributed in
Schools .. 261

(દેખવણી ખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદમાં

મામાની દેવલીમધે ગુનામટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જ્વારલ એજન્સી કંપની
લિમિટેડના પ્રેસમાં રખાજોડલાય અંગારાએ છાપી પ્રગટ કર્યું

મુદ્રણ { ૩૧) વરસનો અમાલિયોજ. } ૨૫૫૫ અર્થ
{ ૩૦ } મુદ્રક એક અંકના } જાહેર.

ગુજરાતશાલ્પત્ર.

પુસ્તક ૨૩ મું.

ત્રયેમ્બર.

સન ૧૮૮૪.

અંક ૧૧ મો.

“વાલ્લભને અને વલ્લભકારનું વૈધવ્ય”

આ નામનું એક નાનું ગ્રંથાનુસંગ—અરેઅર માર પાનાનુંજ—તેણે શા મોટો પરાક્રમ કરેલો જણાવે! એનું છેવટ કૃપા ગમે તે થાઓ, અને અંધપરંપરાના મમત્વમાં ડુબેલો આપણો અભાગી દેશ આથી પણ જાન-ગીને પોતાના આ મહા વિનાશકારી રિવાજો દૂર કરવા પ્રવર્તમાન થયે છે નહિ. તે અંગે મુકરર કહી શકતા નથી; પણ આટલો જય તો એના અંગણને રસમય લખતાર મિ. મલબારીને આપવાજ જોઈએ, કે આખા દેશનું આ છેડાથી પેઢા છેડા સુધી એટલે ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાલી, મંદ્રાસી, પંજાબી, ને તમામ-કન્યાકુમારીથી સેતુબંધરામચર અને જગન્નાથપૂરીથી દ્વારકા સુધીમાં વસનારા તમામ-હિંદુ કોમના મુખીઓનું સક્ષ એકી વખતે આ વિષયે ઉપર કોઈએ પણ અંગાઉ અંચું નહોતું. આગળ આ બાબતોપર ઘણુંએ લખાયું ને ઘણુંએ બોલાયું છે, ને તેથી આપણે કાંઈક કુંજાળી પણ ગયા છઈએ, તોપણ તે લખ્યું બોલ્યું પ્રત્યેક પ્રાંત ખાતે ને કોઈકોઈ વખતલો ગાગેગામ ખાતે નિરનિરાળું ને જુદે જુદેજ વખતે હવું. હાજ તો મિ. મલબારીએ આખા ભરતખંડને આ દેશદુઃખોનો વિચાર કરવા બેળા કર્યો છે. સમસ્તદેશના દુઃખ સમસ્ત દેશજ વિચારવા જોઈએ. કપાળે કપાળે મત જુદી, એ કહેવાત પ્રમાણે કો-ઈને પણ આ દુઃખમાંથી છૂટવાનો ખરો ઉપાય ઈશ્વરકૃપાએ સૂઝી આવે.

ઉપાધ્યયશ્રવા એજ આ ઓપાનીવાનો હેતુ છે અને તેથી એને કોઈ પઠપઠારો નહિ, તો અને તેની ગિરસ્કારથી ના પાડીએ છઈએ. અન્ધાર સુધીના લખાણમાં અને એમાં એજ મોટો ફેરફાર, માગવગત અને બળાત્કારથી વિધવાઓને, પરણવા ન દેવાની રીતિઓ બહુજ નહીં છે, એ તો ક્યારનું સિદ્ધંત યદ્ય સૂચ્યું છે; અને તે બામત લાંબા લામા બાવણો લખવાં એ બેચક નકામો પઠપઠારો કહેવાય, અને તેનેતો અમે પણ ઘણા વખતથી ધિક્કારતાજ આનાએ. છઈએ રોગતો જણાયો, અને હવે તે ઉપર કઈ માત્રા ગુણુ આપ્યો એજ વિચારવોનું રહ્યું. તે વિચારની અર્થા આપ્યા દેશમાં સઘળે ઠેકાણે એકી વખતેજ ઉઠાવથી એ મિ. મલબારીના અતિ ટુંકા, પણ મોટા નિબંધો કરતાએ વધુ અસરકારક, આ ઓપાનીવાનો ઉદ્દેશ છે, અને તે તો રૂબીબૂત ઘણાજ એ એના યુનુઆએ પેણુ કબુલ કરવું જોઈએ.

આ ઉદ્દેશ પાર પાડવા પોતાની રસિક કલમને કામે લગાડી બેસી ન રહેતાં, આ ઉત્સાહી, નરે જાતમહેનત પણ અત્યંત લાંબી જણાય છે. જાતે સિમ્તે જઈ ગવરનર જતરત, તેના કાઉન્સલરો, સેક્રેટરીઓ વગેરે સઘળા મોટા મોટા અમલદારોમાના દરેકની યુવાકાત લઈ એણે આ દેશદુઃખની ફેરવાદ કરી; અને તેમની આગળ કુગરી કુગરિની કહ્યું કે તમે હવે અમારા ડુબતા દેશને કોઈપણ પ્રકારે તારો. આ પ્રમાણે તેઓનાં મન ચંચળ તથા સજ્જ કરી, આ ઓપાનીવાંની ૪૦૦૦ નકલો છપાવી હતી તેમાંથી અકેકી આપ્યા ભરતખંડના પર્વમાનપત્રો વગેરે ઉપર, તેમજ હિંદુ જલું હમ્દનારા દેશી કે ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થો ઉપર મોકલાવી, વિનંતિ કરી કે તમે તમારો અભિપ્રાય મારી ઉપર મોકલી દેવાની મહેરબાની કરશો. આમ થવાથી નોંઠા મોટા આવેદાર, વિદ્વાન, તથા સ્વદેશાતુગમી પુરુષોના વિવિધ અભિપ્રાય દરરોજ આપ્યા જાય છે, અને તે પોતાના વિચારને મક્કતા કે પ્રતિકુળ હોય છે તોપણ તે બધાને મિ. મલબારી પોતાના અધ્યાસ સાથે મુંઝાઈના ટાઈમ્સને ગેઝિટની મોટી ફેટારોમાં છપાવે છે, તે હાન દેશહિતેચ્છુઓને વાંચવાનો એક મોટો રસિક નિયમ યદ્ય પડ્યો છે. સૈકડો પર્વમાનપત્રો પોતપોતાના વિચાર પ્રાંતે પ્રાંતમાં દર્શાવવા મંડી

પડ્યાછે તે જો જુદાજ. આ બધા અભિપ્રાયોનું મેટું પુસ્તક બનાવી મિ. મલબારી તે સરકારની તથા આખી આલમના આગળ મૂકવા ધારેછે; અને તે વેળા કયા ઉપાયો ઘણામતે પસાર થયા તે જણાવી સરકાર તથા આંખિમને ફરીથી વિનવવામાં આવશે. અરે મિ. મલબારીના આ ભગીરથ પ્રયત્નને માટે દરેક હિંદુએ પોતાના અંતઃકરણથી ઉપકાર આપવો જોઈએ, અને તેમ કરવાનું વિશેષ કારણ એ છે કે એ બૃહસ્પતિ જાતે પારસી છે. તન મન ને ધન એ ત્રણેથી મહેનત કરેલી કહેવાય છે, તે પ્રમાણેજ આ વિદ્વાન પારસીએ કરેલું પ્રયત્ન દેખાયછે, અને તેના આ પરમોત્સાહી કે. વળ પરમાર્થનાજ ઉદ્યોગો સફળ થાઓ એમ કયો હિંદુ પોતાના અંતઃકરણથી શાનદાયક બેર કહાવિના રહેશે?

આ ચોપાંતીયાનો તર્જુમો આપવા ધાર્યો હતો તેને માટેજ અને જંગા કરી શકતા નથી, તો ઉપર કહેલા અનેક લખનારોના જે અભિપ્રાયો પ્રગટ થાય છે તેનો સાર માત્ર પણ અને જરાબર સમયવેળાએ કેવળ અર્થશય છે. એ બધા લખનારા એ વાતમાંતો એક મતજ છે, કે આ બે રૂઢિઓ ઘણીજ નહારી છે, અને તેમાં પણ બાળલગ્નની રીતતો જેમ અને તેમ જાલદી નીકળીજ જવું જોઈએ, નહિતો દેશનું આગળ જતાં થું થંશે તે કહી શકાતું નથી. આપણામાં માઠી રૂઢિઓતો અપાર છે, પણ બાળલગ્નથી જે ખરાબી થાય છે તે સૌથી વધારે અને દેશના બલિષ્ઠને માટે અત્યંત નાઉમેદી ઉત્પન્ન કરનારી છે. બધા લખનારા એક અવાજે પોકારીને કહે છે કે જેમ કોઈ જાડા મૂળમાં ઉધાઈ લાગી હોય, તો તે ગમે એવું કૂચું કૂચું હોય તોપણ થોડા વખતમાં અવાઈને નાથ પામ્યાવિના રહેતું નથીજ, તેમ આ બાળલગ્નની રાક્ષસી રૂઢિ આપણી આર્થ જાતિનો નાથ તને, મને, ને ધને સંપૂર્ણ કરવા પેઠી છે. એણે આડમદા જાતને નિંદીય ફરી નાંખી રાજ્યપ્રકરણી બાળનમાંતો નાજુદ કરી નાંખી છેજ, પણ જો હજુએ આપણે ચેતારને નહિ આતીએ, તો આગળ જતાં દુનિયામાંથીએ નાજુદ ચર્ષ જઈશું. જેમ ઘણી મહેનતે, કે પેટપૂર ખોરાક ન મળવાથી, કે કુદામ વાંસથી, કે કોઈ પણ કારણથી, ધોડાની જાત ઉતરી જઈ ટટવાંજ થઈ જાય છે, અને કાગાંતરે તે પૃથ્વીની સપાટી ઉપરથી નાંજુદજ થાય

છે, તેમજ એકવાર બળ, બુદ્ધિ, ને પરાક્રમથી પંકાએલી આ આપણી જાતિ બાળવંતના કારણથી છેકળ ઉતરી ગઈ છે, અને ઉતરતી જાય છે. તનની સાથેજ મનનો સંબંધ હોવાથી તે કેટલાક લક્ષણોમાં જેમકે સાહસ, આગ્રહ, ઉત્સાહ, સ્વાર્પણ વગેરે અમૂલ્ય સદ્ગુણોમાં આપણા લોકનું મન ચોખું ક્ષિણતાને પામેલું જણાય છેજ, અને સ્મરણ તદ્દાદિક કેટલીક શક્તિઓ સવા-મત છે તે પણ બાળલગ્ન વધારે વૃદ્ધિ આણે રહ્યા તો ધોમે ધોમે ક્ષિણતા-ને પહોંચ્યાવિના રહેવાની નથીજ, એ ડાર્વિનના ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિહાનિના સિદ્ધાંત પ્રમાણે નિશ્ચયજ જણાવુ, એમ શરીરવિદ્યાના નિપુણ પુરુષો પોતા-નો અભિપ્રાય આપે છે. નિશાળમાં હિંદુ બાળક ઇંગ્રેજ છોકરા કરતાં બ-હુધા હેથિયારજ માન્ય પડે છે, પણ આગળ જતાં તેની બુદ્ધિનું ખી-લવું અટકી જઈ તે ઇંગ્રેજોની પાડળ પડો જાય છે તેનું કારણ પણ બા-ળવંતજ છે. શરીરતો આપણા નબળા યર્ધ ચૂંચ્યા છેજ, અને જો બુદ્ધિ-બળ વધારે ક્ષિણ થયું, તો પછી આપણાથી હાપતા પડાપડીના વખતમાં શી રીતે ટકી શકાયે! હાપ જણવાનું એટલું બધું વધી ગયું છે કે છોકરા પાંચ વર્ષની ઉમરથી જણવા માડે છે તે વીસ પચ્ચાસ વર્ષના યાસ છે ત્યાં સુધી પહોંચ્યા કરે છે, અને એટલી મહેનતે જાંચી કેળવણી લીધાપછી પણ પેટ કેમ ભરવુ તેનો મોટો નિચાર યવ પડ્યો છે. આની શક્ત મહેનતને લીધે ૫૦ વર્ષમાં વૃદ્ધાવસ્થા પામી આપણા અગ્રણીઓ ‘મરણ પામવાતો લાગ્યાજ છે, તો જો બાળલગ્ન ચાલુ રહેવાંથી આપણા શરીરની સાથે બુદ્ધિપણ વધારે ક્ષિણ યર્ધ, તો જણવુ ધણું ને જણવુ શોડું એવા આ સમામા આપણા લોકના કેવા બેહાલ થયે, તેનો એક લ-ખતારે મહા શોકજનક ચિતાર આપ્યો છે. એશક બાળલગ્નની બેહદ અ-રાખીઓતો દશી ને પરદશી, દાર્કતરો અને સાધારણ પુરુષો, સધળાએ એક મતથી કષ્ટિત રાખી છે, અને તે દૂર કરવાને માટે ચાપતા ઉંપાયો લેવા જોઈએ એમ સર્વેની બચામણ છે.

તેમજ બળાત્કારનું વેધવ્ય એથી ઉતરતે દરજ્જે પણ કેટલીક મોટી ખરા-બીઓનું અચક મૂળછે તેની કોઈથી પણ ના કહી શકાઈ નથી. બાળવંતની ખરાબી મહા વિશાળ ને આખી જાતને જડમૂળમાંથીજ ઉખેડવા મંડેલી છે,

તોપણ તેની અસર સૂક્ષ્મ અને ઊંડી. હાવાથી વિચારવંત માણસ સિવાય થોડાંની જ દૃષ્ટિએ તે પૂરે પૂરી મૂર્તિમાન થઈ શકે છે. પરંતુ વિધવાધુઃશ્રતો ઉધાડાં, આંધળાથી પણ દેખાય એવાં છે. એ કારણથી જ બાળલગ્ન-તિથિ-ધર્મ થોડા, ને પુનરવિવાહોત્તેજ્યકો આપણા સાધારણ સુધારવાળામાં ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે. જૂનામાં જૂના વિચારની ડોશી પણ કોઈની ઊંડી રૂઢી એમ સાંભળતાં હાપ હાપ કરી ઉઠે છે. જો લોકના લાગણી ઉપર જ રહ્યું હોત, તો વિધવા લગ્ન સૌથી જ પહેલું આપણામાં દાખલ થઈ ગયું હોત. પણ કમનસીબથી એ વાત ધર્મની સાથે ઇલાખો રાખે છે. એમ ધણાને સમજાઈ જાય છે, એ સુધારામાં સાતિબંધન પોતાના સઘળા બળથી સાચું પડ્યું છે, અને તેથી જ ને આયે પડે છે તે એકલાએ જ પોતાનું ફાડી લેવાની જરૂર પડે છે. આવી રિયતિનું પ્રતિબિંબ મિ. મલબારીએ જે ગૃહસ્થોના અભિપ્રાય મંગાવ્યા છે તેમાં પણ બરાબર પડેલું મોલમ પડે છે. ઘણાંકે એ વિષય પડતો જ મૂક્યો છે, અને જો લીધો છે તે બંધ ધા એમ કહે છે કે સરકારની મદદવિના કાંઈ પણ થઈ શકે નહિ. સરકારની મદદ માગવી મુનાસબ છે કે નહિ, સરકારે મદદ આપવી જોઈએ કે નહિ, આપવી તો કેવા પ્રકારની અને કઈ રીતે, એ બાબતો ઉપર જણ જણ દોઢ જૂદો અભિપ્રાય દિસે છે. ટુંકામાં વિધવાવિવાહ શી રીતે થઈ શકે એ બાબત હજી કોઈથી સઘળા કબ્જલ રાખે એવા એકે ઉપાય બતાવી ચકાવો નથી.

આ પ્રમાણે બિન બિન અભિપ્રાય અપાઈને મહા બારેત, સહસ્ત્ર-મુખી ચર્ચા ચાલી રહી છે, તેનો અણમાત્ર સાર પણ અને આવી શક્યા નથી; પણ તેમાં શું છે તેનો કાંઈ ખાસ ચવાજ ઉપલી દૃકીકત આપી છે. આ પ્રસંગે અમારે દિલગીરીની સાથે ગૂંજરાતી જાપાને જે ખાસ કહેવા પડે છે. આવી મોટી ધનગર્જના માર્યા ઉપર ચાલી રહી છે, તોપણ તેનો પ્રતિધ્વનિ પણ અતિ અલ્પ, નહિ જોવાય, તેમાં પડેલો માત્રમ પડે છે. ઘણાં અમારા ગૂંજરાતી વર્તમાનપત્રો અને માસિકોએ મિ. મલબારીના જોપાની-વાન નોંધ લઈ એ જે સુધારાના લાભમાં લખાણ કર્યું છે એ અરૂં, પણ તે માહેલી બનામણો જોઈએ તેવી રીતે ચર્ચી નથી, તો બીજા ગૃહસ્થોની

બલામણીસંબંધી પોતાના વિચાર જણાવવાનોનો આશા જ રીતે રાખી શકાય? મહંદિવ જોવિદ રાતે સરખાં મુંબાઈ ઈલાકા ખાતે સર્વોપરીદેથી ત્રિદાન, અને સાચા દેશહિતેચ્છુએ સરકારને બલામણ કરી છેદે ૧૨ વર્ષની ઉંમર પહેલાં છોકરી, અને ૧૮ વર્ષની પહેલાં છોકરાનાં લગ્ન કરી શકાય નહિ એવા કાયદો કર્યા હોય તો કાંઈ પણ હરકત નથી. આવા મોટા કેસા એલા અભિમતની આવી મોટી બંધાંમણુ કોઈ પ્રણ ગૂજરાતી છાપાએ વિચયના કયું હોય એમ અમારા જાણવામાં નથી. તેમજ ગૂજરાત મિત્રનો એક ઇંગ્રેજી લખનાર કહેછે કે પુનર્વિનાહ કરનારને જો કોઈ નાતબહાર મૂકે, તો સરકારિ લખમાં પડી તેમને તેમ કરવા દેવું નહિ. જે ત્રણ વર્ષ ઉપર એક કલકત્તાના સાહેબે બલામણ કરી હતી કે યુનિવર્સિટીએ પાંચ વર્ષની મુદત આપી ત્યારકેડી બી.એ.વગેરેની પરીક્ષામાં પરણેલાને દાખલ કરવા નહિ. એ બલામણ હાલ મિ. મલબારીએ ઉચકી લીધાંછે. વળી એ એમ પણ કહેછે કે સરકારી નોકરીને માટે જે ઉમેદવાર હોય તેમાંથી ન પરણેલો બીજી રીતે થાય હોય, તો તેનેજ તે નોકરી આપવાનો સરકારે હુકમ કરવો જોઈએ. નિધવાને પોતાના પહેલાં ધણીની તર્ફનો વારસો મળશે નહિ એવીજે પંદ ના કાયદામાં કલમ નાંખી છે તે ૨૬-૪વી જોઈએ. કન્યાવિક્રયને ગુનો ગણવો; અથવા લીધેલા નાણાં પરકન્યાનેજ અપાવવા; એવા અનેક અભિપ્રાય અનેક જણે આપ્યા છે. આતો ફક્ત નમુના દાખલ કર્યું. હવે દેથી વર્તમાનપત્રોની ફરજ છે કે વારાકરતી એમાની બલામણ ઉપર વિચાર જણાવના અને સર્વોપરી પત્રીએને છૂટથી તે બાબતને ચાહે તેમ ચર્ચવા દેની. એમ ધણે ટેકાણે ધાય, ત્યારેજ આલમને પોતાનો અભિપ્રાય બાધવાનાં સાધનો મળે. એ રીતનો કોઈ જન વિચાર પડે પાંચ બંધાય, ત્યારેજ આ મુદ્દારા દાખલ કરવાનો કયા કયા માર્ગશક્ય છે અને કયા કયા નથી, તે સર્વાનુમતે સાબીત થઈ આવે. માટે ગૂજરાતી છાપાને આ બાબતો હજી પણ ઉઠાવી લવાની બંધોમણી કરીએ છીએ, અને અમે જે ઉપર તેમનો દોષ દેખાડ્યો છે તે માત્ર મિત્રભાવથી તેમની આ ફરજ તર્ફ તેમનું લક્ષ્ય એચવાનેજ માટે તે કડવો રસો પકડ્યો છે. અમે પણ ગૂજરાતી છાપામાંજ જઈએ અને તે દોષથી અમે પોતાને પણ મુક્ત કરતા નથી. પણ બ્યારે અને

જેમું આપણાથી દશહિતને માટે બની શકે, તે કરવું એ અમે હાલને સમે
 દેશી છાપાની ખાસ ફરજ સમજીએ છીએ. આ વિષયોના અર્થા ઉદાવવાની બલામણુ કરતાં અમારે કેટલી સાં
 વચેતી પણ આપવી જોઈએ. ધણના મત સેવાય, ત્યાં મત ફરતો હોયજ
 માટે આપણા મતથી બીજાને વિરુદ્ધ દર્શાવું મંમતે બરાબું નહિ, પણ બી
 જના મતને ગંભીરતાથી ધરેવું માન આપવું. બીજું, મમત વધી જવાથી
 ધણીયાર મૂળ સુદા ઉપરથીજ ખસી જવાપ છે, પણ તેમ કદીએ કરવું
 નહિ. જેમકે સરકારી મદદનો વિચાર પસંદ ન હોવાથી આ પિંડુધારાનીજ
 જરૂર નથી એમ એક બે લખનારનો આશય અમને માલમ. પછો એમ
 કદી પણ થવું જોઈએ નહિ. અમને જાતનેજ સરકારી મદદ પ્રગટ કે
 પરીક્ષ કોઈપણ રીતે પસંદ નથી. અમે એને મળી ચૂકેલા પ્રજાસ્વાતંત્ર્યનું
 સંસારી સુધારાની આશાએ બળીદાન આપવુંજ સમજીએ છીએ. સ્વ
 રાજ્યની માગણીના આ કાળમાં આપણે સરકારને જાહેર કરેવું કે તમારી
 કે તમારા અમલદારોની સહાયતાવિના અમે અમારા જોડાં પણ ધરે, તેમ
 પરણાવવાને શક્તિમાન નથી, એ અમને તો પોતાના હાથપગ પોતાને હા
 થેજ કાંપવા જેવું દેખાય છે. સામાજિકના આપણી આ કબુલાતને પકડી
 લઈ, શું એમ નહિ પૂછે કે જો તમે તમારાં જોડાંના આખા બળના સુખ
 દુઃખની વાત પણ નાતના બધથી જોઈએ તે પ્રમાણે કરી શકતાં નથી,
 તો અમને શી રીતે બરોસો પડે કે જુરુરી જેવા ધનસાફના તથા રચુનિસિ
 પાલીટી જેવા લાખો રૂપિયાના કારખાના ચલાવવાના કામમાં, તમે નાતની
 શરમ કે બધથી અન્યથા નહિ ચાલો? તેમજ જો સરકાર કે સરકારી અ
 મલદારોને આપણી ધુરસંસારી બાબતમાં આપણે જાહેરજ ખોજાવી લા
 વીશું, તો પછી જ્યારે જ્યારે તેની નજરમાં આપણી સંસારી રીતબીતો
 નહારા લાગશે, ત્યારે તે પોતાના મેજેજ તેમાં હુકમની સાથે માથું ધાલવા
 આવશે એમ દહેશત રાખીએ તો તે ખોટી ન કહેવાય. ફિકર રહે છે કે
 રમિને બકરી કાઢતાં ઊંટ પેસાડ્યા જેવું થાય. હાથતો નિરાંત છે કે સરકાર
 એમ સમજીનેજ બેઠી છે કે સંસારી કામમાં તો આપણાથી પડાયજ નહિ
 અને અમે તો એને મોટું પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય સમજીએ છીએ. જો આ સમજ

એકવાર દૂર થઈ, અને ઇંગ્રેજી સ્થાપકારોને માન્ય પડ્યું કે સરકારે પોતાની નીતિ ફેરવી છે, તો આપણી સઘળી રીતભાતો તથા સ્વભાવ તેમનીથી એટલા બધા જૂદા છે કે તેમને ઘડીએ ઘડીએ તેમાં માધું ધાલવાનું મન થયે, અને આમ ચવાથી આપણને તથા સરકારને નોટો ગેરફાવતો છે એમ અમારું સમજવું છે.

આ પ્રમાણે અમારો મત આ એક પેટા બાબત પર આટલો બધો ઉઘટી છે, તો પણ તે ઉપરથી જાળલગ્ન વ્યવસ્થા થાય છે અને વિધવાઓ પંડેજ ધણીખરી વૈધવ્ય પાળવાને માર્ગ છે, એમ જો અમે તકરારમાં લાવીએ તો તે મંદા જૂઠું ને દેશ દ્રોહીનું કામ કહેવાય. ખતાવેલો ઉપાય પંસંદ ન પડવાથી રોગજ સતાડવા જવું એ કેવી જાળએટા, અને તેના જેવો શરીર ને બર્જાડનાનો ખીલો રસ્તો પણ કયો છે ? માટે અમારા બાહબંધીને અમારી એ આજ્ઞા પૂર્વક બલામણુ છે, કે બધાના અભિપ્રાયો શાંતપણે સાંભળાં, આપણાથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાય આપતા હશે તે મૂર્ખ અને આપણે જાણ્યા એમતો લગતમાં હોય નહિ એમ નમ્રતાથી સમજવું, પોતાના ને પારકાના અભિપ્રાયોનું ઝીલીર બુદ્ધિએ તોલન કરવું, અને છેવટે પોતાને જે સારો લાગે તે રસ્તાની નિવેડકી સર્જને બલામણુ કરવી. આ કામ આપણા મતનાદ સલાવનાનું નથી, પણ દેશનું એટલે આપણું સર્વેનું તથા તેની સાથે આપણી સઘળી જોવાદનું પણ બહુ શી રીતે થાય તેનો વિચાર કરવાનું છે. એમાં અભિમાન કે અસ્તાનથી બહુ થઈ તો તે આપણને નડશે, અને તેમ કાઈ તાબડતોકે કરવું તો ભૂલોએ એવી નસની દશાએ આપણે આની પહેલ્યા છઠ્ઠાએ. માટે યાએ જતગૃત, પહેલાનહેલા કાઈ પાકા દરાવ પર આવો, અને ઇન્દરનું નામ લઈ હૃદયથી મડો તે કામે, અને ફનેહ મજે ત્યાં સુધી તે કામમાં અડગ હિંમત, અખડિત હોંસ. એને પરસ્પર સંપર્થ મેંજાવ રહે, એવી આ લખનારની નમ્રતાભરે અર્જ સર્વજ્ઞા દેશી બાહબંધી છે.

નાટકયાજ્ઞા ને ગોપીચંદ નાટક.

નાટકયાજ્ઞા એ સુધારાની નિશાની છે. કાળીદાસાદિકનાં સર્વોત્તમ નાટકો સંસ્કૃતમાં છે એજ તે કાળના આપણા સર્વોત્તમ સુધારાની અમુક સાખીતોઓ ગણાય છે. વિદ્વાંતા ગ્રંથ તો તે બનાવનારનીજ બુદ્ધિનો પૂરાવો હોય. કાલો પણ ગણ્યો ગાંધ્યો અમુક વર્ગજ સુધારેલો હતો તે કરતાં વધારે સિદ્ધ કરી શકતા નથી. ઓપાનીયાં ને વર્તમાનપત્રોની વિદ્યતા પણ શું બતાવે છે? એજ કે તેના વાંચનારાઓ એવી વાતો સમજવાને લાયક છે. અ. રા. પરંતુ આખો જનસમૂહ સાન, વિચાર, તથા મનો વૃત્તિમાં કેવો છે તેની અરેખરી આરસો તો નાટકયાજ્ઞાજ છે, કેમકે ત્યાં તો વાંચનાર ને નેવાંચનાર આખું આલમ વખતો વખત આવી જાય છે, અને તેથી તે બંધાને ગ. મતા, સંમતતા, અને રસ લાગતાં નાટકોજ ત્યાં બજવવામાં આવે. માટે જે દેશના નાટકો સુધડ, સુરસ, ને સૂક્ષ્મ વિચારથી ભરેલા, તે દેશનો લોક પણ સુધડ, સુરસ, ને સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાની સ્થિતિએ પહોંચેલા છે એમ જે માનવામાં આવે છે તે સામાન્ય પણે વાજબીજ છે.

એજ કારણથી નાટકયાજ્ઞા એ સર્વોત્તમ શિક્ષાગ્રસ્ત્ર ગણાય છે. પાઠ-યાજ્ઞા કે પુસ્તકયાજ્ઞાથી પણ એની સત્તાને પહેાંચી શકાતું નથી. લોકના-સાન, નીતિ, ને વિચાર ઉપર નાટકયાજ્ઞાને દ્વારે જેટલી અસર કરી શકાય છે તેટલી કોઈ પણ બીજે રસ્તે કરવી એ અશક્યજ છે. એક ઇંગ્રેજ વિદ્વાન કહી ગયો છે કે મારા હાથમાં કોઈ પણ દેશનો ગીત બનાવવાનું કામે આગો, અને પછી તેની જીવંતિને માટે ત્યાંનાં કાવ્યકા બાંધનારા કેવું ગાંધણ કે મૂંઝાઈ ઘાપર છે તેના કું જરા પણ પરવાહ રાખીશ નહિ. આ-પણે આપણા દેશના ખુદ અનુભવ ઉપરથી જાણીએ છે કે ત્યાં સુધી આપણા બાટચારણો બરાઈ કરનારા નીચા અંભાગીલા ચઈ ગણા નહોતાં,

* રચનાર ડૉ. દામોદર રતનસી સોમાણી તથા દુર્લભદાસ વિ. શ્યા-મજી પુવ. પૃષ્ઠ ૧૪. કિંમત આના આઠ. પ્રસિદ્ધ કરનાર ડૉ. દામોદર રતનસી. કાળકા દેવો ને રસ્તે મહાજનવાડી પાસે નં. ૨૭ ના ઘરમાં મુંબઈ.

ત્યાં સુધી તે આપણા ગૂંચાતનનો કાંઈ મદ્દેન્મત નિદેશી વિજયીઓની સામા પણ કેટલો ઊંચો રાખવાને શક્તિમાન થયા હતા એટલો ઊંચો કે તેના ગુંચ ગાંઠમાંજ રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ કર્વા ટાડસાહેબ પાને પાને ગુલતાન થઈ ગયેલો માલમ પડે છે. તેમજ જરૂરજિતનાં ગીતોએ દેશની કેટલી ખરાબી ફેરી છે તે કોઈને અજાણ્યું નથી. દુકામાં ગીત કાઢ્યની અસર સારી કે નહારી બેઠેલ છે. તે છતાં ગીત દેશમાં એકવાર ફેલાય ત્યાર પછીજ એવી અસર કરી શકે. પણ નાટકશાળાનો જન સમૂહની વચ્ચેજ સાદ કરતી ઉભી રહે છે, અને તેનો મનોહર સાદ સાંભળી લોકો દોડ્યા આવે છે. આંખા દેશની મનોવૃત્તિને નાટકશાળા ને માર્ગે વાળવા આવે, તે માર્ગે વાળી શકે.

નાટકશાળાનો બોધ સારો કે નહારો માણસના મનમાં ચોંટી બેસે છે. તેવા તેને કોઈનો પણ બેસતો નથી. નાટકના તત્તા ઉપર સાતા શેલનું સાક્ષાત અનુકરણ જોનારના મન ઉપર પતિવૃતાધર્મની જેટલી છાપ પાડે તેટલી કોઈ પણ કથાપુરાણથી પડી શકતી નથી. રાવણુવધ જોઈ જુદામગાર રાત્રને જેટલી ચાનક મળે, તેટલી બીજી કયે માર્ગે મળવાની હતી! શંકુતલાનો એક એક સ્વપ્નવરનો જેટલો બોધ કરે, તેટલો કરોડો નિર્બેધોથી પણ થઈ શકે નહિ. પ્રજ્ઞમતને અનુસર્યું એના નેવાં રાત્રનો બીજો કોઈ પણ ધર્મ નથી એ વાત બંધનૂતિએ સાતાપરિત્યાગના સંબંધમાં કેવી સરસ રીતે ઉત્તરરામચરિત્રમાં પ્રબોધી છે. અલબત્ત એ નાટકો તેવી રીતે ઉત્પાદેના હાથથી લખાએલાં જોઈએજ, અને તેમ થાય એ હેતુથી તો અમે આ વિષય હાથમાં લીધો છે, પણ દુલ્હાની મતલબ એ છે કે દેશમાં સુબોધ કે કુબોધ ફેલાવવાનું નાટકશાળા જેવું એક સાધન નથી. દેશને સુરસિક, શૂરવીર, કે કુઅડ, ને બાઇલો કરવો, એ નાટકશાળાના બૃંચ પણ સદ્ગતમ બોધની ઉપરજ બહુધા આધાર રાખે છે. નાટકશાળા એ મુધારા કે કુધારાનું એક મહા જળરદ્ધત હથિયાર છે, અને વિચારવંત મુધારો હમેશાં તેને પોતાના પક્ષમાં લેવા કદી પણ ચૂકતા નથી.

અમારો હેતુ એમ નથી કે નાટકો બોધપ્રાધાન્ય હોવાં જોઈએ. નાટક લખનારે બોધ કરવા ઉપર બહુ રાખ્યું જોઈએ, એમ પણ અમે કહેતા નથી. અમારા વિચારમાં તો બોધ કરવો છે એ વાતજ તે બહુ જ્ઞાન તો

સૌથી સાંકડે, જેમ ઓતા ઉપર મારે અસર કરેલી છે એમ ધારીને બાપણ
 આપે છે, તે કદી પણ અસર કરનારો વક્તાં થઈ શકતો નથી, તેમજ બાપ
 ધ ઉપર નેતરે રાખનારાં નાટકો તો નેત્રોમાં ટાલેલાં જ સમજવાં કે જે
 ધોખીના કૂતરાંની પેઠે નહિ ગામનાં કે નહિ ધાટનાં. એવાં, ટાલેલાં તો હાલ
 બહુ એ લખાયાં છે, પણ તેને કોઈએ નાટકચાળા હાથમાં પકડતી નથી,
 અને હાથમાં પકડ્યાં નજ નોંધે. પરંતુ, જે કાવ્ય નાટકોનું લેખણ તે જોઈ
 છોડ્યું, તે કાવ્યનાટકે તો પોતાનો સ્વધર્મ જ જોડ્યો, અને તેમ થયું એટલે
 તે કથા કામનું રહ્યું નહિ. સુખાધ એ સારા નાટકનું રૂપાભાવિકાકર્ણ છે,
 પણ તેનો ઉદ્દેશ નથી. શુદ્ધને જોયા રસમાં રૂપાભાવિકાપણે જ સારો બાધ
 સમાવેલો છે. પણ તે બાધનરૂપે નહિ, અને બાધનરૂપે નથી તે માટે જ તે
 વધારે અસર કરે છે. જેમ કહેણી કરતાં રહેણી જ અરે, અરી બધાને સુખા-
 ધંધાપક ગણાય છે, તેમ સરસ નાટકનાં પાત્રો બાપણે આપીને નહિ પણ,
 પોતાના મહાત્મ આચરણોથી જ સુન્દરિતો બાધ રાખ્યાણ રીતે કરે છે. આ
 કોરણથી વ્યવહારમાં તો સારાં નાટકોથી રસને સુખાધ અને મળે છે જ. રસ
 એ જ કાવ્ય નાટકોનો ઉદ્દેશ છે એમ કહેવું એ માત્ર રસશાસ્ત્રની સાંકેતિક જ
 કોટિ છે. પરંતુ એ કોટિને અહિંયાં છેડાની નજરે એટલા માટે પડી છે, કે
 હાલ સુધારકોમાં થોડાક ટાલેલાં પશ્ચી નીકળ્યા છે તે માત્રનાં બાપણે જ
 કાવ્યનાટકમાં લેખને રાજ યાચે, અને તેના પેઠે અમે પણ એવાં ટા-
 હેલાં જ માંગતા હઈશું એમ સમજી, રસિકમંડળ (કે જેનો જ આ વિષયની
 સાથે ખાસ ધર્માખો છે) તે અમારી આ દશાપયોગી સલાહને ઘાં મંચડી
 કનિજ ધરે નહિ એવી અમને દહેશત રહેતી હતી. અમે પણ કાવ્યનાટકોને
 રસમયને રસોદેશી જ લેવાને ધણીએ છીએ, અને તેવાં નથી તેથી જ બારે
 અંરોખી યાચે એ અમારે આ ટેકાણે ફરીયાદ કરવાની છે.

નાટકચાળાઓની સામા ફરીયાદ કાંઈ આજકાલની નથી. સુખાધનો
 વર્તમાનપત્રો જુમ પાડી પાડીને યાકી ગયા, અને હવે તો સવ્ય શૂદ્રેશોએ
 સાંજવું જાણ કરીને માંડી પાણું છે. તો પણ નાટકચાળાઓ ન સુધરતાં
 જલદી બગડતી જાય છે. છેલ્લાં આઠ દશ વર્ષથી તો આ એક મૂળરાત-
 ને સાજી સાં પણ એનો ફેલાવો બહુ જ થયો છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં પથરા

બાધક ને રાખબાધક એવા ખોટાં ખોટાં કુઠારી જરેલાં નામો ધારણ કરી દેશની નીતિરીતિમાં કેવળ બગાડો કરતીજ (કોણ જાણે ક્યાથી ઉત્પન્ન થઈ) અસાન ને અણધડ નાટકમંડળીઓ બીખારીના ટોળાની, પેઠે ગામગામ રવડતી માવમ, પડેછે. એ ટોળાઓ ચોડી હતી ત્યાં સુધીતો કાઈ સાઈં લાગતું, પણ હવે તો મુંબાઈની પેઠે જ ગુજરાતના લોક કામર થવા માંડ્યા છે. મુંબાઈની પેઠેજ અહિં પણ જોડાઓ બાણુ ગણુ જોડી ન્યાં જઈએ ત્યાં નાટકના બિભત્સ રાગડાજ કાઢતા જોવામા આવેછે, કેટલાક તો એની પછાડી નીકળી પણ જાયછે.

આ રીતિ મોતઈ ગુજરાતમા પોકાર ઉઠી રહ્યોછે, તોપણ એનો ખરો ઉપાય કોઈને સૂત્રનો નથી. માત્ર પોકારથી કાઈ પણ ફાયદો થવાનો નથી. તેમજ સારા માણસો કુટાળી એવા નાટકો જોવા જવાનુજ જોડી દેવા બાધાછે તેથી પણ તેનું જોર કાઈ આણું થઈ જાય એમ અમને લાગતું નથી. એથીતો ઉલટું ફળ એ થાય છે, કે સમ્ય માણસોને જોઈ પહેલાં જ કાઈ સમોચ પડતો હતો તે દૂર થઈ નાટકોમાં મૂર્ખાઈ, ને અસભ્યતા વધતી જાયછે, મોટે સમજીને શાણા માણસની તો ફરજ એ છે, કે નાટકો જોવા જઈ તેની જે ખોડખાપણો માલમ પડે તે જાહેરમાં મૂકવી. આપણા ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોને માલમ નથી, પણ વિદ્વાતમાત્રો તેઓ પોતાનું એક એ કામજ સમજે છે કે આગલી રાત્રે જે નાટક થયું હોય તેને વિષે બીજે દહાડે પોતાના વિચાર પ્રગટ કરવા. આમ કર્યાંનિના વિચારા નાટકયાજ્ઞા પોતાના બુદ્ધદોષ શી રીતે જાણે, અને ન જાણે તો પછી પોતાપોતાને ઊંધિરસ્તેજ આલ્યા જાય તેમા નવાઈ શી વર્તમાનપત્રોએજ નહિ, પણ ખાનગી ગૃહસ્થોએ પોતાના મિત્રમંડળમા નાટક કેવી રીતે બંજવાયેલું તેની ચર્ચા કરવી જોઈએ, કે સુધરેલું લોકમત બંધાય, અને સુધડ લોકમત બંધાયા પછી નાટકટોળાઓની તાગાદ નથી કે તેઓ હાલના જેવા દંગ કે કાળવિનાના નહારા નાટકો તજાહ પર આણવાની હિંમત કરે.

હાલ નહારા નાટકો થાયછે તેનો ધણો દોષતો અને નાટક ટોળાઓ કરતા નહારા લોકમતનેજ આપીએ છીએ, સમ્ય ગૃહસ્થો કુટાળીને કે ગમે તે કારણથી તેને પૂરું ઉત્તેજન આપતા નથી, અને તેથી તેનો મોટો આ-

ધાર નીચવર્ગનાં લોકનેજ રાજ કરવા ઉપર રહેલો છે. ને એ નાદાન
મોતા વિદ્યકનું મૂર્ખાઈ કે ખેદાઈબધુ. નાટકખાલું સાંભળતેજ રાજ યદ્ય
નામોટા પાડતા દેખાય, તો સ્વાભાવિકજ છે કે નાટકમંડળીઓ એવું બ-
ટકખાલુંજ આખા નાટકમાં આણવાના ને જોનારાને દાદરાકુમરી કે
ખ્યાલ ટપ્પાજ કે મઝલ રેખાપર વિશેષ બાવ હોયછે, તો નાટકમાંના રાજ
ને છુટ્ટા પંડિતો પણ ડોલોયા બની બરેસબામાં કાને હાથ દઈ
રાંગોટાજ કાઢ્યા મંડી જાયછે. ને એવા લોકને 'બિબાસ' વાતના
ધારા ગમેછે, તો સંશ્વનાટક મંડળી પણ તજવીજે તજવીજે તે-
મજ કરવા દોરાવાની, ને દોરાયછેજ, અરે અમને તો દેશત લાગે છે કે
ને આ નાટકોનું વલણ શુભાર્ગે વાળવામાં જલદીસર નહિ આવે, તો તે
બગડીને જતે દહાડે બવાઈતા જેવાંજ થઈ જશે.

આવી હાલ આપણી નાટકશાળાઓની સ્થિતિ આખા ગુજરાતખાતે
છે, અને તેને સુધારવાનો ખરો ઊપાય એજ છે કે તેનું વિવેચન, નિરંતર
વિવેચન, ખરા રસિક પ્રયોનાતર્કથી યંત્રે જોઈએ. નાટકનો શાખ એકવાર
લોકમાં ઉત્પન્ન થયોછે તે જતો રહેવાનો નથી, અને નાટકોજીઓ ગમે
એવી છે પણ તે દિનપર દિન વધતીજ જવાની એ નિશ્ચય કરીને બાંધવું.
માટે એને સુધારવી, શુભાર્ગે વાળવી, અને લોકની આંખ આગળ મુકને
જેવા રસના નાટકો મૂક્યા કે સ્વાભાવિક રીતેજ તેઓ તેને પસંદ કરશે,
અને હાલના કચરા કે રહેલોને પિષ્કારતા ચીંપશે. બાળકનાં હાથમાંથી
જોખમકારી રમકડું લઈ લેવું હોય, તો તેનો સર્વોત્તમ ઉપાય એજ છે કે
બીજી રમકડું નિર્દોષ પણ તેથી એ રટીપાળું તેની આગળ ધરવું. તેમ જ
કરતાં એસતાણ કરવા જઈએ, તો બેમાંથી એકનો હાથ કેપાય એજ ફળ
થાય. અર્થાત્ નારાં નાટકને કાઢવાનો ઉપાય એજ છે, કે સારાં નાટકને
આજખી તેને ઉત્તેજન આપવું, અને તેનાં જે દોષ હોય તે વિવેકથી
ખતાવવા.

ગોપીચંદ નાટકો વિવેચતો ક્યાંક ક્યાં રહ્યો, અને અમતો નાટકશા-
ળાના નિરાળા વિષય ઉપરજ બહુ ઉતરી પડ્યા એમ ઓછું સાગશે. અરે,
પણ આ વિવેચન આરંભવા પહેલાં તેમ કરવાની જરૂર હતી. આ નાટક

અમારા હાથમાં આવ્યું ત્યારે પ્રથમ વાંચનિતો એમાં કાંઈ ઝોઝો માત્ર નથી એમ કહી તેની એક સાધારણ નોંધ લેવાનોજ કરાવ કર્યો, પણ તેમ કરવા જતાં અમારા મનમાં ઉપલા વિચારો - એકપછી એક ઉદ્ભાવ્યા; અને છેવટે અમને લાગ્યું કે આવા બજવાતા નાટકનુંતો વિસ્તારથી વિવેચન કરવું એ અમારી હાલને સમય ખામ કરતું છે.

નાટક એ પ્રકારના કહેવાય છે:—વાંચવાનાં, અને બજવી ખતાવવાનાં. એમાં બજવી ખતાવવાના તેજ નાટક ખરાં, અને ઉપર ને નાટકનું બજ વર્ણવ્યું તે એવાજ નાટકોનું સમજવું. વાંચવાના નાટકતો ફક્ત બીજાં પુસ્તક જેવાં છે, અને તેની અસર ટુંકી હદમાંજ રોકાઈ રહેછે. આ બધી ભાષામાં વિદ્વાનોએ કેટલાંક નાટક લખ્યાં છે, પણ તે માત્ર વાંચવા લાયક છે. કેટલાંક વર્ષ ઉપર સુરતની કોઈ નાટક મંડળીએ “બટનું ભાષા-નું” કેટલીકવાર બજવી ખતાવ્યું હતું, અને “લલિતા” દુઃખદર્શક” કેટલાક ફરફારના સાથે કોઈ કોઈ વખત નાટકના તખ્તા ઉપર આવ્યા કરેછે અર્થ, પણ તે સિવાય એમાંનું કોઈપણ બીજું નાટક બજવાને પ્રયત્ન થયો એમ અમારા જણાયા નથી.

બજવાતાં નાટકતો હાલ આપણા દેશમાં કાંઈ ઓરૂજ પ્રકારના છે. ધણીક નાટકમંડળીઓ પામેતો લખેલા નાટકજ હોતાં નથી, પણ કયા-ભાગે યાદ રાખી પાત્રો પોતાની જેમ મર્જમાં આવે તેમ તે પ્રસંગાનુસાર બોલી લેછે. આવા બિનતૈયારીના બકબકાટમાં તે કાંઈ પણ બલીવારથી રીતે હાંધ શકે ? કેટલીક મંડળીઓ પાસે પદ્યબંધ આખ્યાનો હોય છે, તે આખ્યાન સૂત્રધાર ગાઈ ખતાવે છે ત્યારે પાત્રોને શું બોલવું તેની ખબર પડે છે. આના જેવુંતો અસ્થિાવિક કે હસવા જેવું એકે નથી. સૂત્રધાર રાગો કાઢી રહે, કે તેને ભાવાર્થ અબણ પાત્રથી જેમ સમજાય તેમ ભાગી ટૂટી ભાષામાં બોલે, અને તેમાં છેવટે અગત્યનો પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય કે જેનો જવાબ સામા પાત્રે જુગ્મસાથી તરફાંજ દેવો જોઈએ એમ હોય, તોપણ તે બિચારું સામું પાત્ર મોં વકાઈને ઉઠુંજ રહે છે, અને શો જવાબ દેવો તે મૂત્રધાર તાંતમાનથી રોગ ધૂમાનતો દોઢ પહેરે ગાઈ રહે છે, ત્યારેજ તેને માત્રમ પડે છે. આતો દરમ કાવ્ય નહિ, પણ મલ્લ કાવ્યજ થયું એવા

નાટક કરતાં તો, પડદા બડદા આધા ફૂંકી દેવાડી એકલા સૂત્રધારને જ સામે બેસાડી બધું આપ્યાનું ગવડાવ્યું હોય, તો વધારે રસ પડે અને તે બિચારા સૂત્રધારને પણ પોતાનું સંગીતચાતુર્ય દેખાડવાનું બરાબર બની આવે, આ રીત પ્રથમ દક્ષિણીઓએ હાલનાં નાટક ઉભાં કર્યા ત્યારે અસાનને આજીસુ પાત્રોથી પાઠ તેવાર થઈ શકે નહિ એમ ધારી દાખલ કરી હતી, પણ પાછળથી તેમને, માત્રમ પડ્યું કે દરેક પોતપોતાનો થોડો પાઠ તેવાર કરવો એ અનુભવાને જેવું લાગે છે તેવું કાંઈ તે અધૂરું કામ. નથી. હાલ પૂનાની સારી નાટક મંડળીઓએ એ અણધાર્યાની રીત ઘણાવખતથી છોડી દીધી છે, અને સંસ્કૃત કે ઇંગ્લેશ પદ્ધતિ પ્રમાણેજ નાટક કર્યાં જાય છે. ગૂજરાતીઓએ પણ હવે તો તેમ કરવુંજ ઘટે છે.

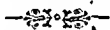
થોડીક આપણી મંડળીઓ પાસે લખેલાં નાટક હોય છે ખરાં, અને તે પ્રમાણે બજવવાને પાત્રોતો પોતાની તર્ફથી બનતી મહેનત પણ કરે છે, પરંતુ તેમાં બધો દોષ નાટકજનનારોનોજ હોય છે. એ નાટકો એવીતો અણધાર રીતે લખાવ્યાં હોય છે, કે જોણે તે જોયાં નથી તેને તેનો વિચાર પણ આવવો મુશ્કેલ પડે. આ નાટકો ઘણું કરીને છપાતાં નથી, અને તેથી તે વાંચનારી આજમની નજરે ક્વચિતજ પડે છે. એમાંના કોઈ કોઈ છપાય છે, પણ તેના બનાવનારનીજ હિંમત કોઈ વર્તમાનપત્ર કે ચોપાના. વા ઉપર અભિપ્રાયને માટે મોકલવાની થતી નથી. બેચાર વર્ષ ઉપર એવું એક ચિત્રકું આમારો ઉપર આવ્યું હતું, પણ તેણે આમારો ઉપર મોકલવાની હિંમત અસાધી તે ઉપરથીજ અમે અટકળ બાંધી હતી, કે એ બ. જવાવું નહિ પણ બંજવાનાં નાટકો જોઈ કોઈ જુવાનીવાએ બનાવેલું નાટક હશે. એવાં બીજાં પણ હાલની નદારો નાટકશાળાના, નકત્તી નદારાં, તારકો હાલ ઘણાં છપાય છે, અને તે ઉપરથી જણાય છે કે નાટકશાળાના દોષ ગુરુ પુસ્તકવર્ગમાં પણ પેસવા માંડ્યા છે.

બજવાવું નાટક તેના બનાવનાર તર્ફથીતો અમને આ પહેલવહેલુંજ

• મોરબી નાટકમંડળીવાળાનું બતૂહરિ નાટક કોઈની તર્ફથી અમને થોડા મહીના ઉપર મળ્યું હતું, પણ તે આમારા આનગી નામે અને મં. યકાર તર્ફથી ન આવેલું વગેરે કેટલાંક કારણોને બ્રીધે તેની ચર્ચા કરવી નહિજ એ અમને ઉચિત લાગ્યું હતું.

મંજે છે, અને તેથી તેનું વિવેચન અમારે કાંઈક વિસ્તારથીજ કરવું જોઈએ. અલિખત એનું વિવેચન ખોજ પુસ્તકોનું જેવા માપથી કરીએ છઈ એ તેવા માપે કરવું એ વાજબી કહેવાય નહિ. હાલ બંજવાતાં નાટકોનાં ઊંચુંદોષ તો ઉપર કહેલી નાટકચાજાની સ્થિતિનો વિચાર કરી રહેમ નજર-થીજ ખતાવવા જોઈએ, કેમકે એવાં નાટકો વિવેચક કે વિદ્વાન વર્ગને નહિ, પણ સામાન્ય શ્રોતાજનોને પ્રસન્ન કરવાને અર્થેજ લખાયેલાં છે. ઉપર અમે વર્તમાનપત્રોને દરેક એકની નોંધ લેવા બલાબણ કરીએ ત્યાં તેણે પણ હાલ આવી રહેમ નજરથીજ વર્તવું જોઈ એમ અમારો અભિપ્રાય છે.

હવે આ નાટકનું અરેખરું વિવેચન એટલેથી આવતા અંકમાં થશે.

ટુંકીદૃષ્ટિનો રોગ.

કેળવણી સેવાના વખતમાં બાળકો કેટલીક જાતનાં દરોનાં બોગ થઈ પડે છે, તે વાતથી ચોડાજ જાણીતા હશે. તે વખતમાં તેમને લાગુ પડતાં જુદાં જુદાં દરોમાં આંખનું એક એકસ દરદ, જે “ટુંકી દ્રષ્ટી” ને નામે ઓળખાય છે, અને જેને ઇંગ્લીશમાં “શોર્ટ સાઈટ” કહે છે, તે મુખ્ય છે. અભ્યાસ કરતાં બાળકોમાં તેનો ફેલાવો કેવા મોટો થાય છે તે મણત્રી-થી કેટલાક સંખ્યનારાઓએ આપણને જાણીતા કર્યા છે, પણ તે સંખળી મણત્રી પૂરોય તફની હોવાથી આ રુઝમાં તેની હાલત કેવી પ્રકારની છે તેથી આપણે ધણેક દરજ્જે અજાણ રહેલા હતા. તેનો ખુલાસો કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર મી. ટી. બી. કર્કેલાએ, તા. ૧૯ મી માર્ચ સને હાલના દિવસે કેળવણી ખાતાને બરની વસ્તુઓના સંગ્રહસ્થાનને ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા વખતે કરેલાં બાપણમાં કર્યા છે. મી. કર્કેલામના જણાવ્યા પ્રમાણે, તેણે ઇંગ્લાંડમાં રહીને એ બાબતનો શોધ કરેલા બાદ, અને આવીને આપણી તફની નિયાજોમાં તપાસ કરી હતી, અને તેના પરિણામમાં મુંબાઈની હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરનારા ઊંડરાઓમાં શેકડે તેર, ચઠ્ઠ અને પંદર સુધી ઊંડરાઓ ટુંકી દ્રષ્ટિના બોગ થએલા માલમ પડ્યા હતા. જાણીતાં ગામડાંઓની નિયાજોમાં ચરખાતની કેળવણી લેતાં ઊંડરા-

આમાં સૈકડે બેથી ત્રણ, અને આગળ વધારે અભ્યાસ કરનારાઓમાં સૈકડે માંચથી ૭ છોકરાં ટુંકી દ્રષ્ટીવાળાં જણાયાં હતાં. મુંબાઈની કૉલેજોમાં અભ્યાસ કરનારા છોકરાઓની એ પ્રકારની સ્થિતિ વિષે જી. કે. મી. કર્કહામ અજણપણું બતાવ્યું છે, તો પણ યુરોપ ખંડનાં અનુભવ ઉપરથી આપણે આટલું તો ચોક્કસ સમજવું જોઈએ કે, તેમની સંખ્યા હાઇસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ કરતાં વધારે આવશે. યુરોપ ખંડની ચોક્કસ થએલી ગણતરીઓ ઉપરથી ખુદી રીતે માલમ પડે છે કે, કેળવણી લેતાં છોકરાંઓ અભ્યાસમાં જેમ જેમ ચડતાં જાય છે, તેમ તેમ ટુંકી દ્રષ્ટિનાં દરદોનો ફેલાવા તેમનામાં વધારે થાય છે, અને આપણી તર્ફની મી. કર્કહામ આપેલી ગણતરીમાંથી પણ એવાજ સાર નીકળે છે.

આગળ જણાવેલી તથા મી. કર્કહામ આપેલી વિગત પ્રમાણે, યુરોપ ખંડમાં એ દરદનો ફેલાવો સરવે કૂરતાં વધારે જર્મની દેશમાં છે, અને તેનાં હાઇસ્કૂલના એવા દરદી છોકરાઓની સંખ્યા સૈકડે પચીસ સુધીની અને કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં સૈકડે સાઠ સુધીની છે. ખૂબીત એ સંખ્યા ઘણી મોટી, અને દિલ્લીની ઉપજનવનારી છે, અને એની સાથે સરખાવતાં આપણી તર્ફના નિશાળીઆઓની સ્થિતિ સારી છે. પણ એ ઉપરથી આપણી તર્ફના નિશાળીઆઓ માટે તપાસ રાખવાની તથા સુધારો કરવાની અંગત યોજી યતી નથી. એક દેશમાં ઘણા માણસો એક દરદનો ભાગ થાય તેટલા માટે બીજા દેશમાં થોડા પણ જરૂર થવા જોઈએ. એમ નથી, અને તેથી હાલત પર સંતોષ પકડી જેસી રહેવું ડહાપણ બરેલું નથી. કોઈ દરદ એવું નથી, કે જેનો ઉપાય કુદરતના ભંડારમાં ન હોય, અને જેને લાગુ પડતાં ઉપાયથી એકદમ અટકાવી નહિ શકાય. તે છતાં કેટલાંક દરદી ઉપાય વિનાનાં જીવામાં આવે છે તેનું કારણ છે; અને તે એ કે, તેમના ઉપાયો શોધી કઢાડવાને આપણે હજી સામર્થ્યવાન થયા નથી, સારાં ભાષે, નિશાળમાં શીખતાં છોકરાંઓને લાગુ પડતાં ટુંકી દ્રષ્ટિનાં દરદ, વગર ઉપાયનાં દરદોની સંખ્યામાં નથી; એ દરદ લાગુ પડીને વધી ગયા પછી ચશમાંની મદદ સગવડ કરવા શિવાય તેને શાસ્ત્ર કરવાનો ઉપાય જો કે જણાવેલો નથી, તો પણ એ કદંગા દરદને લાગુ પાડતાં અટકાવવાના ઉપાયો પર-

મોંઘું વિદ્યોતની મેહનતથી નાંજવામાં આવ્યા છે. તે ઉપાયો કંઈનાં નહિ. પણ એ દરદ-લાશિ પાડવાનાં કારણો દૂર કરવાના છે, અને તે કારણને દૂર કરવા એ ખુદ તે દરદને દૂર કરવા બરાબર છે. તે કારણો ત્રણ પ્રકારનાં છે:—એક, નિશાળના મકાનમાં એણું અજવાળું; બીજું, વાંચવાની એપેડી અને લખવાની કાપી તથા કાગળ અને આંખ વચ્ચેનો નોંધવે તે કરતા વધતો વા એજો તફાવત રાખવાની ખામી; અને ત્રીજું, દરરોજ ઘણા કલાક સુધી વાચવું તથા લખવું.

જો એ ત્રણ કારણો વિષે સઘળી નિશાળોમાં જો પુરતી સંભાળ લેવાઈને તેમને દૂર રાખવાની કોશિશ કરવામાં આવે, તો ટુંકી દ્રષ્ટિના દરદથી આપ્તાઓ મોકળા રહી શકે, અજવાળાની કોતાઈને કેમ દૂર કરવી, તેની સમજ આપવાની કાઈ પણ જરૂર નથી. તેમજ વાચવા લખવાનું કામ ઘણો વખત સુધી ચાલુ રાખવાનો અટકાવ કેમ કરવો, તેમાં પણ કાઈ નવું શીખવાનું નથી. પણ વાચવાની એપેડી અને લખવાની કાપી તથા કોઈએ અને આંખ વચ્ચેનો તફાવત બરાબર કેમ રાખવો, તેની સમજ ફોર્મની આપવાનું કામ બનાવનારાઓએ મેળવવી જોઈએ છંદ્રએ, અને તેઓ મેળવી શકે એવા ઉપાયો લેવાડવાના જોઈએ છીએ, તે માટે મહિલો ઉપાય એછે કે, તેનો ખુલાસો એક સાદી ઈમારતની એપેડી મારફતે બહાર પાડવો, અને તે પ્રમાણે વર્તવાની શિક્ષણ તથા નિશાળાઓએ કરવું પાડવી. નિશાળના મકાનમાં પૂરતું અજવાળું રાખવાની તથા જોકરાઓને ઘણા વખત વાંચવા લખવાનાં કામથી દૂર રાખવાની રીત જો કે સર્વેને જાણીતી છે, તો પણ તે સઘળી જગોએ અમલમાં આવતી નથી, નથી તેના તાકીદ લાગતા વળગતાઓએ કરવી જોઈએ. આજ સુધી એ બાબત ઉપર અત્રે મેદરકારી અને અજાણપણું દેખાડવામાં આવે છે, પણ હવે તેવી હાલતમાં ન રહેતાં અત્રેના કેળવણી આપનારાઓએ તે પર ગંભીર ધ્યાન આપવું જોઈએ છંદ્રએ. આપણી હાઈસ્કૂલમાં, સેકંડ પંદર સુધી, અને કોલેજમાં વધારે ટુંકી દ્રષ્ટિના દરદવાળા વિદ્યાર્થીઓ મળ્યા આવે એ દિલગીરી બરેલું તથા જીતરતી એલાદના હકમાં નુકસાનકારક છે, અને તેનો ઉપાય કરવાને હવે વધારેવાર ફીલ કરવી જોઈતી નથી.

(લો. મિ.)

સારસંગ્રહ.

અંગાળામાં રેલવેપર ભયંકર અકસ્માત. — ઇસ્ટર્ન બેંગાલ રેલવેપર બીજી અક્ટોબરે ભયંકર અકસ્માત બન્યો છે. એવું જણાવવામાં આવે છે, કે ગોલાપ્રિથી કચકતા જવા માટે ઉપડેલી મેલ ટ્રેન આરંધોટાના સ્ટેશન આગળ ગુડસ ટ્રેન સાથે અથડાઈ હતી. તેમાં, ગુડસ ટ્રેનનો ડ્રાઇવર, જેમ્સ મારગન મરણ પામ્યો હતો. મેલ ટ્રેનના ડ્રાઇવર વાલ્ટર કમિંગ્સનો ડાબો પગ ઘટણ નીચેથી છૂટો પડી ગયો હતો, તે સાંજે ધાંધ એવી આશા રાખવામાં આવતી નથી. એક સ્ત્રી ઘણી સખત ઇજા યજ છે તેની પણ સાબં, યવાની આશા નથી. તેણીના બે ભત્રીજા પણ માર્યા ગયા છે. બન્ને ટ્રેનોના બન્ને ડ્રાઇવરનો માર્યા ગયા હતા. બાવીસ જખમી યજા દેશી હોતા હતાં એને પહેલી એપે આગગાડીમાં કંલકતે લાવવામાં આવ્યા હતા. એવું કહેવામાં આવે છે કે સુમારે ૧૦ ઉતારે આ બધા મળીને માર્યા ગયા છે. અને ૧૭ જખમી યજા છે. એ શિવાય બીજાં ચૂરોપીપનો માર્યા ગયા છે, તેઓનાં નામ જણાવવામાં આવ્યાં નથી.

દેશી છાપાને બધાઈ વડાપ્રધાન મી. આડલેને, ચાલતા મુહીનાની શરૂઆતમાં એક બાપણમાં કહ્યું કે “લોરડની કન્સ્ટ્રીલના પાંચલા સમયમાં પ્રેસની છૂટની જે બક્ષીસ અડધા સૈકા ઉપર આપવામાં આવી હતી, અને જે છૂટનો કદી પણ ગેરઉપયોગ થયો નહોતો, તે હિંદુસ્થાનના લોકો પાસેથી છીનવી લેવામાં આવી, હું માનું છું કે એક તારના સંદેશના જવાબમાં, જેની ખબર નહિ કરવામાં આવી પારલામિન્ટને, કે દેશને, એક એવો કામદો પસાર થઈ ગયો કે જેથી મેટીયર ઇન્ડીઅન પ્રેસની સ્વતંત્રતા એકદમ નાબુદ થઈ ગઈ. આથી એક કાંપદો સુધારાને શરૂ લગાડે છે અને : બ્રીટીશ સહન્યાહતને શરૂ લગાડે છે, ઇંડીઆની સ્ટેટયુટ, બુકમાંથી એ કાંપદો રદ કરવામાં આવ્યો છે; અને મને ખાતરી છે કે જ્યાં સુધી લીબરલ પાર્ટીનો દેશમાં અવાજ છે અથવા રાજકારોપારમાં હીમ્સા છે ત્યાં સુધી ઇંગ્લાંડ અને સ્કોટલેંડને ઘણી વાદાંતી એવી જે સ્વતંત્રતા તેને કંઈ પણ શરૂ લગાડવા જેવું કરવામાં આવશે નહિ.”

સુકાની વિમાન—ફાંસખાતેના મ્યુડમ નામના ગામમાં એક વિમાન બનાવનાર અને જે ક્યાપટન વિમાનમાં ખેસી નીકળ્યા. તે વિમાનને સુકાન હતાં. વિમાન સપાટાબંધ લંબરેવામાં ઉપર ગયું અને ધારેલી દિશાએ તેને વાળવાને સુકાન ફેરવવામાં આગ્યું. પ્રથમ તે વરસેલીસ તર્ફ ગયું. પછી જેટિટ પિસેટર તર્ફ ફર્યું અને પછી મ્યુડમ તર્ફ પાછું ફર્યું. વિમાન ને જગાએથી ઉપડ્યું હતું તે જગાએ વગર અડચણે બરાબર વખતે આવી પોહ્યાંયું. એમાં સુકાન ફેરવવાના સ્કૂન ગતિ આપવાને વિષુદ્ધત્રની યોજના કરવામાં આવી છે. એ મુકાનની અને સ્કૂની કલ્પના ઉપર જણાવેલા જે ક્યાપટન તે મેસર્સરેનાર્ડ અને કેબજ એમની છે. આજ કેટલાંએક વરસે થયાં ચાલુ રાખવામાં આવેલા યન્ત્રથી ઝડપે આઠલે મિનિટ ફળ આવેલું જોઈ કોને સંતોષ નહિ થાય?.

સરકારી જાહેરખબર.

જા. નં. ૧૩૯ સને ૧૮૮૪-૮૫.

ઉત્તરવિભાગની સરકારી નિશાળોના મહેતાજીઓને લખવાનું કે આવતા નવેબર માસમાં મહે. ડાક્ટર કુલ્ચ વીએનાથી ગુજરાતખાતે આવનાર છે તેમને જીનાં ખર્ચાં અગર લખો જિનાની અને ખરીદ કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે માટે તેનો તપાસ કરતાં કોઈ મહેતાજી અગર ખીજા ચહુમથને તે મળી આવે તેમણે અમને તુરત લખી જણાવવું. તેની ને ફીમત થશે તે સાહેબ મોસુફ આપશે તા. ૧૯ અક્ટોબર સને ૧૮૮૪.

(ઇંગ્લેન્ડ સહી) ગોપાળજી સુરભાઈ દિશાઈ.

આ. એ. ઇ. ઉ. વિ.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

પ્રાંત કચ્છ.

(પાછલપાને ૨૩૫ થી.)

રાપર. દ. જૂ. નિ.—૩૧ યેઠ ઈબ્રાહીમ મુલેમાન તર્ફથી ૩૧) રા. રામવજી પુંજ ૩૧) રા. રેવાશંકર મહાદેવ તર્ફથી ૩૦૦૦ ડાક્ટર જીનતઅલી ખારમહમદ ૩૦૦૦ હરીરામ જગમાય ઓવરમત અરજ ૩૦૦ કાળીદાસ માવજી ૩૦૦ રા. કેશવલાલ પોતાંજર ૩૦૦ રા. હીમતલાલ કેશવજી કુલ ૩૬) તેમાંથી ૩૪) પુસ્તકો ૩૨) મીઠાઈ. અન્નેની સ્કૂલમાં છોકરાઓને પાણી

પાવાં માટે અન્નેની ડીસપેનસરીના કૃપૈડર ૨૮ હરિજી જાલવજીની નોંધીએ
એકા પીતળનો કળશીએ સ્કૂલમાં બહીસ આપ્યો વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
મહારાઓની ઝેંગારજી બહાદુર તર્ફથી ૩૧૨) ધનામ.—ફેબ્રુઆરી ૨૮ હી
મતલાલ કેશવજીબાઈએ ૩૦૧૧ તથા બેલાની નિયાળના મહેતાજીએ ૩૦૧
તથા એહી પ્ર. રાખેરાજ નારણજી ૦-૬-૦ પ્ર. હીરજી દામજીએ ૩૦
વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજી મહારાઓની ઝેંગારજી
બહાદુર તર્ફથી ૩૫૨-૬ ની ચોપડીઓ.—ભચાઉ. ૬. શુ. નિ. નંબી. સ્કૂલ.
માં વાસ્તુ કૃષ્ણ તે વખતે મહાજન તથા બીજી વસ્તીએ મળી કૂલ. ૩૧૧
મીઠાઈ મણ ૧ વહેંચી. તથા બીજા માણસોને માટે ચાકર મણ ૦૧ ૩૬)
મહાજન તથા વસ્તી તર્ફથી આ વખતે મહેરબાન વહીવટદારે પોતાની
પદરની ૩૦૧ ચોપડીઓ. તથા સદગ્રહસ્થો તર્ફથી ૩૦૧ સોપારી તથા બેલ.
ઓ આપી હતી. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાઓની ઝેંગારજી બહાદુર
તર્ફથી ૩૧૨) ધનામ તથા ૩૨) નાઈટસ્કૂલમાં.—ફેબ્રુઆરી. ૨૮ મુદ્રા વ.
હીવટદાર સ્કૂલમાં પધારી ૩૧૧૧ ધનામ વહેંચ્યું. તેમાં ૩૦૧ ૨૮ હીમતરામ
દયાચંકર ૩૦૧ મુદ્રા વહીવટદારના અવજ. કારકુન ૩૦૧ દેશ દાણના. કાર.
બારી ૨૮ મોરલીધર વલમજી ૩૦૧ બૂજ પ્ર. ૨૮. વીચનજી જાલવજી તર્ફથી
૩૦૧ પ્રોલ કેશવજી ધારશી ૩૦૧ શેઠ આપાસે હંબારા તર્ફથી ૩૦૧ ૬. વલ.
બજી ઉકડા ૩૦૧ શા. પદમશી બેલા તર્ફથી ૩૦૧ શા. નેઠા તેજપાર તર્ફ.
થી ૩૦૧ જાડેજી ઝેંગારજી મોહોજી તર્ફથી ૩૦૧ શા. લખમશી. માળશી ૩.
૦૧ શા. બીમજી કાયા તર્ફથી ૩૦૧ શા. કરમશી પાસડ. તર્ફથી ૦-૧૪-૦
પરચુરણ ગ્રહસ્થોએ. શેઠ લાલજી ચાંપશીહે પોતાના બાઈના લંગન સંબંધી
૩૧)ની સાકર, વહોરા હકુ પ્રેમજીએ પોતાના પુત્રને નિશાળે બેસાડી ૩૦૧
ખારિક. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શેઠ હરિરામ નયુ તર્ફથી ૩૦-૧૫-૦ પાંડીટ
જોડરાઓને મીસ્તરી બીમજી ગોવિંદજી ૩૧-૩-૦ ની સાકર શેઠ. દુરપાર
નાઈયાએ ૩૧) વરીકનાં પૈત્રા રાજગર લધા ધનજી ૩૦૧ એક બાઈ આર્ધા
ચકતે પ્રસંગે શેઠ મુળજી બારાએ ૩૧૧ પતાસાં શા. બાળેને પેર પુત્રનો જન્મ
યવાથી ૩૧-૬-૦ પતાસાં. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજી
મહારાઓની ઝેંગારજી બહાદુર તર્ફથી ૩૫-૧-૦ ચોપડીઓ.

પેચિ. ૬. શુ. નિ.—સપાટ દેવથી ગોવોએ પોતાનેધેર પુત્રનો જન્મ
 થવાથી રૂ. ૧૦ મીઠાઈ. જમનગરના મહારાજ લખુ ધનરાજજીએ રૂ. ૧) સાકર
 વેરા. દેવજી હીરાચંદ ઉનાળામાં છોકરીઓને ખાણી પાવાનો ખર્ચ આપે
 છે. શેઠ ઠાકરસી પ્રદ્યોતમ પોતાના પુત્રના મોવાળા ઉતરાવ્યા તે માટે રૂ.
 ૦૧૧ મીઠાઈ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત રૂ. ૦૧૧ જડેલ જીરામજી
 તર્ફથી, રૂ. ૦૧૧ જડેલ દાનસંગજી મોમાવાજી રૂ. ૦૧૧ જડેલ સાંગાજી જુહુજી
 રૂ. ૦૧૧ જડેલ રેવાજી નેસંગજી ૦-૧૦-૦ શેઠ ઠાકરસી પ્રદ્યોતમ ૦-૬-૦
 વેરા દેવજી હીરાચંદ ૦ ૧-૦ શા. એતસિંહ નરસિંહ રૂ. ૧ વેરા લાવજી
 જેતસી રૂ. ૧ સોની ટોકરસી મેધજી રૂ. ૦૧ હરીરામ લાલજી કુલ રૂ. ૧૧ તે-
 નાંથી રૂ. ૪-૫-૦ ચોપડીયો રૂ. ૩-૩-૦ શાકર અને માનીટરે રૂ. ૦૧ અજુર,
 પ્રદાલા કે. નરાણજી જીવરાજે રૂ. ૦૧ ની દ્રાક્ષ વેરા દેવજી હીરાચંદ રૂ. ૦૧
 દ્રાક્ષ ગામધણી તથા મહાજન તર્ફથી રૂ. ૧-૧-૦ ની ચોપડીયો. ગાધી શા.
 ભાંગચંદ સાતીદાસ તથા વહેરા દેવજી હીરાચંદ રૂ. ૦૧ વાંકીના મહેતાજી
 લધા ધનજી રૂ. ૦૧ દ્રાક્ષ રા. રા. એ. ઈ. સાહેબ વાર્ષિક પરીક્ષા લઈ રૂ.
 ૧-૧-૦ ની મીઠાઈ મહારાજધીરાજ મીરજી મહારાઓથી ખેંગારજી બહાદુર
 રૂ. ૧ તર્ફથી રૂ. ૫) ની ચોપડીયો વાર્ષિક પરીક્ષા વખત.—ભુજપર. રા. રા.
 રેવીન્દ્ર કમીસનર સાહેબે રૂ. ૧) સાકર સોની નરસી રતનશીએ આખાં. રૂ. ૧૧
 તથા શા. ગોસરી. રૂ. ૦૧ દ્રાક્ષ રા. વીજપાર ઉકડાએ રૂ. ૧) આખા, વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખત મહારાજધીરાજ મીરજી મહારાઓથી ખેંગારજી બહાદુરે રૂ.
 ૫૧૧ ચોપડીયો.—માંડવી ઝમકુ કુંડા. શેઠ ગ્રહાનજી દ્વારકાંદાસને ધેર પુત્ર
 જન્માથી મહેતાજીને પાધડી એક રૂ. ૧ નોકરને. રૂ. ૦ અને છોકરીઓને રૂ.
 ૦૧૧ મીઠાઈ વહેંચી. મુંમાઈના બાદીઆ ભગવાનદાસ નરસીએ મહેતાજીને
 પાધડીના રૂ. ૧ તથા નોકરને રૂ. ૦૧ અને રૂ. ૧ છોકરીઓને મીઠાઈ. વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે રૂ. ૧) ની ચોપડીઓ, રૂ. ૬) ચોપડીઓ અને રૂ. ૦૧ મીઠાઈ.
 બીડડા ક. ગૂ. નિ. ભૂજના રાજગર બાલજી એધવજી બાવાના પુત્ર
 કલ્યાણજી અને પરણવા આવતાં રૂ. ૧ સાકર વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મ-
 હારાઓથી ખેંગારજી બહાદુર તર્ફથી રૂ. ૦૧ પેવાભાઈ કુંવરજીએ રૂ. ૧) જેથી
 રામજી ખેરાને રૂ. ૧) જડેલ વખતસંગજી તથા બાઉજી તથા મમુબાએ

૦-૯-૦ પ્રે. રા. ભીમજી લાધા ૩૦ રાજગર - વીરજી મુરારજી ૩૦ શા.
 લાલજી કંબુ. ૩૦—કોડાણુ ૯. ગૂ. નિ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા. ઉમ-
 રથી મેધરાજ ૩૫) શા. કુંવરજી દેવરાજ ૩૦ મહેતાજી લખમેસિદ્ધ સાંમજી
 ૩૦ ગાંધી મુળજી નાગજી ૩૦ શા. હેમરાજ પાંચારીઆ ૩૦ શા. તેજુડ
 ઓભાઈઆ. ૩૦ શા. લીલાધર મેધરાજ ૩૦ મોમાઈઆ મોમર ૩૦ શા.
 કાનજી દેવરાજ, ૩૦ શા. કેશવજી ગેરાજ ૩૧-૧૬-૦ કેટલાક સદસ્યદરજો-
 મળીને આપ્યા. ૩૧૩) ઓપડીઆ મહારાજધિરાજે મીરજી મહારાજોમી
 ખેંગારજી તરફથી અને હરા મીઠાઈ વહેંચ્યા. અને મહાજન તરફથી મહે-
 તાજીને પાઘડી ૩૧૧ માનીદરને ૦-૧૦-૦—નર્મત્રાણી ૯. ગૂ. નિ. વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે મહારાજધિરાજ મીરજી મહારાજોમી ખેંગારજી બહાદુર
 ૩૧૧ નથુ ગોપાળજી મંજમાના ૩૧૧ માધવજી ત્રીકમજી ૩૧૧ જોશીગોપા-
 ળજી ત્રીકમજી ૩૧૧ ખારોટ સાંવણ. ૩૧૧ રા. મગનલાલ, નરથીરામ ૩૧૧
 રા. ખરાંશંકર મોરલીધર ૩૧૧ વકીલ બગવાનજી કેશવજી ૩. ૦-૧૦-૦
 ધનજી ખીમજી ૩૦૧ વકીલ ગોવિંદજી ખેચર ૦-૧-૦ જોશી. મુળજી આ-
 ભારામ ૩૦૧ જીવણુ રામજી ૩૦૧ પટેલ. રમિજી કાંસરીઆ ૩૦—વીરા-
 ણી, નર્મત્રાણાના યાણુદાર મગનલાલભાઈ વિગેરે મળી ૩૬) તથા વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે મહારાજધિરાજ મીરજી મહારાજોમી ખેંગારજી બહાદુર
 તરફથી ૩૪) રા. મગનલાલભાઈ ૩૧) જડેજી. શ્રી. પખાજી ૩૧) ગામના
 મહાજન તરફથી ૩૧૧ દયાશંકર જીવણુરામ ૩૦૧ કારકુન રામજી તરફથી ૩.
 ૦૧ વકીલ ગોવિંદજી ખેચર ૩૦—શ્રાદ્ધી. ખાત્રી હરોરામ લાલજી ૩૧) ૬.
 મધુરાંશંકર હીરજીએ જીક્રાઓના પરીક્ષા લઈ ૩૦૧ ક્રેડીનીઆ ગોવેરધન
 તારાચંદ ૩૧-૨-૦ વકીલ કમૂ. રામજી ૩૦૧—સંજાવા. રા. માંડવી વેલીવ-
 ઠદારના અવલ કારકુન રામજી હરજીવનને તો પુત્રનો જન્મ યધાધી ૩૦૧
 મહેતાજી પુરપોતમ કુંવરજીએ ૩૦૧ માંડવીના મુરારજી પાંસવીરને તો
 પુત્રનો જન્મ યધાધી ૩૦૧ મહારાજધિરાજ મીરજી મહારાજોમી ખે-
 ગારજી બહાદુર ૩૬)—અંગીઆ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા. જંગસિદ્ધ
 માણુકચંદ ૩૦૧ જોગી. હરિનાથ તરફથી ૩૦ સોની માવજી તથા રામજી
 તરફથી ૦-૧-૦ શા. ખેતસી પ્રાગજી ૩૦ જોશી ખટાઉ નંધુ. ૩૦ ખેચર.

નાથવાળા તરફથી ૩૦ ખીજા ગ્રહસ્થોની તરફથી ૩૦-૬-૦-નીરાણા. બૂ-
જના જોરામ ગોકળદાસે ૩૨) વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મીરજા મહારાજોની
જોગારજી બહાદુરે ૩૬) મીડાઈ.—સુમરીગોહા. શા. બીમથી માણેક અંત્રની
સ્કુલ લાઈબ્રેરી માટે નીચે મુજબ પુસ્તકો બહીસ આપ્યા છે. પાંડવા. અ-
રિત્ર, શુદ્ધિપ્રકાશ, અમરલાલ અરિત્ર, વજ્રામ સર્વસાર ઉપદેશ, ઊપદેશકથા,
વડોદરા કેમીયન કેસ, હિંદુસ્તાનનું વર્ણન, ગૂઃ બાળમિત્ર, પંદારન, મુંબઈ
સરેસદાની તવારોખ, ગીરધર વીલાસ, કુદરતી ઇલમ લાટી, ગીરધર વીલાસ,
અંક ૨ જો. અહીંના ગામ ધણીએ ૩માલ ૩૮) ના તથા આપ્યા ૩૦૧
ના વહેંચ્યા.—કોઠારા કન્યાશાળા. અમડાસા ન્યાયાધીશ કાળીદાસ લક્ષ્મીશં-
કર તથા ફોજદાર દલપતરામ ભગવાનજી અંત્ર મહાજન સહિત પધારી
૩૧) ની મીડાઈ વહેંચી તથા ૩૧) મહેતાજીને પાઘડીના આપ્યા. ૬૧) રા.
મદાસ દામજીએ પતાસા ૩૧)ના વહેંચ્યા. વકીલ આત્મારામ ૩૨) ના
પૈડા વહેંચ્યા. કોઠારાના ઠા. મોનજી વોશનજી તથા જોગા ડીઝાડી વેલજી
લાલજીએ મળીને કન્યાઓની પરીક્ષા લીધી તેમાં ૩૮) ની ઓપડીઓ તથા
૩૦૧ ના પૈડા વહેંચ્યા.—કોઠારા શુ. નિશાળ. રા. અમડાસા ન્યાયાધીશ
તથા ફોજદાર સાહેબે મળી ઊકરાઓની પરીક્ષા લઈ ૩૧) પતાસાં તથા
૩૧) મહેતાજીને પાઘડીનો આપ્યો. મુંબઈના ભાટીઆ શેઠ ગોકળદાસ મા-
ધવજીએ ઊકરાઓની પરીક્ષા લઈ ૩૨૫) ની ઓપડીઓ તથા ૩૧) ના
૩માલ તથા ૩૧) ની મીડાઈ તથા ૩૩) મહેતાજીને પાઘડીનાં તથા ૩૧)
એસનો આપ્યો. એ રીતે કુલ ૩,૩૧) ઇનામ વહેંચ્યું.—નસીઆ કન્યા. શા.
બુજના જોશી મહાવજી આત્મારામ ૩૨) ની મીડાઈ વહેંચી. મંજલના
શેઠ ટોકરથી જિવત ૩૦૧ ના પતાસાં વહેંચ્યાં. નસીઆના શેઠ ધનજી લ-
ખમસિંહે અહીંની સ્કુલ લાઈબ્રેરી માટે નકસા ૪). ૧ હિંદુસ્તાનનો ૧ મુંબ-
ઈ ઇલાકાનો; ૧ આફ્રિકાનો; ૧ અમેરિકાનો. બહીસ આપ્યા. નસીઆના
શા. શામજી ગંગાધર તરફથી નકમા નંગ ૨ તથા સ્વેટો નંગ ૩૨ બહીસમાં
આપ્યા. મહેરબાન કરનજ પુલન સાહેબના હેડક્લાર્ક મી. રામચંદ વીરજીએ
૩૧) પતાસાં. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે નીચે લખેલા ગદ્યગ્રંથો તરફથી ઇનામમાં
ઉગરાણું કયું તેમનાં નામ. ૩૮) શા લીજાધર ચેળપાર, ૩૨) શા માણેકચંદ
નાગથી ૩૨) શા હીરજી જિવમી ૩૧) શા ગોવિંદજી ચિનજી ૩૧) શા ૩ પસિંહ બા-
રમજ ૩૧) શા. દેવથી પરખત ૩૧) શા દેવજી જિવત એ રીતે ૩૧૪) ઇનામ ધયું.
તેની ચુંદડી, કાંચળી, ડગલી અને ઓપડીઓ. વાણીઆ ભાટીઆ મહાજન
તરફથી ૩૧) મીડાઈ.

(અધૂરું.)

જાહેર સ્વચ્છતા

શાળાપત્રના છુટક ગ્રાહકોએ આવતા વર્ષના શાળાપત્રના લ-
જમ પોષ્ટેજના નાણાં તા. ૨૭ મી ડીસેમ્બર ૧૯૮૪ની અંદર
આમારી ઉપર મોકલી દેવાં. નહિતો તેમનું ચોપાનીયું અમારે આવતા
વર્ષથી દિલગીરીની સાથે ખર્ચ કરવું પડશે.

તા-૧-૧૧-૮૪	}	હરિજાલ વલ્લભરામ,
મુ. રાજગંઠ.		એનેજર, મુંબરાત શાળાપત્ર,

ગુજરાતશાસ્ત્રપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER
DECEMBER,

પુસ્તક રૂ. ૩ મું.

શીશ્વરમ્બર.

અંક ૧૨ મો.

મેનાઇ બહુ મોટું પુસ્તક નામ તેમ છે કામ:-

૩૨ ખંતે મન લેવની, ખરી એતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS.

મુસલમાનોમાં કેળવણીનો

પ્રસાર. ... ૨૬૫

કાગળ બનાવવાનાં કારખાનાં

કહાડવાની અગમ્ય. ... ૨૬૮

પુસ્તકલેખા મોખાનિયાની પહેલિય. ૨૭૧

મારિઅંત્રહ. ૨૭૮

મરકાપી જાહેરે અખર. ૨૮૦

નિગાળોનાં હનામ પત્રક... ૨૮૫

Spread of Education among-
at the Mahomedans .. 265

Paper-mills ... 268

Notices of New Publications ... 271

Pickings from the Press ... 275

Departmental Notifications... 280

Lists of Prizes distributed in
Schools .. 285

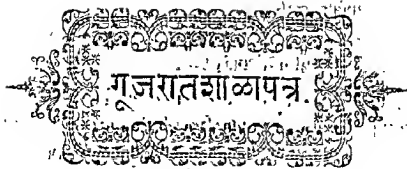

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમધ્યે ધનાઢટેડ પ્રિન્ટિંગ અને લતરલ એલ્સી કંપની
"સિમિટેડ"ના પ્રવાગાં રણજોડલાલ મંગારાએ છાપી પ્રમટ કર્યું

મૂલ્ય { ૩૧) વસનો અગાઉથીજ. } દરમ અર્થ
{ ૩૦) નૂટક એક અંકના } મૂલ્ય.

પુસ્તક રેડ. મુ. ડીસેમ્બર. સન ૧૮૮૪. અંક ૧૨ મો.

મુસલમાનોમાં કૈલવણીનો પ્રસાર.

મુસલમાનોમાં કૈલવણીનો પ્રસાર કેટલો છે, એ બાબત નડીયાદ હાઈ-સ્કૂલના હેડમાસ્ટર, સિ. હાદિમ. એમ. સલાહી. બી. એ. એ એક હાલ કિમ્મતી ચોપાનીયું ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રગટ કર્યું છે. તેના એક નકલ અમને મળી તે વાંચતાં એ હસ્તામી મિત્રના અપરદારી તથા સાવજનિક પરિચય નોઈ, અમે આશ્ચર્ય રાજ થયા છીએ.

An inquiry into the condition of Mahomedan Education in the Bombay Presidency in the official year 1878-79, એટલે, સરકારી વર્ક ઇ. સ. ૧૮૭૮-૭૯ માં મુંબઈ હલાકાતે, મુસલમાનોમાં, કૈલવણીની હાલત કેવી છે તેના તપાસ, એ પ્રમાણે એ ચોપાનીયાનું નામ છે, અને નામ પ્રમાણેજ તપાસ. અરેબી હાપણ અને ગૈબીરાહથી ચલાવી છે. અગર નો કોઈ એ વિષય એક કોમનને લેગતો ધારે, પણ અમારી નજરમાં એ 'કોમનો' સંખ્યા વિગેરેનો વિચારે કરતાં એ આંખી પ્રેમ એ લેક્ષે આપવા નોગે, અને તેમજ સરકારે પણ કેટલાંક વંજતથી પાતાનું આસ ધ્યાન તે ઉપર આપતી આવે છે અમે દિલગીર છીએ કે આ વિષયને ઘટે તેટલા વિસ્તારથી લખતાં નોગ અમારી પાસે જગાં નથી તે છતાં આ ચોપાનીયાનો યોગેક સાર તો

અમારે આપવોજ નોંધએ.

મિ. સવાણી ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના રીપોર્ટને આધારેજ આંકડા ઉપજાવી કાઢી નીચે પ્રમાણે કહેછે.

૧. સને ૧૮૭૨ ના વસ્તિપત્રક મુજબ દેશી રાજ્યો સહિત મુંબઈ હવાકામાં ૨૫૧ લાખ માણસની વસ્તિ હતી, જેમાં ૩૮ લાખ, એટલે સેંકડે આશરે ૧૫ મુસલમાન હતા. તેથી એ બણનારમાં જો ૧૫ મુસલમાન હોય, તો તે પ્રમાણ નોંધએ તેવું કહેવાય.

૨. ૧૮૭૬-૭૯ ના વર્ષમાં કેળવણીખાતાના અમલ હેતુ આશરે ૨૨૫ લાખની વસ્તિ હતી, અને તેમાં બણનારની સંખ્યા ૨૪૨૮૫૧ હતી. એમાં મુસલમાન ૨૫૫૪૫ એટલે આશરે ૫૩તો આંકડો માંડીએ તો સેંકડે ૬૪ હતા. આ મુજબ એ વરસે મુસલમાન બણનારા હોવા નોંધએ તેનો ફૂજ બણતો હતો એમ સાબીત થાય છે.

૩. આ ૨૪૫૪૫ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓમાં કાલેજો ખાતે બણનાર ૧૫ હતા. કુલ બણનારની સંખ્યા કાલેજોમાં ૮૬૧ હતી, એટલે, તેમાં મુસલમાનનું પ્રમાણ સેંકડે ૧.૬૬ એટલે એ કોમની વસ્તિ જોતાં જે આ-વડું નોંધએ તેનો ફૂજ આવેછે.

૪. હાઈસ્કૂલોમાં કુલ બણનાર ૭૯૯૩ મા મુસલમાન ૧૯૮ હતા, એટલે મુસલમાનનું પ્રમાણ સેંકડે ૨.૪૪ અથવા જે હોવું નોંધએ તેનો ફૂજ આવેછે.

૫. મિડલક્લાસ સ્કૂલોમાં મુસલમાન ૮૫૮ અને બધી કોમનો કુલ આંકડો, ૧૫૫૫૦ હતો. એ જોતા સેંકડે મુસલમાનનું પ્રમાણ ૫.૫૫, અથવા જે હોવું નોંધએ તેનું આશરે ફૂજ હતું.

૬. લોઅરમ્લાસ સ્કૂલો, એટલે, દેશી ભાષાનીજ નિશાળોમાં કુલ બણનાર ૧૯૮૦૭૧, અને તેમાં મુસલમાન ૨૧૨૫૫ હતા. એટલે, સેંકડે ૬૪, અથવા પ્રમાણમાં જોતા નોંધએ તેના ભાગે અડધાજ મુસલમાન કનિષ્ઠ કેળવણી લેતા હતા.

એ સિવાય ભાતભાતની વિગતો ઉપજાવી કાઢી મુસલમાનોમાં કેળવ-

ણી ઓછી છે એમ નિર્વિવાદ સાબીત કરવાને એ ઓપાનીયામાં પ્રયત્ન કર્યું છે. ઉપલા આંકડા ઉપરથી એતો ખુલ્લું જ છે કે બધી જાતની કેળવણીમાં મુસલમાનો ખીજ કરતાં પાછળ પડ્યા છે, અને જેમ જેમ કેળવણી ઉપા પ્રકારની તેમ તેમ તેમાં મુસલમાન જણનારનું પ્રમાણ છેક ઓછું જ થતું જાય છે. ઉપર જે પ્રમાણ કાઢી જતાં જુએ છે તેમાં એક તર્ફની કસર રહી જાય છે ખરી. કેળવણીખાતાની સંખ્યા હેઠેના ૨૨૫ લાખની વસ્તીમાં મુસલમાનનું પ્રમાણ આખા ધલાખાતા ૨૫૨ લાખ માણસમાં જે છે તેજ હશે એમ આ આંકડા મણવામાં માની લીધું છે પણ એમ બને કે જે ભાગ મુંબઈ ધલાખાતા કેળવણીખાતાની સંખ્યા હેઠે આપ્યો નથી તેમાં મુસલમાનની વસ્તી હોયજ નહિ અથવા બહુ વધારે હોય. પણ વધારે હોવાનો તો સંભવ નથી, કેમકે મુસલમાનની વસ્તી આપણી તર્ફ તો વિશેષ ચહેર કે કર્યાઓમાં જ હોય છે. મારે આ રીતની મણવીમાંથી જૂલ જણી તે દૂર કરવા જઈશું, તો અમને લાગે છે કે ઉલટું કેળવણીખાતા હેઠેની વસ્તીમાં મુસલમાનની વસ્તીનું પ્રમાણ વધી પડશે, અને તેથી મિ. સખાણી જે સાબીત કરવા માગે છે તે વાત નબળી થવાને બદલે વધારે મજબૂત થશે.

પણ મુસલમાનમાં કેળવણીનો પ્રસાર ઓછો છે એ વાત આપણને તો પ્રત્યક્ષ છે, અને તેથી દશીઓએ વિચાર કરવાનો એજ છે કે એમ થવાનું કારણ શું, અને શા ઉપાય કામ લગાડ્યા હોય તો તેઓ ખીજ કોમની પેઠે જ બણવા તર્ફ લાગી, દેશની આખાદી તથા સમાધાનીમાં મદદ કરે. આ મોટો ને મુંચવણ ભરેલો સવાલ મિ. સખાણીએ ખીજ ઓપાનીયાને વાસ્તે રહેવા દીધેલો જણાય છે, અને તેથી અમે પણ અમારે કાંઈ મહેજ્યાજ બાહ્યું જુએ તે તે પ્રમંત્રે બોલીશું. ફાલ તો અમારા પાંચનાર મહેતાજીએને, અને તેમાં પણ મુસલમાનને તો વિશેષજ કહીએ છછએ કે તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં તેમણે પોતાની શક્તિ મુજબ મુસલમાનોમાં કેળવણીનો શાખ વધે તેમ કર્યા કરવું એ તેમની ખાસ ફરજ છે.

કાગળ બનાવવાનાં કારખાનાં કહાડવાની અગત્ય.

૧. 'હિંદુસ્તાનમાં કપડ બનાવવાનાં યોડાં ઘણાં કારખાનાં નોંધ્યા છે, પણ કાગળ બનાવવાનાં કારખાનાં મારે દૃષ્ટિ સાધારણ રીતે કોચે થતી નથી, એ ભૂલ ભરેલું છે. મુમર્દ શહેરમાં કપડ વણવાનાં કારખાનાં બ્યારે સારી મળ્યામાય્યા છે, ત્યારે કાગળ બનાવવાનું એક જ કારખાનું અહીંઆ અસંતી ધરાવે છે, અને તેમાંથી પણ માત્ર જંગ અને ઉતરતી કિસમના કાગળો અનેક. મુમર્દ શહેરમાં કાગળનો અપ જો નજીવો મરજો હોય તો આપણે એનું નિચારીને સંતોષ પોતીએ કે, તે થોડા ઘણા યૂરોપખાતેથી આવેને કામ ચાલે છે, એટલે આપણે તેની માયાકૃદ્ધમાં પડવાની જરૂર નથી. પણ બ્યારે જોઈએ છીએ કે, મુમર્દમાં વરસ દહાડે લગભગ વીસ લાખ રૂપિયાના કાગળ અપે છે, ત્યારે તેના બહાળા અપનો અરો વિચાર આપણને આવે છે; અને તરફ રૂપિયા, તેમાંના મોટા નફા સુદા દર વર્ષે અહીંઆથી યૂરોપખાતે જાય છે, તે જોઈને લાગી આવે છે કે, પોતાના લાભના મેંદર્ધમાં આપણે કેના પંદાત અને અંધારામાં પડી રહ્યાં દિવસો કહાડીએ છીએ. ફક્ત મુમર્દ તરફ નજર કરતા બ્યારે એવા અગત્યનો ખુદાસો મળે છે, ત્યારે આખા હિંદુસ્તાનના કાગળોનો અપ અને તેના કિંમતની તરફ નજર નેતા, તે બહુ મોટા લાગવા જોઈએ. પૈસા ખોવાનું કુખ્ય માણસને જે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે; એક પોતાના કમાએલા પૈસા ખોવાથી; અને બોજી, પૈસા કમાવાની તક હાયમાંથી જતી રહેવાથી, છેલા પ્રકારનો સંતાપ પહેલી કિસમના સંતાપ કરતા કાંઈ ઓછો હોતો નથી, અને જમન તે ઓછો લાગે તિએને ભૂલ કરતા સમજવા જોઈએ એક બાળકના મરણને મોટા માણસના મરણ કરતા કેટલાકો નજીવું ગણે છે, પણ સમજી લોક તેમાં ફેર ગણતા નથી. તેઓ કહે છે કે, નાના બાળકમાંથીજ મોટાં માણસો થાય છે, મારે નાનાની સલામતીની કોળી નોટાવા જેનીજ રાખવી જોઈએ. તે વાત ડહાપણ બની છે, અને ધેધાના ગંધમાં પણ તેમજ વિચારણુ જોઈએ છે. પૈસા કમાવાની તકને નાના બાળક તરફ સમજી, તેમાંથી અરેખરા પૈસા મળવાની આશા રાખવી જોઈએ, અને તેથી તેની તકને પણ બહુ સંભાળ.

વી જોધએ, ઘણા ખરા દેશીઓ, એમ તો વિચારતાં હોયોગતા સંબંધમાં મુદ્દાત પડી રહે છે, અને તેના અનેક દાખલાઓમાં એક કાગળ બનાવવાની હિંદુઓનો પણ છે.

પણ કાગળ બનાવવાનો હોયોગ અથવા તેનાં કારખાનાં આવક કરી આપનાર યદી પડે કે નહિ, આ સવાલ આ બાબતમાં પહેલો ઉઠે છે, અને તેનો જવાબ સહેલ છે. આ દેશમાં વરસ દહાડે લાખો રૂપિયાના કાગળ ખપે છે, ત્યારે જો તે બનાવવાનાં કારખાનાં અત્રે કાર્દાનિ પ્રતી સંભાળયો ચલાવ્યા હોય, તો તેમાંથી નફો રહેવો જોધએ, એ એક સ્વાભાવિક વાત છે. પણ એ સ્વાભાવિક વાત બિપરંત, કેટલીક ખાસ ખાસતો દેશમાં સેવી જોધએ છે, કાગળ બનાવવાના કાચા પદાર્થો જો યૂરોપ અંડમાં જ મળતા હોય, તો તે અત્રે મંગાવીને, તેમાંથી કાગળ બનાવી વેચતાં, ચોડી જ નફાની આશા રહે, અને બીકણ પ્રશ્નો વખતે તેમાં ખોટ આવવાની કારતી પણ રાખે. જો કે યૂરોપવાળાઓ આપણા દેશમાંથી ઘણાક પ્રકારના કાચા પદાર્થો મંગાવી તેમાંથી ઉપયોગી જણસો બનાવી આ દેશમાં તે ખપાવીને સારો નફો મળવે છે, તો પણ બીકણ દેશીઓ કાંઈય કહે છે, તેમાં આપણાથી બની નહિ શકે. પણ કાગળના સંબંધમાં તેવી હરકત કાંઈ નથી, તે બનાવવાને લાખકંતા કાચા પદાર્થો હિંદુસ્તાનમાં જોધએ, એટલા જગ્યામાં છે, અને આજે તે સંઘના પદાર્થો પાણીને મૂલ યૂરોપમાં જોધએ, કાગળ યૂરોપમાંથી તથા ઘાસ વગેરેના કેટલીક જાતના રોપામાંથી બને છે, તેવા રોપા અત્રે પુષ્કળ થાય છે, અને યોયરાંતો જોધકનો જથી પણ સુમારવિનાનો મળે છે. હિંદુસ્તાનમાં બ્યારે ત્રીથ, કરોડ માણસની વસ્તી છે, અને તે સંઘનાં માણસો આજના વખતે પ્રમાણે ચોડાં યા ઘણાં વસ્ત્ર પહેરે છે, ત્યારે યોયરાંનો મોટો જથ્થો આ દેશમાં જોધક મળતો રહેવા જોધએ, ફક્ત મુંબઈનો જ, દાખલો સેતાં. અહીંયાં દરેવરસે લગભગ એ હજાર દન કાગળ યૂરોપથી આવે છે, અને વરસ દહાડે આશરે દોઢ હજાર દન યોયરાં અહીંયાંથી ત્યાં જાય છે. યૂરોપથી આવતા એ હજાર દન કાગળનો મોટો જથ્થો ઘાસ તથા બીજા-શકાના બનાવેલા કાગળોનો હોવાથી, યોયરાંના બનાવેલા કાગળ કરતાં અદ્ય યોયરાં અહીંયાંથી યૂરો-

પ તરફ વધારે નેતવછે. શાકા પૂરા પાડવામાં મુબઈ એ કરતા પણ વધારે શક્તિમાન થવું જોઈએ, અને એજ પ્રમાણે આખા હિંદુસ્તાન વિષે પણ સમજવું જોઈએ. જ્યારે કાચા પદાર્થો આપણા દેશમાં એ પ્રમાણે પૂરતા જવામાં છે, અને જ્યારે યુરોપવાળાઓ તે અહીંઆંથી મંગાનીને તેના કાગળ બનાવી અત્રે નફા બેરેલી રીતે વેચી શકેછે, ત્યારે તે પદાર્થો અહીં-આંના અહીંઆંના કાગળ લગાડી તેના કાગળ બનાવવાથી મોટો નફો મળે એમાં શક શો?

ખીજી સરાપ અર્થને લગતો છે. કાગળના કારખાનાં કાઢતા દરેક કારખાના પાછળ કેટલી યાપણ જોઈએ? કારખાનાંની યાપણની કાંઈ ચોક્કસ હદ નહોતા તેને જોટલી મોટી કરવા માગીએ તેટલી કરી શકાય છે, અને કાગળના કારખાનાના મંબંધમાં પણ તેમજ વિચારવું જોઈએ. પણ તેની ઓછામાં ઓછી હદ ચાર લાખ રૂપિયા સુધીની સર્વામતીથી લેઈ શકાય. એટલી યાપણથી ઉભા કુદરતી કારખાનાને જો દિવસનાજ ચલા બુંદો પૈ તો મહિને ૬૫૦ ૩૦ ટન, અને રાત ૬૫૦ ચલાબ્યાથી ૧૦ ટન કાગળ બની શકે. અહીંઆંના કેટલાક અનુભવીઓ એવી ગણતરી કરેછે કે, અત્રે કાગળ બનાવતા એક ટન પાછળ લગભગ સાડી ત્રણસો રૂપિયાનો ખર્ચ થાય, અને યુરોપથી આવતા કાગળ પાચસે રૂપિએ ટન અહીંઆં પડવા જાયછે. એ ગણતરી કદાચ વધઘટ બેરેલી પણ હોય, પણ અહીંઆં બનાવેલા કાગળ યુરોપના કાગળ કરતા સસ્તા પડવા જોઈએ, અને યુરોપીઅન કાગળના બાવ પ્રમાણે ગણતાં તેમાં સારો નફો રહેવો જોઈએ, એટલી વાત તો ચોક્કસ છે. ત્યારે નાણાવાળા દેશીઓએ શા માટે એ ઉદ્યોગથી પલાત પડવું જોઈએ? મુબઈમાં જ્યારે કાપડના કારખાનાંઓ ધમધોકાર નીકળવા લાગ્યા છે, ત્યારે કાગળનાં કારખાનાંઓ પણ તેમ કેમ ન નીકળે? અવગત તે નીકળનાં જોઈએ અને નીકળે, પણ અહીંઆંના નાણાંવાળા દેશીઓની નજર હજી તે પર દોડતી નથી. જો એકવાર તેમની નજર દોડી અને લખવાને તથા છાપવાને ખરના કાગળ બનાવવાનું એક કારખાનું અત્રે નીકળ્યું, તો તેની પાછળ બીજાં સંખ્યાબંધ નીકળ્યાવિના રહેનાર નથી. પૂણમાં એવું એક કારખાનું કાઢવાની શોધ

યતી જાણી અમોને અધી ઉપજે છે, અને સર્વ પ્રકારે અમો તેની રીતે હ
 ઇચ્છીએ છીએ, ખુદ સુંબઈમાં નહિ ને પૂણામાં, પણ સુંબઈ, ઇલાકામાં,
 કોઈપણ ઠેકાણે તેની પહેલ યવી જોઈએ છે, અને એ જો, યથે તો પછી
 ખર્જ તેવાં કારખાનાંઓ માટેનો માર્ગ આપણી તરફ મોકળો થયે, કલકત્તા
 તામાં એવું એક કારખાનું સારી રીતે ચાલે છે, અને ત્યાં ખીજું કાઢવાની
 જોઈવળ થાય છે. ત્યારે સુંબઈએ પણ તેની પાછળ મંડવું જોઈએ, અને
 કોઈ પણ રીતે અને તેવાં કારખાનાં ઉભાં કરી સુંબઈ ઇલાકાની વસ્તીની
 રોજીનો એક નવો ધવાળો ઉઘાડવો જોઈએ.

— ❦ —

પુસ્તક તથા ચોપાનિયાની પહેાંચ.

કુમારદર્પણ બનાવનાર મિ. કરામજી બમનજી. આ પુસ્તક અમ
 મારે ખાતરી નામે આપ્યું છે, પણ તે એવું સાફ છે કે તેની જાણ
 કાંઈતો અમારા વાંચનારને કર્યા વિના રહેવાનું નથી. ઇંગ્લેન્ડમાં સાફરડે અને
 મઈનના વાર્તા છે તેની ટપ ઉપરજ આ રચેલું છે. કેળવણી કેવી રીતે
 આપી હોય, તો બાળક કુતિયામાં સદ્ગુણી તથા ઉપયોગી નીવડે, તેનું
 આ એક કલ્પિત પણ બની શકે એવું સાફ રસબર્ણુ ચિત્ર છે. આ ગ્રંથકારને
 પોતાની ખીજ વાર્તાઓની પેઠે અને કાંઈપણ મસ્ત અંગાર કે વીરસ
 માલાવવાનો નહોતો, તોપણ પોતાની વર્ણનશૈલી તથા પાત્રભેદની વિચિત્ર
 છતાંથી આ બોધન વાતને પણ સુરસિક કરી મૂકી છે. બાબા કદાપિ
 છેક શુદ્ધ નહિ, તોપણ પારસાસાહીતો નથીજ. ઉલટી એતો કોઈ કોઈ ઠેકાણે
 કાઠીયાવાડી પ્રાંતભેદ તરફ ઝોક આતી દેખાય છે. તે છતાં તે સંઘળા મૂલ-
 રાતીયી સમજાય એવી, અને સાદી મીઠાઈયી અત્યંત બરેલી છે.

હયોગ પ્રદીપિકા. આ એક યોગશાસ્ત્રનો પ્રકરણ ગ્રંથ છે, એટલે,
 યોગની સાધના કેવી રીતે કરવી તેની અનુભવી ક્રિયાપ્રક્રિયાઓ એમાં બ-
 તાવી છે. જેમ પાતાંજલસત્ર એ યોગશાસ્ત્રનો, તેમ હયોગિક્યાનો આ ગ્રંથ
 લોકમાં ઘણો પ્રસિદ્ધ છે. એનો ગૂળ કર્તા કોઈ સ્વાત્મારામ યોગીદ્ર નામે
 નામપંથી જણાય છે, જે પંથીએએજ આધુનિક કાળમાં હયોગ

બહુ એડેસો છે. એના ઉપર કોઈ બ્રહ્માનંદે ટીકા કરી છે તે તથા હિંદી બાપાંતર સાથે આ ગ્રંથ હાલ મુંબાઈમાં છપાયો છે. તેની પહેાંચ અમે માન સાથે આપીએ છીએ. મૂળની સંસ્કૃત બાપા મરણ તથા અસ્થિપ્રત્યે (હિંદીમાં એમતો કહી શકાતું નથી, પણ સાધારણ વાંચનારને તે જોવી છે તેવી એ) વધારે ઉપયોગી માલમ પડશે. આ ગ્રંથનો વિષય શા છે તે તિના નામ ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે. યોગની અદ્ભુત વાતો ઉપર જેને પ્રીતિ અથવા આસ્થા હોય, તેને એ ગ્રંથ મુંબાઈમાં પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુંદજીની કુકાનેથી મળશે. કિમત રૂ. ૨૨, રાખેલી છે. મા. ૧. ૧. ૧.

ત્રેમાનંદકૃત રણુપરાના એક પ્રત તેને સારોદાર કરી છપાવનાર રા. સા. રંગોવિંદ દ્વારકાદાસ તર્કધી આવી. તે પ્રેમ પૂર્વક સ્વીકારી છે. આવા ગ્રંથ ॥ સંશોધન કેવી રીતે થયું છે તે જ પ્રથમ જોવાનું હોવાથી તે બાબત બ. રાખર મનન કર્યા પછી અમે આમારો વિચાર દર્શાવવા ધારીએ છીએ.

૧. સિદ્ધિશાહિંદુસ્તાન, એટલે ઇંડિયા, એ નામની 'મિ. કોટને ઇંગ્રેજીમાં એક મોપડી લખી છે તેનું દશાનુસારી બાપાંતર બાઈ અમનલાલ હરિલાલ સેતોપવાડ બી. એ. એ કરી છપાવ્યું છે તે નોંધ અમે 'છણા' રાજી થયાં છીએ. એ ઇંગ્રેજ ગ્રંથકારનો મૂળ હેતુ અલખત એનું છે કે આ દશમાં રાજ્યરીતિ કેમ ચાલે છે તથા તેમાં કેવી ભૂલ થઈ છે તે વાતથી ઇંગ્રેજોને વાંક કરવા છે, તોપણ એ વાત આપણા લોકોને જાણ થવાની પણ એટલી જ જરૂર છે. આવી પ્રશ્નગાનુપાત લખાએવી મોપડીઓ (જે કે 'મોપાનીયાનાર્જ' વર્ગમાં બરાબર રહિતો મૂકી શકાય) તેમાં પુસ્તકો નેટલું ગાળિય હોતું નથી એ અરે, તોપણ તે તત્સમયને વધારે ઉપયોગી તથા રસ લાગે એવી હોય છે. આવા દશીએએજ લખેલાં મોપાનીયાં હોય તોતો અસંભવ બહુ જ સાહે, પણ તેમ કરવાની બહુધા મોપણા લોકમાં હાંપ શક્તિ નથી, અને તેથી વિવાદના ચાણ તથા શુદ્ધચિત્તના ઇંગ્રેજો હાંપ હિંદુસ્તાનના રાજ્યસ્થિતિ વિષે શું ધારે છે એ જાણવું આપણને પણ કામનું છે. આપણા કરતાં પણ કેટલાક ઇંગ્રેજોને આ દશની કેટલી રાજ છે તે આ મોપડી વાંચ્યાથી માલમ પડશે. આમારો એ વિષય ન હોવાથી વિશેષ વિષય ન કરતાં, એ વાંચવાની અમે આમારા સમજા મિત્રોને બવામણ કરી.

એ છિએ, બાપાંતર શુદ્ધ તથા સમભવ એવું છે.

જો બાઈ ચિમનલાલને આવા વિષયનો શોખ છે, તો દાંદાબાઈ નવ-
રોજીની બનાવેલી ઓપડીઓનું પણ બાપાંતર કરે તો ઠીક. ઇંગ્લેન્ડે
બનાવેલી ઓપડીઓ કરતાં પણ તે ગાંભિર્ય તથા શાણપણમાં અડે એવી છે.

દટાંતચિંતામણિકાવ્ય. આપણા ઉંળતા કવિ શ્રી વલ્લભદાસે આ
કાવ્યમાં નવોજ દેશ પકડ્યો છે, પણ તેમાંએ સિદ્ધિ સારી થયેલી જણા-
ય છે. પણ એનું વિવેચન અવકાશપર રાખી અત્રે એટલું જ કહીએ છીએ
કે વંદસતસહી વગેરેમાં હાથ છે તે પ્રમાણે છૂટા છૂટા વિષય ઉપર છૂટા-છૂટા
દોહરા અહિયાં એકેકા કીધા છે, અને તે સઘળા વાંચનારને બહુધા સુખેષ-
દાયક તથા રસ ઉપજાવે એવા છે.

ફ્રાંસ દેશમાંહેલી રાજ્યની ઉચ્ચ માથલનો ઇતિહાસ. રાજ્ય વિપ્લ-
વનો ઇતિહાસ એમ નામ રાખ્યું હેમ તો આ ઓપડીમાં શું છે તેની જા-
જના વધારે યાત. અમારા બહુમત વાંચકોને કહેવાની જરૂર નથી કે
આજથી સોએક વર્ષ ઉપર ફ્રાંસમાં જે મોટો રાજ્ય વિપ્લવ થયો, એટલે
લોકે ઉંછળાને એકદમ પરાપૂર્વથી સાચ્યા આવતા ત્યાંના રાજ્યતંત્રને તોડી
નાંખ્યો, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું, અને ધર્મનીતિ આચાર વિચાર સંધળી
બામતોમાંજ કેવળ ઊંધુ અત્તું કરી મૂક્યું, તે મોટા વિલક્ષણ રાજ્યવિપ્લવ-
નો આ ઇતિહાસ છે. આ વિપ્લવ એવા મોટો, અને આખા જગત ઉપર
એવી અસર કરનારો નીવડ્યો છે, કે તેને સઘળા ઇતિહાસકારો દુનિયાના
મહા વિપ્લવોમાંનો એક મહા વિપ્લવ ગણે છે. જનસ્વાતંત્ર્યનો પરિપૂર્ણ
વિચારને ઇંગ્લાંડના નિરંકુશીઓએ એક ખૂણામાં પોકારેલો, અને તેને
અમલ આણવા પ્રયત્ન પણ કરેલું, તે જનસ્વાતંત્ર્યને સર્વ વિષયમાં વિ-
સ્તારી એક વારતો સંપૂર્ણ સિદ્ધિને પહોંચાડનાર ફ્રાંસનો આ રાજ્યવિપ્લવ
હતો. આખી દુનિયાના જનસ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ અર્વાચિન કાળમાં એ
રાજ્ય વિપ્લવથી અને એના પ્રતાપેજ શરૂ થાય છે. એ કારણથી હાલતા
શાણા ઇતિહાસ કર્તાઓ આ વિપ્લવને આશિર્વાદસ્પ ગણે છે, અગર જો
એમાં પ્રકોપિત પ્રજાની તર્ફથી ઘણાં ઘોર અને વિપરિત કંઠો કરવામાં
આવ્યાં હતાં. આ કારણથી તે વેળાનું યૂરોપતો બચતીતજ યદ્દ ગયું હતું.

અને તે બપાનક રસ મહા પ્રતાપી બર્કને પણ લાગવાથી, તેણે તે મમ્મે જે ઇતિહાસ લખ્યો તેમાં તેનું સ્વાર્થ તોલ કરવાને બદલે તેના મિબલસ સ્વરૂપ ઉપરજ વધારે લક્ષ રૂપાભાવિક રીતે આપવામાં આવ્યું.

આ પુસ્તક બર્કના એ ગ્રંથને આધારે, એટલે, તે ઉપરથી મરાઠીમાં એક સોપડી લખાએલી તેનું આ ભાવાર્થ દર્શક બાષાંતર છે. બાષાંતર કરનાર બાઈ ચુનીલાલ બાપુજી મોદીએ મિફ્ટર નામું વગેરે કેટલાંક બીજાં પુસ્તકો પણ બનાવ્યાં છે, અને તે સમગ્ર સરળ તથા વાંચવા ગમે એવાં છે. મકામાં ટાલેજાં જેવી રૂવિતા, વાર્તા, નાટક, કે ચીંધરીયા સોપાનોવાના આકાળમાં એ લખનાર ઇતિહાસ જેવા મધન ને ઉપયોગી વિષયનેજ વળગી રહેછે એ અમારા દિશમાં ધણેજ સંતોષ પેદા કરે છે. બાષાંતરને માટેક્યાં પુસ્તકો પસંદ કરવા એ વાતમાં દુવેધી એ કોઈ ખરા વિદ્વાનની સમાહ લેતો વધારે સારું. પાછલી સદીના વિચાર જે રદ બાતલ થઈ ગયા હોય, તેને આપણી ઉગતી પ્રજાની આગળ મૂકવા એ અમને અનુચિત લાગે છે. તે છતાં બર્ક એવો ગ્રંથકાર છે કે તેના ગમે એવાં લખાણમાં પણ સમન વિચારો વધારેજ હોય, અને તેથી બાઈ ચુનીલાલના આ બાષાંતરથી દેશને ફાયદો થશે એમ અમે માનીએ છીએ.

આ પુસ્તક છપાવી પ્રગિદ્ધ કરવાનું માન અમદાવાદની ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને છે. એ સોસાયટીને અમારી નમ્ર પણ ઘણા વખતથી મનમાં ધમ્મા કરતી એક વિનંતિ છે, કે નાના નાના અને બહુધા નેમાલાલ નિબંધો છપાવવામાં પાંતના નાણાં ન જગાડતાં સંસ્કૃત ઇંગ્રેજ વગેરેમાંથી ગ્રિટ ગ્રંથોના (Classical Authors) યોગ્ય પુસ્તકો ખાસે બાષાંતર કરાવે, તો બહુ સારું. એ સોસાયટીએ આજ પર્વે જેને પુસ્તક રચાવ્યાં છપાવ્યાં છે તેમાં રચાવી કિમતનુતો ફક્ત એક અંબાવાતનું અર્થ માત્ર, વર્ણનાય શાસ્ત્રી કૃત ગૂજરાતી બાયાનો ઇતિહાસ, તથા બીજાં એક કે બે બાગે પુસ્તકો મળી આવે. બૃત નિબંધારિક પ્રથમ છપાએલી સોપડી એએ બેમક આપણા પ્રાંતને ઘણે ફાયદે રેવાં છે—બરે પ્રાંત ગમચમાં મુધારાનું બી સોપનારજ સોસાયટીના તે ગમેના નિબંધો છે—તોપણ હાલ દેવે તેની તેથી વધર નથી, અને જો દેવે તોએ સોસાયટી સંચારમુધારાને

પડતો મૂકી સાક્ષરતાના ગ્રંથોનીજ વૃદ્ધિ કરવા તરફ પોતાનું સુકાન કરવે, તોજ તેનું નામ (વર્નાક્યુલર સોસાયટી) તે, છેવટે પણ સફળ થાય એમ અમને લાગે છે.

મિત્રતા વિષે નિબંધ. બાઈ પુર્યોત્તમ કાહાનજી ગાંધીની આ ઓપડી બીજી આવૃત્તિએ પ્રેરણેલી જોઈ અમે અંશ થયા છઈએ, અને આચારીશ્રીએ છઈએ કે એનો પણ ઉદ્ધાર એવી રીતેજ થએલો જોવાને એ ભાઈ શક્તિમાન થયે. વિચાર પ્રયમની આવૃત્તિ ઉપર આપી ચક્રા છીએ એટલે અમે કાંઈ બાલવાની જરૂર નથી, પણ એટલું કે એ ઓપડી સ્વં-શાભિમાનને પોષક તથા જીવસાબરી છે.

સુખદુઃખ વિષે નિબંધ. બતાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર વેદ મયારામ સુંદરજી કુંડળા. એ વિષય તો મનુષ્યજાતિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારથી સર્વ સ્થળે ચર્ચાતો આવેછે, અને તેથી તેમાં નવિનતા આપવાનો સેતુવ ઓછોજ, તો પણ આ લખનાર સ્વતંત્ર રીતે તથા અંબિરતાથી પણ કેટલેક દરજ્જે પોતાના વિચાર અમાવી શકે એવા જણાય છે. આ ઓપડીનું નામ સાંભળી લાગે ખેડ કે એમાં તો કયેડવાર કૂટાઈ ગયેલું અસ્તોદયનુંજ ટાહિલું હશે, પણ તેમ નથી. વિચારની દપછપ તથા ઉદ્ધારણા આ લખનારની પોતાનાંજ છે, અને એ વાતને અમે કોઈ પણ લેખકને માટે મોટું આશાજનક ચિન્હ ગણીએ છઈએ. શ્રેષ્ઠી, અખંડ મોજનાવાળી, એટલે સ્વસંબંધિત પણા વિચારોને એકજ વાક્યમાં જોડી નાંખનારી, હોવાથી વાંચનારને સમજાવી કાઢે પડશે પણ તેમ તેથી તેની શાસ્ત્રીય શૈલી વધેછે બાધા. પણ તદ્દનુ-સાર પ્રૌઢ, કાંઈ આડંબરવાળી કદીએ તોપણ ચાસે એવી છે. પરંતુ એજ કારણથી ગ્રામ્યતાના દોષ ને હાલના લખનારાઓમાં બહુ વધી જવા લાગ્યા છે તે બિલકુલ આ ઓપડીમાં નથી, અને અગરજો પ્રાંતબેદના શબ્દો દૂર કરવાને મહેનત લીધેલી જણાતી નથી, તોપણ શબ્દશુદ્ધિના ચા-હાનારને પસંદ પડે એવી બાધા સામાન્યપણે થઈ છે. હવેથી સરળ અને સર્વ-માન્ય શબ્દો ઉપર વધારે લક્ષ આપવાની તથા ખજો ધર્મને જ્યાં હોય ત્યાં થોંચી બાલવાની ટેવ છોડવાની અમે એ લખનારને બલામણ કરીએ છીએ.

સહોદરના સ્વાર્થીપણાની વાર્તા. જાણી પ્રસિદ્ધ કરનાર વાર્ષિક સ-

દુષોધ રેસરાજના પ્રવર્તક. ઇંગ્રેજીમાં બાળકોને માટે વાંચાઓ છે તેમાંના એકનો આ તર્જુનો છે. તર્જુમાની બાધા શુદ્ધ ને સારીછે, પણ બાળકોને અનુસરતી એમાં સરળતા નથી. બાળાંતર કરનારે યાદ રાખવું જોઈએ હવું કે આવી વાંચાઓ બાળકને જ રૂચે, અને જો તેને જ માટે લખાવી છે, તો પછી બાળા પણ તેવી જ સહેલી ને રમતી વાપરવી જોઈએ. મૂળ વાતમાં કેટલોક ફેરફાર કરી નાખવાથી તેનો રસ બગડ્યો છે, પણ જોણે મુખ્ય પૃષ્ઠ ઉપર જે "સુધારા વધારાનું બાળાતર" એવો બપો માર્યો છે, તેને આ વિષે કાંઈપણ કહેવું એ અમે બર્થેજ સમજીએ છીએ. બાળાંતર કરનારે મૂળ કવીના ગુરુ યદ્યે બેસવું એના જેવું બીજું કાંઈ પણ વિપરીત નથી, તો પછી એક દેશમાં જમાનાપર જમાનાએ સ્વીકારેલી વાંચામાં તે વળી સુધારા શા અને વધારા શા? કુદ્દત દેશ કામને અનુસરતી કરવા તે વાતમાં જેટલો ફેરફાર કરવો જોઈએ તે કરવાની બાળાંતરકારને એવે પ્રમંત્રે છૂટછે, પરંતુ તેણે ફેરફાર તો અત્રે જરા પણ કીધેલો જણાતો નથી. તે છતાં બધું જોતા આ બાળાંતરકારને તેની મહેનતને માટે શાખાસી ઘટેછે, અને એ બાળકોને વાચવા સારૂ છે એ વાત ભૂલી જઈએ, તો બાળાંતર સુંદર અને રસભર્યું પણ કહી શકાય.

ભાવીવિકાસ. શ્રી હરિજીવન મહારાજકૃત. છપાવનાર ડા. જયરામ વિ. રઘુનાથ. આ હરિજીવન મહારાજ કોણ, ક્યારે, અને ક્યાં થઈ ગયા તે બાબત છપાવનારે કાંઈ પણ કહ્યું નથી. લખાણ ઉમરથી તે કાઢીયાવાડ તર્ફનો કોઈ વેદાતી જણાતું છે, પણ છપાવવામાં બાધા શુદ્ધિ કાંઈ યદ્યે નથી તેથી કાંઈ નફી કહી શકાય નહિ. એમાં હિંદુસ્તાનીબાધાના ભાની વિષે કુંડળીયા તથા સૈવધા છે, અને એ વિષયને આહવાનારને તે પ્રિય લાગે એવી ભૂની શૈલીમદ્દ છે. પૃષ્ઠ ૧૪ કિમત આ. ૧૧)

ગુજરાતી વાંચનમાળાને સુધારવા વિષે સૂચના. એ નામનું ઇંગ્રેજી ઓપાનીયું તેના બનાવનાર મિ. મણિલાલ નમ્બુબાઈ દ્વિવેદિએ બતાવેલું. અમને પહેાંચ્યું છે. વાંચનમાળાના સુધારા બાબત જે જે બલામણો આમારા એ તરણ નિદ્ધાન મિત્ર કરી છે તે એવી અગત્યની છે કે તેના ચર્ચા બે બોલમાં આ રચને યદ્યે થકેજ નહિ, અને તેથી તે બાબત હાલ કાંઈ

પણ ન ખાલતાં એટલું જ કહીએ છીએ કે નિશાળેની લગતા વિષયો તફ હાથ લોકનું લક્ષ કાંઈ એવાંવં લાગ્યું છે. અને અમે દશનાં ખરા ઉદ્યનું શુભ ચિન્હ ગણીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તે ઉત્તરોત્તર વધતું તથા પરિપક્વ થતું જશે.

ખાળલગ્ન અને 'બાળાકાર'નું વૈધવ્ય એ બાંધેતું મિ. મેલેબોરીનું બીજું ઓપાનીયું અમને માલું છે. એમાં એ સંમળ લખ્યું નરે પોતાના પાછલા ઓપાનીયા ઉપર આલેલી સ્ત્રીઓ દુકામાં સાર કાઢી બતાવ્યા છે કે આટલી આટલી પાતો ઘણાં મેં કબુલ થઈ ચૂકી છે, અને હવે આ પ્રમાણે કરવું જોઈએ. અમે દિલગીર છીએ કે જગાના સંકોચને લીધે એ બાળત અમે આ એકમાં વધારે લગી શકતાં નથી, પણ એટલું તો કહેવું જોઈએ કે આપણા હિંદુ સુધારકોએ પોતાનું આજ્ઞા છોડી આ પારસી વિદ્વાનના પોકારને હોંસથી ત્રીલી લઈ કાંઈ પણ કરવાં તફ એક સંપે મંડવું જોઈએ. બ્યાં સુધી હિંદુઓ પોતે આ સંસ્થામાં આગળ પડી કર્તવ્યજીવિ ધારણ નહિ કરે, ત્યાં સુધી કાંઈ પણ થઈ શકવાનું નથી. આમાં કોઈ કોળીયો ઘાસ, તોપણ હિંદુ બાઈઓ તે આવવાની મહેનતથી પણ જોઈએ, તો પછી તેમનો એક શી રીતે થાય? જો સરકારની સહાયતા ઉપર આશા બાંધી હિંદુ સુધારકો બેઠા હશે, તો તે પણ તેમના જીરુસામિર વારંવાર બોલ્યાવિના મળવાની નથી એમ નિશ્ચય જણાવું. પણ શું તેઓ આટલા આટલા ફડાકા મારવા છતાં પોતાનાં છોકરાં પણ સરકારની મદદ વિના યોગ્ય રીતે પરણારી શકતા નથી? એમ હોય તો બસ સરકાર પડે વચમાં, અને એ જૂઠા દાંભિકોની પાસેજ એ સુધારા પ્રથમ કરાવે. સ્વતંત્રતા ગમે એવી સારી, પણ લોકપાત્ર હોયતોજ, એમ અમારે પણ પર્થવે આપણા દેશને મારે ખિન્નચિત્તથી કબુલ કરવાની જરૂર પડશે એમ લાગે છે.

* સ્થળ સંકોચ એટલો છે કે ગમે મહીને આરંભલું ગોપીચંદ્રવિદ્ય-અન આ એકમાં અમે મૂંઝી શક્યા નથી, અને આ પરચૂરણ પહેાંસમાંથી પણ આ વર્ધના માસિકોને આવતા મહીનાપર રહેવા દેવાની જરૂર પડી છે.

સારસંગ્રહ.

ખાનગી કેળવણીના વધારા માટે સ્થાપન થયેલી મંડળી.—દક્ષિણમાં ખાનગી કેળવણીના કામને ઉત્તેજન આપવાની મકસદથી “ધી દેકન એન્જ્યુકેશન સોસાયટી” નામની એક મંડળી સ્થાપના માટે તા. ૩૦ મી અક્ટોબરને ગુરવારને દીઁએ અં ૭૫૫ બુ વેડર બરનના પ્રમુખપણા હેઠળ પુનામાં એક ખાનગી મેનારો થયો હતો. આ મંડળી સ્થાપના માટેની હિતચાન ત્તાની ન્યુ ઇંગ્લેન્ડ સ્કૂલના મેનેજરો તર્ફથી યર્ષ હતી.

ગુમાઈની સેવીંગ બેંકમાં નાણું મેનારાઓની સંખ્યા.—સરકારી સેવીંગ બેંકનું સરનામું ગઈ તા. ૨૪મી અક્ટોબર સને હાનને દિનિ બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરથી માલમ પડે છે કે, એ બેંકમાં નાણાં અનામત મેનારાઓની સંખ્યા ૪૬,૨૨૦ ની હતી, અને તેઓએ ત્યાં અનામત મેસેની નાણાંની રકમ રૂ. ૩૧૦૦૬૪૮૪-૮-૮ની હતી.

દેશી ડાઈવરો અને શંટરો. આપણા દેશના રેનવેઓમાં વધતા જાય છે તે આ આકડા ઉપરથી જણાય છે કે આગલી સાલમાં સમગ્રી લાઈનો ઉપર જ્યારે ૩૨૭ ડાઈવરો અને ૩૦૪ શંટરો હતા, ત્યારે ગયાં સાલમાં તેમની સંખ્યા ૩૯૧ ડાઈવરો અને ૩૪૫ શંટરોની થઈ હતી. દેશીઓથી સવાતાં આ જતના કામથી રેનવેકંપનાઓને મોટો ફાયદો થાય છે તેનો આ એક દાખલો કે ૧૮૭૫ નાં એપ્રિલ માસથી ગયા ડીસેમ્બરે ૧૮૮૩ સુધી ઇસ્ટિંડિયન રેલવેને યુરોપીઓને બદલે દેશી ડાઈવરો જ ન શંટરોને લીધે રૂ. ૩૧ લાખનો ફાયદો થયો હતો.

નકલ કરવાનો રોગ.—સાઈબીરીયા ખાતે એક એવા રોગ ફેલાયો છે કે જ્યાં જ સપડાય છે તે જ પણ કાઈ જુએ છે. આ સાબળે છે તેની નકલ કરવાના દેવાનાં પણામાં આવી પડે છે. એ વ્યાધિ જલવામાં પણ છે, એક સમસનો દાખલો આપવામાં આવ્યો છે કે તેના જોગથી અકુળાઈને પડી જતો જોવાથી આ દરદથી પીડાતા એક આશામીને પણ તેજ પ્રમાણે ને તેટલાજ જોરથી પડવાનું બાવાં આવ્યું, અને એવા ખીજા ઘણાક દાખલાઓ આ દેવાનીમિતના મળી આવે છે.

નંદકુમારની તવારીખ.—જ્યારે મીઠા વારને હિરદીસા આમણા દેશ નો ગવરનર જનરલ હતો તે વેળા બંગાલ પ્રાંતના નંદકુમાર નામિ એક આબરુદાર અને માતબર ખાલણને ફાંસ દેવામાં આવ્યો હતો; જે બનાવ તવારીખમાં મુદ્દુર છે. આ ધણીની આલેખી તંપાસ સંબંધી હાલમાં સર જોમસ સ્ટીવન એક ગ્રંથ લખે છે, કે જેથી કેટલીક નવી વાતો અજવાળામાં આવશે એવી વકી રખાય છે.

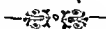
આખી દુનિયામાં એક દિવસમાં કેટલાં જન્મે છે તે કેટલાં મરે છે? એક દિવસમાં આખી દુનિયામાં ૬૭૭૯૦ મરણ થાય છે, અને એક મિનિટમાં ૧૭ થાય છે. જન્મ દર મિનિટ ૭૦; દર દિવસ ૧૦૦૮૦૦ નો અને દર એક વરસમાં ૩૬૭૨૦૦૦ નો થાય છે.

પરદેશ વાસ કલકત્તાને બંદરેથી ગયા એપ્રિલ મહીનામાં પરદેશ વાસ કરવાને જે ૧૦૯૯ આસાત્રીઓ ઉપડી ગયા હતા તેમાં ૯૩૨ હિંદુઓ અને ૧૬૭ મુસલમાનો હતા. ૧૦૯૯ માં ૭૫૦ પુરષોને ૩૪૯ સ્ત્રીઓ હતી.

પક્ષી કેળવવાં, પારિસમાં એક પક્ષીનો કેળવનાર નાકવ્યો છે, જેણે ત્યાંના લોકને હેરાત કર્યા છે. તેણે લુધ્ધ્રી નામના એક ગ્રહસ્થ સાથે સરત બકરી કે તેણે તેને એક ડગ્ગર પક્ષી આપવા, ને તેની પાસે તેમને ફક્ત ૧૫ મિનિટ રહેવા દેવા; ને પછી તે તેમનાં પીજરો એક પછી એક ઉઘાડે ને તે પક્ષીઓ બહાર ઉડી જવાને બદલે તે પીજરો બધાં મુકવામાં આવે ત્યાંથી થોડક દૂર તેમને માટે કરેલી એક બેઠકમાં જઈ ઉતરે. એમાં જો યાંચ તો દરેક પક્ષી જે વેલાજ બેઠકપર જઈને ઉતરે તે દીઠ લુધ્ધ્રીએ તેને ૫૦ ફ્રાંક આપવા, પણ જે પક્ષી તે બેઠકમાં નહિ જાય તેના દરેક દીઠ ૫૦ ફ્રાંક તે પક્ષીઓના કેળવનારે લુધ્ધ્રીને આપવા. આ સરત પ્રમાણે કાંઈ અજાવાનું હતું, પણ તે વેળા લોક ત્યાં એટલું ખીઓખીય બરાયું હતું, કે સરતમાં જણાવેલી એકસ હદની જગા નહિ મળતાં પીજરોથી તે બેઠક ઘોડીજ દૂર મેળવાની જગ્યા મળી. આથી લુધ્ધ્રીએ તે સરત બહોલ રાખી નહિ, માટે ફરીથી એ તમાસો સરતના સંધળા કરાર પ્રમાણે થયે, પણ આટલું તો ખરું છે કે જે અંતરે બેઠક મુકવામાં આવી હતી ત્યાં સંધળો પક્ષીઓ આખાદ જઈને ઉતર્યા હતાં.

૧. હેનરીક્સેટ, પેલો હિંદુસ્તાનનો અચળમિત્ર, 'પાર્લામેન્ટનો' અખ્યાત મેમ્બર, એક ઉત્તમ અર્થવેત્તા, અધેત્વ છતાં જેનું નામ પૂણે પ્રેક્ટીશન પામ્યું હતું, અને જે હાલુ ઇંગ્લાંડના રાજ્યમંડળમાં પોષ્ટમાસ્તર બનરલ તારીફ બિરાજતો હતો, તે ગયા નવેમ્બર માસની ૬ થી તારીખે ફ્રેંસના સોમથી એકાએક દેવલોક યપોછે. આ અણગ્નિતબ્યા દેવકોપથી બરતખંડને પોતાના પુત્રવત્ત્વ મોટો ધા લાગ્યો છે, અને વિલાતખ્યાતે રાજ્યપ્રકરણો ખાબતોમાં આપણને મોટી, સદાજ બરોસો રાખી શકાય એવી, જે હુંફ હતી તે હવેથી દૂર યકજી!

મજમુદાર મહિરાંડરે જટારાંડરે કેકાણી. વિદ્વત્તા અને મુસદ્દીખણાની આખા કાઠીવાયાડમાં પંકાએલા, ઇંગ્રેજ કેળવણી ન છતાં બુદ્ધિસંસ્કાર મરિપૂર્ણતાને પામેલા, સદા મસજત કે વિદ્યાવિચારની વાતો કરવા મોગ્ય, જર્ગારાંમ મહેતાજીના કાઠીવાયાડખ્યાતેના પરમ એકાંતિકમિત્ર, અને તેમની નિતિએને છેવટે સંરક્ષણ મતો તર્ફ વળણુ આપનાર, કેટલાંક ગદ્યપદ્યનાં પ્રસ્તાક લખનાર, આ નાગરરજના મરણની ખબર સાંભળી અમે ધણા દિલગીર થયા છઈએ. એ યશસ્વી પુરૂષ ગયા નવેમ્બર માસની ૧૦ મી તારીખે ૬૩ વર્ષની ઉમરે દેવલોક યપા છે કાઠીવાયાડખ્યાતે તો એ નરની બેથક ખોટલ છે. એ ગૃહસ્થના બેથકો પ્રસ્તાકો અથવા ઠાંચણો, પણ એમના ચિરંજીવીની તર્ફથી હવે પ્રસિદ્ધ થાય એવી અમે આશા રાખીએ છઈએ, કેમકે એમનો શોધસંગ્રહ ઘણો સારો કહેવાય છે. એમની કીર્તિ અમર રાખવાનો એજ ખંરો રસ્તો છે.

સરકારી જાહેર ખબર.

જાવક નંબર ૯૯ સને ૧૮૮૪-૮૫

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની સને ૧૮૮૪ની સાલની પ્રવેશક પરીક્ષામાં

પાસ થએલા ઉમદવાસોનું પત્રક.

નંબર ૧ નામ.   ક્યાં બહોલો.   નંબર.   નામ.   ક્યાં બહોલો.

૧ માણેકલાલ નાનજી.   વરતેજ.   ૨ જિરામ જગજીવન રાજકોટતા. મુ.

- ૩ ભગવાનજીલ કુંગરચી. વેરાવળ. ૪ ધનજી પ્રભુરામ. લખતર.
- ૫ કુમેર પ્રાણજીવન. ભાવનગર. ૬ ત્રીકમ જગનાથ. ગારીઆધર.
- ૭ ત્રીભોવન નાનેજી. ખોટાદ. ૮ ગીરજશંકર. પેમજી. સિહાર.
- ૯ કામા કચરા. રાજકોટ સ્ટેશન સ્કૂલ. ૧૦ કહાનજી પ્રાગજી. રામપુરા.
- તથાભોરખીતા. સ્કૂલ. ૧૧ અંબાશંકર મોરારજી. ખોટાદ.
- ૧૨ મૂળચંદ નાગજી. બગસરા. ૧૩ મહોબતસિંગ મોતીભાઈ. રાજ.
- ૧૪ ગોપાળજી હરજીવન. હળવદ. ૧૫ કોટ તાલુકા સ્કૂલ.
- ૧૫ મણીશંકર મોનજી. ગણોદ. ૧૬ મોરારજી જશંકર પાણીયા.
- ૧૭ પ્રભુરામ ગંગારામ. હળવદ. ૧૮ વથરામ ભદવજી વાંકાનેર.
- ૧૯ વિઠ્ઠલ વહાલજી. ભાવનગર. ૨૦ હીરજી ઉકા. જેતપુર.
- ૨૧ વિઠ્ઠલજી નરચી. નેધપર. ૨૨ ભાઈશંકર ધનજી. સિહાર.
- ૨૩ જટાશંકર કશ્ણાશંકર. દૂધરેજ. ૨૪ જયમંત વોરસિંહ. નવાનગર.
- ૨૫ ભાઈશંકર વિષનાથ. હળવદ. ૨૬ જશંકર લીલાધર. લખતર.
- ૨૭ દેવશંકર પ્રેમાનંદ. દૂધરેજ. ૨૮ ડાહ્યાભાઈ હરખચંદ. ખજોલ.
- ૨૯ ધનુશ્વર શિવશંકર ભડકવા. ૩૦ જગનજીલ ગોવિંદજી. લીમ. નં. ૨
- ૩૧ દામોદર કરસનજી. ખીરસરા. ૩૨ ખુધર હરીભાઈ. લખતર.
- ૩૩ મોહનજીલ ત્રીકમજી દસાડા. ૩૪ કેશવજી ત્રીભોવન. સીયા.
- ૩૫ જગનાથ હરીભાઈ. વઢવાણ. ૩૫ પ્રાંચ. નં. ૨
- ૩૬ ભવાનીશંકર શિવશંકર. ધરાંગધેરા. ૩૭ નાગજી ઉકા. રાજકોટ તા. સ્કૂલ.
- ૪૦ હરગોવિંદ ભદવજી. લખતર. ૩૮ કાળીદાસ મહાશંકર. સાવજા.
- ૪૨ લવજી પ્રાગજી. કુંડળા. ૪૧ ત્યાજચંદ રંગનાથ. રાજકોટ તા.
- ૪૩ જુલશંકર કાળીદાસ. સુડા. ૪૨ લુકા સ્કૂલ.
- ૪૫ જેભાઈ હરખજી. સીયા. ૪૪ મોરારજી જગજીવન. કુંડોરણા.
- ૪૭ જગત રામજી. વરતેજ. ૪૫ વહ્લંબ નારણદાસ. વીરમગામ.
- ૪૬ ભવાનીશંકર. નારણજી. સિહાર. ૪૬ કરચનજી. સ્વામજી. કાલાવડ.
- ૪૭ દેવશંકર ભવાનીશંકર. દૂધરેજ.

૫૧ મકન છવાઃ ૧ ૧ ૮૪ દુડેળા. ચર આચારામ રામેકલ્યાણી વંચળી.
પંડ જોરિશંકર વિશ્વનાથ. મૂળી.

૧ રોજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજ.

નવપરામે લક્ષ્મિભરામ.

૧૯૫૧ તા. ૨૧-૧૦-૮૪

પ્રિન્સિપાલ ડૉ. કા. રોજકોટ

૧૧

જાવક નખર ૧૦૦ સને ૧૮૮૪-૧૫

સને ૧૮૮૪ ની સાનની રોજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષામાં

કયા કયા ગામના કેટકેટલો ઉમેદવાર આબ્યા તથા પાસ થયા તેનું પત્રક.

ગામનું નામ.	કેટલા ઉમેદવાર આબ્યા, તેમાંથી કેટલા પાસ.	સંકેત કેટલા પાસ	ગામનું નામ.	કેટલા ઉમેદવાર આબ્યા, તેમાંથી કેટલા પાસ.	સંકેત કેટલા પાસ
લખતર.	૪ ૪	૧૦૦	બડકવા.	૨ ૧	૫૦
રોજકોટ તા. રૂક.	૭ ૪	૫૭ ૧	દરાડા	૨ ૧	૫૦
હજવદ.	૩ ૩	૧૦૦	નવાનગર.	૨ ૧	૫૦
મિહિર.	૩ ૩	૧૦૦	બોધપર.	૨ ૧	૫૦
પ્રતેજ.	૩ ૩	૧૦૦	કોનાવડ.	૨ ૧	૫૦
દૂધરેજ.	૧૪ ૭	૭૫	વાકાનેર.	૩ ૧	૩૩ ૩
સીયા.	૨ ૨	૧૦૦	ખીરસરા.	૩ ૧	૩૩ ૩
કુડના.	૨ ૨	૧૦૦	પાણીશીલા.	૭ ૧	૧૪ ૩
બાવનગર.	૩ ૨	૬૬ ૬	સાવલા.	૮ ૧	૧૨૦ ૫
નોટાદ.	૫ ૨	૪૦	બજણા.	૩ ૦	૦

ધરંગધરા.	૧૧	૧૦૦	ગોધાવી.	૩૦	૦
વઢવાણ ખાંચ નં. ૧	૧૧	૧૦૦	લીમડી નં. ૧	૨૦	૦
રામપુરા.	૧૧	૧૦૦	વાઘણીઆ.	૨૦	૦
બજોલ.	૧૧	૧૦૦	ચરાડવા.	૧૦	૦
ઝુડા.	૧૧	૧૦૦	વઢવાણ તા. સ્કૂ.	૧૦	૦
ગારીઆધર.	૧૧	૧૦૦	હડાળા.	૧૦	૦
વંથલી.	૧૧	૧૦૦	સરા.	૧૦	૦
વેરાવળ.	૧૧	૧૦૦	ખુટવડા.	૧૦	૦
બગસરા.	૧૧	૧૦૦	ભંડારીઆ.	૧૦	૦
જેતપુર.	૧૧	૧૦૦	બાબરા.	૧૦	૦
કુંડોરણા.	૧૧	૧૦૦	ધંધુસર.	૧૦	૦
રાજકોટ સ્ટેશન સ્કૂલ					
તથા મોરબી તા. સ્કૂ.	૧૧	૧૦૦	માણાવદર.	૧૦	૦
ગણોદ.	૧૧	૧૦૦	બરવાળા (સોરઠ)	૧૦	૦
વીરમગામ.	૧૧	૧૦૦	અંભાળીઆ.	૧૦	૦
લીમડી નં. ૨	૨૧	૫૦	આટકોટ.	૧૦	૦
મૂળી.	૨૧	૫૦	મોટા વડાળા.	૧૦	૦
સરવદડ.	૧૦	૦	ધોલરાં.	૧૦	૦
ઉપલેટા.	૧૦	૦	બરવાળા.	૧૦	૦
દડવા.	૧૦	૦	કંઠલાલ.	૧૦	૦

રાજકોટ ટ્રેનિંગકોલેજ.

તા. ૨૧-૧૦-૮૪.

નવસરામ લક્ષ્મીરામ.

પ્રિન્સિપાલ, ટ્રે. કોલેજ.

રાજકોટ.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

રાધનપુર.

જા. નં. ૧૫૮ ૧૬-૧૭-૮૪

તા. ૧૪-૮-૮૪ના રોજ નવી કન્યાશાળા ઉદ્ઘાટવા માટે ખુદાવંદ મહે-
રબાન નવાબ સાહેબ બહાદુર, બાબાત સાહેબો, કારબારી મંડળ તથા સ-
દમહરથો પધાર્યા હતા. છોડીઓ પણ આશરે ૨૫૦ હાજર થઈ હતી. પ્રથમ
અહીંના હંજુર ફોજદારી કોર્ટના ન્યાયાધિશ અનંતપ્રસાદ બાઈએ હાલના
બહાદુરનું કેળવણી વિષે લંબાઈમાં અસરકારક ભાષણ આપ્યું. અને સદ-
રહુ ન્યાયાધીશ સાહેબની બનાવેલી જે ગરબીઓ ગવરાવીને દરેક છોડીને
ઓઢણું. એ રીતે ૨૫૦) ઓઢણા તથા કન્યાશાળાના મહેતાજીને રૂ. ૧૦) ની
પાંચડી અને ત્રણ મણ મીઠાઈ મળી આશરે રૂ. ૩૦૦) નું ઇનામ વહેંચ્યું.
અને ખુદાવંદ મહેરબાન નવાબ સાહેબ બહાદુર પોતાના બીમા સાહેબને
લેઈ કન્યાશાળાના રેજીસ્ટ્રારના નામ દાખલ કરાવ્યું. અને કસબી બારે રૂ. ૫
ફો આપ્યો.

(ધંમેજી સહી.) ગોરધનદાસ ધર્મચંદ.

તાલુકા માસ્તર રાધનપુર.

અમદાવાદ વિભાગ.

આ. નં. ૨૩૨ ૨૨-૧૦-૮૪

ગાંગડ.—છોકરાઓની નિશાળમાં તથા કન્યાશાળામાં અત્રે દરબારશ્રી
ગચુબા અમિર્સિંહજીના સાતળપૂરવાળા રાણીબામી માજીરાજબા તા. ૨૩-
૮-૮૪ને રોજ પોતાના નહુંદ માજીરાજબા સહીત પધાર્યા હતા ને વિગ્રટર
બુકમાં કારબારી પાસે ચેરો લખ્યાની દરેક કન્યાઓને ચુંદડી તથા અતલસ
ગજ ૧નો રેન્ગે. તથા છોકરાઓને ઉપયોગી ચોપડીઓ તેમજ મીઠાઈ મણ
૧ મળી રૂ. ૬૫)ની કીમતનું ઇનામ વહેંચ્યું.

(ધંમેજી, સહી.) મલિધરપ્રસાદ તાપીપ્રસાદ.

પાછલ પત્ર (૨૬૪) મેથી ૩. એ. ઇ. અમદાવાદ વિ.

વાંદીઆ.—વારશીક પરીક્ષા વખત છોકરાઓને ઇનામ રૂ. ૧૧ તથા

મેહતાજીને પાઘડી રૂ.૧૫૦ તથા જીવન મોડલેએ રૂ.૧૦૦ નાં પતાસાં વહેંચ્યાં.—ચોખારી. ભચાઉ તલેવીજદાર રા. હીમતલાલ મયાચંદે મીઠાઈ રૂ. ૧૦ ની વહેંચ્યાં.—ખેરાળા. પરિખ ધરમશી આણંદજી રૂ.૧૦૦ ની મીઠાઈ જોકરાએની વહેંચ્યાં. ભુજ મુનીસાપાલીટીના સેક્રેટરી રા. માધવજી કલ્યાણજીએ રૂ.૧૦૦ ની સાકર વહેંચ્યાં.—કોટડી. શેઠ વલ્લભદાસ જોરાએ રૂ.૧૦ ની સોગાફળી વહેંચ્યાં. શેઠ કોરજી શીવજીએ રૂ.૧૦ નાં પેડા વહેંચ્યાં.—ગુદાલા. રા. મુદરા વહીવટદાર વીઠલજી જીવણ સ્કૂલમાં પધારી ગામના સદગૃહસ્થોને ભેગા કરી રૂ.૧૦ ની સાકર વહેંચ્યાં.—નાગરેયા. ઠાકોરજી ચાંદાજીએ જોકરાને રૂ.૨૦ ની સાકર વહેંચ્યાં. શેઠ અંરજણ કરમસિંહે રૂ.૦-૧૪-૬ ની મીઠાઈ વહેંચ્યાં.—કેરા. હીજ. હાઈ. નેસ. ધી. આગાખાનખલી શાહ. સ્કૂલમાં પધારી જોકરાએની સાકર રૂ.૨૦ ની વહેંચ્યાં.—ગઢસીસા. વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજી મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ.૧૦૦ નું ઇનામ વહેંચવામાં આવ્યું.—કુધે. વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજી મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ.૩૦ નું ઇનામ વહેંચવામાં આવ્યું.—ભુજખોળ હાઈસ્કૂલ. વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજી મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ.૧૪ ની ચોપડીઓ તથા રૂ.૫૦ નાં પેડા ભૂજની તમામ નીશાળોમાં વહેંચવામાં આવ્યાં.—ભુજ વિ. સ્કૂલ. મહારાજાધિરાજ મીરજી મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ.૧૧૦ ની ચોપડીઓ વહેંચવામાં આવી.—ભુજ નાઈટ્સસ્કૂલ. મહારાજાધિરાજ મીરજી મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ.૨-૧૦-૦ ની ચોપડીઓ વહેંચવામાં આવી.—મોંડવી વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજી મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ.૬ ની ચોપડીઓ વહેંચવામાં આવી.

(ધંધેજી સહી) દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર.

એન્ડ્રુડેસનજી ઇન્સ્પેક્ટર પ્રાંત કચેરી.

રેવાકાંઠા પંચમહાલ.

વાડી. યુ. નિ. રા. સા. અમુજખરાલ શીવદાસ મામલતદાર, રૂ.૧૦

પ્રજાતર્કીજી ૩૧)—લુણાવાડા કન્યાશાળા. રા. સહ. વલ્લભરામ વલ્લભરામ
 આ. ડીપુટી સાહેબ ૩૧) રામલ હરિ. વીધારામ ૩૦—હાલોડ ગુ.
 નીશાળ. રા. હરસુખ પરબુરામ આસી. માસ્તર ૩૦-૧૦-૦ કાજ હમીદ
 મીઆં નુરમીઆં ૩૦ મહેતા હરચંદરજી શીવગરજી કડાછલાના ૩૧)
 પચોસી ગુ. નિશાળ. ઠાકોર રામસીંગજી પ્રતાપસીંગજી ૩૧)—ધોધઆ ગુ.
 નીશાળ. રા. આ. ગ્રાણ્ડકરરામ રઘુનાથરામ દીનાન સાહેબ રા. ઉદેપુર.
 ૩૩-૮-૯.—ધોધઆ ગુ. ની. રા. આ. હરીનાથ મનસુખરામ દીનાન સા-
 હેબ સં. દેવધડ બારીઆ ૩૧)—લાઠરસ ગુ. ની. કારકુન લલુભાઈ રાગ-
 રામ ૩૧)—ભાદરવા ગુ. ની. ચેડ નયુભાઈ મુળજી ૩૩)—માંગરોલ ગુ.
 ની. મહેતાજી જીવરામ ખુશાન ૩૦ કારકુન લલુભાઈ રાગરામ ૩૧)
 —જયુગામ ગુ. ની. રા. મનસુખ પરબરામ યાણદાર સાહેબ. ૩૪)—
 કડાછલા ગુ. ની. રા. આ. ઝવેરભાઈ નાયાભાઈ દીવાન સાહેબ ૩૦—
 ઓરા ગુ. ની. મે. ખાનખાલાકુર દાદાભાઈ હોરમજી. આસી. પોલી. એ.
 નંદ મેનાકાંઠા. ૩૧)—ખાંડીબાર ગુ. ની. મે. હરીનાથ મનમુખરામ દીનાન
 સાહેબ સંસ્થાન દેવધડ બારીઆ. ૩૧)—હાલોડ ગુ. ની. મહેતા હરચંદ
 રજી શીવગરજી તરફથી ૩૧)—જેતપુર ગુ. નીશાળ. મે. રાગજી સાહે-
 બ માહારાજી શ્રી મોતીસીંગજી માહારાજ સંસ્થાન ઉદેપુર ૩૧)—માંડવા
 ગુ. ની. મે. રા. રા. હરગોવીંદ દ્વારકાંદાસ એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ
 વડોદરા. ૩૩) રા. રા. નર્મદાપુરી બવાનીપુરી. ૩૩-૮-૭.—માંડવા ગુ.
 ની. મે. આ. આ. દાદાભાઈ હોરમજી આસી. રા. મે. સંસ્થાન માંડ-
 વાના રાણા સાહેબ. ૩૫)—લુણાવાડા કન્યાશાળા. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મે.
 અબડુ રહેમાન રાફીમીઆ કાજ સાહેબ મે. લુણાવાડા. ૩૦-૧૦-૮—
 ઘોડા ઉદેપુર કન્યાશાળા. મહેરબાન રાગજી સાહેબનાં રાણી સાહેબ ૩૩)
 —કવાંડ ગુ. નીશાળ. મે. યાણદાર સાહેબ તેથી મે. હરિ. તરફથી ૩૦
 —જેતપુર ગુ. નીશાળ. મહેરબાન રાગજી સાહેબ માહારાજી શ્રી મે.
 તીસીંગજી સંસ્થાન ઘોડા ઉદેપુર. ૩૧)

માસિક સારસંગ્રહ.

દર મહિને અમારા તરફથી બહાર પડશે. ગુજરાતી બાષામાં પ્રગટ
 પેલ નવાં અને જુનાં સર્વમાનવ, સોપાન્યાં, તેમજ પુસ્તકોમાં અવલોકન
 રવા પોત્ત ચુંદી કહાડેનાં ઉપયોગી વિષયોએમાં આપવામાં આવશે. તેમજ
 મેં સોપાન્યાં મોટે નવી લખાવેલાં નવિન વિષયો, વિચિત્ર લાપકે ભાષાંતરો
 અને સમયને અનુસરતી બાષાનો વિશેષ રસાવેલી મનોરંજક કવિતાઓ એમાં
 ભાવવામાં આવશે. આગળથી જોઈના આદક ધરે તોટલી નકલો, છપાવવાનો
 રાદો રાખ્યો છે. "બુદ્ધિપ્રકાશ" જેમડા-સોળ પૃષ્ઠનું -કદ: કિંમત બહુ સસ્તી
 છે. વેરશે કુક્ત એક રૂપિયા. પોસ્ટેજ મફત. આદકોએ લવાજમ સાથે
 મેકદમ લખ્યું. પુરુષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી લીખડી.

દલપત સતરાહી.

આપણા પ્રખ્યાત કવિધર દલપતરામ ડોહાબાંધકૃત સંરણ અને
 રસિક દૃષ્ટાંતિક દોહરા વગેરેનું અત્યુત્તમ પુસ્તક બહાર પડશે. કવિ, દલપ-
 તરામબાંધની મનોરંજક કવિતાથી કોણ અજાણ્યું છે? વૃજબાષામાં બિહા-
 રીસતશેહી, વંદસતશેહી, વગેરેછે, તેવી રૂબની ગુજરાતી કવિતાનું આ પુ-
 સ્તક છે. પૃષ્ઠ ૮૦ ઉપરાંત. કિંમત છ આંનાં. પોસ્ટેજ અરેલો આનો આ-
 હકેનો નામ છપાશે.

પુરુષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી લીખડી.

હિંદુ ૧૧ ગાંધના વારસા પ્રકરણ દ્વંતક પ્રકરણ નંગે ૬૫૧ પ્રકરણ
 ૬૫૨ મુખ્ય મદારો. અનહાવા કેનકતા હાઉંરો એ તથા ધીવીગન
 તીલે ને ફેરના ધ્યા છે તે ફેરનાની સાખ્યા લગભગ ૧૧૦૦થી વધારે
 છે. એ મરગા ફેરનાનો એક સંગ્રહ હાથ છે. આ ફેરનાની અમલતા
 વિશે વધારે વિવચનની જરૂર ન માની નથી ફેરનાની આની મોટી મુખ્યા
 છતાં ડિગલ મેન ૩ રાં અરોરાઓ છે. ટપાન ખિચે કાઈ 'પેણુ' લેનાનો
 તરાવ ગાખ્યો નથી અમાલથી નામ નાધારી નાણી મોકલે તેમ ની ખામેથી
 ૨-૪-૦ રાહોદરાય ગાખ્યો છે. અમાલથી નાણા નહીં મોકલે તેમને
 પુનઃકૃતેષુપમેમસ પારસનથી મોકલાયે પુનઃકૃતેષુપમેમસ પછી તેની
 ખમલ ૩. ૪ ૫૦ ધગકથનાર ગ્રહસ્થાએ નીચેને સગનામ વગર રીલે લખ્યું.

ચીકમગલ ઉદેશિક

૩ ન્યાપાધીનુવણ કાઠીપાવા.

સં. ૧૬૪૦. ૧. ન્યા મુખા અંકિલવણી સારા પાપાપર નથી ત્યા મુખા
 સસારી મુવાગના આગા ફોકટ છે. દેક પ્રકારના મુવાગનુ મૂળ તે સ્ત્રી
 જનણી, એ કાલના ધણા વિદ્વાનોએ માન્ય કેલુ છે એને આગળ વધતા
 અટકાવનાં આપણા કદો મુને બાળતમન, તથા અનક પ્રમાની કૃષ્ટ રહી
 એહિ, તેને દૂર કરવાના મુખ પ્રવલ્નો આલુજ છે, પણ તે હપરાત તેને
 મારે નીજી વરેકથી પુષ્કળ ઉત્તેજનની જરૂર છે. એટલા હપથથી ખમર
 આપનામા આમે કે કે લુણાવાડા ક્યાગાગામાથી કોઈ પણ સાતીની, તથા
 આખા કેનીકાઠા પંચમહાલ વિભાગમાથી કોઈ મેલસાતી મેલેન, મેં રોં
 સ. ૦. ખુગી મેલનુ સાહેમની ૧૮૪-૮૫ ના વર્ષની પાચમા પોરણની પરિકા
 ખમાર કુમેયે અને નૂન માસરના સર્ટિફિકેટ આપે હમને લખ્યે તો તેને
 ડિપોમાં એ કામી રોકડા, અથવા તેને હેપપોગી ગસિકે પૂનઃકૃતેષુપમેમસ
 આપવામા આયે. તા. ૫-૧૧-૮૪૦ , -

ચેવક દિગલાલ વિધારામ રાવળ.

આં સેક્રેટરી ઉચીય દિતેષુ મળા લુણાવાડા.